

KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA

ÚJ VILÁGRENDEZŐDÉSEK. MAGYAR ÉLETMEZŐK

HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR
45. TANULMÁNYI NAPOK

2004. szeptember 9-12.
Elspeet, Hollandia

Mikes International
Hága, Hollandia

2005.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070**ISBN 90-8501-045-4****NUR 600**

© Mikes International 2001-2005, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Jelen kötetben a 2004. szeptember 9-12. között a hollandiai Elspeet-ben megrendezett 45. Mikes Tanulmányi Napok előadásait találja meg gyűjteményes formában, különlenyomatban az olvasó, kiegészítve személyes emlékekkel és sajtóközleménnyel.

Hága (Hollandia), 2005. július 16.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

In present volume we publish the material of the 45th Mikes Study Week international conference (held between 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands) entitled: *Expansion of Cultures*.

The Hague (Holland), July 16, 2005

MIKES INTERNATIONAL

TARTALOM

<i>A Kiadó előszava</i>	<i>III</i>
<i>Publisher's preface</i>	<i>III</i>
<i>A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA</i>	<i>1</i>
ELŐADÁSOK	3
Tóth Miklós	4
A 2004. Tanulmányi Napok elé — Mikes Stratégiai Gondolatok —	4
Segesváry Viktor	8
Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembenállása	8
Farkas Flórián	28
Ázsiai renaissance	28
Reuss Konrád	39
La Hongrie vue de l'Ouest	39
Lengyel Alfonz	50
Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés	50
Németh Pál	57
Iszlám: Kelet és Nyugat határán — Harmadik út? —	57
Csernus Sándor	64
Átmeneti fellendülés, vagy esély az áttörésre? A magyar kultúra pozíciói és a magyar irodalom Franciaországban	64
Kabdebó Lóránt	73
A nyugati gondolkodás „hézagai” a poétikában	73
Wonke Rezső	128
Élet a klasszikus Selyemút mentén — Az első kínai űrhajó fellövésének évében —	128
Herczegh Géza	139
Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?	139
MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ	144
Sipos Gyula	145
Mikes Laudatio Anno 2004	145
'AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN' — Élő kultúrtörténet —	152
Czigány Lóránt	153
Egy nikotinista vallomásai	153
Karátson Endre	158
Miklós és Mészöly	158
AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉS A MAGYARSÁGTUDOMÁNY	163
Monok István	164
Az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai tevékenységének átalakulása	164
Moldován István	168
„Könyvtár a magasban”	168

BEMUTATKOZÓ EST	173
Szűcs István	174
Magyar nyelvű felsőoktatás Nagyváradon: a Partiumi Keresztény Egyetem	174
45. TANULMÁNYI NAPOK ALKALMÁBÓL EMLÉKEZÉS A KEZDETEKRE	182
Szabó Zoltán	183
Jegyzetlapok a doorni találkozóról	183
Gömöri György	187
Magyarokként műveljük kertjeinket — Jegyzetek Doornból	187
SZEMÉLYES BESZÁMOLÓ	189
Gáspár Kata	190
A Nagy Utazás	190
MELLÉKLETEK	194
A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza	195
Sajtóközlemény	198

A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA

A harmadik évezred küszöbét az emberiség jelentős hatalmi és kulturális átrendeződéssel lépte át. Ez a folyamat, amely mindnyájunkat érint, tovább gyorsul napjainkban.

Európában az Európai Unió kiterjedése következtében (is) látjuk a közép-európai kultúrvilágok térhódítását minden téren. Gondolunk itt a politikai és gazdasági kiterjeszkedés mellett – amelynek két éve különös figyelmet szenteltünk - a magyar irodalom és művészet iránti érdeklődés növekedésére Nyugat-Európában és az egész világon.

Az európai fejlődés része az egész világot átfogó alapvető gazdasági, politikai és kulturális átrendeződésnek. Ennek súlypontja folyamatosan Ázsiára tolódik át. A kínai és az indiai civilizáció mindjobban a Nyugat egyenrangú partnerévé és versenytársává válik. Minden multinacionális vállalat ott dolgoztat s a szellemi munkahelyek egyre nagyobb része települ oda. E két civilizáció többezer éves filozófiai és vallási múlttal és ebből fakadó kulturális önértéktudattal rendelkezik. A gazdasági eltolódást várhatóan a politikai és katonai, mindezt pedig a kulturális is követi. Harmadik tényezőként az iszlám kulturálisan és etnikailag sokszínű világával szembesülünk.

Van-e, lesz-e a Nyugatnak válasza erre a kihívásra? Miképpen viszonyulunk mindehhez mi magyarok? 'Magyarok' alatt az egész világ magyarságát értjük.

Ezek a kérdések a Kárpát-medencében, Európa közepén létkérdésként vetődnek fel. Vigyázó szemünket minden irányban nyitva kell tartanunk. Mindig is érdeklődéssel foglalkoztunk a Kelet kérdéseivel. Kőrösi Csoma Sándort, Goldziher Ignácot, Vámbéry Ármint csupán példaként említjük. A magyarság Európának ázsiai gyökerű népe, amely manapság a földgolyó minden részén jelen van. Új távlatok nyílnak meg számunkra, ha tudunk élni a kínálkozó lehetőségekkel és azokat a magunk kultúrvilágába integrálni tudjuk.

2004. évi Tanulmányi Napjainkon ezekkel a kérdésekkel szeretnénk foglalkozni. Szokás szerint szakértő előadók fogják az eszmecserét bevezetni. Időt szakítunk személyes beszélgetésekre is.

Körünk hagyományaihoz hűen természetesen figyelmet szentelünk az irodalomnak. Többek között a 'Nyugati Magyar Irodalom' hordozóinak és alkotóinak igyekezzünk teret adni. Körünk irodalmi díját, a Magyar Irodalmi Figyelő-t ezévben is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2003-ban a Kör Ladik Katalin (Újvidék - Budapest) laudatioja alapján a díjat Danyi Magdolnának (Palics) ítélte oda.

Dátum	Idő	Előadó/Előadás	Előadás címe
Szeptember 9. csütörtök	15:00	Farkas Flórián , elnök, HÁGA	A 45. Tanulmányi Napok megnyitása
	15:15	Tóth Miklós , HÁGA	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése
	16:00	Segesváry Viktor , LUGANO	Virradat Keleten és a Nyugat alkonya – két modernitás szembenállása
	20:00	Czigány Lóránt , LONDON Karátson Endre , PÁRIZS Kibédi Varga Áron , AMSZTERDAM	'Az eltűnt idő nyomában' – Élő kultúrtörténet –
Szeptember 10. péntek	9:00	Farkas Flórián , HÁGA	Világ gazdasági kitekintő
	11:00	Reuss Konrád , LA HULPE	Magyarország Nyugatról nézve: problémák és lehetőségek
	14:00	Lengyel Alfonz , SARASOTA	A kulturális forradalom utáni kínai gazdasági és kulturális expanzió
	16:00	Németh Pál , BUDAPEST	Iszlám: Kelet és Nyugat határán – Harmadik út? –
	20:00	Farkas Flórián , HÁGA	Beszámoló a 'Mikes International' 3. évéről
	20:15	Monok István , BUDAPEST Országos Széchényi Könyvtár, főigazgató Moldován István , BUDAPEST Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár, osztályvezető	Az Országos Széchényi Könyvtár és a magyarságtudomány
Szeptember 11. szombat	9:00	Csernus Sándor , PÁRIZS	A magyar kultúra a mai Franciaországban: múltó divat, vagy igazi esély az áttörésre?
	11:00	Kabdebó Lóránt , MISKOLC	A Kelettel való keveredés a költészetben – József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor –
	15:00	Wonke Rezső , BUDAPEST	Élet a klasszikus Selyemút mentén – az első kínai úrhajó fellövésének évében (Előadás filmbemutatóval)
	20:00	Sipos Gyula , PÁRIZS	Magyar Irodalmi Figyelő
	20:30	Szabó Zoltán , Jegyzetlapok a doorni találkozóról Gömöri György , Magyarokként műveljük kertjeinket – Jegyzetek Doornból	45. Tanulmányi Napok alkalmából emlékezés a kezdetekre
	21:00		Irodalmi Est
	23:00		Fogadás
Szeptember 12. vasárnap	10:00	Herczegh Géza , BUDAPEST	Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?
	12:00	Farkas Flórián , elnök, HÁGA	A 45. Tanulmányi Napok bezárása

ELŐADÁSOK

Tóth Miklós

A 2004. Tanulmányi Napok elé

— Mikes Stratégiai Gondolatok —

Kedves Barátaim,

2004-et írunk. 45. Tanulmányi Napjainkat tartjuk, amelyre egész Európából, sőt az egész világról, sereglenek egybe magyar emberek, hogy kötetlen, kizárólag a szellem szabadsága és az emberi tisztesség mértéke alatt eszmét cseréljenek különböző kérdésekről, legyenek azok irodalmiak – s az irodalom a Mikesben mindig fontos szerepet tölt be és fog betölteni, mert nekünk magyaroknak az irodalom a mindennapi betevő falatunk -, történelmieket, filozófiai, gazdaságiak, zeneiek, stb. Mindebben a magyar kultúrvilággal való összefüggésre gondot fordítunk.

Nemrég újra kezembe vettem Karátson Endre előadásának a szövegét, melyet a Kör 50 éves jubileuma alkalmából tartott 2001-ben „(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?” cím alatt s amelyet mi a Mikes International-ben közöltünk.¹ Vannak szövegek, amelyek olyanok mint a jó vörösbor vagy a jó tokaji aszú: az idő jól tesz nekik, megérnek. Jelentőségüket utólag még jobban látjuk, mint midőn elhangzottak. Karátson Endre 2001-ben pontosan leírta – a Tőle ismert kissé elvonatkoztatott nyelven – a Mikes alapállását. Ez az alapállás benne volt már az 1951-es indulásban és benne van és benne is marad a jövőnk munkánkban. Ez a választóvonal lelhető fel a Mikes és más nyugat-európai magyar kulturális szervezetek között. A Mikes úgy magyar kulturális szervezet, hogy nem magyar értelemben, hanem általános nyugat-európai értelemben az. Mikor hosszú idő után a régi kommunista érában megjelent az első cikk Magyarországon a Mikesről – egyébként csak külföldi használatra, mert a Mikes tiltott áru volt Magyarhonban azidőtájt, amelynek a kiadványait elkobozták a magyarországinak nevezett határon – ezt a soha el nem felejthető címet viselte: 'Hollandul gondolkodnak, de magyarul éreznek'. Még mindig nem hiszem, hogy ez a cím igaz volt, de jól 'festett' Magyarországról nézve. Viszont volt benne egy adag igazság is. Ez az igazság azonban sokkal alapvetőbb, sokkal bonyolultabb mint amilyennek első látásra tűnik. Azért, mert ez ma is igaz és minden nappal igazabb és minden nappal igazabb lesz. Nem csak azért, mert mintha mi magyarok kivételes eset lennénk – ami persze vagyunk -, hanem azért mert a különböző kultúrvilágokban élő magyarság más-más kultúrképet mutat. Erdély ismert történelmi okokból mindig is más képet mutatott mint Magyarország többi része. Trianon óta pedig más-más kultúrképet nyújt a Felvidék, a Délvidék, Észak-Amerika, Dél-Amerika, Ausztrália és minden bizonnyal Nyugat-Európa s ebben is minden egyes ország. Nem is lehet ez másként, hiszen mindenki része környezetének, amelyben él. Ez egyben nagy lehetőség is egy-egy integrálódó kultúrvilág számára. Kultúrvilágaink kitágulása, azokon belül kultúrák vegyülése és még azon belül a magyar életmezők nem ok nélkül félmjelzik ma kezdődő Tanulmányi Napjaink témáját.

1975-ben mi a Mikes Körben koncentráltuk magunkat először A Nyugati Magyar Irodalom témájára. Ez számunkra magától értetődő volt, mert abban, abból éltünk, mégpedig mint a holland kultúrvilág része. Azt hiszem, ez az egy-kettősség vagy kettős egység – amelyről már sokat beszéltünk – határozta meg életünket és ez hat mindmáig tovább a Mikesben. Meggyőződése, hogy ez a megkülönböztető eleme a Mikesnek a nyugati világban létező magyar kultúrszervezetektől. Benne olyanok jöttek össze, akik így vagy úgy, a karsztok rejtett patajai titkos, talán a maguk számára sem tudatosított gondolatáramlásában, a maguk világában maradtak minden politikai váltás közepette. Amint többször mondtuk: számunkra a holland, a nyugat-európai kultúrvilág a mi világunk része volt, minden törés nélkül. Nem ahogy Határ Győző mondta: 'Magyarországon emigrációban születtem, 1956-ban hazajöttem, Angliába...'. Ez nem így van és nem így volt. 1949-ben vált a magyarországi lét a normális magyar ember számára emigrációvá, mert rákényszerítettek egy másik életformát. Számomra mindmáig világosabbá válik, milyen leírhatatlan gazdag, változatos, izgalmas szellemi élet volt Magyarországon a két világháború között, a háború alatt és a háború után. Mikor ide jöttem Hollandiába 1949-ben, megállapítottam, hogy itt vissza kellett mennem 10-12-évvvel a történelemben. Ezek nem éltek át semmit, gondoltam én, őket megdermesztette a háború: nekik – azaz a nyugat-európaiaknak – még sokat meg kell élniük, míg szellemileg eljutnak oda, ahol mi vagyunk. Ezt most

¹ A beszédet a Mikes International 2002. január-márciusi számában közzétük, pp. 30-33. http://www.federatio.org/mikes_per.html

nem akasztófahumorral mondom az 'olvasnám én, nyugodnál te' tréfás sírfelirata értelmében, hanem nagyonis komolyan, a belső érés, az erkölcsi, világnézeti problémákkal való személyes egzisztenciális szembesülés értelmében. Ezen mentünk át mi. Ezen nem ment át Nyugat-Európa. Vitathatót mondok: Németország sem, mert ők elvesztették a háborút, amelyet kétszer ők kezdtek s máig nem tudják, hol vannak, kik is ők tulajdonképpen. Mi a sok tűz között voltunk és mi mindent átéltünk és átélünk. Mi átéltünk mindent mintha a miénk lett volna. Fizettünk érte mintha a miénk lett volna s mintha lett volna rá pénzünk, pedig csak vérünk volt. S minket raboltak ki miatta, mintha a miénkért ment volna a nagy játék. Viszont átéltünk mindent a magunkéként, megértettük a nemzeti robbanások mozgatóerőit, a vallási robbanások mozgatóerőit, a szociális robbanások mozgatóerőit, a hatalmi politikák mozgatóerőit, stb., ismétlem, mintha mi csináltuk volna. Nekünk van egy lóhossznyi előnyünk más országokon élettapasztalatban. Nem segít, ha azt mondjuk: bárcsak ne lenne. Van. Ezt fel kell használnunk, mert ez befektetés. Mindent pozitív módon kell nézni, ezt tudja minden üzletember és minden sportoló.

Ez egy kis kitérés volt, de komoly kitérés. Mi minden kultúrvilágban benne vagyunk, mert képesek vagyunk benne élni, *belülről* benne lenni. Szent István Intelmei – lényegtelen, hogy mikor íródtak és ki által – világosan megmondták, hogy a magyar nemzeti kombinációkban teljesedik ki a legjobban. Többnépű állam voltunk és nem tudunk mit kezdeni magunkkal az egynyelvű, egynépű államban. Mi eleve multikulturális, többnyelvű államot csináltunk évszázadokig. Most nem azon kell törnünk a fejünket, hogy nem lehetett volna-e másként csinálnunk mindent. Nem tettük. Mi összjátékban gondolkodunk s nem is értjük meg azt, hogy ez nem bájl el mindenkit. Éppen ez az, amit szerte a világon láttam és látok: a magyar excellál, ha többnépű, többvallású, több társadalmi síkú komplikált helyzetekben találja magát. A született közvetítő, kombinációk létrehozója. Nos ebbe a helyzetbe kerültünk itt Nyugaton. Ezért érvényesül sok magyar, amint kiteszi a lábát Magyarországról (persze nem mindenki). Ebben - és más területen is – hasonlít a hollandra.

Mind világosabban látom napjainkban a magyarországi és a Magyarországon kívüli magyarságnak az egymástól való elidegenedését. Úgy érzem, ez feltartóztathatatlan szociológiai jelenség. Nekünk realizálnunk kell magunknak az emigrációk jelentőségét egy-egy kultúrvilág életében. Különösképpen abban az esetben, ha a szellemi vezetőréteg egy része is elhagyta az országot. Ebben van a kritérium. Azokban, akik a kívülről álló helyzetben rákényszerülnek arra, hogy a maguk kultúrvilágát, azaz a maguk sorsát, intellektuális síkon is elhelyezzék más kultúrvilágok összefüggésében. Nos 1945-ig a magyar kultúrvilág egy bizonyos módon egy egész volt. Akkor szétesett a kárpátmedencei egység (aminek egyébként nagyon fontos szerepe volt és van a nemzettudatban) és a magyarság szétszóródott az egész világon. A menekülés – mert arról van szó – a magyarság legnagyobb kényszerű befektetése volt a jövődjébe. Kihasználjuk-e ezt? Eddig nemigen látom. A kárpátmedencei magyarságnak van kölcsönös összefüggéstudata – bár az utódállamok lakosságának nagyobb mint Magyarország lakosságának -, de a 'Nyugatra szakadt hazánkfia' leírt terület. Mi eltűntünk a magyarországi képből.

Nos, barátaim, mi nem tűnünk el. Mi egyszerűen vagyunk és leszünk.

A mi világunk úgy viszonylik Magyarországhoz mint az Újszövetség keresztyénsége az Ószövetség palaesztínai/izraeli zsidóságához. Mindjobban eltávolodunk egymástól és ez úgy tűnik, nem lehet másképp. A kérdés itt az, hogy mit kezdünk ezzel a felismeréssel. Ebben a helyzetben újraértékelődik a saját kultúrképünk. Mi 50 éve nem Budapestről látjuk a magyar világot, hanem Amszterdamból, mások Párizsból, Londonból, New Yorkból. Vigyük tovább az előző képet: a Földközi Tenger kultúrvilágának Palesztina egy távoli pontja volt. Ennek a számára a világ mai szóval 'mondialis' volt – annak az időnek a mértékei szerint - és ez hozta létre a keresztyénséget, ez változtatta meg lassan a világot hé oikumené gé-n, az ökumené-n, az egész lakott földön. Mutatis mutandis valami hasonló történik velünk is. Nem tudjuk, hogyan alakul a jövődjő, de biztos, hogy a magyarság a jövőben nem lesz a csonkamagyarországi kultúrvilág és biztos, hogy a magyarság egészében a nyugati magyar kultúrvilág a maga játékszabályai szerint szerepet fog játszani.

Úgy érezzük, hogy nekünk a Mikes kiindulópontjából gondolkodva meg kell próbálnunk vállalni a helyzetünkből és a történelmi küldetésünkből származó feladatot. Mi a magyarságot nem látjuk Magyarországon, még csak nem is a Kárpátmedencében. Mi a magyarságot a Magyar Szellemi Hazában látjuk, amelynek Magyarország is része. Ez Magyarországból nézve szinte érthetetlen, de azon kívülről nézve mindennapi valóság. Innét nézve Magyarország viszont a maga önmagába zárt világával szintén érthetetlen.

A mi hazánk a nyílt intellektus, a kultúra egésze; hacsak lehet: a nyelv, de nem csupán az. A teljes magyar szellemvilág, bárhol a földgömbön. Nekünk feladatunk realizálnunk magunknak a magunk nemzetközi szellemi értékeit, az összjátékot, amely ebből származik. Ebben sokan jártak előttünk és sokan fognak utánunk következni. Ezt nagyon komolyan át kell gondolnunk, és át is gondoljuk ezt újra és újra, ideértve a magyar közoktatást is szerte a világon – ideértve Magyarországot is -, mégpedig innét, Nyugatról, azaz abból a világból, amely töretlenül és mindig is a magunk magyar világa volt és az is marad. Erre vonatkozólag konkrét gondolataink vannak, amelyeket ki is dolgozunk, meg is valósítunk.

Ebben a nagy világ-tájékozódásban helyezendő ez a konferencia-program is. Mindenki tudja, hogy a Mikes keretében az irodalom mindig nagy szerepet játszott és játszik. Nem is lehet másként, mert a magyar szellemi élet mindenekelőtt számunkra az irodalomban ölt testet. A magyar irodalomnak a nemzetközi sikerei arra mutatnak, hogy szellemi értékeink egyebütt is megszólítanak embereket.

Számunkra az egész világ a mi világunk. Minden területen. Nem csupán az irodalomban. A kultúra egy egész. A Mikes indulásakor is a kultúra egészére tekintett. 40 évig magyar kultúra mindenekelőtt magyar irodalmat jelentett a menekülésben, az emigrációban. A kultúra az egész világunk, minden nyelven, minden területen, minden kommunikációs eszközzel. Ebben szerepet játszik a személyes kapcsolat, a nyomtatott szó, a rádió, a televízió és az utóbbi időben mind jobban és jobban az internet. Ez a mi új területünk, melynek a szerepe ma ugyanaz, mint a 16. században a nyomtatásé volt. A nyomtatás megváltoztatta a világot és az internet is megváltoztatja a világot. Az ifjúság pedig az interneten él.

Úgy gondolom, hogy nagyon kevesen léptek annyira tudatosan és határozottan a nemzetközi szellemi világban mint a Mikes a 'Mikes International'-lel. Mi publikálunk egy teljesen önálló, tudományosan felhasználható internet-anyagot, amelyre lehet hivatkozni korrektül és pontosan, mint bármely tudományos publikációra bármely folyóiratban vagy könyvben. Ezt jó fejben kell tartanunk. Mindez ingyen letölthető és megőrizhető Amszterdamban, New Yorkban, Ungváron, Hong Kongban, Sydneyben, Budapesten, Nagyszébenben. És ezt le is töltik! Tömegesen.

Mi a jövőben több hullámhosszon kívánunk 'adni', mindig a minőségi követelmények következetes fenntartásával. Megyünk tovább a Mikes évközi összejöveteleivel. Megyünk tovább a Tanulmányi Napokkal, amelyeknek minden előadását igyekszünk kiadni. Megyünk tovább a 'Mikes International' folyóirattal három havonként. Megyünk tovább a 'Bibliotheca Mikes International'-lel, amelyben egyik könyv a másik után jelenik meg és terveink szerint még nagyon sok könyv fog megjelenni. Tudatosan figyelmet szentelünk a Kolozsvári Filozófiai Iskolának, amelyet igyekszünk minél teljesebben kiadni, nem azért (csak) mert magyar, hanem mert jelentős az emberi eszmétörténetben. - Itt nagy elismeréssel és köszönettel említjük az Országos Széchényi Könyvtárt, melynek Főigazgatóját Monok Istvánt mint együttműködésünk fontos együttkezdeményezőjét – co-initiator – örömmel itt üdvözölhetjük körünkben Moldován Istvánnal együtt, akinek az odaadó együttműködése a magyar kultúra ezen új kifejező módja területén nem értékelhető túl, lévén az olyan nagy jelentőségű. - Emellett szándékunkban áll a jövőben a Mikes International keretében szaktudományi vagy irodalmi vagy egyéb kulturális long weekend-összejöveteleket szervezni, amelyeken előadások hangzanak el azt követő vitákkal, amelyeket szintén ki szeretnénk adni. Hasonlóképp tevékenykedett a Mikes egyik hőskorában, Vashartyánban, azaz Vaeshartelben, Dél-Limborgben. A Mikes eddigi 'története', ha szabad ezt a nagy szót használnom, azt mutatja, hogy a Mikes mindig igyekszik új utakra lépni. Akkor kell lépni, akkor kell tenni valamit, akkor kell valamit kimondani, amikor arra eljött 'az idők teljessége', ahogy a Biblia mondja. Így állt elő a Mikes 1951-ben, így álltak elő a Tanulmányi Napok 1959-ben. Így indult meg a Mikes International 50 éves jubileumunk alkalmával 2001-ben. A multunk kötelez, de csak azért, mert előttünk nyitott a jövő. Ezen az úton tovább kell mennünk. Szent úton járunk. Zarándokok vagyunk az örök értékek felé. Ez egyesít bennünket az egész világon, azaz – mai szóval – 'world wide'. Ezért hívunk meg az utóbbi években Tanulmányi Napjainkra magyar fiatalokat különböző országokból. Ezt szeretnénk tenni a jövőben is. Körünkben itt is jelen vannak egyetemi hallgatók a Felvidékről és Erdélyből. A számukra, és minden magyar fiatal számára, szeretnénk világ-távlatokat nyitni a jövőre, őket belevonni a munkánkba, amely őket egyben előre viszi. Ez a Mikes egyik feladata.

Ezen konferencia-program előadásai – és azzal együtt a Mikes Kelemen Kör sokrétű tevékenységei - egy egészet képeznek a világot átfogó magyar szellemi haza égíse alatt, amely mindenkit meghagy a maga világában és a maga méltóságában, amely csak összeköt és nem elválaszt.

A jövő évben figyelmet szeretnénk szentelni a nyugati magyar szellemvilágnak. Ebben szerepet kap különösképpen az a mai magyar irodalom is, amely, mint említettem, szerte a világon mind szívesebb fogadtatásra és méltatásra talál. Ebben is észrevehető egyébként a 'kinn és benn' hozzáállás különbsége, amelyet innét lehet igazán felismerni és kiértékelni. Ez azonban a jövő év témája lesz.

Ugyanakkor nagyon fontos a Magyar Szellemi Világ egysége, összjátéka a többszerűségben. Ezen kell dolgoznunk szabad, őszinte jó akarral. A Magyar Szellemi Hazának a sokszínű egészébe beletartozik Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Balassi Bálint, Esterházy Péter, Teller Ede, Misztótfalusi Kis Miklós, Bethlen Gábor, Széchényi István, Goldziher Ignác, Ady Endre stb. hogy csak néhány kiragadott nevet említsek a sok-sok közül. A mi magyar kultúrvilágunkban a sokszínűség, a sokszínűség az izgalmas. Abban a kultúrvilágban, amelyben a különböző vallások kompromisszumban éltek egymással együtt, - *ebben* él a magyarság a *maga* világában. Ha akarjuk tudni, hogy kik vagyunk, tekintsünk Erdélyre, ahol egymással egyensúlyban élünk, mert ott a magyarság maga határozta meg a maga játékszabályait. Ezek vagyunk mi: a lehetőségek szerint a 'suum cuique' országa és népe. A két lábbal a földön járó kompromisszumok népe. Ez világít át minden ellentétünkön, mégha nem is ismerjük ezt fel. Talán nem ártana ezt tudatosítanunk magunknak.

Ebben az önarcképben ismerünk egymásra – ahogy a Mikes egyik konferencia-témája alcíme szól: *Önarcképünk sorsunk tükrében*. Ez vagy te, mondja nekünk ez a kép. Ebben az irányban próbálunk menni ezeken a napokon is: a mi útunkon a jövő felé.

Elspeet, 2004. szeptember 9.

Segesváry Viktor

Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembenállása

Kínában gazdasági téren a modernizáció eddig elért sikerei arra mutatnak, hogy ez az ország pár évtizeden belül a 21. század vezető hatalma lehet, s a híres angol gazdasági folyóirat az *Economist* már 1994-ben azt jósolta, hogy Kína a világ első számú gazdasági hatalmává válik az elkövetkező 25 éven belül.

1,2 milliárd lakosával Kína népessége ötszöröse az Egyesült Államok népességének; piaca a világ harmadik legnagyobb fogyasztó piaca és a világkereskedelem 6. legfontosabb résztvevője. A nemzeti össztermék (GNP) 9,7 %-os átlagos évi növekedése 1979 és 1994 között a földgolyó egyik leggyorsabban fejlődő gazdaságává tette a kínai gazdaságot. 1979 és 1989 között, a Deng által elkezdett ún. Nyitott Kapu Politikája (*Open Door Policy*)¹ következtében, az évi külföldi beruházások elérték a 40 milliárd dollárt 1996 óta, míg 2002-ben már 50 milliárd dollárra emelkedtek, s így Kína a világon az első helyet foglalta el a külföldi direkt beruházások szempontjából.

India lakosainak száma ma az egy milliárd fölött van, – 1947-ben, a függetlenség elnyerésének idején, még csak 300 milliónyi volt, – s az előrejelzések szerint, egy évi 1,6 %-os növekedés alapján, 2010-ben eléri a 1,16 milliárdot. Területe majdnem 3 millió négyzetkilométerre terjed, mely a Himalája, a világ legmagasabb hegylánca és az Indiai Óceán között fekszik.

Indiáé a világ ötödik legnagyobb nemzetgazdasága az Egyesült Államok, Japán, Kína és Németország után. Bár népességének 70 %-a máig is a mezőgazdaságból él, az ipari termelés emelkedésében és technológiai sikereiben – elsősorban az információs technológia terén – viszont India az első között van.

A Kongresszus Párt 2004 tavaszán bekövetkezett győzelme után az új miniszterelnök kijelentette, hogy a 21. századnak India századának kell lennie – persze ki tudja melyik trónkövetelőnek sikerül majd elérni ezt a státust, hiszen Kína mellett még az Egyesült Államok bizonyos körei is vallják, hogy nemcsak a múlt századnak, hanem a jelenleginek is Amerika századának kell lennie.

Ezeknek a gazdasági fejlődésre vonatkozó adatoknak az alapján fogalmaztam meg előadásom címét, melynek másik összetevője a nyugati modernizációtól eltérő civilizációs, vagyis társadalmi és kulturális tényezők felvázolása.

Több mint nyolcvan évvel ezelőtt adta ki sokat vitatott, de nagy jelentőségű könyvét Oswald Spengler a Nyugat alkonyáról. Jóslata azonban a náci és a kommunista totalitáriánus rendszerek eltűnése, s a nyugati világ második világháború utáni gazdasági és politikai fejlődése nyomán hamis próféciának bizonyult az európaiak és amerikaiak szemében. Pontosan ennek ellenkezője vált általános közhitté, az, hogy a mai nyugati világ az emberiség fejlődésének egyáltalán lehetséges legmagasabb csúcspontjára érkezett el, s ennek kifejezése volt Francis Fukuyama mára szállóigévé lett mondása a „történelem végéről.”

Ugyanakkor az utóbbi két évtized folyamán egyre inkább megerősödött a hit, elsősorban az Egyesült Államokban, hogy a távolkeleti világ – a *Pacific rim* – lerázva a politikai kiszolgáltatottság bilincseit és a gazdasági és technológiai elmaradás béklyóit, egyre nagyobb lendülettel fejlődik s hamarosan a Nyugat versenytársa lehet, melynek felsőbbbségét közvetlenül veszélyeztetheti. Végül a Távol-Kelethez hozzáfűggesztették az ázsiai kontinens felét elfoglaló Indiát is, különösképpen az információs technológiában feltörő elitjének teljesítményei következtében. Mindez arra jogositja a világszínpadának sok megfigyelőjét, hogy behelyettesítsék a „21. század Amerika százada” tételét a „21. század Ázsia százada lesz” tételével.

Előadásom címe – *Virradat Keleten és a Nyugat alkonya* – ezt a kétértelműséget fejezi ki a modernizáció perspektívájában. Azért választottam ezt a megközelítést, mert a nyugati civilizáció a modern kor beköszöntésével lett e földgolyó vezető katonai, gazdasági és politikai hatalmává, s a nyugati körökben uralkodó felfogás máig is az,

¹ Deng politikáját Kínában elsősorban intézményes reformok jellemezték, – így a népi kollektívák megszüntetése és a háztartási egységek felelősségének helyreállítása, az agrárvállalkozások körében a tulajdonjog elismerése és kis vállalkozások támogatása; végül pedig az állami tulajdonban lévő ipar nagyságának csökkentése egyidejűleg a városi és községi vállalkozások bevezetésével. A kínai reformpolitika valójában csak 1986-ban vált átfogóvá, amikor lehetővé vált a külföldi tőke részvételével közös vállalkozások beindítása, s az ezekkel kapcsolatos bürokratikus szabályok egyszerűsítése, különleges adózási előnyök bevezetése és a valutapolitika hajlékonyabbá tétele.

hogyan az ázsiai országok, elsősorban Kína és India, abban a mértékben válhatnak a Nyugat kihívóivá, amennyiben utoléri ennek technológiai és gazdasági fejlettségét, magukévá téve egyúttal a fejlődésnek a nyugati világban érvényben lévő társadalmi, politikai és szellemi alapjait.

Ily módon röviden meghatározva azt a keretet amelyben mondanivalóm elhelyezkedik, elsősorban meg szeretném határozni, hogy mit értek a nyugati világban végbement modernizáció alatt és melyek a nyugati és más civilizációk közötti legfontosabb különbségek. A továbbiakban pedig a kínai és indiai modernizációs folyamatok jellegét és körülményeit fogom felvázolni megmutatva azt, hogy ennek a két országnak modernizációs törekvései miben különböznek attól, ami a Nyugat újkorát jellemzi, s miért lehet a két folyamat szembenállásáról beszélni.

1. MI A MODERNIZÁCIÓ ÉRTELME?

Modernizáció alatt azt a komplex folyamatot értjük, amely a késői középkorban indult el, a 16. századi Reformáció és a 17. században elkezdődött tudományos fejlődés, valamint a 18. századi felvilágosodás eszméinek hatása alatt egy teljesen új világot teremtett Európában és a nyugati civilizáció szélesebb köreiben belül. A modern kor legfőbb jellemzői: a szekularizált társadalom; az egyénnek a közösség fölé való helyezése egyidőben a nemzetállam hatalmának megerősödésével; a pénzben kifejezett materiális értékrendszer lassú uralomra jutása a hagyományos etikai és morális értékekkel szemben; a termelő, elosztó és értékesítő gazdasági tevékenységeknek a kapitalizmusban az egyes személyek kezdeményezésére alapuló megvalósítása,² mely a késői modernitás korában a termelés helyett a pénzügyi mechanizmusok és piacok funkciójára helyezte a hangsúlyt, és amely az iparosítást és a szolgáltatási szektorok fejlesztését részesítette előnyben a vidéki népesség életmódjának emelésének elhanyagolásával; a demokratikus politikai rendszer, mely a késői modernitásban szintén alapvető változáson ment keresztül, mivel a közélet és az állam apparátusa egyre jobban bürokratizálódik; és végül, a legmeglepőbb fejlemény, a bürokratikus államhatalommal szemben pontosan az egyén védelmét szolgáló emberi jogok doktrínájának bevezetése.

A modernizáció tehát a nyugati perspektívában egy totális életformát jelent, amelynek minden elemét el kell fogadni, ha egy társadalom a nyugati értelemben modernizálni akarja magát. Ez a meggyőződés annak ellenére uralkodik, hogy késői modernitásunkban egyre láthatóbbakká válnak annak jelei, amit Ulrich Beck a rizikó-társadalom fogalmában foglalt össze,³ az amire társadalmunk egyes marginális gondolkodói és csoportjai igyekeznek a figyelmet felhívni: természetes környezetünknek az ember érdekében való teljes elpusztítására, az ökológiai egyensúly teljes felborítására mely az emberi faj elkerülhetetlen kipusztulásával járhat.

Mindenképpen jogos felvetni azt a kérdést, hogy a modernizáció folyamata egy részre szét nem osztható egész-e, melynek minden aspektusát el kell fogadni és utánozni azoknak az ázsiai, dél-amerikai vagy afrikai országoknak, amelyek a nyugatihoz hasonló jólét megteremtésére törekednek. Egy fajta modernizáció képzelhető el csak? Nincs több út ami a modernizációhoz vezet?

Ira Lapidus, amerikai szociológus, már 1987-ben azt a választ adta erre, hogy

„Bár a modernizáció egy univerzális jelenség, minden olyan társadalomban ahol megvalósítani akarják más formában jelentkezik... Több fajta modernitás van, mert ezek a változatok annak eredményei, ahogy egy ország lakossága reagál az európai hatalmak ősztönzésére és amilyen erőfeszítéseket tesz társadalmának megújítására.”⁴

A közhangulattal szemben igen meglepő, hogy egyre több nyugati gondolkodó a humántudományok minden ágából, a modernizáció különféle fajtáiról beszél. Példaképpen nem idézek csak egy 1995-ben megjelent jelentős munkából – melynek szerzői Ulrich Beck, aki szociológiát tanít Münchenben, Anthony Giddens, a London School of Economics and Political Science igazgatója és Tony Blair miniszterelnök főtanácsadója, valamint Scott Lash, esztéta és szociológiai professzor – akik az önmagát vizsgáló és értékelő modernizációról írtak. Ebben a munkában rendszeresen találkozunk olyan kifejezésekkel mint „egy fajta modernizáció meghazudtolja és

² Ezzel szemben a szocialista államkapitalizmus, mely szintén a nyugati modernitás terméke, kizárólag a kollektivitásra hivatkozva, a gazdasági tevékenységeknek az egyes uralkodó rétegek érdekében való kihasználását jelentette.

³ Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott. *Reflexive Modernization – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, Stanford University Press, 1994, 5. és 9.

⁴ Lapidus, Ira. „Islam and Modernity,” in Eisenstadt, S.N. ed. *Patterns of Modernity*. 2. kötet, *Beyond the West*. London, Frances Pinter, 1987, 89 (minden idegennyelvű szöveg magyar fordítása a szerző műve).

behelyettesíti egy másik fajta modernizáció folyamatát,” vagy „a radikalizálódó modernizáció megsemmisíti az ipari társadalom alapjait és feltöri annak kereteit,” vagy „több fajta modernizáció lehetséges.”⁵

Samuel P. Huntington harvardi professzor, akinek munkája – *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* – igen nagy port vert fel a nemzetközi közvéleményben, még tovább megy a modernizációs kor újraértékelésében. Tétele röviden így foglalható össze: a nyugati civilizáció modernitása egyedülálló, de nem lehet univerzálisnak tekinteni, mert több fajta modernitást is el lehet képzelni.⁶ Ami a Nyugat szemében univerzális, az a világ többi részében imperialistának minősül.⁷ Huntington számos példát ad tételének bizonyítására megállapítva, hogy sem Nagy Péter Oroszországának, sem Kemal Atatürk Törökországnak modernizációját nem a nyugati gyakorlat bevezetése tette lehetővé; számunkra különösen érdekes – témánk szempontjából – amit Kínáról ír, hivatkozva a *ti-yong* ismert elvére, mely azt jelenti, hogy az élet alapvető megítélésének szempontjából a kínai kultúrára kell támaszkodni, míg praktikus kérdésekre vonatkozólag el lehet és el kell sajátítani a nyugati módszereket. Huntington meg van győződve arról, hogy Kína modernizál, de nem veszi át a maga egészében a nyugati modernizáció minden vonását hiszen, például, az indiai eredetű buddhizmus befogadása sem vonta maga után Kína „indianizálódását,” hanem a buddhista világ- és életfelfogás „kínáizálódását.” „Modernizáció és gazdasági fejlődés semmiképpen nem kívánja meg a nyugati kultúra átvételét” – írja Huntington. „Ellenkezőleg, pontosan a helyi kultúrák feléledését és az azokhoz való visszatérést mozdítja elő... a vallási megújulás a modernizáció következménye az egész világon. A nem-nyugati társadalmakban ez a megújulás természetesen egy Nyugat-ellenes formában jelentkezik... A világ alapvetően egyre modernebb lesz de nem válik nyugatibbá.”⁸

Kínával kapcsolatban szükséges Japán példáját is megemlíteni, mert ez az ország a 7. századtól kezdve átvette Kínától a konfuciánizmust és buddhizmust, s még sem lett kínaivá. Dilworth szerint⁹ a japán korszak-megosztás mely a mi modern korunkat öleli fel, két részre oszlik: a *kinsei* (konfuciánus) és a *kindai* (nyugati) korszakokra; a régi, hagyományos értékrendszer érvényben maradt s ebbe ágyazódtak bele az új eszmei áramlatok. Ebben az értelemben az, ami Japánban történt egy kiváló példája Gadamer meglátásának, aki a „horizontok összeolvadásáról” ír, mert az eredeti japán értékrendszerbe olvadtak be, mint egymásra helyezkedő rétegek,¹⁰ az újabb és újabb idegenből jövő befolyások. Ezt, Dilworth magyarázata szerint, a *shushigaku* fogalma tette lehetővé, mely egy monolitikus öntudat helyett egy pluralista struktúrával rendelkező öntudatot jelent, amelyben a különféle gondolati, morális, vallásos, vagy esztétikai meggyőződések mind helyet találtak, anélkül, hogy a hagyományos alapokat meg kellett volna változtatni.

2. A NYUGATI ÉS MÁS CIVILIZÁCIÓK KÖZÖTTI ALAPVETŐ KÜLÖNBSÉGEK

A civilizációk középpontjában álló vallások közötti különbségek legfontosabb vonása, hogy a keresztyénségen és az iszlámon kívül, egyetlen más vallás sem vallja magát univerzálisnak, még a judaizmus sem, pedig ez az előző kettővel együtt a monotheisztikus vallások csoportját alkotja. Ezért sem a kínai, sem az indiai civilizációnak nincs univerzalista követelése; az a régi Kínában uralkodó elmélet, hogy a kínai császár az egész világ feje egyszerűen a földrajzi ismeretek korlátozottságából származó felfogást képviselt. Senki nem választhatja

⁵ Beck–Giddens–Lash, *op. cit.*, 2, 3 és 24.

⁶ “Modern societies have much in common, but they do not necessarily merge into homogeneity. The argument that they do rests on the assumption that modern society must approximate a single type, the Western type; that modern civilization is Western civilization, and Western civilization is modern civilization. Virtually all scholars of civilization agree that Western civilization emerged in the eight and ninth centuries and developed its distinctive characteristics in the centuries that followed. It did not begin to modernize until the eighteenth century. The West, in short, was Western long before it was modern.” Huntington, Samuel P. *The West: Unique, Not Universal*. <http://jya.com/clash1.htm>, 2.

⁷ “Culture follows power,” s ez a megállapítás tömören kifejezi Huntington álláspontját; “Imperialism is the necessary, logical consequence of universalism, yet few proponents of universalism support the militarization and brutal coercion that would be necessary to achieve their goal. Furthermore, as a maturing civilization,” – Huntington szavaiban a spengleri jóslat tükröződik, – “the West no longer has the economic and demographic dynamism required to impose its will on other societies. Any effort to do so also runs contrary to Western values of self-determination and democracy.” *Ibid.*, 7.

⁸ *Ibid.*, 5.

⁹ Dilworth, David A. “*Jitsugaku* as an Ontological Conception: Continuities and Discontinuities in Early and Mid-Tokugawa Thought,” in Bary, Theodor Wm. de and Bloom, Irene. eds. *Principle and Practicality: Essays in Neo-Confucianism and Practical Learning*. New York, Columbia University Press, 1979, 471-514.

¹⁰ Watsuji Tatsuhiro. “The Stadiac Character of Japanese Culture,” *ibid.*, 472.

szabadon, hogy kínai, indiai vagy zsidó legyen, mert az lett e civilizáció körén belül való születése következményeképpen. A három monotheista vallással szemben egyetlen más vallás sem próbál másokat a saját hitére téríteni. Ugyanakkor egyetlen nem-monotheista vallásra épülő civilizáció sem vallja a társadalmi egyenlőség elvét hanem, bár változó formákban, a társadalom hierarchikus felépítésében hisz.

A nyugati szekularizált társadalmak a keresztyén tanításban, a középkori egyház helyzetében és a reformációban gyökereznek. Elsősorban arra kell gondolnunk, hogy a transzcendens Isten fogalma és személye teljesen különáll ettől a világtól – a transzcendencia sem a judaizmusban, sem az iszlámban nem éri el azt a fokot mint a keresztyénségben – s bár ez a tény a bibliai tanítás szerint nem vonhatta maga után azokat a következményeket, amelyeket a modern kor vont le, a természet és a történelem nagy része az emberek szemében valahogy kimaradt a transzcendens, mindenható Isten uralma alól. Az idő múlása alá vetett világ, tehát az embervilág lett a szekularizált világ mondhatnánk előfutára. A szekularizált világ e lassú kialakulása folyamán az idő és az örökkévalóság közötti eredeti feszültség fokozatosan eltűnt az emberek tudatából, s ezt a vertikális feszültséget egy horizontális, az evilági jelen és jövő közötti feszültség váltotta fel; így a temporális dimenzió keresztyén misztériuma elveszett.

Az egyház maga, mint intézmény, szintén ennek az elröppenő, magába záródó világnak lett a része, elvesztve transzcendentális jellegét (ezt kívánta pótolni a látható és a láthatatlan egyház közötti megkülönböztetés). Ugyanakkor a keresztyén hit követelménye az evilági társadalom életében való részvételre, vagyis a felebaráti szeretet nem biblikus értelmezése átvette, a jóléti állam formájában, az isteni gondviselés helyét, s a transzcendentálishoz való viszony ezzel még inkább elsorvadt.

A szekuláris társadalomban az egyén teljesen ki van szolgáltatva a kollektivitás szeszélyeinek, mert csak a társadalmi ideológiák és divatok segítségével tud eltájékozódni „a végtelen számú értelmezések és magyarázatok lehetőségei között” (Niklas Luhmann). A jövő beláthatatlan s minden pillanat hozhat magával valami újat. Egy radikálisan átértett bizonytalanság – radikális mert az élet és halál kérdését is jelentheti – jellemzi mind az egyén, mind a társadalom helyzetét. Vajon nem ezt húzza alá és erősíti meg a globalizálódás folyamata is, tehetjük fel a kérdést.

A modernizáció problematikájával kapcsolatban a legfontosabb különbség a nyugati és a nem-nyugati civilizációk között, hogy az előbbi a modern fejlődés folyamán életformáját teljes mértékben elszakítani igyekezett múltjától, a középkori keresztyénségtől; ezt a civilizáción belül bekövetkezett törést a szekularizált társadalom beköszöntése jelzi a 18. századi felvilágosodás nyomában. *Itt a szekularizmus megjelölést egy tágasabb értelemben használok, nemcsak az agnosztikus, vagy egyenesen atheista, magatartás elterjedését és ennek a nyugati országokban való hivatalossá tételét értem alatta, melyet a vallás és az állam elválasztásának elve fejez ki, hanem elsősorban a kulturális és társadalmi hagyományok sutba dobását, az új állandó keresését, tehát a történelmi és civilizációs kontinuitás teljes felszámolását.*

A hagyomány nem más, mint a kollektív emlékezet tárháza, vagy az emlékezés közössége (Robert N. Bellah), amely nemcsak hittételekben, hanem morális elvekben, a társadalmi struktúrák felépítésében, a művészeti kifejezési formákban és a politikai élet gyakorlatának különbözőségeiben jelentkezik; éppen ezért a hagyományt minden közösség normatív jellegűnek tartja, de ez a normatív jelleg nem zárja ki a hagyomány más és más szemszögből való tolmácsolását. Minden hagyomány kétségtelenül az idő dimenziójában helyezkedik el, a jelenből a múltra vetett pillantásban áll, de ugyanakkor a múlt meghatározza a jelen feltételeit is. Tagadhatatlan az is, hogy a hagyomány erősen befolyásolja a jövővel kapcsolatos elvárásainkat, mert képzeletünk kereteit a múlt tapasztalatai határozzák meg. Minden hagyomány változik az idő múlásával és a fogalom maga mégis az idő lefolyásában való állandóságra utal, ezért a hagyomány elmaradhatatlan jellemzői a folyamatosság, a teljesség és a múltban történetekhez való hűség.

Mivel a hagyomány a kollektív vagy közösségi memória tartalmának felel meg, megteremtői egyszersmind az egyének, akikből a közösség áll, de ugyanakkor maga a közösség is, a kollektív emlékezet önmaga által való újrateremtése, átforgatása révén. Ennek következménye, hogy egyének vagy ugyanannak a közösségnek egymásra következő nemzedékei másképp láthatnak, másképp értelmezhetnek egy hagyományt. Azért mert a hagyomány egy kollektív örökség, mely azonban individuálisan értelmezhető, szükség van a hagyomány megőrzése miatt annak rendszeres vagy időszakos megismétlésére rítusok és szertartások formájában. Ilyen rítusok közé sorolhatók nemcsak az egyházi szertartások, hanem társadalmi és politikai rítusok is – mint, például, az ifjú korból a férfikorba való lépést jelző ceremóniák egyes társadalmakban, vagy az elmúlt háborúk hőseire való megemlékezések a nyugati országokban. Rituális jelleggel bírnak, különösen a mai demokráciákban, a politikai beszédek is, melyek a legfőbb aktuális ideológiai tételek felemlítésével mint, például, a demokráciába vetett hit újra és újra való emlegetése, ezeknek örökre való érvényességét akarják a hallgatóság elméjébe vésni.

Egy hagyományok nélküli társadalomban mint amilyené válik a késői modernitás társadalma, a rituális formák, bár üressé váltak, megmaradnak, s a hagyomány helyett a pillanatnyilag fontosnak a megerősítését szolgálják. Ennek az az oka, hogy a hagyományok nélküli társadalomban a mindig új, az állandóan változó uralkodik és semmi sem biztosítja az élet bizonyos aspektusainak állandóságát. Következésképpen a szekularizált társadalmakban minden bizonytalanná válik, s nemcsak az egyéneknek, hanem a közösségeknek is, a maguk útját kell keresni mindenféle irányítótól nélkül. Ez a bizonytalanság, ez az iránytalanság végül ahhoz vezet, hogy maga a társadalom egésze elveszti orientálódását; ez mutatkozik meg a mai nyugati világban uralmon lévő kormányok tehetetlenségében az egyre tornyosuló gazdasági problémákkal szemben, vagy abban a tényben, hogy már senki nem beszél haladásról, hiszen végeredményben egy tökéletes világban – a történelem beteljesülése után – miféle haladásról lehetne beszélni?

A teljes bizonytalanság ellenére döntéseket kell hozni, választani kell a lehetséges megoldások sokasága között, s ezeket a döntéseket, a lehetséges alternatívák közötti választást csak azok hozhatják meg akik hatalmon vannak, – innen ered a hatalom nélküliek egyre nagyobb kiszolgáltatottsága a hatalmon lévőkkel szemben, melyet csak a demokratikus ideológia tételei fátyoloznak el az emberek szeme előtt. *A hagyomány nélküli társadalomban a múlt állítólagos önkényuralmát – amint ezt a felvilágosodás óta unos-untalan hallottuk – a gazdasági és politikai hatalmat kezükben tartók önkényuralma váltja fel.*

Ezzel szemben a nem-nyugati társadalmakban az uralkodó körülményeknek megfelelő hagyományok határozzák meg a társadalom fejlődésének irányát, s ebben az értelemben a hagyomány mintegy a természet részévé válik, vagyis a jelen és a jövő nem a társadalom tagjainak és a hatalmon lévőknek pillanatnyi döntésétől függ, hanem azt mondhatnánk a társadalmon kívül eső tényezők határozzák meg. Ez azonban csak látszólagos, mert a hagyományt a múlt egyénei és közösségei hozták létre, tehát eredete az emberek világában gyökerezik. Ezekben a társadalmakban a hagyomány nem a hatalomhoz kötött, hanem egy tekintélyhez, de a tekintély nem a hatalommal egyenértékű fogalom, mert nem a mások felett való uralmat, hanem egy a hagyomány eredetére való vonatkoztatást, a hagyomány forrásának megjelölését jelenti a kollektivitás emlékezetében. Konklúzióként azt mondhatjuk, hogy a hagyomány mindig egy térben és időben meghatározott kontextushoz kötött – nincsenek univerzális vagy univerzálisan érvényes hagyományok. A hagyományok szerepe pontosan a kontextualitás fontosságára utal, s kizár minden általánosítást vagy törvényszerűség megállapítását, amint az a természettudományokban történik.

Mindezt szükséges volt elmondanom a két típusú modernizáció megértéséhez, mivel mind Kínában, mind Indiában egy nem szekularizált, tehát a nyugati értelemben nem modern társadalom él, amelyben a hagyományok és közösségek máig is a legnagyobb szerepet játsszák. De itt a hasonlóság megáll a két ország között, mert a kettő mind a hagyományok szempontjából, mind társadalmi és politikai szempontból teljesen más valóságot képvisel, s ezért nem lehet modernizációjukat összehasonlítani, legfeljebb párhuzamot vonni gazdasági fejlődésük között.

3. MODERNIZÁCIÓ KÍNÁBAN

Kínában három társadalmi és metafizikai világkép alakult ki az évezredek folyamán – a konfucianizmus, a taoizmus és az Indiától átvett buddhizmus. Ezekben belül sok különleges irányzat, iskola alakult ki, de ezekkel itt nem foglalkozhatunk. A modernizáció szempontjából Konfuciusz tanítása a döntő, mert ez az általánosan elterjedt és elfogadott világnézet, amely a társadalmi és kulturális fejlődés alapjául szolgált, s mai is fontos tényező a nép életében.

(i) Konfuciusz és a kínai civilizáció

A kínai civilizáció 5.000 éves múltra tekinthet vissza, melyet egy töretlen történelmi fejlődés ível át 13 dinasztia uralkodása folyamán. A népesség alapját a Han etnikai csoport képezi, mely az idők folyamán sok más népcsoporttal olvadt össze vagy került kulturális kapcsolatba. A történelmi kontinuitásnak és civilizációs teljességnek ez az erős érzése hatja ma is át a kínaiakat.

Kínában, a mi általunk vett értelemben, nem volt és nincs vallás. A konfucianizmus nem más mint a társadalmi etika hagyományos rendszere, míg a taoizmus és az Indiából átvett buddhizmus egy metafizikai világnézetet képviselnek. A konfucianizmus, – maga is egy reformtörekvés és változó társadalmi körülmények szülötte, – etikájában a család, az ősök és az idősebb nemzedékek tisztelete, igen nagy szerepet játszik. Mivel ez a tisztelet a halálhoz, az elmúláshoz kapcsolódik, – a halhatatlanság egy formája a család nemzedékről nemzedékre való megújulásának folyamatában, – azt lehet mondani, hogy ebben a transzcendens valósághoz való kapcsolat

nyilvánul meg. Ugyanakkor a kínai civilizáció őskorából fennmaradtak nyomok, melyek egy transzcendens hitre utalnak, amelyben a transzcendenst az „ég” jelenítette meg; így az „ég” kifejezése, mint a legfelsőbb hatalom, a mai szóhasználatban is fennmaradt. Ezekben a kifejezésekben – „az Ég útja” (*t'ien-tao*) mely különbözik „az ember útjától” (*jen-tao*), az „ég” nemcsak a kozmikus természetet, az univerzumot jelenti, hanem az élet és minden emberi érték forrását. Az élet létrejöttét nem mint egy mechanikus, hanem mint egy spirituális, célratörő folyamatot tekintették a kínai gondolkodók. Ebben az értelemben minden emberi lényt az ég folyamatos teremő cselekvése hozza létre, s az ember az égtől kapott bölcsességgel és erényekkel felruházva egyre teljesebb és egyre kifinomultabb kultúrát és értékeket hoz létre. Az univerzum és az ember így „az ég és az ember egységét” alkotják, s ennek keretében a kínai ember bensőséges érzésekkel csodálja a természet végtelen szépségét és értékeli az etikai törvények által kormányzott társadalom helyességét. Az egyes ember élete nem választható el a mindenség életétől.

Az embert és a teremő mindenséget átfogó egységnek következménye az a konfuciusi követelmény, hogy az ember legyen elégedett az ég által meghatározott földi sorsával. Ez az oka annak, hogy a kínaiak sokkal kevésbé vannak kitéve a kisebbségi érzéseknek és a mások jobb sorsa miatt való elégedetlenségnek mint a nyugati civilizációban élő ember, s még mostoha sorsukban is lázadás nélkül és békességben tudják végezni munkájukat. A konfuciusi etika nagy hangsúlyt helyez, egyrészt az ember magával született érzékére mely által meg tudja különböztetni a jót a rossztól (*jen*), másrészt a társadalmi rendet biztosító s az egyének magatartását szabályozó viselkedési normákra, mint az udvariasságra és a szertartásokra (*li*). A ceremónikus magatartás ésszerű viselkedést és önfegyelmet jelent s az ember erkölcsi ítéletre való képességén nyugszik, így a *jen* és a *li* egymástól elválaszthatatlanok. Végeredményben e kettőből ered a szülőkkel szemben kötelező tisztelet és a többi családtagokkal szemben való testvéries viselkedés (*hsiao t'i*), a lojalitás és szolidaritás embertársainkkal szemben (*chung shu*), és a jóhiszemű cselekvés (*hsin i*).

Pontosan a konfuciánizmusra vonatkozóan merült fel az utóbbi évtizedben ún. „ázsiai értékrendszerek” problémája az emberi jogokkal kapcsolatban.¹¹ Többen elismerték már, hogy az „ázsiai értékrendszerek” kollektív jellege, szemben a Nyugat individualizmusával, ad valójában értelmet a hagyományos moralitásnak, bár a hangsúly nem a kollektív szemponton van, hanem az individualizmus elvetésén. Ez az ázsiai felfogás hasonló az amerikai szociológus Michael Walzer meggyőződéséhez, aki szerint a társadalmi igazságosság nem absztrakt jogok kérdése melyeket nem lehet az igazságosság mércéjeként használni, hanem a kontextustól függ.¹² Mindenesetre tény, hogy a klasszikus konfuciánizmus egyrészt nem vezet a kommunista ideológia által előnybe helyezett kollektívizmushoz, de ugyanakkor elveti az absztrakt, atomszerű individuum fogalmát is, s az egyént mint a többi emberi lényekkel különféle viszonylatokban álló lényt ismeri el. A társadalom nem egy rousseaui társadalmi szerződésen alapul, mert a társadalom egyes láncszemei, mint a család, természetes jelenségek, s így a természetes adottságokat tükrözi. Ezek a jelenségek nyilvánvalóan hierarchikus jellegűek; egyrészüket a szükségszerűségből kifolyó konvencióknak tulajdonítják. A társadalom így egy hierarchikusan felépített piramis, amelyben a viselkedésnek és a tevékenységnek a normái minden síkon pontosan meg vannak határozva, s az ebben megnyilvánuló felül és alárendeltség természetes és erkölcsileg helyes. A *li*, a megfelelő viselkedés, azt jelenti, hogy a természettel harmóniában lévő viszonyoknak felel meg. Az alacsonyabb rendűekkel szemben ezért kell nagylelkűnek lenni, míg a feljebbvalókkal szemben ezért kell az elvárt tiszteletet tanúsítani. A helyes magatartás az, amely a más emberi lények maguktól értetődő méltóságát tiszteletben tartja. A lázadás, a tiltakozás és a kritika csak akkor jogosultak, ha a hatalmon lévők megszegik a jó kormányzás elveit, melyeket a konfuciánus kódex szintén előír. Mindez nem jelenti a fennálló társadalmi rend szolgalelkű elfogadását vagy a morális meggyőződés és ítélet hiányát, hiszen egyes történelmi időkben a társadalmi rend korrupttá válik, s a korrupciónak mindenkinek ellene kell szegülnie.

Az emberi jogokra vonatkozó nyugati elmélet abból indul ki, hogy mások nem tehetik azt, ami nekik tetszik, ha ez az én jogaimat sérti. A konfuciánista magatartás viszont abból indul ki, ami az én kötelességem másokkal szemben; Konfucius maga azt írta, hogy kevésbé kell avval foglalkoznunk, hogy mások a megfelelő tiszteletet tanúsítják-e velünk szemben, hanem inkább avval, hogy mi megadjuk-e a megfelelő tiszteletet másoknak (*Analekták* 1:16). A jogok a kölcsönösség következményei, mert ha nekünk másokkal szemben kötelességeink vannak, akkor ez utóbbiaknak nyilvánvalóan joga van elvárni részünkről a megfelelő viselkedést.

A konfuciánizmus elismeri és tanítja az emberi lény méltóságát, mely egyedül rendelkezik a természetes világban öntudatos, morális érzéssel. Az egyéni, személyes felelősség a döntő. De ez a meggyőződés egyes

¹¹ Erre vonatkozólag egy fontos tanulmány: de Bary, Wm. Theodore. *Asian Values and Human Rights: A Confucian Communitarian Perspective*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1998.

¹² Walzer, Michael. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York, Basic Books, 1983.

meghatározott viszonylatokra vonatkozik s nem mint egy általános, filozófiai tétel jelenik meg. Ilyen értelemben a minden civilizációban elfogadott aranszabály érvényes a konfuciánizmusban is, amely szerint nem tesszük másokkal szemben azt, amit nem akarunk hogy mások velünk tegyenek.

Konfucius tanítása szerint minden ember születésénél fogva egyenlő minden másik emberrel¹³ ez az egyenlőség azonban nem jelenti azt, hogy mindenki egyforma, sem pedig a társadalomban elfoglalt státusok egyenlőségét. Ezt a felfogást persze többfajta módon is lehet tolmácsolni: így a konzervatívabb konfuciánizmust valló Xunzi (ca. 298-238 Kr.e.) szerint az emberi természet alapvetően rossz – mindenki csak a saját érdekeit szolgálja s nincs semmi oka arra, hogy mások érdekeit a saját érdekei elé helyezze – ezért van szükség a társadalmi rétegződésre amely lehetővé teszi a társadalmi viszályok elkerülését. Vele ellentétben az optimistább Mencius (371-289 Kr.e.) azt tartotta, hogy az emberi természet alapvetően jó, ez a másokkal való együttérzésben s a velük szemben való olyan magatartásban nyilvánkozik meg, amely megfelel a *lín*nek és a mindenki számára elérhető legmagasabb konfuciusi ideálnak – a bölcsességnek.

Mindez mutatja, hogy a konfuciusi emberfogalom semmiben sem ellenkezik a nyugati emberfogalommal, s az emberi jogok látszólagos problematikája elsősorban a távol-keleti államoknak és társadalmaknak a nyugati individualista társadalmi szemlélettel, a szekuláris-racionalista-liberális világnézettel szembeni ellenkezéséből ered.

Igen érdekes, hogy két, a kínai menedzserek mentalitására vonatkozó tanulmány, melyek amerikai vállalatok számára készültek, akiknek vállalkozásai vannak Kínában, szintén megerősíti a konfuciusi értékrend uralmát az ipari vezetőréteg köreiben, tehát azoknál, akik a legjobban vannak kitéve a nyugati kulturális hatásoknak.¹⁴ Ezek a tanulmányok jelzik, hogy azoknak, akik üzletet akarnak csinálni a világ harmadik legnagyobb piacán, meg kell ismerniük és el kell fogadniuk a kínai, hagyományos értékrendszert, mert másképp nem tudják elkerülni, hogy egész üzletüket veszélyeztető, komoly hibákat kövessenek el.

A David Ralston és társai által készített tanulmány Kínát hat nagy régióra osztja, melyeknek gazdasági központjaiban – Beijing, Shanghai, Guangzhou, Dalian, Chengdu és Lanzhou – folytatták az empirikus felméréseket. A felmérés egyik meglepő eredménye az volt, hogy bár a marxista-leninista ideológia befolyása általános mind a hat régióban, a kínai mentalitásban az egyetlen több mint 2000 év óta állandó elem a konfuciánizmus, mely legalábbis a Han dinasztia óta (206 Kr.e. - 220 Kr.u.) a társadalmi értékrend alapjait képezi, s amelynek gyökereit és befolyását még Mao kulturális forradalma sem tudta megsemmisíteni. A konfuciusi, hosszú távú perspektíva mellett (ez a tanulmány szerzőinek a kifejezése), a földrajzi és történelmi tényezők határozták meg a hat vidék közötti különbséget az évszázadok folyamán, elsősorban a tengerparton vagy a belső vidékeken való elhelyezkedés, valamint a technológiai fejlődés és az iskolázottság fokai. A mi szempontunkból különösképpen fontos egy másik Ralston által irányított, az 1987-1989 években készített, 1995-ben megjelent tanulmány konklúziója, mely a nyugati befolyásnak legjobban kitett Shanghai-i menedzserek mentalitását vizsgálta. E konklúzió azt bizonyította, hogy még a tiananmeni események idején is, a konfuciánus értékrendszer elsőbbsége semmit nem veszített alapvetően meghatározó befolyásából a menedzserek tudatában. Ez a megállapítás persze nem jelenti azt, hogy az ún. kozmopolita menedzserek nem vennék át a nyugati értékrendszer egyes vonásait, beleépítve azokat a maguk konfuciánus világképébe.

A konfuciánizmus befolyását három elem fontossága alapján értékelték a szerzők: a társadalmi harmónia követelménye; a másokkal szembeni, a konfuciánus erényeknek megfelelő magatartás; valamint az egyesek belső nyugalma és a másokkal való viszonyukban uralkodó egyetértés. A konfuciánizmus elsőbbsége még azoknál a kozmopolita menedzsereknél is megingathatatlan volt, akik az átlagosnál sokkal magasabb fokon vallották individualistának magukat. A szerzők ezt a magatartást a modernizáció paradoxonjának tekintik, mert meggyőződésük szerint csak a nyugati, individualista értékrend teljes átvétele teszi lehetségessé a nyugati értelemben vett modernizációt, s e paradoxon feloldását abban látják, hogy ez a magatartás a modernizálódó fejlődés egy fokának tekinthető, amely egy magasabb fok elérése után a konfuciánus befolyás térvésztesével eltűnik.

¹³ Erre vonatkozólag lásd Donald J. Munro kitűnő tanulmányát *The Concept of Man in Early China* (Stanford, Stanford University Press, 1969), valamint az általa szerkesztett tanulmánykötetet, *Individualism and Holism: Studies in Confucian and Taoist Values*. Ed. by Donald Munro. Ann Arbor, Mich., Center for Chinese Studies, University of Michigan, 1985.

¹⁴ Ralston, David A., Yu Kai-Cheng, Xun Wang, Terpstra Robert H., és He Wei. *The Cosmopolitan Chinese Manager. Findings of a Study on Managerial Values Across the Six Regions of China*, <http://faculty-staff.ou.edu/R/David.A.Ralston-1/6prc1996.html>; és Fan Xing. "The Chinese Cultural System Implications for Cross Cultural Management." *SAM Advanced Management Journal*, Vol. 60, No. 1, Winter 1995, 14-21; <http://wlc.csumb.edu/support/career/Cct&p9.htm>.

Fan Xing tanulmánya abból indul ki, hogy a kínaiak csak akkor fogadnak el bármilyen új eszmét, ideált vagy módszert, ha az a klasszikus hagyományokkal nem áll ellentétben, vagyis azok keretébe beillesztethető, mert ha modernizáció is a jelszó, ez nem jelenti azt, hogy a kínai mentalitás alapvetően megváltozott volna. A szerző szemében a kínaiak számára az élet értelmét az egyszerű örömeiben, a családi életben való kielégülés jelenti, s a másokkal való egyetértésben élés. A kínai jellem éppen ezért állandóan formálódik, mert a tanulás, az élet eseményeiből való következtetések levonása és megértése, vezetnek el az ideális életforma megvalósításához. Az egyén tökéletesebbé válásának alapja – ebben minden kínai hisz – a tudás kiszélesítése és a szellemi fegyelemben áll. A fenti életideálból erednek a többi konfuciánusi erények is mint, többek között, a szerénység, békés természet, nyugalom, vagy kitartás.

Fan Xing rámutat a kínai gondolkodás egy nagyon fontos vonására, mely mindig konkrét tényekre és azok analógiájára figyel, és nem egy részletező hanem holisztikus, mindent összefogó keretben, szintézis és intuíció útján talál megoldást. Ez jellemzi a konfuciusi „arany középút” keresését, mely az intellektualista racionalizmussal szemben az ésszerű magatartást helyezi előnybe. Az „arany középútban” a közép nem egy aritmetikai fogalmat, nem egy statisztikai értéket jelent, hanem egy józan ítélőképességet, mely lehetővé teszi a végletek elkerülését és a harmónia fenntartását.

Mindezek után fel kell tenni a kérdést, hogy egy kommunista rendszerben élő országban hogyan lehetséges a társadalmi és gazdasági modernizációt a hagyományokat megőrizve véghez vinni. Hiszen saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy a kommunista társadalom a nyugati országok társadalmaihoz hasonlóan egy szekularizált társadalom, nemcsak abban hogy elveti a vallást, hanem elsősorban abban az igyekezetében, hogy kitörölje a közösség memóriájából a hagyományok minden nyomát – és Mao Tze Dong mindenképpen ezt akarta megvalósítani.

(ii) Konfucius, Mao és Deng

Kína 19. és 20. századi története tanúja annak, hogy ez a két évszázad nem volt más a kínaiak számára mint a modernizáció lehetőségeinek keresése és megvalósítása anélkül, hogy fel kellene adniuk az emberiség e legrégibb civilizációjának hagyományait. A kínai fejlődés megfigyelőjét manapság csak azért érheti nagy meglepetés, mert a Deng Hsiao-Ping által kezdeményezett „modernizálódó” – mindenekelőtt a gazdasági élet átszervezésében megnyilvánuló – politikai fordulat egy a civilizációs hagyományokra támaszkodó nacionalista irányzat felelevenítésével akarja e hatalmas ország modernizációját elérni úgy, hogy a párt és a nomenklátúra egyeduralmát a bekövetkező alapvető változások ne veszélyeztessék.¹⁵

A régi Kínában nem volt nacionalizmus – a császári Kína nem volt egy nemzetállam – mert a kínai nemzet tagjait, ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni, az évezredes civilizáció, s legfőképpen a konfuciusi hagyományok kötötték össze. Az integráló civilizációs perspektíva azt jelentette, hogy a kínai az egyetlen valóságos civilizáció ezen a földtekén, melynek elvei és morális követelményei univerzálisan érvényesek, s azok aki magukévá tették ezeket az elveket és morális követelményeket mint, például, a mongol Yuan vagy a mandzsu Qing dinasztiák, e civilizációs embervilág teljes jogú tagjai lettek. Kínában az európai értelemben vett nacionalizmus csak a 19. század közepén született meg az 1840 és 1842 közötti ún. ópium háborúban elszenvedett súlyos vereség nyomán, amikor a császári Kína hanyatlása nyilvánvalóvá vált. A kínai állam védelmét és megújulását célozva ekkor született meg az a törekvés, mely Kínát egy kulturális egységből politikai nemzetté akarta változtatni, elhagyva a hagyományokat és átvéve a nyugati civilizáció katonai hatalmát alátámasztó tudományos és technológiai vívmányokat. Az állam és társadalom konfuciusi eszméjét nemzetállami elképzelések váltották fel. Ezzel a hagyományellenes trenddel szemben a 19. század második felének pragmatikusai a *ti-yong* felfogást vallották, amely szerint meg lehet és meg kell őrizni a kínai kultúra értékeit és hagyományait, de ez nem zárja ki a külföldről behozott tudományosság és technológiai tudás szelektív elfogadását az ország modernizációjának érdekében.¹⁶

Bár már Mao idején is jelszóvá lett a kínai állam önmagára való támaszkodásának szükségessége csak a Deng által kezdeményezett nagy változás s a Szovjetunió felbomlása után lett világossá, hogy a marxista-leninista

¹⁵ Lásd Suiseheng Zhao. „Chinese Nationalism and Its International Orientations,” in *Political Science Quarterly*, Vol. 115, no. 1 (Spring 2000), <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/zhao.htm>; Fong-ching Chen. „Chinese Nationalism: A New Global Perspective.” *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, Vol. 6, 1995, valamint Lo Rongju, ed. *From 'Westernization' to Modernization: Selection of Polemics on Trends and Roads of Development of Chinese Culture Since the May Fourth Movement*. Beijing, Beijing University Press, 1990.

¹⁶ Ide vonatkozólag lásd: Levenson, Joseph. *Liang Ch'i-ch'ao and the Mind of Modern China*. Berkeley, Cal., University of California Press, 1967, és Tu Wei-ming, ed. *The Living Tree: The Changing Meaning of Being Chinese Today*. Stanford, Cal., Stanford University Press, 1994.

orthodoxia és ideológiai propaganda nem férnek össze a nyugati stílusú gazdasági modernizáció megvalósításával és nem elégítik ki az ehhez a korszakoltó változáshoz szükséges igényeket. Egy új perspektívát kellett találni, s ennek szerepét játssza a hagyományos kínai kultúra felélénkítése az idegen érdekek ellen küzdő nacionalizmussal párosítva. Így a kínai kommunista vezetők egy a kommunista világban szokatlan pragmatizmusról tettek tanúságot Deng mondásának értelmében, aki kijelentette, hogy „nem számít ha a macska fekete vagy fehér mindaddig amíg képes az egereket megfogni.” Ez az új politika nem volt más mint a régi *ti-yong* elv felújítása olyan jelszavak alatt mint a „kínai jellegű szocializmus építése,” melyek segítségével minden erőfeszítést a gazdasági fejlődésre tudtak összpontosítani, ugyanakkor a távoli jövőben való megvalósításra halasztva el azokat a politikai intézkedéseket melyek tekintélyuralmukat fenyegethették volna. Így a nemzet érdeke nevében utasítják el a „nyugatosítással” fenyegető tendenciákat, megmutatva a nyugati modellek és a kínai realitás között fennálló hatalmas szakadékot. Hangsúlyozni a politikai stabilitás fontosságát mint a feltartozhatatlan gazdasági fejlődés előfeltételét, ilyen módon a kínai kommunista vezetők politikájának vezérfonala lett, mely a kínai civilizáció értékeit megőrző patriotá érzésekre alapozva javasolja a jelenlegi *status quo* mindenáron való fenntartását. Ez a pragmatikus-nacionalista politika tehát nem más mint a „modernizáció ázsiai módjának” a megteremtése, de kérdéses, hogy politikailag ez milyen formában fog megvalósulni, például átvéve Vladimir Putyin az „irányított demokráciáról” való fogalmát, melyet Oroszország politikai életében alkalmaz, vagy kialakítva az autokratikus uralom egy másik, modern változatát?

4. MODERNIZÁCIÓ INDIÁBAN

India a hindu civilizáció kontinense, bár még ma is, Pakisztán és Bangladesh leválása és a lakosságcserek után, van 150 millió muzulmán vallású lakosa; ez 15 %-a az össznépségségnek. Mint közismert, a hinduizmust rengeteg vallási variáció jellemzi, s a brahmanizmus mellett, mely központi szerepet játszik a kultúrában, nemcsak a történelmileg kialakult vallások és világnézetek mint, például, a jainizmus alkotják ezt az óriási civilizációs egységet, hanem rengeteg helyi istenség és azok követői. Ezért mondják azt, hogy Indiában 33 millió istenséget tisztelnek, beleértve még a kis helységek védőszentjeit is.

(i) Vallási identitások és gazdasági egyenlőtlenségek az indiai államszövetségben

Legfontosabb jellemzője a hindu vallásosságnak a Nyugattal és más monotheisztikus hitekkel szemben a türelmesség, a másik elfogadása és az, hogy egy hindu egyszerre több hithez, több valláshoz is tartozhat. Egyik hindu gondolkodó sem propagálta a maga tanításának kizárólagosságát, mely ellentétben lenne a türelem és az erőszak elvetésének elvével (*ahimsa*), s így a hinduizmus egyik alapköve az egyén egyidejű részvételének lehetősége több vallásos irányzatban. Mivel a nyugati társadalomban a vallási türelmességet ki kellett vívni, hiszen a vallási kisebbségek előzőleg üldözéseknek voltak kitéve, szükségesnek látszott a vallás és az állam, a vallás és a kollektivitás életének szétválasztása, vagyis a szekularizáció. A nyugati perspektívában a vallási szabadságot csak egy szekularizált társadalom biztosíthatja, pontosan az *ahimsa* hiánya miatt. A hindu civilizációban ennek azonban nincs értelme. Erre az alapvető különbségre jellemző a következő kis történet: Mahatma Gandhit egyszer megkérdezték, mit válaszolna ha egy fiatal hindu jönne hozzá, s azt mondaná, hogy őt csak a Jézus Krisztusba vetett hit válthatja meg? Gandhi ezt felelte: Ha így érzi, akkor ez így is van, de miért kellene ezért a hindu közösséget elhagynia, megszűnnie hindunak lenni?¹⁷

A vallási identitások fontossága és az ősi Védákra alapozott felfogásból eredő társadalmi berendezkedés – a kasztrendszer – egy esetleges szekularizáció sikerét lehetetlenné teszi. A kasztokról később szólva először a konstitucionális jog- és államrendszert akarom röviden ismertetni, mert ez alapvetően ellentétben van a társadalmi valósággal. Itt egy olyan súlyos belső problémáról van szó – egyrészt nemzet-teremtés és állam-felépítés, másrészt egy hallatlanul sokszínű kulturális és társadalmi valóság – mint Kínában egy modernizálódó de hagyományait megőrző ország és népesség, s a totalitáriánus államhatalom között.¹⁸

Hogyan lehetséges elérni egy stabil politikai rendszert egy oly komplikált társadalom keretében, melyet csak a közös civilizációs hagyomány egyesít? Másképpen kifejezve ezt a dilemmát: mi a kiút egy olyan helyzetből, ahol a hindu hagyományoktól teljesen áthatott társadalom szembenáll az állam szekularizációs akaratával? A dilemmát

¹⁷ *Harijan* [hindu ujság], 1936. November 28.

¹⁸ Az indiai konstitucionális problémára vonatkozólag lásd: *Indian Federalism in the New Millennium*. Ed. by B.D. Dua és M.P. Singh. New Delhi, Manohar, 2003; *Politics India: The State-Society Interface*. Ed. by R. Chatterjy. New Delhi, South Asian Publications, 2001.

nagyban súlyosbítja a kommunális összecsapások kegyetlen volta, vagyis a hindu és muzulmán, valamint a hindu és más, kisebb közösségek (mint, például, a Naga Asszam államban) közötti alkalmadtán kitörő embertelen mészárlások. Ezeknek az ellentéteknek áldozata lehet még a szövetségi államforma is, pedig ez a világ legnagyobb demokráciájának egyik legkiemelkedőbb vívmánya.

Nem kétséges, hogy az egyes közösségek közötti összecsapások elsőrendű oka a modernkori nacionalizmus, melynek politikai kihasználói szítják a közösségek közötti vallásos ellentéteket saját céljaik érdekében, bár az is tagadhatatlan, hogy az egyes közösségek gazdasági helyzete és fejlődése közötti nagy különbségek hozzájárulnak a szociális feszültségek megteremtéséhez. Mindezt azért lehet megállapítani, mert a múlt nem volt tanúja hasonló véres összecsapásoknak, s az indiai népesség valamint a hinduizmus békés jellege közismert az egész világon. Ezért írja Partha Pratim Basu, hogy

„A kommunalizmus... egy modern politikai ideológia, mely az angol gyarmati uralom alatt mutatkozott meg először. Alapjában véve, a társadalomnak egy *eltorzított* képét képviseli. Hiszen az indiai hinduk és muzulmánok nem alkottak [a múltban] különálló és homogén közösségeket; ezek csak kizárólag vallási szempontból léteztek. Mindegyik közösségen belül voltak rétegződések és különbségek gazdasági- és osztályérdekek, kaszt, szociális helyzet, nyelv, kultúra és társadalmi gyakorlat szerint.”¹⁹

A vallásos identitás összehasonlíthatatlanul fontosabb Indiában mint más népeknél, és sokan állítják, hogy a különféle közösségek között régebben sem volt sok kapcsolat a magánéletben, például keresztbeházasodás. Viszont azt általában elismerik, hogy a hindu fundamentalizmus behatolása a paraszttömegekbe, s ennek a vidéki népesség által való elfogadása jelentette a korszakalkotó változást a kommunális ellentétek szempontjából.

Az ellentéteket csak súlyosbította a Jawaharlal Nehru, India első, Oxfordban tanult miniszterelnöke által elindított modernizációs folyamat, mely kizárólag a nyugati modell utánzására épült. Nehru, aki hosszabb ideig élt Nagy-Britanniában és teljesen anglicizálódott, nem tudta másképp elképzelni szeretett országa jövőjét, mint a nyugati mintára való modernizálódásban – a ma elfogadott kifejezéssel „elnyugatosításában.” A másik végletet megtestesítő Gandhival szemben, aki túlzásba vitte a hagyományok követésének szükségességét, mindenképpen keresztül akarta vinni céljainak megvalósítását. Ezt a modernizációs kurzust pártja, a Kongresszusi Párt több mint 30 éven át folytatta a 80-as évek elejéig, amikor Indira Gandhi kezdett ettől eltérni – a maga autokratikus módján.

Ennek a nehru-i irányzatnak volt a következménye, hogy a szekularizált társadalom és közélet megteremtése kifejezetten szerepel az indiai alkotmányban, de messzebb menve még a nyugati mintáknál is, pontosan a kommunális összecsapások félelme miatt. Az alkotmány, mely inkább egy centralizált, mint szövetségi állam elveit tükrözi (ez jelenti az alaptörvényben megnyilvánuló nagy feszültséget), a központi kormányzatnak hatalmat ad a szövetségi államok életébe való beavatkozásra, így például a szociális reformok és a társadalmi egyenlőség megteremtése terén. Az alkotmány felhatalmazza a szövetségi kormányt még a vallási ügyek intézésébe való beavatkozásra is, így például a hindu vallásos intézmények kapuinak megnyitására minden hindu népréteg előtt, értsük ezalatt a rituálisan nem tisztákat (*dalith*), vagy a magánélet rendezésére vonatkozó hagyományos rendelkezések megváltoztatására (például a poligámia eltiltása vagy a leánygyermek örökségi jogai) és a hindu templomok adminisztrációjának nagy mértékű megreformálására. Mindez talán még elfogadható lett volna a nem fundamentalista vallási irányzatokat képviselők számára, bár az egyenlőség követelménye egy olyan társadalomban, ahol a különbségeket természetesnek tartják, nehezen valósítható meg – de a kormány jóval továbbment törvénykezési erőfeszítéseiben és vallási reformokat is kezdeményezett, s ezzel a vallási és etnikai identitások kifejezésének pluralizmusa is veszélybe került.

Ebből a helyzetből nem a multikulturalizmus jelenti a kiutat, hiszen az amerikai *melting pot* elmélete is hamisnak bizonyult, hanem egy kulturális mozaik öntudatos elfogadása és kiépítése *az egység a különbözőségben* elvének alapján. Ebben az értelemben Nehru modernizációs törekvéseivel szemben, a demokratikus, szövetségi államnak nemcsak az egyének, hanem a valóságos különbözőségekre alapuló kollektivitások politikai, gazdasági és kulturális érdekeit is védenie kell.²⁰ Az első modernizációs politika helytelensége abban is megnyilvánult, hogy egy történelmi múlttal szállt szembe, mert a Maurya birodalomtól kezdve a Mughal uralkodókig a helyi önállósággal rendelkező területek mindig fenntarthaták autonómiájukat, melyek igen kiterjedtek voltak, s az

¹⁹ *Politics India*, 261 (kiemelés az eredetiben). Az indiai kultúra és nacionalizmus közötti összefüggések rövid történetére vonatkozólag lásd: Michael, S.M. SVD. *Culture and Nationalism: Politics of Identity in India* – <http://www.sedos.org/englishmichael.htm>

²⁰ A *Hindutva* megvalósítása, mely a hindu nacionalizmus jelszava, egyszerre jelenti a hinduk hazáját és a 'szent földet,' s így ellentétben áll az itt felvázolt elgondolással. A nemzet-teremtés viszont, nehru-i értelemben, nem ismeri el az önrendelkezés jogát, melyet jogosnak tartott a gyarmati sors keretében, de elvetendőnek a függetlenség elnyerése után.

igazságszolgáltatástól és rendőri feladatoktól, a nevelésügyön és mezőgazdasági vállalkozásokon át (például öntözés), a szállítási és kommunikációs problémákig mindent magukban foglaltak. Az alkotmány elégtelenségére mutat, hogy már több mint két évtizede a Parlament felállított egy a „szövetségi államok rendszerét újjászervező bizottságot,” mely a legutóbbi évekig működött. Ennek szükségességét az is mutatta, hogy az eredetileg létrehozott egyes államok régiói függetlenséget kértek etnikai, kulturális, sőt még gazdasági megfontolások alapján is, s ezt meglepően nagy számban meg is kapták. Ma India szövetségi államát 28 tagállam és 7 az unióhoz tartozó terület alkotja.²¹ A regionális kérdések szakértője viszont, Rasheeduddin Khan, 58 társadalmi-kulturális régiót határozott meg az etnikai homogenitás és kulturális identitás ismérveinek alapján. A.S. Narang szavaival

„India mint kulturális egység évezredek óta áll fenn anélkül, hogy egy nemzetet alkotott volna. Az indiaiak identitását nem lehet semmiféle különleges és egyedül érvényes identitásra lesűkíteni... Nem kétséges, hogy a modernizáció szempontjából szükség van nemzeti integrációra, de egy szövetség formájában való integráció nem jelentheti a különbözőségeknek egy meghatározott egységbe való átforgatásának a folyamatát.”²²

1992-ben egy új fordulat következett be az indiai államszövetség történetében, mert a Parlament beiktatta az alkotmányba a szövetségi rendszer egy harmadik nivóját, kiegészítve a központi és tagállami kormányok hálóját a helyi kormányzatokéval (*panchayat*), delegálva ezeknek azokat a politikai és gazdasági funkciókat, melyek szükségesek feladataik betöltésére népességeik érdekében. A központból eredő jövedelmek elosztása azonban máig is nehézségekbe ütközik – ez egy elmaradhatatlan vonása minden decentralizációs folyamatnak – mert az elosztási kritériumok általában a nagyobb népességű és többet termelő államokat vagy régiókat helyezik előnybe; az egyes tagállamok, régiók vagy helyi hatóságok gazdaság- és társadalompolitikai intézkedései hatékonyságának megítélése sokszor önkényes és szubjektív követelményeknek felel meg, nem beszélve a szövetségi vagy tagállami bürokráciák ellenkezéséről és tehetetlenségéről.

Az indiai szövetségi rendszer más problémákkal is küzd. Az egyes tagállamok helyzetét kimondottan nagy gazdasági egyenlőtlenség jellemzi földrajzi és más tényezők következtében, mint például, a természetes alapanyagokkal vagy energiaforrásokkal való ellátottság, s magukon az államokon belül is nagy különbségek vannak egyes régiók között. Csak egy konkrét példaként említem meg a vízzel való ellátottságot, – egy igen súlyos probléma, – hiszen magának az alkotmánynak 262. paragrafusa rendelkezik arról, hogy a parlamentnek gondoskodnia kell megfelelő arbitrázs intézmények felállításáról a több államon át folyó vizek elosztásával kapcsolatban. Az államok és régiók közötti gazdasági erőforrások és természeti kincsek által okozott különbségek kiegyensúlyozása, a központi állam fokozatos gyengülésével az 1980-as évek óta, egyre inkább a tagállamok feladatává válik.

Addig amíg a központi hatalom egy párt kezében volt s egy olyan személyiség állott a szövetségi állam élén mint Nehru, a tagállamok közötti vitás kérdések megoldása könnyebb volt mint a későbbi koalíciós kormányok idején; ugyanakkor a demokratikus fejlődés eredményeképpen az egyes államok és régiók különleges érdekei is egyre jobban előtérbe kerültek szembeállítva őket a New Delhiben hatalmon lévőkkel. Koalíciós kormányok már ilyen voltak miatt sem lehettek pártatlanok, s döntéseikkel szemben egyre nőtt az ellenállás. Emellett a központi kormányok csak akkor tudták rávenni a rendelkezéseikkel ellenkező tagállamokat javasolt intézkedéseik elfogadására, amikor a központi büdzsén keresztül kontrollálták a pénzügyi eszközök szétosztását (minden más tervgazdálkodás módjára).

Mindezekhez a nehézségekhez hozzá kell adni a központi, valamint a tagállamokbeli bürokráciák hatalmát és lassúságát, s így teljes képet kapunk a centralizált, indiai szövetségi állam modernizációjának nehézségeiről. Evvel kapcsolatban megemlítem példaként, hogy egy új beruházás esetében több mint 35 bürokratikus intézménytől – a helyi egészségügyi felügyelőtől a központi környezetvédelmi intézményekig – kell hozzájárulást kérni környezetvédelmi szempontból.

A fentiek tehát magyarázatot adnak arra, hogy miért kell az indiai szövetségi államrendszernek egy igen hosszú, sok nehézséggel és ellentéttekkel járó re-strukturációs folyamaton keresztül mennie, elhagyva az egységes nemzet kialakításának illuzórikus ideálját, újraélesztve a régi autonómiákat, és jobban támaszkodva egyes hagyományos, intézményes formákra és kötelékekre mint eddig, abból a célból, hogy egyrészt a föderáció egyes tagjai, másrészt

²¹ Nagy államok mint Madhya Pradesh, Uttar Pradesh, Rajastan, Maharastra és Andra Pradesh területe több száz ezer négyzetkilométert ölel fel, míg a kis Goáé nem több mint 3.814 km². Gazdasági szempontból jelentős például a fejlettebb államok túlsúlyára az, hogy az össz-szövetségi ipari terméknek kb. 40%-át 3 állam – Maharastra, Gujarat és Tamil Nadu – adják, vagy pedig az, hogy 1991 és 1998 között Gujarat és Maharastra kapta az összes, privát beruházások 36%-át.

²² *Indian Federalism*, 83.

ezen és a központi hatalom közötti viszonyok harmonikussá váljanak s a problémákra megfelelő megoldást tudjanak találni.

(ii) A kasztrendszer alapvető szerepe

Az indiai civilizáció legismertebb és Nyugaton legelítéltebb vonása a vallási alapokon nyugvó kasztrendszer.²³ Ennek megértéséhez vissza kell fordulnunk egy pillanatra a hinduizmus ősrégi Védákból származó alapjaihoz, elsősorban a *dharma* fogalmához. A *dharma* magában foglalja az egész valóságot, – az egyént, a társadalmat és a kozmoszt, – tehát a világ rendjét; a *dharma*nak köszönhető, hogy minden létező megfelel a maga léteiben gyökerező természetének. Mint morális fogalom a *dharma* mindenekelőtt vallási kötelességet, vagyis a transzcendenshez való viszonyból kifolyó feladatok teljesítésének kötelességét jelenti, ezt a *dharma*t viszont kiegészítik a társadalomra, tehát a kasztrendszerre vonatkozó (*varna-dharma*) és az emberi élet egymást követő szakaszaihoz kapcsolódó (*asrama-dharma*) szabályok megtartásának kötelezettségei.²⁴ A *dharma* rendszerének a két utóbbi formáját még egy harmadik, az egész emberi egzisztenciát átfogó *dharma* (*sadharanadharma*) egészíti ki, mely a minden emberre, társadalmi és korbeli megkülönböztetés nélkül, kötelező feladatokat foglalja össze.

A *dharma* minden változata előírja az érvényes erkölcsi szabályokat, mint például az erőszak elvetése (*ahimsa*), az igazat mondás, a tisztaság és az érzékek megfigyelmezésének követelményei vagy a lopás eltiltása. E morális kódok betartását a hinduizmus úgy tekinti, mint az emberi természetben meglévő lehetőségek megvalósítását, s ezért ezek az ember értékének és méltóságának látható jelei. A *dharma*t két más típusú moralitás egészíti ki, az *artha*, a meggazdagodás elérését célzó erőfeszítések, és a *kama*, az élvezet keresése. Az egyének *dharma*ja egyáltalán nem zárja ki a dolgos, hasznos életet és az élet örömeinek, például a családi életnek az élvezetét; a hindu felfogás ezzel elismeri az evilági élet értékét, nem megtagadva azt, amint például teszi ezt a buddhizmus.

A hindu kultúrában ezeknek a morális kódoknak nem kell jogi, törvényes formát adni, mert ezek tiszteletben való tartásának az emberi természetből kell erednie s nem a kívülről fenyegető kényszerítés által:

„A hinduizmus két aspektusa fontos a demokrácia szempontjából. Az egyik a *dharma* tana. Nagyon vonzó egy olyan állam gondolata, melyben az emberek azért végzik feladataikat, mert ez a természetükben van, nem pedig mint egy kényszer alatt vállalt kötelességet. Egy hindu nem azért teljesíti az ő *dharma*ját mert erre kényszerítik, nem azért mert fél a nem-teljesítés következményeitől, nem azért, mert az szórakoztatja, hanem azért mert mindenki, gondolkodás nélkül, saját *dharma*ja szerint él. Annak fogalma, hogy valaki nem teljesíti *dharma*ját szinte elképzelhetetlen egy hindu számára.”²⁵

A kasztrendszer nem egy olyan egyszerű, az egyenlőtlenségen alapuló társadalmat jelent, mint ahogy mi ezt Nyugaton hisszük. Eredetileg a *varna*, a kasztrendszer, négy társadalmi csoportból állott: (1) a *Brahminok*, a vallási tanok őrzői, akik régebben az intellektuális réteget (mai szóval úgy mondhatnánk, az értelmiséget) is magukba foglalták; (2) a *Ksatriyas*, a katonai, és ma adminisztrációs, feladatokat ellátó csoport; (3) a *Vaisyas*, akik a gazdasági tevékenységekkel foglalkoztak, beleértve a kereskedelmet is; és végül, (4) a *Sudras*, akik minden kézimunkát végeztek, és szolgálták az előbbieket. E négy társadalmi csoporton kívül állnak a *dalithok*, az „érintetetlenek,” mert rituális szempontból tisztátalanok, akik között az idők folyamán szintén több kaszt teremtődött. Ez utóbbi társadalmi státust India 1950-ben törvénnyel eltörölte.

Az egyes kasztokon belül is kialakult egy bizonyos szerep- és foglalkozásbeli specializálódás, mely szub-kasztokat hoz létre. Így, például, Rajastan lakosai mind a *ksatriya*, tehát a harcosok, kasztjához tartoznak, de egyes családok már évszázadok óta uralkodtak mint maharadszák, s a kaszt többi tagjai őket szolgálták különféle – katonai, adminisztrációs vagy polgári – minőségben.

A történelmi fejlődés folyamán alakult ki a kasztrendszer második változata, a *jatik* hálózata. A kaszttal szemben, melybe tagjaik beleszületnek, amelyen belül házasodhatnak s amely egy bizonyos foglalkozási csoportot

²³ Sharma, Arvind. *Hinduism and Human Rights – A Conceptual Approach*. New Delhi, Oxford University Press, 2004.

²⁴ Az emberélet négy szakaszát (*asrama*) különbözteti meg a hinduizmus: (1) a fiatal, nőtlen, tanulásra szánt évek; (2) a családos élet s avval kapcsolatos gondok évei; (3) a remeteség kora, mely az aktív élettől való visszavonulást jelenti, és, végül (4) a halált megelőző, az életről való lemondás kora, melyet az ember önmagába szállása jellemez.

²⁵ Troy, Wilson Organ. *Hinduism: Its Historical Development*. Woodbury, N.Y., Barron's Educational Series, 1974, 15. Egyébként Mahatma Gandhi, sőt még Nehru is, azt vallották [a mai emberi jogokra alapozott felfogással szemben], hogy a jogok kizárólag a morális kötelességek tiszteletéből fakadnak, azok betartásából erednek. Gandhi szerint: „Az élethez való jogunk csak arra alapozható, hogy feladatainkat mint e világ polgárai hűségesen betöltöttük.” Sharma, *op. cit.*, 18.

képvisel, a *jati* egy földrajzi közelségben élő és egy nyelvet beszélő népességet jelent, mint egy nagyobb, rokonsági kötelékek révén összefüggőt csoportot, saját, meghatározott szokásaival, mint ruházkodás, étkezési és magatartási hagyományok, s legtöbbször egy közös vallási kötelékkel. A *jati* egy önmagát kormányzó népcsoport, mely felel tagjainak viselkedéséért, s csak ritkán keveredik más *jatik* tagjaival. Ennek ellenére egyre több példa van a különféle *jatik*hoz tartozók között létrejött házasságokra is. A *jatiknak* megvan a maguk hierarchiája, s ez határozza meg cselekvési szabadságukat s annak feltételeit.²⁶

A társadalmi valóság hasonló rétegződése megegyezik a brahmanizmus által vallott tanítással, hogy minden ember Brahman színe előtt egyenlő, mert a hinduizmus az emberi lényt belső lényegében ragadja meg, melyet az előzőkben felsorolt jellegek határoznak meg. Gandhi, aki az „érinthetetlen” megkülönböztetést teljesen elvetette, az emberek hivatása szerinti megkülönböztetést szükségesnek ismerte el.²⁷ A kasztrendszer különféle rétegein belül, és főleg lokálisan körülhatárolt egységei körében, igen erős szolidaritás uralkodik, s ez nagyban ellensúlyozza a többi kasztokkal szembeni esetleges kisebbségi érzést.

A legnagyobb hindu gondolkodók szerint a kasztrendszer célja az egyének szempontjából az, hogy mindenki megtalálja helyét a világban; megelégedjen a sors által neki adott státussal, s így a társadalom szempontjából megszűnjének az elégedetlenségek és zavargások forrásai, másrészt lehetetlenné válna minden önkényes beavatkozás a közösség életébe, különösképpen a mindenkori hatalmak részéről. *Az egyenlőség elve a kasztokon belül, és nem a kasztok között érvényesül.* Ami a mi szempontunkból igen fontos az az, hogy az egyes kasztok az állam vagy bármely közintézmény számos funkcióját átvehetik; birodalmak jöttek és mentek az indiai népesség életében, uralkodók csillaga feltűnt és letűnt, de a társadalom élete minden további nélkül folytatódott, mert a kasztok maguk töltötték be a közösség szempontjából fontos funkciókat, sokszor még az igazságszolgáltatást is.

A kasztrendszernek ez a mindent átfogó jelentősége eredményezte azt, hogy Indiában soha nem volt egy olyan totalitáriánus rendszer és uralom, mint amilyent jól ismertünk a 20. század modern Európájában.

A modernizáció folyamatával új intézmények, szimbólumok és értékek kerültek az indiai társadalomba, milyen viszony alakult így ki a régi, hagyományos és az új értékek, szimbólumok és intézmények között? A régi és az új között egyszerűen egy szimbiózis jött létre; a hagyományos életrend magába fogadta az új szokásokat és gyakorlatot, melyek bizonyos változásokat hoztak a hagyományos keretekbe. Sok esetben a modern jelenségek új értelmezést adtak a régi életformák egyes vonásainak és szimbólumainak anélkül, hogy az új a régi helyére lépett volna. Egyrészt minden ami új és modern a hagyományos keretekhez igazodott, s a régi, hagyományos csoportulások és értékek adaptálódtak a modernizálással járó követelményekhez. Így új társadalmi csoportok születtek – mint az információs technológiai szektorban alkalmazottak – melyek közvetítőként lépnek fel a régi és az új, a helyi és a regionális vagy szövetségi síkon működők között. *Az új és a régi fúziója persze szelektív módon ment végbe, s nagy igényt teremtett az egyéni és közösségi kreativitás kivirágzására.* Sok indiai megfigyelő szerint egy olyan évezredes múltra visszatekintő civilizációban mint az indiai, a modern csak akkor válhatott az emberek világképének és mindennapi életének részévé, ha maga is a hagyomány részévé lett, vagyis „tradicionálizálódott.”

A társadalmi megoszlás, a kasztok szempontjából a modernizációs folyamat azt jelentette, hogy adaptálódnak a demokratikus politikai élet követelményeihez. A hagyományos identitások, bár megőrizve a régi alapokat, új értelmezést kapnak, s ezen a módon a rituális szabályokhoz és születéshez kötött ismérvek átalakulnak, míg a politikai életet új szervezeti formák és átalakuló identitások gazdagítják. Például, a szövetségi politikai pártok propagandájukat, jelszavaikat és programjukat az egyes régiókban és területeken befolyással bíró kasztok identitása, kívánságai és helyzete szerint alakítják ki – de a kasztok közötti választóvonalak megmaradnak. A kasztok éppúgy kihasználják a modern technológia által nyújtott eszközöket mint a nyugati modellt megvalósítani akaró modernizálók, és politikai és gazdasági téren egyre jobban „modernizálják” magukat. Szó sincs sem a létező hatalmi viszonyoknak teljes megsemmisítéséről, sem azoknak mechanisztikus átvételéről az új politikai élet intézményeibe és hatalmi pozícióiba, *a társadalmi tudat lassú átfarmálódása megy végbe a modernizációs folyamat eredményeképpen.* Nyugati értelemben vett, széleskörű politikai lojalitások alakulnak ki, de ezek csak akkor életképesek, ha a hagyományos társadalmi rendszer csatornáin át kerülnek be a politikai életbe. A szövetségi tagállamok közötti versengést ma kiegészíti a kasztok közötti versengés.

Max Weber nyomán a legtöbb nyugati szociológus és közgazdász lehetetlennek tartotta, hogy Indiában modernizálni lehessen, egyrészt a kasztrendszer, másrészt a rituális szabályok miatt, melyek lehetetlenné teszik a kapitalista fejlődést és az ehhez szükséges liberális politikai intézmények megvalósítását. Voltak ugyan már

²⁶ A *jatikra* vonatkozólag lásd: Kinsley, David R. *Hinduism: A Cultural Perspective*. 2. ed. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1993, 154-156.

²⁷ Gandhi, M.K. *Hindu Dharma*. Ahmedabad, Navajian Publishing House, 1958, 324.

évtizedekkel ezelőtt is olyan anthropológusok/szociológusok, mint Milton Singer, aki 1972-ben kiadott munkájában alaposan cáfolta ezeket a hiedelmeket.²⁸ Singer már ekkor két fajta életmód – a tradicionális és a modern – összeötvöződéséről beszélt s bizonyítva látta, hogy még a legmodernebbé vált indiaiak sem vágják el a régi kulturális és társadalmi hagyományaikhoz való szoros kötöttségüket. Ugyancsak idézi példáit annak is, hogy a modernizáció folyamán a különféle kaszthoz tartozó indiaiak rituális státusa felértékelődött, mert gazdasági, nevelésbeli és politikai mobilitását követően kulturális és társadalmi helyzetük is megjavult. Kiemeli, hogy a technikai modernizáció nem szükségszerűen vonja maga után a hagyományos kultúra megsemmisülését, – inkább egy kulturális metabolizmusról beszél; sőt úgy találta, hogy a technikai modernizáció sok esetben megerősíti a hagyományokhoz való ragaszkodást, mint a család, a kaszthoz való tartozás, zárandoklatok, stb. Singer példaképpen idézi a templomok villamos árammal való megvilágítását; az autók, vonatok és repülőgépek használatát a zárandoklás helyére való eljutásban; a hangszórók fontosságát, amikor az Upanishadok részeit olvassák fel az összegyűlt hívők előtt, és így tovább. Singer munkájának legnagyobb részét madrasi (Karnataka állam fővárosa, a Dravidiánus hagyományok központja), magas rangú ipari vezetők körében folytatott kutatásai eredményeinek szenteli. Különösen érdekesek azok a megfigyelései, amelyekben leírja, hogy ezek a magas rangú ipari vezetők miképpen egyeztetik össze menedzseri kötelezettségeikkel hagyományaikat és a rituális tisztaságra vonatkozó szabályokat, bizonyítva tételét a technika és a tradicionális kultúra összeférhetőségéről.

Egy másik érdekes tanulmány az indiai ipari vállalkozókról az amszterdami egyetemen tanító Mario Ruttené, mely 2002-ben jelent meg, és hasonló következtetésekre jut.²⁹ Rutten kiemeli, hogy az indiai üzletemberek éppúgy meglátják az üzletágukban rejlő lehetőségeket mint a nyugatiak, de ugyanakkor kialakítottak egy meghatározott menedzsment stílust, mely megfelel szükségleteiknek és társadalmi kontextusuknak. Szerinte igen sok hasonlóság van az indiai és más ázsiai országokban dolgozó üzletemberek gazdasági stratégiája és életmódja között, – ami arra mutat, hogy amit „a modernizáció ázsiai típusaként” jelöltem meg, mára már egy egyre szélesebb körökben elfogadott valóság.

Az indiai modernizációs folyamat nyilvánvalóan hosszú lesz, de hallatlanul érdekes a maga részleteiben, a hagyományos és a modern összeötvöződésének egyes példáiban, s ezért a mi nyugati modernizációs elképzeléseinkkel szembenálló, kimondottan más típusú modernizációt jelent.

5. A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS SIKEREI ÉS VESZÉLYEI KÍNÁBAN ÉS INDIÁBAN

2004-ben a hatalmas lendületű kínai gazdasági fejlődés tovább folytatódott.³⁰ A nemzeti össztermék 2003-ban elért 9,1 %-os növekedése, mely 2004 első három hónapjában újra emelkedett, elérve a 9,7 %-ot, a legtöbb megfigyelő szerint egy krízis árnyékát veti előre. Ugyanakkor az ipari termelés az előző év hasonló időszakával szemben több mint 19 %-kal nőtt s evvel párhuzamosan a fogyasztói árak évi növekedése 3 és 4 % között mozog, míg a termelői árak 5 %-kal ugrottak meg ez év áprilisában. A kínai külkereskedelem 1989 óta ötszörösére, s egy évben, 2002-ben, 20 %-kal nőtt. Ezért a kormány le akarja csökkenteni az össztermék növekedését évi 7 %-ra – amit az angolszász országokban „puha leszállás”-nak (*soft landing*) neveznek. Ezt persze igen nehezen lehetne elérni, s 2004-ben az évi növekedési ráta valószínűleg marad a jelenlegi nívón, de jövőre talán sikerül 1-2 %-kal lecsökkenteni.

Egy különleges és ritka jelenség az oka a legsúlyosabb problémának: a vállalatok és egyének megtakarítási aránya a világon szinte egyedülálló 40 %-ot éri el, vagyis a nemzeti össztermék 200 %-át – de ennek az óriási beruházásra váró összegnek egy része, mivel kínaiak külföldön nem ruházhatnak be, nem talál lehetőséget a felhasználásra, tehát a bankokban marad. Ezért a kihelyezések aránya a betétekkel szemben nem több mint 78 %. Mindehhez hozzájárul a bankok és pénzintézetek eléggé siralmas helyzete, hiszen például a vissza nem követelhető kölcsönök aránya a letétekhez viszonyítva igen nagy. A kérdés az, hogy a kormány mikor alkalmazza

²⁸ Singer, Milton. *When a Great Tradition Modernizes: An Anthropological Approach to Indian Civilization*. New York, Praeger, 1972; Weber téziseinek kritikája a 272-282. oldalakon található.

²⁹ Rutten, Mario. "Historical and Comparative View on the Study of Indian Entrepreneurship." *Economic Sociology – European Electronic Newsletter*, Vol. 3, No. 2 (February 2002), <http://www.siswo.uva.nl/es/esfeb02art1.html>. Egyébként Rutten fő kutatási területe az ázsiai vállalkozók szociológiája; egy előző műve: *Asian Capitalists in the European Mirror*. Comparative Asian Studies, No. 14/ Amsterdam, Free University Press, 1994, is evvel foglalkozik; egy kollégájával, Carol Upadhyával együtt adták ki a *Small Business Entrepreneurs in Asia and Europe: Towards a Comparative Perspective*. New Delhi, SAGE Publications, 1997, című munkát.

³⁰ A legfrissebb gazdasági adatok forrása Marc Eriksonnak az *Asian Times*ban 2004 június elején megjelent cikke, *China's Economy: Why Landing At All?*, mely az Interneten olvasható: <http://www.atimes.com>.

majd a piacgazdaságokban megszokott beavatkozásokat mint a kamatlábak emelését, vagy milyen más intézkedéseket fog tenni ennek a súlyos problémának a megoldására.

Semmiképpen nem képzelhető el, hogy Kínában egy olyan pénzügyi krízist lássunk mint 1997-ben a többi távolkeleti országokban – nemzetközi valutatartalékai 2004 áprilisában 440 milliárd dollárnak feleltek meg (a világon, Japán után, a második legnagyobb valutatartalék); a külfölddel való pénzügyi mérleg aránylag kiegyensúlyozott, bár a folyó év első hónapjaiban negatív volt; a költség hiánya pedig a nemzeti össztermékhez viszonyítva csak 2,5 % (így Kína még a maastrichti követelményeknek is eleget tudna tenni).

A médiákban sok szó esik újabban a munkanélküliség kérdéséről, mely egyre nagyobb méreteket ölt Kínában. Ez nyilvánvalóan egy alapvető szociális probléma, de azoknak a tapasztalatoknak az alapján, amelyeket a fejlődő országokban szereztem, elkerülhetetlen. A gazdasági fejlődés nem lehet kiegyensúlyozott, a magasabb életszínvonal nem érhető el egyszerre s az egyenlőség követelményeinek megfelelően a gazdasági tevékenység minden ágában, így a munkanélküliség itt vagy ott jelentkezik. Ha viszont általánossá válik, minden gazdasági ágazatot felölelve, akkor a legsúlyosabb válságot vonhatja maga után. Nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamán a legjobban a szegény agrárrétegek, az öregek és nyugdíjasok, a betegek vagy a sokgyermekes családok szenvednek a legjobban – de itt lehet arra számítani, hogy a konfuciusi etika és családi összetartozás érzése csodákat tehetnek. Én magam tanúja voltam Ázsiában és Afrikában is, más körülmények között, a közösségi összetartozás érzései hasonló példáinak, s pontosan ezek az esetek mutatják meg a hagyományos társadalmi kötelékek kimondhatatlan fontosságát.

Az indiai modernizáció első fázisában az ország mindenekelőtt gazdasági önállóságra törekedett. Ezt a korszakot a nehru szocializmus korszakának nevezik az indiai szakértők. Ezekben az években a gazdaság stagnált, mert az ipari vállalkozások nagy része az állami szektorhoz tartozott, s az exportfejlesztés helyett a behozatal csökkentése volt a főcél. Ezért 1950 és 1980 között a GDP csak 3,5 %-kal nőtt évente. Nagy eredmény volt azonban, hogy már a hetvenes évek közepére az ország lakosságának minden élelmezési szükségletét fedezni tudta. A nyolcvanas években pedig elkezdődött az állami és köztulajdonban lévő szektor reformja, egyidejűleg a magánszektor fejlesztésével.³¹ Mindezek nagyban hozzájárultak a termelékenység növekedéséhez, s a privatizáció eredményeképpen a kivitel évi 10 és 15 % között növekedett. 1991-ben és 1993-ban a rupeet leértékeltek s ez szintén hozzájárult az gazdasági eredmények lényeges jobbulásához.

A nemzeti össztermék évi 6,8 %-kal nőtt 1997-ig, majd lelassult s 2001-2002-ben növekedése 5,4 % volt – a szolgáltatásokkal és a mezőgazdasággal mint az élen járó termelési ágakkal.³² Az egy főre eső össz nemzeti jövedelem 2001-ben elérte a 450 dollárt. Az átlagos nemzetgazdasági növekedés rátája 1990 óta így magasabb volt Kínában, mint Indiában, 9,7 % 5,5 % ellenében. Ennek magyarázatát sokan abban találják, hogy Kína korábban kezdte el a gazdasági reformok megteremtését, mert Deng Nyitott Kapu Politikáját 1979-ben indította be, míg India Új Gazdasági Politikája (*New Economic Policy*) csak 1991-ben kezdődött. Meglepő az is, hogy például a külkereskedelem szempontjából ez utóbbinak a részesedése a nemzeti össztermékben Kínában sokkal nagyobb volt (56%) az 1990-es években, mint Indiában, ahol a kereskedelmi szabályozás viszont liberálisabb volt. Ennek a rendkívüli jelenségnek a magyarázata abban rejlik hogy, egyrészt a kínai átlagos vámtarifa sokkal alacsonyabb volt mint Indiáé (15,7 %), s Indiában a nem vám jellegű külkereskedelmi korlátozások világszínvonalon is a legmesszebbmenőek voltak. Ez a két tényező a forrása a nemzetgazdasági növekedés különbségének is a két ország között.

A legújabb felmérések szerint India, a klasszikus liberális gazdasági mércék szerint kétségtelenül a gyorsuló gazdasági fejlődés útján van – a növekedési jelzők elsőrendűek, az infláció nem növekszik, a külföldi beruházások és a valutatartalékok minden eddigi rekordot megdöntöttek, a külföldi beruházásokat a nemzeti bank automatikusan jóváhagyja, egyes szektorokban a külföldi tőke részesedését is nagyban megkönnyítette a kormány, s India azok között az országok között van, amelyek a legtöbb munkát kapják külföldi vállalatok megbízásából (*outsourcing*).³³ Az áprilisban meglepetésszerűen bekövetkezett kormányváltás persze új helyzetet teremtett, s a Kongresszus pártjának győzelme esetleg jobbulást hozhat szociális téren, ahol a nehézségek, egyes szövetségi tagállamokban, egyre nőnek.

³¹ E reformok főbb pontjai a következők voltak: az állami ellenőrzések és szabályozások részbeni eltörlése; a kormány részének a kollektív szektor tőkéjében való nagy mértékű csökkentése; a külföldi tőke bejövételének, a külkereskedelem kiszélesítésének és a nyugati technológia importjának lehetővé tétele, valamint a pénzügyi szektor újjászervezése, és nem utolsósorban a vámtarifa lépésről lépésre való csökkentése az 1991-es átlagos 300%-ról 50%-ra 1995-ben.

³² *Indian Federalism*, 383-384.

³³ *Business Today*, 2004. február 15.

A két ország gazdasága egyes közös problémáinak vizsgálata érdekes fényt vet az ázsiai modernizáció jellegére. Lawrence Saez tanulmányában³⁴ arra a következtetésre jut, hogy a tartományi (Kína) vagy szövetségi állami és regionális szinten (India) a fejlődés üteme a kereskedelmi szabályozástól, a tőke áramlásoktól és az egyes egységek – tartományok vagy szövetségi államok – eltérő fiskális stimulusaitól függ, viszont nem talált semmi bizonyítékot a globalizációs folyamat befolyására ezeknek az egységeknek növekedésével kapcsolatban.

Elemzésének legérdekesebb része a két ország központi és szövetségi/regionális egységei által gyakorolt funkciók összehasonlítása – ebben Kína tartományi rendszerét mint egy *quasi*-szövetségi rendszert tekinti. Bár az indiai alkotmány világosan körülhatárolja a központi és tagállami kormányok hatóságainak hierarchiáját, melyek adókievetési hatalmát meghatározza, a központi kormány mégis az adóbevételek legnagyobb része felett maga rendelkezik. Érezve a helyzet viszályosságát a központi kormány hozzá akart járulni a szövetségi államok költségvetési egyensúlyához, s a 90-es évek kezdete óta egy közös adóalapot teremtett a szövetségi államok kormányaival együtt, melynek jelenleg 29 %-át osztják szét az egyes tagállamok között. A szétosztást a Nemzeti Tervezési Bizottság végzi, mely annak biztosítása érdekében, hogy az összegeket jól használják fel, az átutalásokat csak előre meghatározott programok kivitelezésére folyósítja az államoknak.

Ma az indiai szövetség államai autonóm ipari politikát csinálnak, autonóm módon költik el a rendelkezésükre álló összegeket, s mindenféle fiskális könnyítéseket ajánlanak a beruházóknak, különösképpen a külföldi tőkének. Ezek az államok tehát a központtól független, s annak politikáján túlmenő gazdasági reformokat valósítottak meg, mint például Andra Pradesh, mely igen vonzó előnyöket ajánl a számítógép és általában az elektronikus technológia körében beruházó indiai vállalkozóknak. Ezt nevezik a nemzetközi irodalomban a szövetségi államok egymással versenyző, decentralizált rendszerének, mely tagadhatatlanul létrehozott bizonyos inkoherens gazdasági kapcsolatokat is, például az államok közötti egyenlőtlenséget adózás szempontjából vagy egyes esetekben a közöttük lévő árucserre korlátozását.

Evvel szemben Kínában az egyes tartományok autonómiája változó (a legnagyobb a tengerparton fekvő régiók esetében). A nem-demokratikus politikai rendszer nem engedhet meg az indiai államokéhoz hasonló autonómiát. Bár az alkotmány és az ide vonatkozó törvények rendelkezései szinte egy konföderációs államrendszer képét adják, különösen azokban a régiókban, ahol kisebbségek alkotják a népességet, a gazdasági autonómia elnyerése nem automatikus, hanem csak a központi szervek kimondott határozata nyomán jöhet létre. A mai indiai helyzettel összehasonlítva, a kínai decentralizáció tehát korlátozott és nem lehet, mint az indiai esetében, „versenyképes” decentralizációról beszélni.

Ennek ellenére az állami jövedelmek elosztása sokkal liberálisabb Kínában mint Indiában, s már az 1979-84-es időszakról kezdve, a helyi hatóságok maguk vethettek ki és szedhetek be adókat. A helyileg beszedett adójövedelemmel egy bizonyos, az utóbbi évtizedben állandóan csökkenő százaléknak az államkasszába való befizetése után, teljesen szabadon rendelkezhetnek. Ez a nagylelkűség persze oda vezetett, hogy a helyi hatóságok igyekeztek jövedelmeiket különféle címkék alatt elrejtetni a központi kormány elől.

Kínában meglepő az, hogy nem a tartományok, hanem a városi és körzeti hatóságok ragadták a kezükbe a kezdeményezést, amikor a külföldi tőke vonzására adózási és más engedményeket tettek, sokszor a bürokratikus szabályozások megkönnyítésének formájában. De úgy India, mind Kína esetében, ezek a helyi kezdeményezések nyilvánvalóan a szövetségi államok, tartományok, régiók vagy municipalitások különböző, vagyis asszimmetrikus gazdasági fejlődéséhez – sikereihez – vezettek, amelyek persze nem feltétlenül károsak hosszú távlatban, mert az egyik egység magával húzhatja a többieket, vagy legalábbis saját szomszédait. Az én tapasztalataim szerint a gazdasági fejlődés általában nem uniform egy ország egyes vidékei között, hiszen már csak a természeti és emberi erőforrások különbsége miatt sem lehet így, s ez a tény aláhúzza a nemzetgazdasági vonalon való elosztás fontosságát és a szociális problémák kiegyensúlyozott megoldásának szükségességét.

6. AZ ÁZSIAI MODERNIZÁCIÓ JÖVŐJE

Ázsia két óriásának – Kínának és Indiának – a fentebbiekben leírt s a Nyugattal szembenálló modernizációs folyamata, melynek vonásai éppúgy megtalálhatók más országokban, mint Szingapúr, Malézia, vagy Indonézia, vitathatatlanná teszi annak elismerését, hogy van másfajta modernizáció is mint az, amely Európában és az észak-amerikai kontinensen látott napvilágot. Ennek tagadása csak a nyugati ember – gazdasági szakemberek vagy az utca embere – vagy egy nem-nyugati civilizációból származó, de Nyugaton nevelkedett és teljesen nyugatívá vált

³⁴ Saez, Lawrence. "Market-preserving Federalism, Globalization, and Subnational Economic Growth: Evidence From China and India." *Indian Federalism*, 351-378.

gondolkodónak, mint például a Nobel-díjat nyert Amartya Sen harvardi professzornak, korlátozott szemléletéből fakadhat, mert ebben a perspektívájában a modernizáció egyenlő az elnyugatosítással.

Teljesen más kérdés az, hogy a nyugati modernizáció típusától különböző modernizációs folyamatok hosszú távon sikeresek lesznek-e, s az az alternatíva sem vethető el, hogy Kína, India és a többi ázsiai államok társadalma a modernizáció egy bizonyos pontján túl jutva, a nyugati szekularizált konzumerizmusba fullad és bizonytalan jövő elé néző társadalmak sorsát fogja követni. Mert egy ilyen páfordulás is lehetséges...

Nem vagyunk és nem lehetünk próféták, akik kinyilatkoztatják látásukat ezeknek az országoknak és népeknek a jövőjére vonatkozólag. Mégis egyelőre úgy látszik, hogy az alkonyát élő Nyugattal szemben az ázsiai modernizáció az emberiség történetében egy újrakezdést, egy virradatot jelent, s ad reményt mindazoknak a népeknek, amelyek csak most állnak autonóm fejlődésük hajnalán.

Előadásom konklúziójaként tehát egy pár pontban szeretném felvázolni a nyugattól eltérő modernizáció tanulságait és a Kína és India előtt álló veszélyeket:

– *Először*, a fent analizált két modernizációs folyamat példája nyilvánvalóvá tette egy olyan modernizációnak a lehetőségét, mely a spirituális és kulturális hagyományok tiszteletében és a hagyományos társadalmi keretek között megy végbe. Tehát az a nyugati meggyőződés, hogy modernizáció kizárólag az európai 16. és 19. századok között kialakult körülményekkel azonos feltételek között jöhet csak létre, egyszerűen nem felel meg a valóságnak.

– *Másodszor*, a kínai és indiai modernizációs folyamatok vizsgálata arra is fényt derített, hogy nincs kapcsolat modernizáció és a demokratikus politikai berendezkedés között. Ez nem jelenti azt, hogy nem lenne szükség az emberek jóléte és kiteljesült élete szempontjából egy demokratikus berendezkedésre, mely a hagyományos moralitás és szociális életformák keretében biztosítaná a legalapvetőbb emberi érték megvalósítását – az egyének és közösségek szabadságát.³⁵ A modernizációs folyamat Kínában a totalitáriánus politikai rendszerből autokratikussá vált államberendezkedés keretén belül egyelőre sikeresen folyik; kérdéses, hogy a gazdasági fejlődést követő társadalmi változások egy specifikus, a kínai kontextushoz alkalmazkodó, demokratikus átalakulást hoznak-e magukkal. India viszont ma is a földkerekség legnagyobb demokráciájaként ismert szövetségi állam, melynek jövője azért látszik ígéretesebbnek, mert az eredetileg központosított államhatalom lassú gyengülése révén egy hatalmas erejű decentralizációs átalakulás kezdődött el az utóbbi évtizedek során – s nem Kissinger írta-e egy pár évvel ezelőtt, hogy a decentralizáció a demokrácia legmagasabb formája? – amely egyedül biztosíthatja e sokrétegű kultúrájában élő, de egy civilizációt képviselő, népesség jövőjét.

– *Harmadszor*, a jövő gazdasági problémái közül csak egyet szeretnék megemlíteni, a nyugati értelemben vett ipari fejlődéshez és a motoros konzumerizmus által meghódított piac szükségleteinek kielégítéséhez szükséges olajforrások hiányát. Ez különösen szembetűnő Kína esetében, bár Indiában is egyre több szó esik az ország kiszolgáltatottságáról az energiaellátás területén tekintve, hogy India különösképpen érzékeny az iszlámista fundamentalizmus megnyilvánulásaira a kashmiri politikai helyzet miatt.

2002 óta Kína az Amerikai Egyesült Államok után a világ második legnagyobb energiafogyasztója, és Japán után a petroleumtermékek terén szintén a világ második legnagyobb importőre.³⁶ Egyelőre nem a növekvő számú személyautók és más járművek az egyre nagyobb olajfogyasztás motorjai, hanem az energiatermelő egységek és a nehézipari felhasználók (kohók, stb.). De kétségtelen az, hogy egy-két évtizeden belül a növekvő számú személygépkocsi használatának olajszükséglete meg fogja haladni az ipar különféle ágainak szükségletét. Nem szabad például elfelejteni, hogy az első magántulajdonban lévő személygépkocsi 1984-ben jelent meg először a fővárosban, Beijingben, s ma már számuk 1,2 millió.³⁷ Ezt a fejlődést nem érinti, hogy a kínai energiaszükséglet 64 %-át a szén elégíti ki, melynek Kína a világ első számú termelője és fogyasztója.

A 2000-től máig terjedő korszakban a világ olajfogyasztása növekedésének 40 %-át Kína képviselte. Az ország olajforrásai kimerülőben vannak, s a szakértők szerint 2020 körül a szükségletek 75 %-át behozatalból kell fedezni. Mindezzel persze megnövekszik a világkereslet s ez nyilvánvalóan az árak ugrásszerű növekedéséhez vezet. Kína világgiazi szerepe ezen a téren a legfontosabb, bár az is kétségtelen, hogy sok nyersanyag piacán, a réztől a

³⁵ Lal, Deepak. *Culture, Democracy and Development*. Lecture given in New Delhi on 24th of April 1998, <http://www.indiapolicyinstitute.org/debate/Notes/note1.html>.

³⁶ Lásd: *Country Analysis Briefs: China*. /Az amerikai energetikai hatóság időszakos kiadványa./, 2003. június, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html>; és China's Growing Appetite for Oil. *Baltimore Sun*, 2004. május 31, <http://www.baltimoresun.com/business/bal-te.asia31may31>.

³⁷ "The End of Cheap Oil." *National Geographic*, 2004. június.

vasércig, de még a szénpiacon is, a hallatlan arányú kínai gazdasági fejlődés által fűtött kereslet eredményeképpen nőnek a behozatalra utalt országok kiadásai.

India a világ hatodik legnagyobb energiafogyasztója,³⁸ s a harmadik legnagyobb széntermelője. A szénenergia szükségletének több mint felét, míg az olajtermékek ennek egyharmadát fedezik. Az importált olajtermékek a hazai termelés majdnem háromszorosát teszik ki. Az indiai olajtermelés legnagyobb problémája az olajforrások kihasználási rátájának a világtátlaggal szembeni igen alacsony volta. Új olajmezők keresése intenzíven folyik, már csak azért is, mert a jelenlegi olajforrások 15 éven belül kimerülnek. Ezenkívül az előző korból fennmaradt adminisztrációs korlátozások és bürokratikus nehézségek felszámolása ebben a szektorban csak a legutolsó években történt.

Ezek az olajfogyasztásra vonatkozó adatok feljogosítanak arra, hogy feltegyük a kérdést vajon milyen mértékben járulhat majd e súlyos problémák megoldásához Kínában a konfuciusi társadalmi etika mértékletességet ajánló elvei, vagy Indiában a természetet tisztelő moralitás és a szintén mérsékletet előíró hagyományos erkölcs? Mindez különös hangsúlyt kap a következőkben tárgyalt problémakörrel, a természeti környezet védelmével és az ökológiai egyensúly megőrzésével kapcsolatban.

– *Negyedszer*, nemcsak a kínai és indiai civilizációk modernizálásával kapcsolatban, de az egész emberiség jövőjére vonatkozóan óriási jelentőségű, hogy e két ország hatalmon lévő felelősei és maga a lakosság is, milyen magatartást fognak tanúsítani természetes környezetükkel szemben s meg fogják-e hozni a megfelelő intézkedéseket és áldozatokat az ökológiai egyensúly felborításának elhárítására. Sem Kína, sem India nem fogadták el kötelezőnek a kyotói egyezmény követelményeinek betartását.

A kínai természetrombolás ma már világszerte ismert³⁹ – nemcsak a légszennyeződés hanem a köztisztaság fenntartása szempontjából is, – bár elsősorban az olyan, a médiák szempontjából szenzációs közmunkák révén, mint a Yang–Tzén épített hatalmas gát létrehozása, mely egy óriási vidék elöntését s több mint egy millió ember áttelepítését követelte meg.

Az Indiát fenyegető veszélyek kevésbé ismertek, de a helyzet semmivel sem jobb mint Kínában. A központi kormány becslése szerint a természetes környezet évi pusztulása az ország össztermékének (GDP) 4,5 %-ával egyenlő. Az utóbbi két évtized folyamán a nemzetgazdaság két és félszeresére nőtt, míg az ipari eredetű szennyeződés a négyszeresére növekedett. A Parlament ugyan már 1976-ban megszavazott egy alkotmánymódosítást, mely felhatalmazza a kormányt, hogy beavatkozzon a mezőgazdasági és ipari fejlődés folyamatába a lakosság egészségének, az erdőknek és a természetben élő állatok életterének védelmére, de ez a próbálkozás nem járt sok sikerrel, mert a módosítás szövege kimondotta, hogy rendelkezései nem esnek bírósági döntések körébe, tehát a gazdasági egységek nem kényszeríthetők betartásukra. A legnagyobb probléma ezért a lakosság és a helyi hatóságok öntudatosítása a környezetvédelem szükségességével kapcsolatban.

Meg vagyok győződve arról, hogy ebből a szempontból lehet leginkább megkérdőjelezni a kínai és indiai modernizáció sikerét, mert a természeti környezet felelőtlen kihasználásával és rohamos tönkretételével, nemcsak népességük egészségi állapotát veszélyeztethetik és tehetik tönkre, hanem gazdasági fejlődésüket is lecsökkenthetik hosszú távon. Erre vonatkozólag egy pár személyes tapasztalattal is rendelkezem. 1995-ben Kínában járván, programunk szerint a Yang–Tzén való ötnapi hajózást Chongqingban kezdtük el. Soha, de soha, életemben hasonló légszennyeződést nem tapasztaltam mint ebben a városban, s ezenkívül Kína legtöbb nagyvárosában is. Sem Észak- és Dél-Amerika, sem Európa vagy Ázsia más nagyvárosaiban nem történt meg velem az, hogy minden ok nélkül fuldokolni kezdtem, mert a levegő annyira terhelt volt mindenfajta gázokkal és kigőzölgésekkel. Bárkivel is beszéltem erről Kínában, arról is, hogy a növekvő jólét következtében egyre többen hagyják el a biciklit felcserélve azt egy kis, rossz benzinnel hajtott autóval, soha nem találkoztam megértéssel. A gazdasági jólét és a bőség társadalma délibábjának révületében senki nem akart arról hallani, hogy a természet által számunkra adott javak csak véges mértékben állnak rendelkezésünkre, s egy bizonyos ponton túljutva kihasználásukban nem lehet a létrehozott károkat helyreállítani.

Ez év februári indiai látogatásomról írt beszámolómban, mely a Mikes International folyóiratának 2004. április-júliusi számában jelent meg, már megemlítettem – egy másik konkrét példa – a rajastani márványkitermelő ipar nagy sikernek elkönyvelt munkáját, melynek következtében egymás után tűnnek el a vidék hegyei és dombjai, melyek méhükben millió évek óta márványt rejtettek. Senki nem gondol arra, hogy milyen következményei

³⁸ India /Az amerikai energiaügyi hatóság időszakos kiadványa./, 2003. március, <http://www.eia.doe.gov/cabs/india.html>, és "India's Oil Situation." *The Economic Times*, 2004. június 23. <http://economictimes.indiatimes.com>.

³⁹ "China's Growing Pains – More Money, More Stuff, More Problems: Any Solutions?" *National Geographic*, 2004. március.

lehetnek a geológiai és ökológiai alapok ilyen megváltoztatásának és senki nem veszi észre, hogy a légszennyeződés egyik tipikus jele – a sárgás színezetű horizont – egyre jobban észrevehető (oh, hányszor láttam ezt visszaérkezve a newarki repülőtérre, amikor Manhattan felett egy sárgás kupola terjengett, beborítva az egész várost). Nem beszélve arról, hogy a Thar sivatag felé vezető utunkon sofőrünk egyszer csak azt mutatta, hogy az úttól baloldalon fekvő vidéken, nem több mint 20-25 kilométernyi távolságban, fekszik az a terület, ahol India atombomba robbantási kísérletét tartották, s ahol a népesség nyugodtan él továbbra is nem tudva, hogy esetleg milyen veszélyek fenyegetik még évek múltán is.

Mind Kína, mind India esetében az elképzelhetetlen ritmusú népesség- és az egyre óriásibbá, az emberi életet egyre elviselhetlenebbé tevő nagyvárosok további növekedése, vagyis a modernizációt mindenütt kísérő s nagyrészt a vidéki lakosság elszegényedésnek köszönhető, feltarthatatlan urbanizáció, – parallel a jólétre való érthető törekvéssel, – a legpesszimistább jóslatokat is valószínűvé teszi. A modernizáció elsősorban az erőltetett iparosítást, az erdők pusztulását, a talaj erózióját jelenti, s ez csak súlyosbítja a demográfiai robbanás és a hatóságok által már nem kontrollálható urbanizáció következményeit (melyek mind okai az energiafelhasználás rohamos növekedésének is).

Az ázsiai modernizáció két legfontosabb példájára vonatkozóan tehát az a jövő legnagyobb rejtélye, hogy a hagyományos értékrendszereket fenntartó, a tradicionális társadalmi struktúrát a modernitás szociális formáival kombináló, és a modernizációt elsősorban mint a nyugati technikai és technológiai vívmányokat átvevő folyamatot értelmező közösségek meg fogják-e tudni fékezni a bőség társadalmának frenetikus keresését szolgáló, de a társadalom jövőjét véglegesen fenyegető környezetpusztító emberi magatartásokat? A konfuciusi, taoista és buddhista etikára épült kínai civilizációban éppúgy mint a hinduizmus legkülönbözőbb ágait jellemző irányzatokban, a kozmikus szemléletmód uralkodó, mely a mindenség és az ember egységén alapul, s a természeti környezet védelme automatikusan következik ebből a szemléletből. Valószínű, hogy a modernizációs folyamat első 2-3 évtizedében a konzumerizmus bővölete minden más meggondolást a feledés homályába taszít, de abban kell reménykednünk, hogy ezek után az évtizedek után a hagyományos értékrendszerekből fakadó belső, lelki és érzelmi, magatartások újra fölülkerekednek és a kulturális kereteknek megfelelő racionalitás révén megakadályozzák a környezetet pusztító fejlődés továbbfolytatását. Meg vagyok győződve arról, hogy ezt a reménységet sem Kína, sem India nem fogják meghazudtolni.

KÍNAI MŰVÉSZET: KÖLTÉSZET ÉS FESTMÉNYEK

Ezt a rövid tanulmányt azért írtam a MIKES INTERNATIONAL folyóiratának abba a számába, mely az elmúlt szeptemberi Tanulmányi Napokon elhangzott előadásom szövegét tartalmazza, hogy a kínai életfelfogás egyik legfontosabb vonását, tehát az embernek és az univerzumnak, mindennek mindennel való összefüggését aláhúzzam egy a modernizáció hagyományos alapjaitól teljesen különböző kulturális területen. A kínai művészet témája mindig érdekelt, jártam azon a vidéken ahol a legszebb kínai festmények születtek, s New Yorkban minden alkalmat kihasználtam, hogy a kínai esztétikával kapcsolatos ismereteimet gazdagítsam.

A kínaiak számára a szép fogalma alapjában véve különbözik a miénktől, mert számukra a szép az egynek és a soknak, a különlegesnek és az egésznek, a konkrétak és a kozmikus-univerzálisnak egymással való összefüggéséből, összeolvadásából ered. Ez a (mi értelmünkben) dialektikusan felfogott kettős jellemvonás – megkülönböztetés és egyidőben egymással való összefüggés – azt jelenti, hogy a szépség megítélése nem egy intellektuális vita tárgya, hanem a szépség átélése az egyén magatartásában és a közösséggel megosztott létben nyilatkozik meg, vagyis az egy és a sok viszonyában.¹

A lírikus költészet a kínai kultúra legszebb és legnagyobb alkotó művei közé tartozik. Az első legismertebb kötet mely lírai költeményeket tartalmaz „Az énekek könyve” (*Book of Songs*), s ez a Krisztus előtti 1000. évből származik. A költészet művészetét oly nagyra értékelték, hogy ez része lett a nevelési rendszernek, s a közszolgálatba vagyis a császári bürokráciába való felvételi vizsgáknak is tárgyát képezte.

A nagy költők alkotásai sokszor a kínai irodalom legfontosabb témáihoz fűződtek. Így, például, Tao Qian költeménye, „Az őszi barack virágzásának tavasza” (*Peach Blossom Spring*), a legszebb megjelenítése a minden kultúrában meglévő témának, az elvesztett paradicsomnak, egy képzeletbeli ország melyben az ember a természettel tökéletes harmóniában él. A kínai mitológiában erre az elvesztett társadalomra egy halász bukkan véletlenül rá. Su Shi két „Vörös kőszirt” (*The Red Cliff*) című ún. prózai költeményében az állandóság és a változás univerzális filozófiai problémáját fejtegeti. Mind Tao Qian, mind Su Shi költeményei igen sok festménynek, nefritbe (*jade*) vésett ábrázolásnak és más módon készített művészi alkotásnak lett a tárgya.

A kulturális fejlődés folyamán korán, de legkésőbb a Song dinasztia idején (Kr.u. 10. és 13. század) jelennek meg a festményekre ecsettel írt költemények, melyeket sokszor kommentárként („inscription”) adtak hozzá ezekhez a művekhez. Innen érhető a 2000. év őszén, a new yorki Chinese Institute Galleryben szervezett kiállítás nagy érdekessége – „The Chinese Painter As Poet” – s ez alkalommal Jonathan Chaves, a kínai művészetek egyik kiváló amerikai ismerője, tartott egy előadást erről a témáról. A fentebb vázolt dialektikus keretben az ún. „három tökéletesség,” vagyis a költészet, a festészet és a kalligráfia, együtt fejezik ki a szépségideált, bár már a Tang dinasztia óta (a Kr.u. 6. és 9. század között) igyekeztek egy műben egyesíteni ezeket a „testvér művészeteket.” A legtöbb nagy kínai festő és kalligráfus maga is ismert költő volt, és sok költő kitűnt festményeivel és kalligráfiáival.² Chaves szerint ennek a három művészeti ágak egy műben való összefoglalása a kínai művészet és esztétika egyik legfontosabb hozzájárulása a világ kulturális örökségéhez.

Tehát a Song dinasztia alatt alapozták valójában meg a különféle művészeti ágak integrálását. Su Shi alakította ki a literátus ember fogalmát, aki önmagában egyesíti a költő, a festő és a kalligráfus képességeit. Su Shi azt írta a Tang dinasztia alatt élő kiváló költőről és festőről, hogy „festményeiben költészetét sugározta, míg költeményiben festőisége jelent meg.” Ennek az esztétikának természetesen volt sok ellenzője is, akik hangsúlyozták, hogy a költészet és festészet teljesen különböző művészi kifejezési formák, s helytelen őket egymáshoz hasonlónak tartani. Ez a nézet különösképpen megerősödött a Ming dinasztia alatt Wang Moulin és Zhang Dai esztétikájában. Viszont a Sung korban kialakult hagyomány tovább élt, mert a természettel való harmóniát, a feszültségekkel teli világból való visszavonulás szükségességét, s általában a Taoista bölcsesség lényegét, valamint a literátus életideált jelképezte, ahogy ezt az ideált Tao Qian, Wang Wei és Su Shinek magának a művei kifejezték.

A kínai írott és pikturális művészetek legcsodálatosabban integrált kifejezését azokban a könyvekben találhatók, melyeket fametszetekkel díszítettek mint, például Xiao Yuncong „Taiping shanshui tu” című mesterművében. Az ebben lévő tájképek a legszebb fametszetek közé sorolhatók a világon. A fametszetekkel készített kínai könyvekkel kapcsolatban meg kell említeni az Országos Széchényi Könyvtár kiemelkedő kezdeményezését, melynek folytán „A Tíz Bambusz Csarnoka” (*The Ten Bamboo Studio*) címmel, a kínai kulturális minisztériummal karöltve, egy könyv- és nyomdászattörténeti kiállítást rendezett a Kínai Nemzeti Könyvtár kincseiből 2003. október 1 és december 31-e között.

¹ A kínai esztétikára vonatkozóan például lásd: Kuang-Ming Wu, *Chinese Aesthetics*, in Allinson, Robert E. (ed.), *Understanding the Chinese Mind – The Philosophical Roots*. Hong Kong, Oxford University Press, 1989, 236-264.

² A nagynevű angol esztéta E. H. Gombrich írta: „The Chinese were the first people who did not think of the making of pictures as a rather menial task, but who placed the painter on the same level as the inspired poet.” Gombrich, E. H. *The Story of Art*. London, Phaidon Press, 1989, 105.

Farkas Flórián

Ázsiai renaissance

A Shell többszáz IT állást szüntet meg

HÁGA – A Royal Dutch/Shell Group bejelentette, hogy a hollandiai IT részlegénél 450 és 650 közötti állást szüntet meg. Ez az összlétszám egyharmada. ... Világszinten 2000 állást szüntetnek meg. Hollandián kívül az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban szüntetnek meg állásokat. ... Ezen állások egy részét alacsony munkabérű országokba helyezik át, úm. Maláézia és India. A cég IT részlege már 1100 embert foglalkoztat Maláéziában.

Automatisering Gids, Webeditie, 2004. június 6.

Az IBM 4700 állást helyez át Ázsiába

ARMONK, New York (AP) – Az IBM Corp. több ezer programozói állást tervez áthelyezni magasan képzett munkaerő számára az Egyesült Államokból Indiába, Kínába és más országba. Ez a lépés az eddigi legnagyobb, amely ebben a technológiai iparágban megtörténik.

CNN.com, 2003. december 15.

Az outsourcing világa

IT szolgáltatások, chip tervezés, 'call center'-ek, és üzleti adminisztrációs munka jelenleg \$10 milliárdos exportjövödelmet biztosít Indiának, amely elérheti a \$57 milliárdot 2008-ban. Az indiai szolgáltató cégek mint a Tata, Infosys és Wipro máris globális vezetők.

BusinessWeek, European Edition, 2003. február 3.

Az olyan hírek, mint a CNN-é egyre gyakoribbak; valójában már nem is hatnak az újdonság erejével. S amikor a Shell az idén bejelentette, hogy több száz állást szüntet meg a hágai részlegénél, amely munka egy részét Ázsiába helyezi át, a hollandiai közvélemény is kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy a mai helyzetben a nyugat-európai embereknek sincs örökbérletük a paradicsomban, bármennyire is ebben a hitben ringatták magukat az elmúlt évtizedek során.

Az elmúlt évtized során ugyanis a világ lassanként kénytelen volt hozzászokni ahhoz a tényhez, hogy Kína a világ termelőüzemévé vált. Az átlagos nyugati fogyasztó ezt azon tudja lemérni, hogy egyre több terméken, a játékoktól az elektronikus berendezésekig, az áll, hogy: 'MADE IN CHINA'. Ugyanez a felirat áll azon az IBM ThinkPad személyi számítógépen is, amelyen ezt az előadást írtam, s amely a sorozat eddigi legújabb és legerősebb modellje (legalábbis még vagy egy-két hónapig, amikor kijön majd a következő, még erősebb). Ki gondolta volna 1972-ben, hogy 2003-ban az USA és Kína közötti kereskedelmi mérleg eléri a \$191,7 milliárdot erős amerikai deficittel (\$134,8 milliárd)¹ (1972-ben, Kissinger amerikai külügyminiszter látogatása eredményeképpen elkezdődött az Egyesült Államok és Kína között a kapcsolat normalizálódása; akkor még egy Kínába látogató amerikai turista maximálisan \$100 dollárt vihetett magával, más szóval ennyit vihetett be a kínai gazdaságba, s egyébként is a két ország közötti gazdasági kapcsolat gyakorlatilag nem létezett.) 1979-ben, amikor elkezdtek a külkereskedelmi forgalomról statisztikákat vezetni, a teljes külkereskedelmi forgalom \$2,5 milliárdot tett ki. Nem egész 25 év alatt tehát a két ország közötti kereskedelem volumene 76-szorosára növekedett. Az igen nagy amerikai deficit volt az egyik legfontosabb téma 2003 decemberében Wen Jiabao kínai miniszterelnök hivatalos amerikai látogatása során.²

¹ Forrás: U.S.-China Business Council, <http://www.uschina.org/statistics/tradetable.html>

² Ezzel kapcsolatban lásd bővebben:

A túlságosan is leegyszerűsített magyarázat szerint kizárólag Kína olcsó munakerőforrása miatt veszítette el több millió munkás a munkahelyét a nyugati világban. Ugyanebben a periódusban egy másik feljövőben levő ázsiai ország, India, fontos tényezővé vált a világ gazdaságában olyan területeken mint szoftverfejlesztés, IT tanácsadás, call center-ek, chip tervezés, pénzügyi elemzés, műszaki tervezés, gyógyszerkutatás. A 2008-ra prognosztizált \$57 milliárdos exportbevétel körülbelül négy millió magasan képzett indiai termeli meg.³ Az argumentáció, hogy Kína kizárólag az olcsó, szakképzetlen munkaerő miatt válhatott ily erős termelői nagyhatalommá fundamentálisan téves,⁴ India esetében hasonló argumentációval nem is élhetnek az akadémiai közgazdászok, populista politikusok, szakszervezeti vezetők, média 'szakértők', mert ez az ország ezt az eredményt a munkaerőpiac legfelsőbb rétegével éri el.

A tavalyi Tanulmányi Napok bevezetőjében azt mondtam, hogy „Azok, akik azt hitték, hogy a Szovjetunió bukása után hátradőlhetünk és «halálos unalomban» tölthetjük el az emberiség számára hátralevő időt, fatálisan tévedtek.”⁵ Ezt továbbra is fenntartom. A Berlini Fal leomlása az emberiség többsége számára egy rémálom végét jelentette, de semmiképpen sem egy másik, talán kellemesebb álmvilág kezdetét. A fentebb felvillantott tények mindenképpen ezt bizonyítják. Ennek az új fejlődési szakasznak még csak az elején vagyunk, úgyhogy a felszín alatt és felett működő erők hatását teljes mértékben szinte lehetetlen felmérni. A végbemenő gazdasági hatalmi eltolódás a nyugati világ részéről Ázsiába viszont mindenképpen arra enged következtetni, hogy ez nem rövidtávú gazdasági döntések eredménye. Éppen ezért egy átfogóbb és mélyebb elemzésre van szükség ahhoz, hogy a valóságos folyamatokat jobban megértsük.

1. Bevezető gondolatok

Mielőtt elemzésünket elkezdzenék, s a két nagy ázsiai ország gazdasági helyzetét egy tágabb kontextusba helyezzük, elkerülhetetlen néhány fogalomnak a tisztázása. A jelenlegi helyzetben a tisztánlátást ugyanis nagyrészt a 'szabad' nyugati médiában észlelhető hihetetlen kakofónia akadályozza. Sajnálatos tény, de az írástudók árulása jelenünkben minden nap elteltével egyre iparibb méretet ölt. Próbáljuk meg az elmúlt 50 év tektonikus mozgásait megfelelő távolságból szemlélni.

A hidegháború alatt, több mint negyven éven keresztül, 1989-ig, a világ országait az egyszerűség kedvéért három táborba osztották: 1. a 'kapitalista' tábor, amelyet az Egyesült Államok vezetett, 2. a 'kommunista' tábor, amelyet a Szovjetunió, s végül 3. az 'el nem kötelezettek' tábor, amely országok, legalábbis elvben, semlegesek voltak, úgy politikailag, mint gazdaságilag. A első két, antagonist, tábor közötti ellentét forrását ideológiáinak hitték. A felszínen az is volt, a valóságban azonban egy civilizációs háborúról volt szó. Oroszország részéről egy kétségbeesett próbálkozás volt, hogy megtörje a nyugati civilizáció hegemoniáját, de legalábbis Oroszországra való befolyását. Hatalmas természeti és humán erőforrásai ellenére a Szovjetunió elveszítette ezt a harcot, legfőképpen azért, mert egy befelé forduló gazdasági rendszert épített ki, autarkiót erőltetett önmagára. Egy hasonló lépés a kínai birodalomra is végzetes volt már XV. században,⁶ s éppen ezért nem csoda, hogy a technológia-uralta XX. században ez a stratégia Oroszország számára sem termelt babért.

Megszűnt tehát a Szovjetunió, a polgári gondolkodók mumusa, a nyugati szalonkommunisták dédelgetett kedvence. Mi legyen hát most akkor? Mit lehet megtenni téves döntéseink bűnbakjának, mivel írjuk tele újságainkat, miről beszéljünk a tévében és a rádióban, ? – tette fel a kérdést sok populista néptribun, szakszervezeti vezető, zsrnaliszta. A kezdeti tévovázás után hamar rátaláltak a megoldásra: a globalizáció! Főleg az anarchista mozgalmak számára hozott ez megváltást, hiszen így ismét volt ürügy arra, hogy szétverjenek történelmi belvárosokat, üdülőparadicsomokat, stb. A politikai spektrum másik oldalán állók is kaptak ettől a fogalomtól bőségesen municiót, hiszen így már a saját népük 'megmentőjeként' tetszelegthettek. A probléma oka abban rejlik, hogy a globalizáció egy igen összetett jelenség, s ezért definíciószerűen nem lehet azt egysíkú problémaként kezelni, mint azt sok aktivista szervezet (SIM: single issue movement) teszi.

➤ *Interview With Wen Jiabao. A Complete Transcript From Chinese Premier's Meeting.* The Washington Post. Interview with Chinese Premier Wen Jiabao on Nov. 21, 2003 by Executive Editor Leonard Downie Jr., Assistant Managing Editor for Foreign News Philip Bennett, and Washington Post correspondents John Pomfret, Philip P. Pan and Peter S. Goodman. (<http://www.washingtonpost.com>)

➤ *Wen: U.S.-China relations most important in the world.* CNN.com. December 11, 2003.

³ P. Engardio, A. Bernstein, and M. Kripalani: *The New Global Job Shift.* BusinessWeek, European Edition, February 3, 2003, p. 39.

⁴ Erre nézve lásd a 'Nagy Kína' című elemzésemet, amely a Mikes International 2003. évi április-júniusi számában olvasható; pp. 52-61. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁵ *Új Atlantisz.* Mikes International 2003. október-december; pp. 19-23. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁶ Erre nézve lásd Gavin Menzies: *1421. The Year China Discovered the World.* Bantam Press, 2002.

A jelenünkben zajló globalizáció ugyanis nem pusztán gazdasági folyamat, bár nyilván a gazdasági eleme az egyik legláthatóbb. A jelenlegi helyzet, az uralkodó nemzetközi politikai-katonai, illetve gazdasági rendszer a Nyugat civilizációs hegemoniájának az eredménye, annak a civilizációs fejlődésnek a betetőzéseként, amely a XV. században kezdődött, s amely során Észak-Nyugat-Európa egy nagy ugrással hagyta a világ többi részét.⁷ Az igazi kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy mi ebben *minőségileg* az új? Az őszinte válasz az, hogy: semmi. Az emberiség történelme során mindig is voltak civilizációk, birodalmak, amelyek jobban megerősödtek, mint a többiek s ezáltal hatást tudtak gyakorolni a többire. A 'Pax Romana' nem jelentette a kanti 'örök békét', s főleg nem parttalan egalitarizmust. Jelentett mindenekelőtt egy óriási területre kiterjedő politikai, gazdasági, jogi, kulturális uniformitást és stabilitást. Hasonló volt a helyzet a régi kínai birodalommal is. Amint Singapore alapító atyja, Lee Kuan Yew briliánsan megfogalmazta önéletrajzi írásában:⁸ „A kínaiak azért hozták létre ősi birodalmukat, mert szükségük volt arra, hogy rendet teremtsenek egy óriási terület és rengeteg ember felett annak érdekében, hogy a termékeket és szolgáltatásokat szabadon lehessen kicserélni a birodalmon belül. A második világháború azért tört ki, mert előtte a világ különböző részei néhány birodalom között voltak felosztva, s verseny tört ki a nyersanyagokért, a piacokért, a jólétért.”

Bárhogy álljon is a dolog, a nyugati világ döntő többsége számára a XX. század második felére a 'Pax Americana' soha nem látott anyagi jólétet hozott, annak minden negatívumával egyetemben, amit egyébként José Ortega y Gasset *A tömegek lázadásában* már 1929-ben oly lapidárisan kifejt. Ebbe a nyugati rendszerbe sikerült a második világháború után mindenekelőtt Japánnak integrálódnia, néhány kisebb ázsiai országnak mint például Singapore-nak, s ebbe gyekszik integrálódni e két nagy ázsiai ország is (a dél-kelet-ázsiai térség döntő többségével). Ők is szeretnék emberhez méltó életet, egyenrangú viszonyt. S közben persze maga a rendszer is alapvetően fog megváltozni. Ez ugyanis elkerülhetetlen. S ez sokaknak nem tetszik Nyugaton. Személy szerint azért tartom a jelenlegi nyugati 'diszkussziót' a globalizációról céljatevesztettnek, mert az egész globalizációs problematikát kizárólag mint a XIX. századvégi európai gazdasági fejlődés folytatásaként kezelik, s az egész világot a nyugat-európai civilizációs kategóriák igencsak sajátos kereteibe próbálják belekényszeríteni, teljesen a nyugati logika alapján.⁹

Mielőtt elkezdenénk elemzésünket, hadd ejtsek néhány szót a módszerről. Ezen tanulmány semmiképpen sem tekinthető a globalizáció apologetikájának. Jőmagam nem vagyok globalizációs ideológus, vagy bármiféle ideológus. A természet és társadalom törvényeinek ráadásul nincs is szükségük apologetákra. Céлом ugyanis nem az, hogy egy *politikailag korrekt*, hanem egy *korrekt* elemzést adjak arról a fundamentális változásról, amelyek Kína és India dinamikus feljövetele hozott létre. Annak érdekében, hogy elkerüljem a dogmatikus gondolkodás csapdait, kizárólag a tényekre szorítkozom. Amint Böhm Károly, az első önálló, autentikus magyar filozófiai iskola alapítója nagy rendszerének második kötetében írja:¹⁰ „... tényekkel szemben nem correctio, hanem megadás és hódolat illet meg.”

2. Nagy Kína

Először is nézzük a száraz tényeket: az elmúlt 20-25 év során, egy hosszú elzárkózó periódus után Kína szerepe a világ gazdaságban ugrásszerűen megnőtt. Az ország GDP-je átlagban évi 9%-kal nőtt, míg a nemzetközi kereskedelemben a részesedése kevesebb mint 1%-ról majdnem 6%-ra nőtt. Ennek eredményeképpen Kína jelenleg a világ hatodik legnagyobb gazdasága és a negyedik legnagyobb kereskedelmi nemzete.¹¹ 2003-ban a GDP növekedése elérte a 9,1%-ot, amely érték 2004 első negyedében 9,7%-ra növekedett. Összehasonlításképpen: az Egyesült Államokban ez az érték 3% volt 2003-ban, Japánban 2,5%,

⁷ Erre nézve lásd az 'Új Atlantisz' című írásom idevonatkozó fejtegetéseit. Mikes International 2003. október-december; pp. 19-23. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁸ Lee Kuan Yew: *From Third World To First. The Singapore Story: 1965-2000*. HarperCollin Publishers, New York. 2000. p. 431.

⁹ Az objektív civilizációs kutatás módszerét illetően lásd 'Fordulat Kínában – a magáratallált Sárkány' című írásom I. részét; in: Mikes International 2003. január-március, http://www.federatio.org/mikes_per.html; valamint Segesváry Viktor műveit, amelyeket a Bibliotheca Mikes International keretében 2004-ben kiadtunk: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

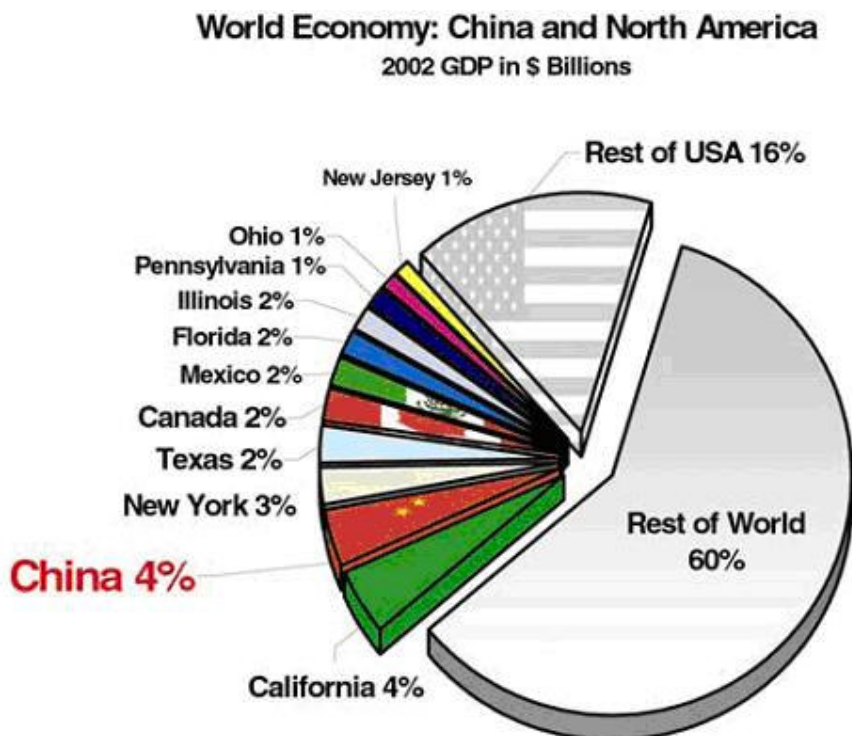
¹⁰ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. II. rész. – A szellem élete*. Mikes International, Hága, 2004. p. 14. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

¹¹ Nikola Spatafora, Yongzheng Yang és Tarhan Feyzioğlu, Paul Atang közreműködésével: *China's Emergence and Its Impact on the Global Economy*. In: World Economic Outlook. April 2004 – Advancing Structural Reforms. International Monetary Fund. Washington DC, 2004.

míg az EU-átlag 0,9% volt.¹² A világgazdaságba való integrálódását mi sem mutatja jobban mint az a tény, hogy 2002-ben Kína átvette az Egyesült Államoktól az első helyet, mint a legnagyobb külföldi működőtőkét (FDI: foreign direct investment) fogadó ország.

A fejlődés nyilvánvalóan szédületes, s tagadhatatlan, hogy Kína egyre nagyobb gazdasági szerephez jut globális szinten, de (egyenlőre) nincs uralkodó helyzetben. A helyzet valós értékeléséhez ugyanis hozzátartozik az is, hogy megnézzük Kína gazdasági teljesítményének nominális értékét. Ebben az értelemben Kína gazdasági teljesítménye a világ termelésének 4%-a, amely jelentősen alatta van az Egyesült Államokénak ($\pm 28\%$), az Európai Uniónak, Japánnak. A valóságban Kína teljesítménye Kalifornia teljesítményével van körülbelül egy szinten, s kb. kétszerese Florida államénak (lásd Ábra 1).

Mindez természetesen csak a jelenlegi helyzet. A gazdasági életben a fejlődés sokkal gyorsabban tud lezajlani, mint azt sokan hiszik. 50 évvel ezelőtt például Németország és Japán a háborús újjáépítéssel kínlódott, 30 évvel ezelőtt pedig Dél-Korea éppen csak hogy elkezdett kikászálódni az elmaradott országok sorából. A legkonzervatívabb előrejelzést figyelembe véve is Kína növekedése lenyűgöző. A Goldman Sachs prognózisa szerint például, ha Kína gazdasági növekedése fokozatosan csökken körülbelül 3%-ra 2050-ig, akkor Kína lesz a világ legnagyobb gazdasága. Ehhez természetesen hozzá kell rögtön tenni, hogy ez nem jelent automatikusan azonos szintű általános jólétet, hiszen a lakosság nagyságának különbsége miatt az egy főre jutó GDP-ben jelentős eltérések lesznek (lásd: Ábra 2).

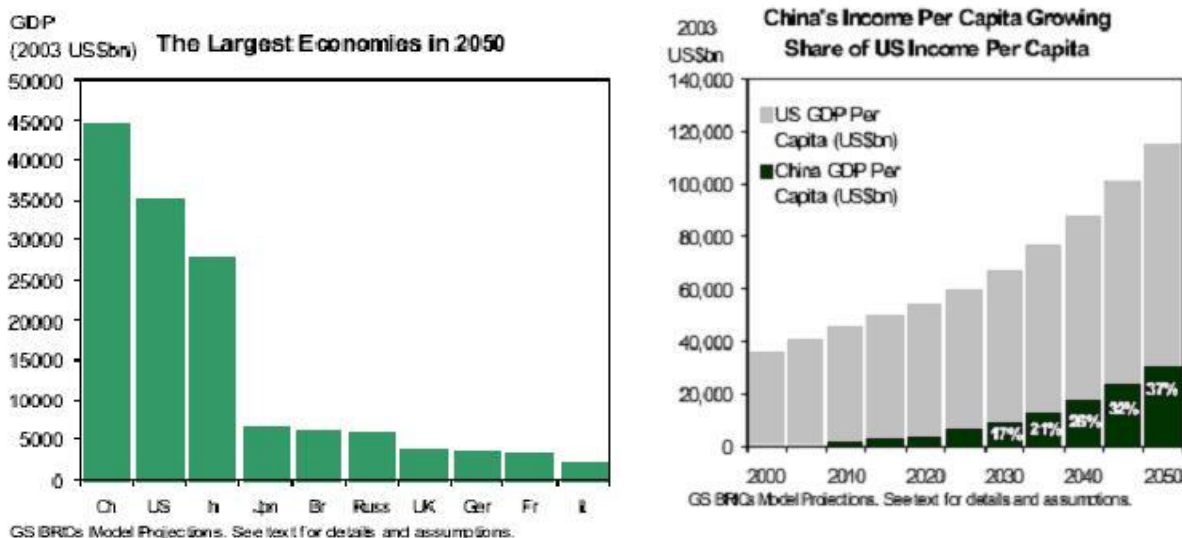

Sources: International Monetary Fund; World Economic Outlook ©2003, BEA, BLS, Economy.com http://www.economy.com/dismal/pro/data/gdp_rank.asp

Ábra 1: Kína és Észak-Amerika részesedése a világgazdaságban, 2002-ben.

(Forrás: http://www.economy.com/dismal/pro/data/gdp_rank.asp; World Economic and Financial Surveys: World Economic Outlook 2003 (Washington, D.C.: International Monetary Fund, April 2003).

¹² Forrás: Global economy surges in 2004, but dangerous imbalances continue to mount", *United Nations World Economic Situation and Prospects in 2004*, released January 14, 2004.

Ábra 2: A világ legnagyobb gazdaságai 2050-ben és Kína egy főre jutó DGP-je az Egyesült Államokéhoz viszonyítva (Forrás: Dominic Wilson és Roopa Purushothaman, *Dreaming with BRICs: The Path to 2050, Global Economics Paper no. 99* (New York: Goldman Sachs, October 2003), <http://www.gs.com/insight/research/reports/99.pdf>.)

Mindezek után vizsgáljuk meg a kínai gazdasági növekedés, illetve a kínai gazdaság mozgató rugóit, erősségeit és gyengeségeit. A washingtoni székhelyű, pártsemleges Center for Strategic and International Studies szervezet 1994-ben létrehozta a 'The Freeman Chair in China Studies' nevű csoportot annak érdekében, hogy elősegítsék az Egyesült Államok és a csendes-óceáni térség államai közötti megértést. Ezen szervezet 2004. január 13-án egy egynapos konferenciát szervezett *'Partnerek vagy versenytársak?: Gazdaság, kereskedelem és pénzügyek az amerikai-kínai kapcsolatrendszerben'* címmel. A konferencia egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy **„Kína vonzó gazdasági környezetének és versenyképességének nem kizárólag az 'olcsó munkaerő' a magyarázata”**.¹³ Ezt azért fontos jól megérteni, mert ha ezzel a téveszmével nyugtatgatják vagy riogatják nyugati vezetők egymást, illetve a nyugati közvéleményt, akkor teljesen félreértelmezik a helyzetet s alapvetően helytelen döntéseket hoznak. Vizsgáljuk meg tehát a kínai gazdasági motor erősségeit és gyengeségeit:

a) Erősségek

Először is, igaz, hogy az elmúlt két évtizedben a kínai gazdaság elsősorban mint egy fenomenális globális exportmasina működött, de az elmúlt években egyre inkább nő az import is. Ennek egyik forrása a növekvő belföldi fogyasztás. Ne feledjük, a XX. század Kína számára óriási felfordulást jelentett, amelyet csak betetőzött Mao Zedong többlépcsős, gazdasági katasztrófába torkolló politikája. A fentebb említett konferencia egyik résztvevője a következőképpen fejezte ki az egyre növekvő belföldi fogyasztást: '50 év kielégítetlen fogyasztási igényével szembesül az ország'. S igaz, hogy az új fogyasztói réteg elsősorban a városlakókat jelenti (akik a kínai lakosság kb. 30%-át teszik ki), de ez a 15-64 év közötti réteg kb. 268 millió fogyasztót jelent! Ebből 75 millió 25 és 36 év közötti, akiknek igen kevés élményük vagy személyes tapasztalatuk van a Nagy Ugrás Előre meg a Kulturális Forradalom 'áldásaiból'. Ez a réteg, amelyet 'Chuppies'-nek neveznek (Chinese urban professional) várhatóan egyre inkább a kínai gazdaság hajtóerejévé válik. Ennek következtében a befektetések iránya is elmozdult, míg eleinte elsősorban az export ágazatokba fektettek be külföldiek, 1990 óta ez egyre inkább eltolódik a belföldi termelési ágazatok felé. Ez természetesen szorosan összefüggött a kínai kormány politikájával is: a 80-as években csak közös vállalatokat engedtek alapítani, míg a 90-es évek közepétől teljes tulajdonú külföldi vállalatok (WFOE: wholly-owned foreign enterprises) alapítása és működtetése is engedélyezett. Ennek következtében a teljes tulajdonú külföldi vállalatok által bevitt külföldi működőtőke aránya jelentősen megnőtt (40,5% 2003-ban¹⁴), amely arra enged következtetni, hogy ezen vállalatok fokozatosan átalakítják működési módszereiket, helyi menedzsmentet vonnak be, s a helyi piacra is kezdenek dolgozni.

¹³ Lásd: Bates Gill és Sue Anne Tay: *Partner and Competitors: Coming to terms with the U.S.-China economic relationship*. Center for Strategic and International Studies, Washington DC, April 2004. Ugyanerre a következtetésre jutottam már 2003. januárjában 'Nagy Kína' című elemzésemben (lásd a 4. lábjegyzetet).

¹⁴ Forrás: Chinese Economic Information Network, <http://www.cein.gov.cn>

Ennek következtében Kína a világ harmadik legnagyobb importőrévé vált. Érdekes megjegyezni, hogy Kína lehagyta Japánt is az importot illetően, pedig gazdasága kisebb Japánénál.

Másodsorban, igaz ugyan, hogy Kína olcsó munkaereje meghatározó tényező marad (egy átlagos kínai munkás kevesebb mint 1 dolláros órabérért dolgozik a 15-20 dolláros órabérrel szemben, amit egy hasonló munkás keres az Egyesült Államokban vagy Európában; a textiliparban ez ± 40 dollárcent/óra), de azért a munkaerőpiacon egyéb fejleményeket is figyelembe kell venni. Mindenekelőtt a kínai munkaerőpiac nagy tartálékait: a hihetetlenül magas fejlődési ráta ellenére sem tudta a kínai gazdaság a kb. 15 millió városi munkanélkülit felszívni. Ha elégedetlenség tör ki, az inkább a ki nem fizetett bérekkel vagy szociális juttatásokkal van kapcsolatban, mint elsősorban a bérszinttel. S ehhez hozzá kell venni még kb. 80-100 millió falusi emigránst, akik a városokban próbálnak munkát találni, s a 160 millió munkanélkülit vagy alulfoglalkoztatottat vidéken. Aki ezen tények hallatán a kínai vezetéstől nyugat-európai típusú szociális törvényhozást követel az egyszerűen vagy nem képes vagy nem hajlandó a valóságot tudomásul venni.

Harmadsorban, Kína termelékenysége nő, amely annak köszönhető, hogy az olyan iparágakban mint textilgyártás vagy bútorigar a kínai cégek ellenőrzést tudnak gyakorolni úgy vertikálisan, mint horizontálisan a termelési láncban. Ennek következtében a minőség is emelkedett. 2003 decemberében két hetet töltöttem az Egyesült Államokban. A TV-ben szinte mást sem lehetett hallani csak azt, hogy a kínaiak miatt veszítette el sok amerikai az állását. Akkor az egyik lehangosabb lobbija a bútorgyártóké volt, akik a Kínából származó bútorigarra drasztikus vámok kiszabását kezdeményezték. Érdekes fejlemény következett azután be: a JC Penney cég képviselői (ez egy amerikai áruházlánc) egy kongresszusi meghallgatáson a büntetővámok ellen argumentáltak, rámutatva arra, hogy az Egyesült Államokból származó termékek 26%-a volt defektes, míg a Kínából származóké csak 1,6%.

Negyedszer, Kína előnyben van más hasonló országgal szemben (mint pl. India, Brazília vagy Mexikó) az infrastruktúra területén is. Ilyenek pl. áramkimaradás, vámkezelés időtartama, stb. India exportkiesése 46%-os az áramkimaradások miatt, a kínai átlag 2%. San Paulo-ban a termékek vámkezelése átlagban 32 napig tart, Kínában ez 9 nap. A mai globális, integrált termelési struktúrában ez élet-halál kérdés. Kínai viszonylatban nagy a szórás a különböző régiók között, de a trendek egyértelműek.

Ötödször, Kína hatalmas humán erőforrása komoly bázist jelent a mai technológia-uralta gazdaságban. Íme néhány kulcsadat:¹⁵

A több mint 400.000 kínaiából, akik az elmúlt két évtizedben külföldön tanultak, kb. 140.000 hazatért, magával hozva a magas tudományos fokozatokat, Szilícium Völgyi tapasztalatot, s vállalkozói tőkét. Shenzhen polgármestere, Yu Youjun, szerint a városban már 300 céget ilyen hazatért emigránsok vezetnek. Több mint 1000, külföldön tanult kínai telepedik ott le minden évben.¹⁶ De Kína nem szorul rá kizárólagosan erre a 'külföldi szürkeállományra', amint azt Michael J. Moritz, a Menlo Park-i (Kalifornia) Sequoia Capital partnere (a Szilícium Völgy egyik elsőrangú vállalkozóitöke cége) jósolja: „*Tíz év múlva Kína egy hihetetlenül erős versenytársa lesz azoknak a cégeknek, amelyek az egész technológiai láncot uralják*”.¹⁷ Vegyük csak figyelembe a közelmúlt kimagasló kínai tudományos és technikai eredményeit: ♦ A kínai egyetemek 465.000 tudományos és műszaki diplomát adtak ki 2001-ben – megközelítve ezzel az Egyesült Államokat. ♦ A tervek szerint hét új félvezetőgyárat indítanak be 2004-ben, amely eredményeként Kína a világ második legnagyobb félvezetőgyártójává válik. ♦ A Pekingi Genetikai Intézet egy kutatócsoportja az elsők között volt, amelyik megfejtette a rizs genetikai kódját, s ezáltal a *Science* borítólapjára kerültek. ♦ Két hazai távközlési eszközt gyártó cég - Huawei Technologies Co. és ZTE Corp. – képviselést nyitott az Egyesült Államokban és Európában s szerződéseket ostromoltak el olyan nagyágyúktól, mint Cisco Systems és Nortel Networks. ♦ Kína már évek óta műholdakat lő fel s 2003-ban már embert is sikerült az űrbe küldeni. Való igaz azonban, hogy Kínát teljesítménye alapján még nem lehet a magas technológiájú nagyhatalmak közé sorolni. Ennek ellenére, Kína jelenlegi technológiai sikerei sok nyugati vállalatvezetőt meggyőztek arról, hogy sokkal nagyon dolgok következnek még. Michael E. Marks, a Flextronics International Ltd., - szerződéses beszállító – igazgatója a következőket mondta: „*Kínának rendkívül tehetséges mérnökei vannak, s ezek az emberek mind dolgozni akarnak. Rendkívül gyorsan tanulnak s tesznek szert tapasztalatra. Teljesen megértem, hogy az amerikai elektronikai cégek aggódnak*”.

¹⁵ Mindenekelőtt ajánlom az olvasó figyelmébe Vancsó Gyula tavalyi Tanulmányi Napokon elhangzott előadását, amelynek címe: 'A singaporei model: Tudomány-technika és vurázgó gazdaság egy légkondicionált, "különutas" társadalomban'. Mikes International, 2004. április-június, pp. 34-40. http://www.federatio.org/mikes_per.html

¹⁶ Lásd tovább: Rone Tempest: *China woos back its Silicon Valley set*, International Herald Tribune, November 27, 2002.

¹⁷ Bruce Einhorn, Ben Elgin, Cliff Edwards, Linda Himelstein, Otis Port: *High Tech In China*, In: BusinessWeek, European Edition, October 28, 2002.

b) Gyengeségek

Alapvetően két gyenge pontot lehet megnevezni, amely a kínai vezetés számára nagy fejfájást okoz, s e két probléma ráadásul össze is függ egymással. Az egyik a növekvő jövedelmi szintkülönbség és munkanélküliség, a másik a pénzügyi szektor törékenysége.

Ami az elsőt illeti, egyértelmű a városi-falusi lakosság életszínvonalnövekedése közötti strukturális különbség. Kína lakosságának 60-65%-a lakik vidéken, ami kb. 800 millió embert jelent. Wen Jiabao miniszterelnök 2004-ben elismerte, hogy míg a falusi lakosság jövedelme 4%-al nőtt 2003 folyamán, addig a városi lakosságé 9%-kal. A kínai statisztikák szerint ez az olló a 90-es évek eleje óta van jelen. Ennek következtében a falusi lakosság milliói próbálnak városon szerencsét próbálni, ami óriási nyomást gyakorol a városokra. A központi kormányzat kiemelten kezeli az elmúlt időben az elmaradottabb nyugati vidékek, illetve a vidék fejlesztését, ennek ellenére a városi munkanélküliség nő. A probléma súlyosságát mutatják ismét az adatok: a kínai munkaügyi minisztérium szerint 2004-ben 24 millió új állásra lenne szükség, hogy a munkaügyi helyzetet ellenőrzés alatt lehessen tartani. Nem véletlen, hogy a kormány nem hajlandó a yuan árfolyamának változtatására, hiszen a legfontosabb számára az (olcsó) export fenntartása.

A másik a pénzügyi szektor kezdetleges állapota. A rossz hitelek tömege összenyomhatja Kína bankrendszerét s ezáltal az egész gazdaságot. A rossz hitelek összegét \$384-864 milliárdra becsülik (a kintlevő hitelek minteg 35-50%-a), ennek a felszámolása kb. \$600 milliárdot emésztene fel (a GDP $\pm 40\%$ -át) s ennek a műveletnek az időtartamát 8 és 21 év közé teszik.¹⁸ A rossz hitelállomány mennyisége óriási rizikót jelent, mert a bankrendszer összeomlása nélkül is előbb vagy utóbb lehetetlenné teszi a gazdasági növekedést; a kormánynak elfogy a pénze, s a bankoknak is egyre kevesebb készpénzük lesz a profitábilis cégek finanszírozására. Továbbá, négy év múlva szabad lesz a külföldi bankoknak is versenyezniük Kínában, ami azt jelenti, hogy óriási globális bankok (úm. Citibank vagy HSBC) lefőlözhetik a piacot, ami által az állami tulajdonú bankok még rosszabb helyzetbe kerülhetnek. A probléma nem megoldhatatlan, ami Kína kismértékű állami eladósodásának köszönhető. De minél tovább vár Kína, annál magasabb lesz a számla. Fred Hu, a Goldman Sachs Hong Kong-i igazgatója szerint: 'Kínának van lehetősége arra, hogy ezt a problémát metodikusan megoldja'.¹⁹ A dilemma abban van, hogy a gazdasági növekedés lelassul, ha a bankok és az állami tulajdonú vállalatok problémáját nem oldják meg, de ennek megoldása a munkanélküliség növekedéséhez vezet.

* * *

Ezek voltak eddig a számszerűsíthető tények. Nézzük meg ezek után a helyzetet egy tágabb nemzetközi kontextusban. Az első fontos észrevétel az, hogy Kínának óriási külkereskedelmi aktívája van az Egyesült Államokkal és az Európai Unió több tagjával szemben, de gyakorlatilag ugyanakkora külkereskedelmi deficittel rendelkezik (összességét tekintve) gyakorlatilag az összes ázsiai országgal szemben. A kínai külkereskedelmi mérleg gyakorlatilag egyensúlyban van (több száz milliárd dolláros külkereskedelmi forgalom mellett \$20 milliós volt a hiány 2003-ban.) Mit jelent ez? Azt, hogy Kína gazdaságilag integrálja Észak- és Délkelet-Ázsia nagy részét, amit Kenichi Ohmae menedzsment-guru el is keresztelt 'Kínai Egyesült Államok'-nak. Kína Dél-Korea legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált, a japán exportnövekedés 80%-át Kína biztosította, s Kína kulcsfontosságúvá vált az ASEAN-országok (Association of Southeast Asian Nations) számára (2003 első 11 hónapjában az ASEAN-országok és Kína közötti kereskedelem érte az \$69,78 milliárdot). Ezáltal Kína az ázsiai térség motorjává és összekötő kapocsává vált, s ezáltal s ezen keresztül meghatározó tényezője a világ gazdaságnak.

A második fontos észrevétel az Egyesült Államokkal való viszonyt illeti. Először fordul elő a második világháború óta, hogy a világ legnagyobb gazdasági hatalmának olyan jelentős gazdasági partnere van, amelyik nem közeli barátja vagy szövetségese. Az amerikai-kínai viszony már most nagyon összetett s még összetettebbé fog válni. Kína az Egyesült Államok számára egyszerre partner és versenytárs, már ami a gazdasági kapcsolatokat illeti. Sokak számára azonban az is világos, hogy az amerikai adminisztrációk számára az igazi fejfájást Kína növekvő stratégiai-katonai hatalma jelenti. Számukra az igazi kérdés nem is állások elvesztése, profit vagy kereskedelmi deficit, hanem az a tény, hogy a bővülő gazdasági kapcsolatok mennyire segítik elő Kína gazdasági s ezáltal politikai-katonai erejét. Ebben a nagy stratégiai játékban Kínának úgy néz ki, hogy van egy óriási ütőkártyája: az ugyancsak bővülő s szinte kizárólag gazdasági vonalon mozgó kapcsolata az Európai Unióval. Az utóbbi kereskedelmi tömb ugyanis azáltal, hogy az USA kívülről biztosítja a politikai-katonai status quo-t, letett mindenféle stratégiai aspirációról. Amint azt Robert Kagan megfogalmazta:

¹⁸ Forrás: Standard & Poor's.

¹⁹ Mark L. Clifford: *Caught In Quicksand?* In: BusinessWeek, European Edition, November 25, 2002.

„Az Egyesült Államok megoldotta a kanti paradoxont az európaiak számára. ... Az Egyesült Államok kívülről biztonságot nyújt az európaiak számára, ezáltal azzal egy európai nemzetek feletti kormánynak nem szükséges foglalkoznia. Európának nincs szüksége [katonai] hatalomra a béke megteremtésére és megőrzésére.”²⁰ Ezt a kínaiak nagyon jól tudják s ez lehetőséget biztosít számukra, hogy a sokkal egyszerűbb kapcsolatot, amely őket az EU-hoz köti kijátszák az amerikaiakkal szemben, ha azt jónak látják.

3. A szürkeállomány hatalma – az indiai szoftver és szolgáltató szektor feljövetele

Vessünk most egy néhány pillantást Indiai sikerágazatára, a szoftver és szolgáltató szektorra. India esete sok hasonlóságot, de ugyanakkor nagyon sok különbséget is mutat Kínával szemben. Indiában is, Kínához hasonlóan, a Szovjetunió bukása idején kezdett a politikai vezetés a gazdasági nyitáshoz (1991-ben Manmohan Singh vezetésével, aki akkor pénzügyminiszter volt, jelenleg miniszterelnök) és a világgazdaságba való integrálódáshoz. Míg Kína a fizikai termékek piacán vált a világ termelőüzemévé, addig India számára az információs technológiai forradalom teremtett új lehetőségeket, vagy pontosabban: India versenyelőnyét többek között az Internet-forradalom által tudta/tudja kihasználni. Miről is van szó? Arról, hogy az információ-technológiában végbemenő fejlődés lehetővé tette a szolgáltatások terén az államközi nagyméretű kereskedelmet. 20 évvel ezelőttig szinte elképzelhetetlen és lehetetlen lett volna az, hogy egy cég napi szinten szolgáltatásokat 'vásároljon/használgon', amely szolgáltatást mondjuk a világ másik végén állítják elő. Ha valaki még mindig azt hiszi, hogy ez utópia, akkor szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy ez a mindennapi munkám része, már 3-4 éve.

Mi tehát India titka? A titok nagyon 'egyszerű': a kiművelt szürkeállomány. A számítástechnika ugyanis komoditássá vált (lásd Táblázat 1), lehetővé téve nagy távolságra élő emberek számára a szolgáltatások létrehozását.

Számítástechnika költsége	1970	1999
1 MHz feldolgozási teljesítmény	7.601	0,17
1 megabit tárolókapacitás	5.257	0,17
1 billió átküldött bit	150 000	0,12

Forrás: Pam Woodall, "The New Economy: Survey" *The Economist*, 23 September 2000, p.6, Chart 1.

Táblázat 1: A számítástechnika csökkenő költsége (US dollárban)

A makroökonómiai keretet az indiai kormány 1991-es gazdasági nyitása adta meg, aminek keretében az addig szinte teljesen zárt és központilag irányított gazdaságot alaposan megreformálták: devalválták a rúpiát, csökkentették a hazai termelők állami támogatását, s privatizáltak néhány állami céget. Ami szinte a legnagyobb hatást érte el az az volt, hogy megszüntették a cégek kvázi állami irányítását (ún. „licence raj” rendszert). Az országnak ugyanis addig is sok olyan tulajdonsága volt, amely szolid alapot biztosított volna egy jól működő piacgazdaságnak, ún. magáncégek, demokratikus kormány, nyugati könyvelési módszerek, tőzsde, széleskörű angol nyelvtudás, magas színvonalú természettudományos és műszaki iskolák. Az egész gazdaságot azonban megfojtotta a mindenhol jelenlevő bürokrácia. A reformok lényege az volt, hogy felszabadították az indiaiak kreatív erejét. Az 1,8 millió indiai ugyanis, akik az Egyesült Államokba emigráltak az ország egyik legsikeresebb emigráncs csoportját képezik.

A reformok tehát reményt jelentenek mindazoknak, akik természettudományos vagy műszaki végzettségre tudnak szert tenni. Az indiai felsőoktatás ugyanis világszinten 'termel', úgy mennyiségileg, mind minőségileg. Mennyiségét tekintve az Egyesült Államokkal és Kínával összemérve a következő eredményt kapjuk (lásd Táblázat 2).

²⁰ Robert Kagan: *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*. Alfred A. Knopf, New York, 2003. pp. 57-58.

	B.Sc.		M.Sc. és Ph.D.	
	1989	1999	1989	1999
U.S.	196.000	220.000	61.000	77.000
India	165.000	251.000	64.000	63.000
Kína	127.000	322.000	19.000	41.000

Forrás: National Science Foundation, *BusinessWeek*

Táblázat 2 : Természettudományos és műszaki végzettek száma

S ezek a mérnökök, chip-tervezők, IT-szakemberek, gyógyszerkutatók, könyvelők a nyugati fizetések 1/7-1/5-ért dolgoznak. Nem véletlen, hogy a nyugati multinacionális cégek Indiába telepítenek át egyre több munkahelyet. A legnagyobb amerikai szereplők közül néhányat bemutat a Táblázat 3.

Cég	Munka	Indiai foglalkoztatottak létszáma
GE Capital Services	Back-office	16.000
GE John Welch Tech Center	R&D	1.800
IBM Global Services	IT szolgáltatás, szoftverfejlesztés	10.000
Oracle	Szoftverfejlesztés, szolgáltatás	6.000
EDS	Szolgáltatás	3.500
Texas Instruments	Chip tervezés	900
Intel	Chip tervezés, szoftverfejlesztés	1.700
J.P. Morgan Chase	Back-office, elemzés	1.200

Forrás: vállalati jelentések, Nasscom, Evalueserve

Táblázat 3 : Néhány nagy amerikai cég indiai jelenléte

Ehhez pedig még hozzá kell adni a nagyon erős indiai IT cégeket mint a Tata vagy Infosys, amelyek 2003-ban, illetve 2004-ben átlépték az 1 milliárd dolláros bevételt. Ami az indiai IT és szolgáltató szektort igazából érintheti az a nyugati világban tapasztalható ellenséges hozzáállás, másrészt a krományváltás, amely az idei év májusában zajlott le. Sok-sok ezer jól fizetett állás megszűnte természetesen váltott ki ellenreakciót, elsősorban az Egyesült Államokban. Az igen heves és emocionális kampány azonban a tapasztalatok szerint pont az ellenkezőjét érte el: ingyen reklámot biztosított a nagy indiai szoftver és outsourcing cégeknek s rávilágított a nyugati világban tapasztalható szakképzett munkaerő hiányra. Ezt igazolják legalábbis a második legnagyobb indiai IT-cég, az Infosys Technologies idei eredményei: 2004 első negyedében a cég profitja 39,2%-kal nőtt, amelynek 2/3-a amerikai kliensektől származott. Ennek eredményeképpen a cég újabb 2.300 alkalmazottat vett fel a negyedév során, amely révén az összlétszám 28.000-re emelkedett, s újabb 29 klienst szerzett.²¹

Ami pedig a kormányváltást illeti, a kezdeti idegesség gyorsan megszűnt, amint kiderült, hogy Sonia Gandhi az 1991-es reformert, Manmohan Singh-et nevezi ki miniszterelnöknek. Ennek következtében a Kongresszus Párt vezette kormány egy kiegyensúlyozott költségvetést nyújtott be, amely az elemzők szerint a mérsékelt reformok és mérsékelt populizmus keveréke.²² A helyzet ugyanis az, hogy India lakossága többségének - Kínához hasonlóan a vidéken élőknek - a 90-es években elindított reformok nem hoztak eredményt. Az IT

²¹ Saritha Rai: *Outsourcing backlash may be easing in India*. International Herald Tribune, 2004. július 14.

²² Santosh Sagar & Teresita C. Schaffer: *India's Budget: Modest Reform, Modest Populism*. CSIS. South Asia Monitor, August 1, 2004.

szektor azonban mindenképpen egy kitörési lehetőséget jelent a lakosság egy részének. S figyelembe véve azt, hogy India most már 1 milliárd feletti lakosságának 53%-a 25 év alatti, nem nehéz kitalálni, hogy az indiai felsőoktatásnak valamint az IT szoftver és szolgáltató szektornak még évtizedeken keresztül lesz bőségesen humán erőforrás utánpótlása...

4. Konklúzió

Panta rhei – tanította Herakleitos, s ez nagyon is igaz a mi XXI. századunkra. Jelenünkben egy nagyleptékű civilizációs mozgásnak vagyunk tanúi, amelynek során Ázsia két ősi civilizációja a maga módján próbálja a mérleg nyelvét maga felé kimozdítani. Bízom benne, hogy előadásomban sikerült rávilágítanom arra, hogy a látszat ellenére itt nem pusztán gazdasági folyamatokról van szó, hanem valóságos és mély civilizációs mozgásokról.

A Nyugat ötszáz évvel ezelőtt egy olyan fejlődési pályán indult el, amelynek betetőzése a XX. századra kialakult nemzetközi politikai-katonai, gazdasági rendszer. Ez a rendszer teljesen nyugati alapú, amely jellemzője gazdasági téren az integrált globális – transznacionális – gazdasági rendszer, amelybe az elmúlt évtizedek során Ázsia két nagyhatalma révén a térség próbál bekapcsolódni.

Az igazi nagy civilizációknak van egy hullámszerű tulajdonságuk. Érdekes elgondolkodni azon a megfigyelésen, amely Lin Yutang 1935-ben megjelent *'Mi kínaiak'* című könyvében olvasható: „Mert a szembeszökő tény az, hogy a kínai történelmet kényelmesen föl lehet osztani nyolcszáz éves ciklusokra. Minden ciklus egy rövidletű és katonailag erős dinszatiával kezdődik, mely évszázados belső viszályok után egyesítette Kínát. Erre négy- vagy ötszáz esztendei béke következik, egy dinszati-változással, amit több háborús hullám követ s ezeknek eredményeként a fővárosa hamarosan Északról Délre költözik. Aztán egyre erősödő elszakadás és vetélkedés Észak és Dél között, majd idegen uralom s ezzel véget ér a ciklus. Aztán a történelem megismétli önmagát, Kína ismét kínai uralom alatt egyesül és a kultúra felvirágzik. ... Ezek a ciklusok így követik egymást: 1. a Ch'in a Hat dinsztia végéig és a tatár betörésig (Kr.e. 221 - Kr.u. 588) kb. 830 év; 2. a Sui dinasztia a mongol betörésig (589-1367), kb. 780 év, 3. a modern ciklus a Ming dinasztia máig, még nem teljes ciklus, de az eltelt hatszáz esztendő bámulatos hűséggel alkalmazkodott a megelőző ciklusok mintájához. Az ötszáz éves béke, amelyet a Ming és Mandzsu dinasztiák alatt élveztünk, a szabályos időben végetért s az 1850-es évekbeli Taiping-lázadással, amely a belső háborúk első nagy hullámát képviselte, eljutottunk a rendeytlenségek és belső harcok fokozódásának korához, ez pedig idáig annyiban felelt meg a hagyományoknak, hogy a fővárost 1927-ben Pekingből Nankingba helyezték át.”²³ Ebbe a leírásba kísértetiesen passzolnak a legújabb kor eseményei: kezdve a Mao Zedong-alapította újabb dinasztiával, mely erős katonai hatalommal egyesítette Kínát egészen a jelenlegi Hu-Wen vezetésig, amely már a negyedik generáció s közben a következő generáció már készül a hatalom átvételére... Ezek a vezetőgenerációk tisztában vannak azzal, hogy a következő évtizedekben komoly belső és külső stabilitásra van szükségük, hogy a reformokat végrehajtsák, s ezáltal megerősödjének gazdaságilag, katonailag, politikailag.

Minden jel arra mutat, hogy Kína most a feljövő hullámon lovagol. Az igazi kérdés persze az, hogyan fog a Nyugat és a többi civilizáció (gondolok itt elsősorban az Iszlámra) ehhez a megerősödő Ázsiához viszonyulni. Egy dolog biztos: a főleg Nyugat-Európában mai napig dívó imperialista gondolkodást el kell felejtetni. Tudomásul kell venni, hogy egy civilizációnak sincs örökbérlete a paradicsomba. Természetesen rengeteg a bizonytalansági tényező. Kína és India reformfolyamatát megzavarhatják belső és külső tényezők. Ha azonban e két ország hatalmas méretét, lakosságát és vezetőinek minőségét figyelembe vesszük, akkor sokkal nagyobb valószínűsége van egy sikeres fejlődésnek, mint az anarchiának. S ennek igen komoly kihatása van s egyre inkább lesz számunkra.

Az új helyzetben nem rövidtávú akcióprogramra van szükség, hanem inkább arra, hogy stratégiai kell újragondolnunk egész helyzetünket. Nyugat-Európában el kell(ene) újból gondolkodnunk saját civilizációnk alapértékein, át kell(ene) értékelnünk társadalmi, politikai, vallási rendszerünket. Jobb lenne ezt most megtenni, mint az összeomlás szélén. Mindenekelőtt fel kell(ene) hagynunk ezzel a panem et circenses mentalitással, át kell(ene) értékelnünk a kreativitást és teljesítményt gúzsba kötő jóléti állam feudális rendszerét és az egalitarista demokratikus politikai rendszert, alapvetően kell(ene) megreformálnunk közepszerűségeire nivelláló oktatási rendszerünket, újra jelentéssel kell(ene) ellátnunk vallási világunkat.

Tavaly azzal fejeztem be előadásomat, hogy minden egyes civilizációnak csak akkor lehet sikere, ha komoly filozófiai bázissal rendelkezik, amelyre civilizációs önértéktudatát építheti. Ilyennel rendelkezik

²³ Lin Yutang: *Mi kínaiak*. Révai, 1943, pp. 44-45. (fordította Benedek Marcell). A könyvnek megjelent 2002-ben a Tericum-nál egy újabb fordítása, amelynek minősége véleményem szerint messze elmarad a Benedek Marcell fordításától.

Európa általában s mi magyarok is különösen. A tavalyi Tanulmányi Napok kezdetekor útjára indítottuk az Interneten ennek a filozófiai bázisnak – a Kolozsvári Filozófiai Iskolának – az alapkövét, Böhm Károly nagy rendszerének 'Az *ember világának*' első kötetét. Két nappal ezelőtt, szeptember 8-án, a Mikes International harmadik születésnapján sok került a rendszer második kötetének kiadására. Kíváncsi vagyok, hogy ez a kiadás is hozzájáruljon az egyetemes magyarság szellemi gyarapodásához, filozófiai kultúránk és civilizációs önértéktudatunk megerősödéséhez, hogy ebben a XXI. században sikeresen megtalálhassuk és kialakíthassuk a magunk Új Atlantiszát.

Befejezésül hadd emlékeztessenek Márai Sándor egyik megszívlelendő gondolatára: „*Tarts mindig Nyugatnak de soha ne feledd, hogy Keletről jöttél*”. Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy ha elég sokáig Nyugatnak tart az ember végül ismét Keleten köt ki...

Reuss Konrád

La Hongrie vue de l'Ouest

« Budapest est plus loin de Paris que Paris de Budapest ».

Thomas Schreiber, L'image de la Hongrie en France, dans l'ouvrage collectif « La Hongrie au XXe siècle: regards sur une civilisation », sous la direction de Thomas Szende, L'Harmattan, Paris, 2000, p. 331.

« Quand je suis allé hors d'Europe, que ce soit en Amérique, en Asie ou en Afrique du Nord, j'ai à chaque fois senti que je n'étais plus en Europe. Inversement, quand j'allais aussi bien en Angleterre qu'en Espagne, au Portugal, en Italie, en Allemagne, dans les pays d'Europe centrale et orientale ou dans les pays Scandinaves, je sentais, en même temps que j'éprouvais la spécificité nationale ou régionale de ces pays, leur appartenance à l'Europe. Et en particulier, les contacts relativement approfondis que j'ai eus avec le monde slave m'ont amené à y reconnaître une composante authentique, nécessaire de l'Europe ».

Jacques Le Goff, Une vie pour l'histoire, Entretiens avec Marc Heurgon, La Découverte, Paris, 1996, pp. 251-252.

Lorsqu'un habitant d'Europe de l'Ouest regarde en direction de l'Europe centrale, il voit évidemment la Hongrie, mais il ne la distingue pas très bien. Elle n'est pas très visible. Pourtant, elle est aussi une composante authentique, nécessaire de l'Europe. Mais c'est un petit pays qui a beaucoup de voisins, certains petits, d'autres plus grands, qui ont tous, tout comme les Hongrois, leurs qualités, leurs traditions, leur fierté nationale et leurs titres de gloire ... comme aussi des côtés sombres dans leur histoire. Et qui sollicitent, eux aussi, l'attention de l'Occident.

A l'exception de quelques événements marquants comme la révolution de 1956 ou les prestations de l'équipe de football hongroise, pendant près d'un demi-siècle, jusqu'au tournant de 1989, la Hongrie fut occultée par la grisaille qui entourait les pays englobés dans le « camp soviétique ».

L'écrivain belge Pierre Mertens raconte que dans les années 1953-1954, lorsqu'il était adolescent, le football le passionnait. « Il était alors une équipe habitée par la grâce et une sorte de génie, c'était celle de Hongrie, articulée autour des légendaires Puskas, Kocsis, Bozsik et autres Hidegkuti, qui déployaient sur les pelouses du monde entier une chorégraphie aussi virile qu'harmonieuse, aussi suave que stratégique. Ce « onze » magyar de légende ne s'est pas contenté de ridiculiser l'Angleterre jusqu'au stade de Wembley, l'équipe d'Autriche et les Soviétiques à Moscou, ce qui allait prendre avec le recul une portée emblématique, il devait surtout se retrouver mêlé à la diaspora hongroise qui suivit la saignée de Budapest en 1956 ... Une équipe sortie pourtant, à l'origine, d'une armée nationale, incarnation du régime communiste, et qui acquit une aura libertaire ... Je ne pouvais évidemment pas m'en douter lorsque je contemplais ses exploits, planté devant la vitrine d'un marchand de télévisions qui avait retourné ses écrans vers la rue pour appâter les badauds »¹.

Depuis l'effondrement du régime communiste en 1989, l'image de la Hongrie est devenue beaucoup plus vivante et colorée -comme celle d'ailleurs des pays qui l'entourent, hélas ! parfois à cause des difficultés de la transition et des événements tragiques qui s'y déroulent.

La perception de la Hongrie dépend beaucoup de l'observateur et de l'endroit où celui-ci se trouve: qui est la personne qui regarde la Hongrie et d'où? - Est-ce un citoyen de l'Europe de l'Ouest, un Américain ou un

Source: Conrad Reuss: *La Hongrie en perspective – Un facteur de modernité dans le bassin des Carpates*. L'Harmattan, Paris, 2003. Avec l'aimable autorisation des Editions L'Harmattan à Paris

¹ Pierre Mertens, Autopsie d'une dé-fête, La Libre Belgique, 6 juillet 1998.

Chinois? Est-ce un réfugié politique d'origine hongroise depuis longtemps intégré dans son pays d'accueil occidental lequel est devenu sa seconde patrie? Est-ce le citoyen de nationalité hongroise d'un pays voisin de la Hongrie - Ukraine, Roumanie, Serbie ou Slovaquie - qui y fait partie d'une minorité nationale? Ou, enfin, est-ce un citoyen appartenant à la population majoritaire d'un de ces pays?

Une Europe du Centre-Est occupée

Fernand Braudel remarque, dans la préface dense et lumineuse qu'il avait écrite pour la traduction française de l'étude de l'historien hongrois Jenő Szűcs sur « Les trois Europes », qu'au contact de l'Occident et de l'Europe de l'Est, l'Europe du Centre-Est (Pologne, Hongrie, Bohême ...) « penche toujours vers l'un ou l'autre de ses voisins, trahit l'un, adopte l'autre, mais change aussi sans trop le vouloir. A ce va-et-vient, qui malmène ou renverse ses « structures », cette Europe médiane souffre la plupart du temps, n'arrive pas à être elle-même, à s'accomplir. Est-ce en raison seulement de sa position territoriale, d'une mitoyenneté à laquelle elle ne saurait échapper? Les voisins ont trop d'avantages: l'Ouest s'ouvre sur l'immensité de l'Atlantique, à lui l'Amérique. L'Est s'élargit au détriment de l'épaisseur massive de l'Asie ». Après avoir noté que « la Russie se transforme en une « économie-monde » longtemps autonome », Fernand Braudel conclut en disant que : « L'Europe médiane n'aura jamais cette chance inouïe de se gonfler d'espace, d'exploser hors d'elle-même. Ses voisins la cernent, l'emprisonnent »².

Avec un art consommé, en quelques traits, Fernand Braudel réussit à mettre les choses en perspective. Il n'insiste cependant pas suffisamment sur le fait majeur que ce dont l'Europe du Centre-Est a le plus souffert, et dont elle subit encore les conséquences aujourd'hui, c'est l'occupation ottomane - 500 ans en Serbie, 150 ans en Hongrie.

Si aux XVIe et XVIIe siècles un tiers du royaume de Hongrie (c'est-à-dire la majeure partie de la Hongrie dans ses frontières actuelles) n'avait pas été occupé, s'il n'avait pas perdu une partie importante de ses habitants, s'il n'avait pas dû contribuer pendant plusieurs siècles à la charge des guerres livrées sur son territoire, et au-delà, contre la « superpuissance » ottomane, il aurait pu suivre de beaucoup plus près le rythme du développement économique et social occidental, comme il le fit pendant les cinq siècles précédents (1000-1526).

Mais ce n'est pas tout. L'emprise ottomane sur les Balkans avait coupé les voies d'expansion du commerce international - au sens occidental du terme - entre le XVe et le début du XXe siècles vers le Sud-Est de l'Europe, vers la Mer Noire et vers la Méditerranée. En l'absence de l'occupation turque, l'Europe du Centre-Est aurait pu s'épanouir à sa manière, connaître un développement *sui generis*, sur la base de ses ressources intérieures et ses autres atouts, même sans grandes découvertes ou expansion territoriale outre-mer.

L'histoire se répète au lendemain de la Seconde Guerre mondiale: l'Europe du Centre-Est, et la Hongrie avec elle, ont été de nouveau séparées de l'Occident et abandonnées à l'influence soviétique pour plus de 40 ans (1945-1989). Si, après 1945, elles avaient pu participer à l'effort occidental de reconstruction et de libéralisation des échanges, on y trouverait sans doute aujourd'hui des pays à peu près tout aussi prospères et avancés que l'Autriche, l'Italie ou la France.

La Hongrie lointaine ...

Après la Seconde Guerre mondiale, au fur et à mesure que les années passaient - la « guerre froide » ayant été suivie par la « coexistence pacifique » - on pouvait s'imaginer de bonne foi que la Hongrie - tout comme le reste de l'Europe centrale et orientale - faisait partie d'un « autre monde » voire d'une « autre planète » plutôt que de l'« autre Europe » - pour reprendre le titre du livre de Jacques Rupnik³.

Les Occidentaux se sont progressivement habitués à l'existence du « rideau de fer » ... tout comme l'humanité s'est habituée à celle de la « grande muraille de Chine », appelée à traverser les siècles ... Pour deux générations, la division de l'Europe constituait un point fixe voire une donnée de base de la situation. Et beaucoup de contemporains pensaient sincèrement que la frontière orientale de l'Europe et du « monde occidental » coïncidait avec le « rideau de fer ». D'autres savaient ou ressentaient confusément que l'Europe se prolongeait de l'autre côté, mais se résignaient devant le « fait accompli » qui simplifiait les choses, facilitait la politique de cette partie de l'Europe qui est restée libre et la gestion de ses affaires et lui permettait de mieux se concentrer sur sa propre prospérité.

² Jenő Szűcs, Les trois Europes, Préface de Fernand Braudel, Domaines Danubiens, L'Harmattan, Paris, 1985, p. 6.

³ Jacques Rupnik, L'autre Europe, Crise et fin du communisme, Editions Odile Jacob, Paris, 1990.

Les hésitations en Europe de l'Ouest concernant l'appartenance de la Hongrie ne datent pas d'hier. Metternich (1773-1859), grand artisan du Congrès de Vienne et de la Sainte Alliance (1815), disait que « l'Asie commence à la Landstrasse », la grand'rue qui conduit hors de Vienne, vers l'Est, en direction de la Hongrie. D'après l'historien britannique A.J.P. Taylor, qui rapporte ce mot, Metternich, originaire de Rhénanie, pensait que l'empire des Habsbourg n'appartenait pas à l'Europe⁴. S'il en est ainsi, la Hongrie et la Transleithanie, qui formaient la partie orientale de l'empire habsbourgeois, y appartenaient encore moins.

L'essayiste autrichien Rüdiger Wischenbart cite une autre version du mot de Metternich : « Les Balkans commencent sur la Landstrasse, à Vienne ». Et il ajoute que « c'était la route par laquelle les voyageurs quittaient alors la capitale autrichienne en direction de Belgrade, voire de Constantinople »⁵. En direction de Buda et Pest aussi, puisque Vienne se trouvait (et se trouve encore aujourd'hui) tout près de la frontière occidentale de la Hongrie et que la route vers Belgrade et Constantinople passait par ces deux cités qui allaient former la future capitale de la Hongrie. Et de préciser que « Metternich voulait dire par là que ces lointaines régions étaient bien proches de l'Autriche ».

Un peu plus loin, Rüdiger Wischenbart nuance son propos pour tenir compte de la situation différente, moins favorable, de ces contrées plus orientales : « Sur le Danube, en 1900, de Vienne à Budapest, Presbourg (aujourd'hui Bratislava, capitale de la Slovaquie) était la première ville « hongroise ». On avait quitté l'« Autriche », le sol du vieux « Saint Empire romain germanique », disparu depuis longtemps, mais glorifié mythologiquement par les esprits cultivés, et l'on entrait - si l'on venait de l'ouest - dans l'inconnu ». Et il continue : « Aujourd'hui encore, la Hongrie emploie tous ses efforts à ne pas rester « là-bas, au-dehors », et essaie de se donner les allures d'un astucieux gardien, encore de l'intérieur, « en Europe ». Nous verrons combien d'astuces et de vitalité cela lui demande »⁶.

A ces Occidentaux prêts à ranger l'Europe du Centre-Est - ou, à la limite, tout ce qui se situe plus à l'Est qu'eux-mêmes - dans les Balkans ou en Asie, répondent les oeuvres de nombreux poètes et écrivains hongrois. Ceux-ci, même s'ils sont conscients de leurs racines orientales, souffrent de l'environnement plus difficile et de la distance qui les sépare de l'Occident. Ainsi, le poème « Grande Plaine », de Dezső Kosztolányi (1885-1936), contient la réflexion suivante :

« Ici c'est l'Est. En vain se bat l'Occident.

Cette terre à fleurs de sang est toujours l'ancienne,
les ancêtres ici étendent leurs bras ».

.....

« Et la terre aussi rêve d'Asie ».

Les historiens regrettent l'absence de frontières claires et nettes de l'Europe à l'Est comme il en existe dans les autres directions - à l'Ouest, au Nord et au Sud - où le Vieux Continent est bordé par la mer. Certains s'interrogent pour savoir « où se termine l'Europe à l'Est? ». Ainsi Jacques Le Goff qui se demande si c'est « aux frontières occidentales de la Russie? » - ou « aux montagnes de l'Oural et du Caucase, intégrant une Russie d'Europe et excluant une vaste Russie d'Asie ? »⁷.

Mais est-ce la faute des populations d'Europe centrale et orientale si à l'Est l'Europe n'est pas délimitée par la mer ? Sont-elles moins européennes en l'absence d'une frontière physique aussi nette ?

Jean-Baptiste Duroselle et son équipe d'historiens sont plus formels : « Faute de frontière naturelle évidente, on tend à la fixer arbitrairement ou en fonction de traditions humaines. On a opté, de nos jours, pour les monts Oural (environ deux mille neuf cents kilomètres nord-sud), puis pour le cours moyen et

⁴ A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918, A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Penguin Books in association with Hamish Hamilton, 1990, p. 11.

⁵ Rüdiger Wischenbart, *Regards croisés et contacts jaloux: les voyageurs, in Vienne-Budapest 1867-1918*, Autrement, Collection Mémoires, Paris, 1996, p. 20.

⁶ Ibid., pp. 20-21.

⁷ Jacques Le Goff, *L'Europe racontée aux jeunes*, Seuil, Paris, 1996, pp. 16-17.

inférieur du fleuve Oural qui s'étend jusqu'à la Caspienne, pour cette mer, ensuite pour la Crète du Caucase, pour la mer Noire et enfin pour les détroits turcs »⁸.

Ainsi, il n'y a donc pas de doute possible, la Hongrie appartient bien à l'Europe puisqu'elle se trouve à l'ouest de l'Oural! Tous les pays du bassin des Carpates qui l'entourent y appartiennent aussi! L'Autriche ne fait pas partie de l'Asie ni des Balkans! Ces affirmations semblent un peu tirées par les cheveux et elles ne paraissent pas très utiles ... Car, en dernière analyse, l'appartenance à l'Europe dépend de l'esprit, de la culture, des aspirations et du comportement des populations et pas des limites géographiques. En s'inspirant de l'idée d'une « Europe sans rivages » - formulée par François Perroux dès 1954⁹ - il n'est pas interdit de franchir une étape supplémentaire en disant que, sur le plan des idées, le concept « Europe » s'étend aussi aux habitants des autres continents qui se sentent en communion avec elle et avec ses idéaux. L'Europe cesse alors d'être un concept géographique ...

... et la Hongrie proche

S'il y a cent ou deux cents ans la Hongrie était loin de l'Europe occidentale, elle en est beaucoup plus proche aujourd'hui grâce aux communications modernes, sensiblement plus rapides, à la facilité plus grande de voyager et aux progrès relatifs accomplis par le pays.

Jean-Luc Moreau - qui est Français, poète, et connaît bien le hongrois - dit à l'intention de ses lecteurs que les Hongrois « sont nos voisins ». Il remarque aussi que « de quelque région de France, ou de Belgique, que vous partiez, vous n'aurez jamais que deux autres pays à traverser »¹⁰.

Les Hongrois sont également proches des Européens de l'Ouest par la culture: ils s'en rapprochent tant par des éléments matériels - villes, monuments et maisons - qu'immatériels - comme la carte des diocèses, des mots ayant une origine commune, les grands styles artistiques (roman, gothique, renaissance et baroque, néoclassique et art nouveau), les idées religieuses et philosophiques (racines gréco-judéo-chrétiennes, christianisme, Réforme et contre-Réforme, Lumières), le réveil national, les luttes pour l'émancipation et l'égalité des droits, pour la justice sociale et un système de représentation démocratique et, vis-à-vis de l'extérieur, pour l'indépendance du pays¹¹.

Lorsque le voyageur venant d'Ouest arrive en Hongrie, il est étonné de constater qu'il n'y a pas de rupture et que l'Occident continue là-bas. Lorsqu'il regarde les Hongrois, c'est comme s'il se voyait lui-même sous un jour différent. Il y rencontre des préoccupations occidentales, une mentalité et des comportements similaires, des gens intellectuellement très proches malgré une moindre abondance de ressources matérielles et les traces, parfois profondes, laissées par une histoire mouvementée, en partie commune et en partie différente. La Hongrie se caractérise par un esprit très occidental dans un contexte européen de Centre-Est.

Comment voit-on la Hongrie ?

A l'occasion de mes visites en Hongrie, où j'étais retourné pour la première fois en 1976, mon père aimait me poser la question : « Comment vous - sous-entendu: vous autres Occidentaux - nous voyez-vous? »

Au début, la question me prenait au dépourvu. Elle me faisait réfléchir ensuite. Car elle était typique de cette curiosité des Hongrois pour tout ce qui vient d'Occident et aussi en ce qui concerne l'opinion que les Occidentaux se font de leur pays et de ses habitants.

De plus, derrière cette question, il s'en cachait une autre concernant le retard du pays par rapport à l'Ouest, et la mesure dans laquelle il est parvenu à le rattraper. Ainsi, aux yeux des Hongrois, l'Occident est l'étalon et il s'agit de savoir où l'on se situe par rapport à celui-ci. Vers la fin des années 1970, mon père me disait, avec un ton de fierté à peine caché dans la voix: « Nous commençons aussi à avoir des embouteillages à Budapest » !

⁸ Jean-Baptiste Duroselle, Histoire de l'Europe, Une initiative européenne de Frédéric Delouche, France Loisirs, Paris, 1991, p. 16.

⁹ François Perroux, L'Europe sans rivages, Presses Universitaires de France, Paris, 1954.

¹⁰ Jean-Luc Moreau, Poèmes et chansons de Hongrie, Enfance heureuse des pays du monde, Editions ouvrières, Paris, 1987, p. 7.

¹¹ Cfr l'étude de Jenő Szűcs citée à la note 2, pp. 15-16 ; voir également Jacques LeGoff, op. cit., p. 22.

Les Hongrois ne sont pas les voisins directs des pays d'Europe occidentale. Ils ne sont pas des voisins immédiats. Entre 1995 et 2004, l'Autriche est le seul Etat membre de l'UE à avoir une frontière commune avec la Hongrie. Cependant Vienne, la capitale autrichienne, est située tout près de la frontière hongroise. On y respire non seulement l'air des Alpes, mais aussi l'air des campagnes hongroises qui va et vient par-dessus la frontière. Une bonne partie de la Hongrie, mais aussi Budapest, sont plus proches de Vienne que les provinces plus éloignées de l'Autriche qui est un pays qui s'étire en longueur vers l'Ouest, jusqu'au Lac de Constance et le cours supérieur du Rhin. La ville de Debrecen - à l'Est de la Hongrie - « la Rome calviniste » comme on l'appelle parfois - est plus près de Vienne que Bregenz, la capitale de la province autrichienne du Vorarlberg. Cette proximité, une longue histoire commune et une attitude qui n'a jamais considéré les Hongrois, les Slovaques ou les Slovènes - pour ne mentionner que ces trois peuples habitant le long de la frontière orientale de l'Autriche - comme provenant d'une « autre planète », sont à la base de l'intérêt porté par les Autrichiens à ces peuples et aux autres ayant cohabité au sein de l'empire des Habsbourg et de leur politique d'ouverture à l'Est lancée bien avant la « perestroïka » de Gorbatchev.

Traits marquants

Voici un certain nombre de traits qui retiennent l'attention lorsque l'on regarde vers la Hongrie depuis l'Ouest:

- 1) Il y a tout d'abord la ville de Budapest, à la fois synthèse et creuset de la Hongrie dans son ensemble - comme le sont en général les capitales et les grandes villes, chacune de leur pays ou région respective. Budapest est l'agglomération urbaine la plus importante du bassin des Carpates et fait figure, *volens nolens*, de capitale régionale internationale par sa situation centrale, la concentration qu'elle représente et le rayonnement qui en émane.
- 2) Il y a ensuite les événements de l'histoire politique qu'on a encore à l'esprit: la révolution hongroise de 1956 et, plus récemment, l'ouverture par le gouvernement hongrois du « rideau de fer » le 11 septembre 1989, pour permettre à des vacanciers est-allemands de rejoindre l'Allemagne de l'Ouest à travers l'Autriche; la première élection législative libre organisée en Hongrie en mars-avril 1990 depuis plus de quarante ans; trois « alternances démocratiques » au niveau du gouvernement à la suite des élections de mai 1994, mai 1998 et avril 2002.
- 3) La Hongrie est porteuse d'un héritage artistique relativement bien connu en Occident. Dans le domaine de la musique, il va des chants populaires et de la musique tzigane aux œuvres de compositeurs classiques comme Liszt, Bartók et Kodály ou modernes comme Ligeti et Kurtág et aux nombreux solistes, chefs d'orchestre, quatuors, chœurs et orchestres. Dans les autres domaines - architecture, sculpture, peinture, arts décoratifs, etc... - il existe également de grands créateurs et un trésor d'art populaire accumulé au cours des siècles ainsi qu'une littérature et une poésie très vivantes, mais plus difficiles d'accès à cause de l'obstacle de la langue.
- 4) Depuis la seconde moitié du XIXe siècle, il s'est répandu au sujet de la Hongrie un « romantisme de la puszta et de la vie de château », fait d'élevage de chevaux, d'équitation et de chasse, de musique et de danse, d'insouciance et de facilité¹². Cette image kitsch de la Hongrie reflétait, d'un côté, une société encore dominée par la noblesse et, de l'autre, l'imagination des auteurs d'opérettes, mais ne traduisait que très imparfaitement l'état réel du pays et ses grands problèmes internes. Pourtant, ce cliché et, partant, la nostalgie de l'ancienne Hongrie survit encore çà et là dans l'esprit de quelques Hongrois passésistes, dans l'une ou l'autre brochure de publicité touristique et dans le subconscient d'une certaine opinion occidentale.
- 5) Il subsiste aussi une idée de population attardée comme dans le personnage du « paysan du Danube » de la fable de La Fontaine, qui est un « homme d'apparence grossière, mais plein de bon sens ». Quelques individus correspondent sans doute à cette description même si, pour le reste, l'image du paysan utilisée avec une connotation péjorative est à ranger au « musée des clichés historiques ». Car ce sont précisément des générations de paysans d'Europe centrale, toutes origines et nationalités confondues - Allemands, Autrichiens, Slovaques, Serbes, Roumains, et quelque part au milieu d'eux des Hongrois - qui ont été les acteurs principaux de la création et de l'épanouissement de la civilisation rurale danubienne. En Hongrie, comme ailleurs dans les pays voisins, ce sont ces paysans - fermiers petits et grands, ouvriers agricoles sans terre, bergers - qui ont été à la base de l'économie pendant bien plus longtemps qu'en Europe de l'Ouest et c'est à eux que nous devons le trésor d'art populaire parvenu jusqu'à nous: celui-ci exprime, dans un langage d'une grande finesse poétique et artistique, avec beaucoup de simplicité et une maîtrise certaine des différents modes d'expression, instruments et

¹² Rüdiger Wischenbart, op. cit., p.16, ainsi que Jean-Luc Moreau, op. cit., p.193.

matériaux, les émotions, les joies et les peines, les espérances, en un mot, la philosophie de vie de ces populations. Au tournant de l'an 2000, ce dépôt d'art populaire reste une source d'inspiration pour des créateurs et pour beaucoup d'autres personnes. Faut-il ajouter que, dans cette région d'Europe, caractérisée par la formation retardée de la bourgeoisie, c'est dans le monde rural que l'on trouve depuis le Moyen Age les éléments d'une « bourgeoisie paysanne » ayant, certes, beaucoup de bon sens, mais menant aussi une existence indépendante, témoignant d'esprit d'initiative, d'un sens de l'organisation et de la prévision, d'une sagesse de vie et d'une capacité à supporter les épreuves qui faisaient hélas ! fréquemment défaut aux autres classes de la société.

- 6) Depuis les dernières décennies du XIXe siècle, mais encore plus depuis le démembrement de l'ancienne Hongrie à la fin de la Première Guerre mondiale, les Hongrois sont devenus un peuple dispersé: les uns, les émigrés, ont quitté leur pays, les autres, les Hongrois qui vivent en minorité, c'est le pays qui les a quittés. Une bonne partie de ces Hongrois ont gardé leur langue ou, au moins, un attachement à la Hongrie ou à la culture hongroise, même s'ils font leur vie dans un autre pays, dont ils sont les citoyens et où ils sont d'ailleurs souvent nés. Environ un tiers des Hongrois, au sens large, vit ainsi, soit - la grande majorité - dans les pays voisins du bassin des Carpates, soit - un nombre nettement moins élevé - en Occident, en Europe occidentale et surtout en Amérique du Nord. Parmi ces Hongrois d'« au-delà de la frontière » et de l'émigration, nombreux sont ceux qui participent activement à la vie intellectuelle, économique, politique, sociale ou artistique du pays où ils sont établis: ainsi, par exemple, parmi les membres de la « diaspora occidentale », on compte de nombreux musiciens de talent - chefs d'orchestre, solistes ou professeurs de musique - des scientifiques réputés - physiciens, économistes, politologues ou historiens - mais aussi des écrivains et des peintres, des journalistes et des banquiers.

Littérature et traductions

Lorsqu'on se rend en Hongrie, on est frappé par le nombre de livres qu'on y trouve: entre les mains des gens qui lisent en attendant le bus, dans le train, le tram ou le métro et chez eux, à la maison, où ils ont constitué de petites « bibliothèques familiales » estimables à l'époque du « socialisme réel » lorsque le prix des livres, subsidié par l'Etat, était tout à fait abordable, même pour des budgets plus modestes. Les logements sont souvent petits, mais il y a des pans de murs entiers tapissés de livres. Ainsi, beaucoup de Hongrois vivent en compagnie - à première vue muette, souvent cependant agissante - des grands classiques de la littérature hongroise et mondiale.

C'est que les Hongrois ont cherché et cherchent encore à s'évader, du moins en esprit, et s'intéressent à ce qui se passe ailleurs. Ils ont une fringale pour la lecture. Ils mettent un point d'honneur à traduire dans leur langue une partie au moins de ce qui paraît chaque année en Occident. Certains livres étrangers, à peine parus, sont déjà traduits en hongrois.

Ainsi que le note Jean-Luc Moreau: « En manière de boutade, les Hongrois aiment à dire que leur littérature est la plus riche du monde puisqu'en plus de la littérature hongroise elle comprend, en traduction, toutes les autres ». C'est « dans la synthèse harmonieuse de ces divers apports que réside l'originalité véritable de la poésie hongroise »¹³.

Si un Martien voulait se faire une idée de la littérature mondiale, c'est peut-être en apprenant le hongrois qu'il aurait le plus de chance d'accéder au plus grand nombre d'œuvres présentées dans des versions de qualité et, en prime, à toute la littérature hongroise ...

Férés de littérature et d'air frais, les grands poètes hongrois ont été, en même temps, de grands traducteurs. Certains poèmes ont été traduits par plusieurs poètes: il en existe donc différentes versions comme, par exemple, des ballades de Villon. Les spécialistes vont jusqu'à prétendre que la version hongroise de tel ou tel autre poème est meilleure que l'original ! ...

Certes, pour traduire, il faut connaître au moins une langue étrangère : en échange, on peut entrer en contact avec le monde extérieur et voir imprimées des idées qu'on aime, mais qu'en période de censure, on ne peut pas formuler sous son nom. Traduire, c'est aussi un exercice de style et un mode d'apprentissage de l'écriture. Les traductions assurent, sans doute, quelques revenus complémentaires à leur auteur, mais c'est aussi une façon d'élargir les horizons, du traducteur lui-même, de ses lecteurs et du pays dans son ensemble.

Comme on peut le voir, l'amour de la lecture constitue un côté original de la vie hongroise. Mais c'est un secteur difficile. Sous le régime communiste, l'édition bénéficiait d'une politique de subvention de la culture par les pouvoirs publics, mais manquait de liberté. Depuis 1989, l'édition jouit de toute la liberté, mais on a

¹³ Jean-Luc Moreau, op. cit., pp. 192-193.

coupé dans les subsides et le prix des livres s'est fortement renchéri. Sous bien des rapports, la littérature, la traduction et l'édition tiennent d'une activité «sans but lucratif»: pourtant, elles continuent contre vents et marées malgré la taille forcément réduite du marché du livre hongrois.

Cependant, l'essentiel est ailleurs. Il est dans le fait que la littérature baigne la Hongrie dans une atmosphère intellectuelle particulière - typiquement occidentale et « ouverte sur l'extérieur ».

Approche du pays

En quittant Vienne en direction de l'Est, le paysage subit un brusque changement: on débouche dans un beau pays découvert, avec des collines et de grandes étendues ondulées ou plates, parfois un peu monotones, en contraste avec la splendeur des Alpes autrichiennes. C'est le commencement du bassin des Carpates, dont le centre est occupé par la Hongrie.

Même impression de plaine, de steppe, de brousse, de grandes étendues lorsque l'on arrive à l'aérodrome de Ferihegy, dans les environs de Budapest, au bord du pays plat situé entre le Danube et la Tisza.

La Hongrie est surtout un pays de plaines, de collines et de quelques montagnes moyennes. Ces dernières sont d'autant plus appréciées par les Hongrois qu'elles sont rares: les massifs de hautes montagnes - comme les Tatras, en Slovaquie, ou les Carpates orientales et méridionales, en Roumanie - se trouvent dans les pays voisins depuis la fin de la Première Guerre mondiale.

La grande plaine hongroise rappelle le « plat pays » des Flandres ou des Pays-Bas. On y trouve les mêmes horizons infinis surplombés par la coupole du ciel, mais il y a beaucoup moins d'eau et de vent: c'est un pays sensiblement plus sec et, dès lors, beaucoup moins vert, car il n'est pas au bord ou dans le voisinage de la mer et le Gulf-Stream est loin.

Après près d'un siècle et demi de développement industriel, Budapest surgit au cœur d'un monde agricole impressionnant, d'« une des plus grandes civilisations paysannes » comme le dit Henri Mendras¹⁴. L'agitation de la capitale et sa tendance à tourner sur elle-même ou alors en contact avec le monde extérieur parviennent, par moments, à faire oublier complètement les réalités qui l'entourent. C'est que la capitale hongroise, d'une part, et la campagne hongroise, de l'autre, sont animées par deux logiques différentes qui ne se rencontrent pas nécessairement: l'une marquée par la centralisation politique et administrative ainsi qu'une forte concentration du secteur secondaire et tertiaire et des relations internationales; l'autre marquée par la production agricole et l'élevage, une forte dépendance à l'égard de la capitale, des villes de province souvent trop petites pour exercer un effet d'entraînement sensible sur leur région et de longues périodes de fermeture ou d'« imperméabilité relative » des frontières avec les pays voisins, ce qui a constitué un obstacle au développement de l'activité économique et du commerce transfrontalier.

Bernard Le Calloc'h observe que « comme sa voisine l'Autriche, la Hongrie est d'ores et déjà atteinte de macrocéphalie. Le déséquilibre entre une capitale pléthorique et des campagnes en voie de dépeuplement rapide s'accroîtra encore certainement dans les décennies à venir faute d'une politique énergique de décentralisation économique et de réaménagement du territoire »¹⁵.

Le voyageur qui quitte Budapest en direction de Vienne, de Cluj ou de Bucarest, traverse de grands paysages de cultures, avec des champs de blé, de maïs, de tournesol ou de betteraves à perte de vue, parfois sans même apercevoir un clocher, un village ou une maison comme dans certaines régions de France, entre Reims et Troyes, ou entre Reims et St Quentin ou, comme à certains endroits, en Bourgogne. Malgré la « décollectivisation » - la restitution et la privatisation des terres - intervenue après 1989 - il subsiste de grands blocs de champs, indice de la persistance d'une exploitation à grande échelle, à côté des « jardins autour de la maison » ainsi que de champs et prairies plus petits.

Parcourir la Hongrie rurale aujourd'hui, c'est comme un voyage « en temps réel » dans la campagne française, telle qu'elle fut il y a cinquante ans. On croit voir revivre des régions intérieures de la France de jadis, loin des côtes, avec leur habitat plus pauvre, leurs fermes traditionnelles, des rues de villages et des chemins en terre, des espaces dominés par les champs, l'extension moindre des prairies et des troupeaux de vaches plus clairsemés.

Si vous voulez voir comment on vivait à la campagne en Europe occidentale au lendemain de la Seconde Guerre mondiale ou au début des années 50, vous devez vous rendre dans les régions agricoles

¹⁴ Henri Mendras, Sociétés paysannes, Eléments pour une théorie de la paysannerie, Armand Colin, Paris, 1976, p. 7.

¹⁵ Bernard Le Calloc'h, Introduction à la géographie de la Hongrie, dans l'ouvrage collectif « La Hongrie au XXe siècle: regards sur une civilisation », sous la direction de Thomas Szende, L'Harmattan, Paris, 2000, p. 177.

« profondes » de la Hongrie ... de la Slovaquie, de l'Ukraine subcarpathique ou de la Roumanie. Vous y serez le témoin d'une réémergence vivante du passé.

Pays du pain et du vin

Jacques Le Goff souligne que « les habitudes alimentaires sont importantes pour définir les groupes humains »¹⁶. En partant de sa classification, la Hongrie est à ranger, sans la moindre hésitation, dans l'Europe romaine - l'Europe du pain et du vin - plutôt que dans l'Europe de la viande et de la bière. A la campagne, les gens pauvres mangeaient du pain, avec un peu d'oignons et, lorsqu'il y en avait, un morceau de lard. Pour le reste, souvent ils se contentaient de boire de l'eau, boisson d'ailleurs bien plus désaltérante que le vin lors des grands travaux d'été.

Le menu hongrois fait la part belle aux pommes de terre, aux pâtes et aux légumes de pays chauds - poivrons, courges et concombres. On y mange moins de viande de bœuf et de veau qu'en Europe de l'Ouest, mais plus de porc et de poulet. La consommation de fruits ... mûris au soleil - cerises, abricots, pêches, melons, pastèques et raisins - capables de remplacer les boissons les plus rafraîchissantes - fait des Hongrois, avec le vin, de « véritables » Méditerranéens.

Eglises et villages, maisons et matériaux

Nous avons déjà noté qu'il y a des endroits où le voyageur qui poursuit sa route ne voit pas de bâtisse construite de main d'homme et traverse une campagne immense où il est seul avec la nature. Villages et hameaux apparaissent alors comme des oasis.

Le centre des villages, même petits, est marqué par la présence de trois églises: l'une catholique romaine, l'autre calviniste ou réformée comme on dit en Hongrie et, les contemplant de l'autre côté de la grand-place ou du carrefour qui en tient lieu, ou d'un autre endroit pas trop éloigné, un temple luthérien.

Il n'est pas rare de passer devant une synagogue, généralement désaffectée et en mauvais état, témoignage d'un passé désormais révolu où une population juive relativement nombreuse participait à la vie de Budapest, mais aussi de la province et des campagnes, leur apportant une couleur de plus. La tragédie de l'Holocauste et l'émigration ont fortement réduit le nombre et les effectifs des communautés juives. A Kecskemét, ville située à 70 km au sud-est de Budapest, la synagogue, magnifiquement restaurée, est devenue Maison des Techniques ... A Pannónhalma, au pied de la colline où s'élève l'abbaye bénédictine St Martin, fondée en 996, la synagogue est délabrée et n'a plus de fidèles ...

Dans certaines localités, mais c'est plus rare, on rencontre une église orthodoxe ou une église catholique grecque entretenue par une petite communauté de fidèles d'origine serbe ou roumaine.

Enfin, dans certaines villes situées dans la partie du pays jadis occupée par les Turcs, il subsiste un souvenir de la période ottomane sous la forme d'une rare mosquée, d'un minaret ou d'un établissement de bain.

A leur manière silencieuse, clochers, églises, temples, synagogues, mosquées et minarets, sont autant de témoins d'une « histoire plurielle », riche en conflits et oppositions - religieux, ethniques, linguistiques - mais aussi en contacts, échanges, compréhension et coopération, ainsi qu'en mariages mixtes et amitié entre populations d'origines très diverses. Une histoire d'appartenance à la mouvance occidentale se déroulant aux confins de l'Europe de l'Est.

A l'instar des « villages roumains », des villages des autres peuples et pays de la région, les villages hongrois ont également des « maisons qui parlent ». Il y en a de vieilles, en terre battue ou en torchis, avec un toit de chaume. Les nouvelles sont en briques - ou en blocs de béton - avec un revêtement lisse ou crépi et peint.

Il n'y a pas de maisons en briques rouges apparentes comme en Angleterre, en Belgique ou aux Pays-Bas. Les maisons blanches, peintes à la chaux, sont légion. Le blanc répercute la lumière et fait contraste avec le ciel bleu. Il y a aussi beaucoup de maisons peintes en couleurs vives - toutes les couleurs de la palette, avec une préférence pour le jaune, signe de l'influence baroque. Cette utilisation de la couleur se rencontre plutôt dans les localités plus importantes : bourgs, petites villes et villes. Il y a des fleurs un peu partout, beaucoup de géraniums qui résistent bien aux grandes chaleurs de l'été.

¹⁶ Jacques Le Goff, op. cit., p. 29.

L'historien français d'origine hongroise François Fejtő remarque que « le baroque donna un style unifié à toutes les régions de la monarchie, comme s'il voulait exprimer la reconnaissance commune de toute la région à Dieu qui avait permis de chasser les Turcs de la Hongrie. Depuis lors, le baroque est un de ces éléments traditionnels d'unité culturelle qui permettent d'identifier l'Europe du Centre au-delà des frontières artificielles créées en 1918-1919 »¹⁷.

Il est vrai que les autres styles n'ont pas vraiment eu leur chance. Quelques monuments romains ont survécu, mais les édifices romans, gothiques et du début de la Renaissance ont beaucoup souffert des guerres et seulement un petit nombre en est parvenu jusqu'à nous. La Renaissance n'a pas pu s'épanouir sur le territoire de la Hongrie actuelle au cours de la période trouble qui a suivi la défaite de Mohács en 1526, avec la division du pays et l'occupation ottomane de 150 ans.

Le bois est un autre matériau de construction très populaire, en complément de la terre battue et de la brique. L'on s'en sert notamment pour l'ossature de la maison, la toiture, les fenêtres et les portes, les portiques et les vérandas, les clôtures et, également, pour les granges, étables et autres bâtiments annexes.

La pierre est peu utilisée puisqu'il y en a peu sur le territoire actuel du pays. C'est un matériau cher. De plus, avec la coutume de tout mettre en blanc ou en couleur, ce qui ne se voit pas a moins d'importance. Dans le journal qu'il a rapporté d'Irlande, le grand romancier allemand Heinrich Böll décrit ce qui reste des villages abandonnés de ce pays: « Tout ce qui n'était pas pierre, fut mangé par la pluie, le soleil et le vent - et par le temps ... »¹⁸. En Hongrie, où la pierre est rare, l'usure du temps et les destructions de guerre auraient tout emporté si l'homme ne s'était pas occupé à préserver ou à reconstruire sa maison et les autres bâtiments.

L'architecture et les arts décoratifs s'expriment ici dans un langage simple, émouvant, parfois naïf, généralement empreint de beaucoup de goût.

Les habitations villageoises typiques - maisons allongées suivies d'étables et d'annexes agricoles - sont perpendiculaires à la rue et n'y présentent que leur petit côté. Le reste de la maison donne sur une cour intérieure plus longue que large et sur le mur aveugle - ou, si l'on veut, le dos - de la demeure suivante.

Il y a encore beaucoup de rues de village en terre. Elles sont bordées d'arbres. Fréquemment, un trottoir court de chaque côté, séparé de la chaussée par des caniveaux, des bandes d'herbe et de fleurs. C'est propre et net. On est loin d'avoir tout asphalté ou bétonné, et c'est peut-être aussi bien comme ça, même s'il y a plus de poussière en été lors du passage des voitures. Le trafic est cependant beaucoup moins dense qu'en Europe occidentale.

Clôtures et palissades

Quand on vient de Belgique ou des Pays-Bas, on est frappé combien maisons, cours et jardins sont protégés, tant dans les villages que dans les quartiers résidentiels, plus aérés, des villes. Le sens de la propriété privée n'est pas mort! Clôtures et palissades, murs et murets, grilles et grillages servent autant à retenir des « chiens qui montent la garde » qu'à empêcher le visiteur indésirable - bête sauvage, chapardeur, rôdeur, voleur ou bandit de grand chemin - de pénétrer dans l'enceinte.

Enceinte qui comprend une cabane, un pavillon, un chalet de vacances, une maison ou une villa avec un jardin ou, plus simplement, un verger ou un potager, un terrain à bâtir ou un terrain où la construction d'une maison vient d'être entamée ou se poursuit. D'autres terrains sont également clôturés alors que la construction n'a pas encore commencé, mais on y a déjà entreposé des matériaux. Car on commence par clôturer, grillager ou emmurer le terrain avant de lancer les travaux lesquels, faute d'argent, peuvent s'étirer en longueur pendant des années.

Pourtant, ô paradoxe! la protection de la propriété privée - ou, plus exactement, ce qui en restait comme exception à la règle de la propriété collective - avait été relativement bien assurée sous le régime communiste. C'est depuis le tournant de 1989 que la sécurité publique s'est sensiblement détériorée. Et, par ailleurs, notamment en raison de la faible densité de la population, beaucoup de personnes habitent seules ou loin des centres, au bout du village, dans une petite localité ou un hameau, ou carrément « perdues » dans la campagne.

¹⁷ François Fejtő, Requiem pour un empire défunt, Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie, Lieu Commun, 1988, p. 68.

¹⁸ Heinrich Böll, Irisches Tagebuch, Kiepenheuer & Witsch, Cologne-Berlin, 1969, p. 46.

Arbres et forêts

Même en Pannonie, dans la partie occidentale de la Hongrie, mais surtout dans la Grande Plaine hongroise, on rencontre peu de forêts et relativement peu de bois.

Il y a des enfilades de peupliers le long des routes, comme en Belgique, le long des canaux : mais ils poussent tout droit, ils ne sont pas penchés, car il y a moins de vent, il ne souffle pas aussi fort et ne souffle pas avec la même constance de la même direction - de l'Ouest - que dans les Flandres ou dans le Nord de la Hollande, en Frise.

Une autre espèce fort répandue est l'acacia, bien adaptée à la chaleur, au manque de précipitations et au sol sablonneux. C'est l'arbre caractéristique de la Grande Plaine. L'acacia pousse aussi sous forme de buissons. Il y a beaucoup de feuillus mais peu de conifères, dont le royaume n'est pas ici, mais dans les Alpes et les Carpates.

S'il y a moins de pluie et moins d'humidité dans l'air, il y a plus de poussière. Celle-ci est l'enfant du climat sec. Au printemps ou à l'automne, le vent soulève des nuages de poussière de terre des champs trop secs où le blé n'a pas encore eu le temps de pousser ou qui viennent d'être labourés ou emblavés.

Dans la Grande Plaine ou ailleurs, où certaines terres sont impropres à la culture ou n'offrent que des rendements médiocres, l'effort de reforestation, à l'aide d'espèces bien adaptées aux conditions locales, mériterait d'être développé. Il pourrait contribuer à stabiliser et à améliorer le sol. Une extension des superficies boisées serait à même d'attirer un peu plus d'humidité, combattre la désertification et peut-être même exercer une influence bénéfique sur le climat à long terme. Elle irait également dans le sens de la limitation des récoltes de céréales, tout au moins lorsque la surproduction de celles-ci constitue un sujet de préoccupation au niveau de l'UE.

Couleurs

Après le règne du vert des sapins et des prairies en Autriche, la palette des couleurs se modifie en Hongrie. Ici, au vert s'ajoute le brun clair ou foncé de la terre, des champs labourés et des feuilles en automne; et le jaune du blé, du maïs et des tournesols, avant, pendant et après les moissons.

A partir du début de la belle saison, avec le temps d'été qui s'installe et les précipitations qui se font plus rares, les couleurs s'estompent sous l'effet de la poussière qui recouvre tout d'une mince pellicule, en attendant - parfois longtemps, parfois en vain - la prochaine pluie pour tout laver.

Certains étés très chauds, les fleurs de tournesols et les épis de maïs sont brûlés, calcinés par le soleil, et les champs, parsemés de tâches noires, sont comme en deuil.

Par contre, il y a un peu partout les tâches colorées des fleurs -des fleurs des champs, sur le bas-côté des routes ou dans les prairies, et des fleurs cultivées dans les cours et les jardins des maisons, devant les fenêtres et sur les vérandas. Le pointillisme des fleurs rouges des coquelicots accompagne le voyageur pendant la belle saison.

La campagne hongroise n'est pas aussi verte que celle des pays d'Europe occidentale, car elle est située 1000 à 1500 km plus à l'Est, et le climat y est continental. Les pluies charriées par les vents d'Ouest, venant de l'Atlantique, ont déjà eu le temps de tomber en partie avant d'arriver en Europe centrale. L'air est sec, car la mer est loin, tout comme les hautes montagnes - Alpes et Carpates - pour arrêter les nuages ou pour en « fabriquer » de nouveaux. A Győr, sur le Danube, à mi-chemin entre Vienne et Budapest, il y a déjà sensiblement moins de précipitations que dans la capitale autrichienne.

L'accueil et les gens

Le touriste occidental qui se déplace avec une caravane et qui n'est pas pressé, rencontre un accueil aimable et avenant, mêlé de curiosité, lorsqu'il fait halte dans les villages. Les habitants viennent spontanément au-devant de lui pour demander s'ils peuvent l'aider ou lui être utiles. Ils viennent le dépanner ou lui indiquer le chemin. Visiblement, ils sont heureux d'entrer en contact avec quelqu'un qui vient de l'Ouest, ils essayent de deviner ses souhaits, même si la conversation est rendue difficile par le problème de la langue.

Les villageois essayent de lui faire plaisir et de lui plaire. Ainsi, ils lui offriront du Martini - en pensant que c'est l'apéritif auquel il est habitué et pour lui montrer qu'ils ont aussi des produits occidentaux - alors que le touriste préférerait peut-être goûter un apéritif hongrois. De même, le musicien local mettra un point d'honneur à présenter son répertoire occidental plutôt que de jouer des airs hongrois. A l'heure de l'apéritif ou à l'occasion des fêtes, on souhaite à ceux qui sont présents « du vin, du blé et de la paix ».

Cette « sociabilité » qui est un trait caractéristique de l'« aire culturelle danubienne »¹⁹, on la trouve également à Budapest, sous une autre forme, surtout si l'on y est introduit par un ami hongrois: car la vie y est plus harassante, plus anonyme, et les gens ont moins de temps.

L'atmosphère des bains d'eaux thermales rappelle la convivialité des jeux de boules en France: notamment cette image d'un petit groupe d'hommes d'âge mûr, à moitié immergés dans l'eau d'une piscine, en train de suivre une partie d'échecs. Les bains et les piscines sont des endroits pour se déconnecter du monde et passer le temps agréablement.

Si cette qualité de l'accueil, ce sens de l'hospitalité sont caractéristiques des Hongrois, ceux-ci souffrent néanmoins d'un manque de contact avec le monde extérieur, de difficultés linguistiques et d'obstacles psychologiques pour entrer en relation avec les autres, avec les Occidentaux, mais peut-être encore plus avec les habitants des pays voisins qu'on a tendance, parfois un peu vite, de considérer comme des étrangers.

Avec leurs traditions de « travailleurs de la terre », les Hongrois sont des « continentaux » par excellence. Cela rétrécit leur horizon en comparaison des peuples navigateurs comme les Anglais, les Français, les Hollandais ... ou les Polonais, car ces derniers ont hérité de grandes traditions maritimes même si leur pays ne possède qu'une côte donnant sur la Mer Baltique.

Pourtant, les Hongrois sont issus d'un tel brassage de populations et vivent au milieu de tant de peuples différents qu'ils ne doivent pas, comme les Irlandais, prendre le bateau ou faire un long voyage pour rencontrer des gens très différents. En 1946, à son retour d'un voyage en Europe occidentale, le grand écrivain hongrois Sándor Márai (1900-1989), notait : « C'est un monde sauvage et amer ici. Ce breuvage de Hongrois, de Souabe, de Juif, de Slave, quel breuvage amer! Mais il a de la force, un goût véritable! Celui qui y a plongé sa cuillère une fois, considère les autres cuisines comme des régimes diététiques »²⁰.

¹⁹ Dieter Homig, Vienne-Budapest 1867-1918, les mystères du Dualisme, in Vienne-Budapest 1867-1918, Autrement, Collection Mémoires, Paris, 1996, p. 10.

²⁰ Sándor Márai, cité par László Lengyel, A rendszerváltó elit tündöklése és bukása (Rayonnement et chute de l'élite ayant présidé au changement de régime), Helikon, Budapest, 1996, p. 202.

Lengyel Alfonz

Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés

Előzmények

A Sun Yat Sen forradalma 1912-ben csak a Császársággal járó terheket oldotta meg, de új nehézségeket is rakott a kínai nép vállaira. A japánok elleni háború a nemzeteket és a kommunistákat egy táborba hozta. A háború befejezése után pedig Mao Zedong kirobbantotta a polgárháborút, mely teljesen tönkretette Kína gazdasági erejét. Így érkezett el Kína 1949-ben a kommunisták győzelméhez. Ez a Mao által vezetett marxista-leninista rendszer egy olyan gazdasági formulát akart bevezetni Kínában, ami nemcsak a Szovjetunióban, de egyetlen egy kommunista csatlós államban sem sikerült.

1950 és 1976 között a föld megművelésére, mely egy agrárállamban a legfontosabb, különféle metódust alkalmaztak, de egyik sem bizonyult használhatónak. Követve a szovjet tanácsot, ugyanúgy mint Magyarországon, valamint a többi Varsói Szerződésben lévő országokban is, először a nagybirtokokat szétosztották a kisparasztnak között. Ezután, amikor látták, hogy a mezőgazdaság haldoklik, akkor termelőszövetkezetekbe kényszerítették a gazdákat. Az eredmény - mindenütt ahol ezt a rendszert kényszerítették a gazdákra, így Kínában is - éhínséghez vezetett.

Kínában, a haldokló mezőgazdaságot az ipari fejlődéssel kísérelték megfejteni. Így kitalálták 1958-ban a „Nagy Ugrást Előre” (Great Leap Forward) nevű kísérletet, mely szintén kátyúba vitte Kína teljes gazdasági erejét. Ekkor utasították ki Kínából a kínai barátaikkal együtt a Szovjet tanácsadókat. Ezzel Kína a kommunizmusnak olyan útjára lépett, ami már kínai sajátosságokkal rendelkezett. Egyébként Kína az egész történelme során, ha át is vett a külföldtől valamit, azt átalakította a kínai karakterisztikára. Így vette át Kína a buddhizmust is a Keleti Han Császárság idején (Kr.u. 67). Ennek az emberi megváltásra alapozott vallásnak Indiából való beáramlása után, a kínaiak azt a Zen Buddhizmus néven átalakították, és adták tovább Japánnak.

A kommunisták gyorstalpalón készült diplomával rendelkező „Káderokkal” adminisztráltak, valamint a Marxista- Leninista ideológiából az „osztályharcot” is átvették. Ekkor az általuk megbízhatatlannak minősített intellektueleket fokozatosan félreállították, sanyargatták és az úgynevezett „Nagy Kulturális Forradalom” alatt még az akkor megmaradtak nagy részét is kiirtották. Mao halála után pedig ugyanabban a városban (Yan'an Fórum), amelyben Mao 1949-ben kihirdette az osztályharcot, Deng Xiaoping bejelentette, hogy az intellektueleket a kommunista káderekkel egy szintre kell emelni. Deng ezen híres beszédével Kínában megszűnt az osztályharc, és lassan de biztosan kialakult a MARKET SZOCIALIZMUS. Huszonöt évvel később pedig a kínai alkotmányba került a magántulajdon védelme, melyet 2004. január 1-én a Kínai Kommunista Központi Bizottsága megszavazott. Ez a *Kínai Alkotmányt* módosító határozat végső megszavazást nyert a Kommunista Párt X. Kongresszusán.

1980 június 2-án jelent meg a *Beijing Review*-ben a market orientálású rendszer fontosságáról szóló cikk. Ebben határozottan kijelentették, hogy ez nem jelenti a „kapitalizmus” elfogadását. Ennek bizonyítására marxista frazeológiát használtak, például: A „kapitalista versengést” a jobb szolgáltatás elérésére „szocialista versengésnek” titulálták. Kevesebb mint húsz év múlva ez a kérdés már fel sem merült. Először a „versengést” az állami vállalatoknál gondolták fontosnak. De később belátták, hogy inkább adják bérbe a hasznát nem hozó gyárakat a külföldieknek, mert az államnak sem pénze, sem munkaereje nincs a tönkremenő gyárak közötti versengés lebonyolítására.

A Mao gazdasági sikertelen kísérletezése alatt az élelmiszer előállítás helyett a parasztokat kényszerítették gyapot termesztésére, de nem biztosítottak nekik sem helyi, sem világpiacot. A földművelő parasztokat közmunkára is kötelezték, mely szintén a mezőgazdaság kárát idézte elő. Kínát a középkori állapotokba taszították, mely a külvilággal való kapcsolatok megszakítását is maga után vonta.

Az angolok, már 1949-ben elismerték „Vörös” Kínát. Az angol kormánynak ezt azonnal meg kellett tennie, mert ahogy a kínai kommunisták Tibetbe is behatoltak, félt volt, hogy Hong Kong-ot is elfoglalják. Deng Xiaoping javaslatára Hong Kong beolvasztása az anyaországba jóval később, angol-kínai diplomáciai megegyezésre, Deng zseniális „Egy Ország Két Szisztéma” alapján meg is történt. A kínai kommunisták beleegyeztek, hogy Hong Kong 50 évig „kapitalista” maradjon. A „Market Szocializmus” lényegében csak abban különbözik Hong Kong „kapitalista” szisztémájától, hogy amíg az anyaországban egypártrendszer van, Hong Kongban a vezetés a többpárt rendszeren alapszik.

Az amerikaiak csak 1972-ben vették fel a diplomáciai kapcsolatot Kínával és kizárólag Taiwan (Republic of China) támogatták. Kissinger kerülő úton, hamis útlevéllel ment Kínába, nagy titoktartással, egy kínai-amerikai csúcstalálkozót előkészíteni. Majd Nixon és felesége találkozott Mao-val és annak a volt színésznő feleségével, aki tönkre tette a kínai színészetet és művészet minden ágát. Az amerikai Első Asszony (First Lady), Nixon felesége, akkor Amerikában nagyon divatos Miki Egér, (Mickey Mouse) órát adományozott a kínai „első asszonynak” Jiang Qing-nek, amin a kínaiak még a mai napig is nevetnek.

A Shanghai Communiqué-n kívül ezután sokáig semmi más nem történt, csak az amerikaiak hozzájárultak ahhoz, hogy ezentúl ne Taiwan, hanem „Vörös Kína” képviselje vétőjoggal Kínát az Egyesült Nemzetekben.

Amikor mi, amerikai professzorok, Mao halála után Deng Xiaoping kérésére Kínába mentünk segíteni újjáépíteni az iskolákat, egyetemeket, és kulturális intézményeket, a kínai kollégáim megkérdezték, hogy hogyan lehet az, hogy az amerikai újságok soha nem támadták a Mao *Kulturális Forradalmát*. Nixon is akkor jött barátkozni a gyilkosokkal, amikor milliókat tettek tönkre vagy irtottak ki. Most meg, amikor Kína a „*Kapitalista Útra*” tért, az amerikai újságok állandóan támadják Kínát. Többször megesett, hogy a New York Times átvette a kínai újságoktól az anyagot. Lényegében ugyanazt írta, csak gúnyos aláfestéssel. A válasz talán az lenne, hogy Mao alatt Kínát a kommunista szisztéma a középkorba taszította vissza. Most viszont Kína talpra állva olyan fejlődést ért el, hogy az amerikai gazdasági szakértők előre látják, hogy a világpiacon nemsokára Kína riválisa lesz Amerikának.

Az Anhui Egyetem alelnöke, ahova érkeztem 1980-ban, megkérdezte a véleményemet arról, hogy hogyan képelem el Taiwan egyesítését az anyaországgal. Azt válaszoltam, hogy ha Kína olyan magasra tudja emelni gazdasági fejlettségét és politikai szabadságát mint Taiwan, akkor senki sem fog törődni többé azzal, hogy ki „egyesíti” a másikat.

1980-ban az első kínai utam után, a New York államban levő, Jamaica város St. John (Szent János) Egyetemén tartottam beszámolót az amerikai KÍNA-SPECIALISTÁK-nak. Óriási támadás ért akkor, amikor azt mondtam, hogy **aki a 21-ik században partnere lesz Kínának, az fogja abban a században Kínával a világot vezetni.** Azok a specialisták, akik akkor a legjobban és legdurvábban ágáltak a kijelentésem ellen, ma a nevemet meg sem említve, ugyanazt harsogják.

A kínaiak nagy szeretetben tartották az akkor kiküldött amerikai „Ügyvivőt”, a későbbi amerikai elnököt George Bush-t és feleségét Barbarát. Amikor én a Fudan Egyetemen, Shanghai-ban, segitettem megépíteni az egyetemi múzeumot, valamint kidolgozni a terveket egy *Muzeológiai Intézet* felállítására, jutalmul, az egyik jól ismert Shangha-i kartonista festette meg nekem, a hagyományos „Ecset és Tinta” technikával, a Bush házaspár portréját. A képen George és Barbara a „Tiltott Város” előtt kerékpározva mennek a piacra a napi zöldséget megvásárolni.

A Nyitott Kapu Politikája

A *Beijing Review*, 1980. április 28. számában meghirdették Deng Xiaoping „Nyitott Kapu” (Open Door) politikáját. Ugyanakkor bejelentették a *China International Trust and Investment Company* (a Kínai Nemzetközi Tröszt és Beruházási Társaság megalapítását).

Deng Xiaoping egyszer kijelentette, hogy marxizmussal csak politikai stabilizálást tudhat Kína elérni de nem gazdasági előrehaladást. Ezt a politikai stabilizálást Mao annakidején úgy fogalmazta meg, hogy a rend eléréséhez szükséges kellék a puska csöve.

Deng Xiaoping, Mao ideológiája ellenére ezt a kijelentését akkor tette, amikor még az öreg bolsik a Kínai Kommunista Párt Politikai Bizottságában bent voltak. Szerencséjére, a természet szelektálása folytán az ellenzői egymás után haltak meg, vagy olyan öregkort értek el, hogy magatehetetlenségüknél fogva nem nagyon tudtak tiltakozni. Ezek közül az úgynevezett „hosszú menetelők” közül annyi halt meg, hogy egy főfunkcionárust kellett kinevezni, aki a temetésükön az államot és a kormányt képviselte. Így Deng Xiaoping Kínára áldásos eszméjének véghezvitelére segített, a Politikai Bizottságban levő egyre növekvő „Reformisták” és a sírjuk felé haladó „Konzervatívok” közötti, fokozatosan a reformisták oldalára eső kedvező arányszám.

Kína továbbra is az ÖTÉVES tervekkel operált, de ebben már benne volt a külföldről jövő tőke és gyárilipar modernizálása is. A külföldi tőke és iparcikk először Kínába valamikor legnagyobb ellenségétől a japánoktól jött. A japán kormány mélyen meghajolva a kínai nép előtt megkövette őket a háborúban elkövetett atrocitásai miatt. Még egy óriási emlékművet is állítottak azon civilek emlékére, akiket a háborúskodás során minden ok nélkül kiirtottak. A már kiöregedett nőknek is felajánlottak pénzbeli kielégítést, akiket fiatal korukban a háború alatt japán katonai bordélyokba kényszerítettek.

Először a nők többsége annyira szégyellte azt, ami velük történt, hogy még az édesanyjuknak sem akartak arról beszélni. Most pedig hosszú évtizedek hallgatása után, akik még életben maradtak, azok bedübörögtek a kompenzálást ígérők aiján és minden szégyenkezés nélkül bejelentették igényüket.

Általában a világ karikaturistáinak az a feladata, hogy bár egy kicsit felnagyítva, de rátapintsanak bizonyos dolgokra, mely jellemző a nem mindennapi, vagy előzőleg nem karakterisztikus életszemléletre. Ez lehet egy személy, társulat vagy egy meghatározott kisebb vagy nagyvilági közösségnek kipellengérezése.

A kínai karikaturistákat Mao alatt elnémították és csak egynémelyikük tehetségét használták fel propagandaplakátok készítésére. Deng Xiaoping jóvoltából azok a karikaturisták, akik a borzalmas kitelepítésük alatt nem haltak meg, hanem visszatértek, most egy bizonyos szabadsággal élcelődhetnek. Az egyik ilyen karikaturista a következőképpen mutatta be a kínai nők változó világát. Az első kínai forradalom után, 1912-ben sok kínai nő apáca akart lenni. A kommunista forradalom (1949) és azt követő „Kulturális Forradalom” alatt a nők álma volt párttitkárhoz menni feleségül, vagy maguk is a Kommunista Párt helyi titkárságára áhítoztak. Amikor pedig Deng meghirdette a „Kapitalista Utat” és kijelentette, hogy nem szégyen gazdagnak lenni, a nők azonnal bankárhoz akarnak menni feleségül vagy maguk is bankárok akarnak lenni.

A Ming periódusban írott és nagyon populáris opera témáját is a karikaturisták felhasználták a szociális paródiájuk kifejezésére. Az eredeti téma szerint egy titkos szerelem alakult ki egy szegény fiatal tudós és egy gazdag földesúr leánya között. A szolgálólány közvetítésével jutottak el egymáshoz szerelmes leveleik, amíg nagy viszontagság után végre egybekelhettek. Ezt a történetet a megváltozott „*market szocializmus*” szellemében az egyik karikaturista úgy fejezte ki, hogy a szerelmes levél helyett a cseléd lány átadja az úrnője kérdő lapját. Ebben a levélben a hölgyecske *nem* a soha meg nem szűnő halálos szerelméről biztosítja a férfit, hanem a férjnek kiszemelt egyén bankszámla tartalmáról érdeklődik.

Mielőtt azonban a külföldi, még bátortalan beruházók, a nyitott kaput kihasználták, szerették volna a nép vásárló erejét megvizsgálni. Ezt a törekvést akkor Sichuan Kormányzója, Zhao Ziyang azonnal megértette és életbe léptette a tartományában, majd az egész Kínára kiterjedő „*Felelős Mezőgazdaság*” rendszert. Ebben a fölművelési újításban a parasztoknak használatra visszaadott földön a termelés hozamából kellett fizetniük a föld használati díjáért és a többlettermelést a szabad piacon értékesíthették. A másik fontossága ennek a rendszernek pedig az volt, hogy a termelést összekapcsolták a feldolgozással és az értékesítéssel, mely szintén hasonlított a kapitalista gazdasági módszerre. Többen támadták a régiék közül, de ennek a szisztémának a védelmére a *Beijing Review* 1980 augusztus 4. száma ezt a módszert „*szocialista profitnak*” hívta, mert ez a hozam szerinte nem MAGÁNTŐKE. (Private Capital). Húsz évvel később viszont ez a magyarázat már idejét múlta. Nemrégiben bekerült Kína alkotmányában a magántőke védelméről szóló módosítás.

Ezt megelőzően már 1980 óta Kína elérte a legnagyobb létszámot számláló agrárlakosság vásárlóképesse tétele. Ezt látva a külföldi tőke egymást félrelökő igyekvéssel rohant a kínai lehetőségeket kihasználni.

A gazdasági együttműködésben először élen jártak a japánok. Így a háború alatti ellenségből üzletársak lettek. Ezt követték a németek. A volt óriás plakátokon, azelőtt Mao Zedongnak a „*nagy tanítónak*” kis vörös könyvecskéjéből vett idézetek árasztották el a vidéket és a városokat. Ebben a megváltozott légkörben viszont a Mao idézetek helyett a Hitachi televízió valamint a Gründig rádió reklámjai jelentek meg. Majd minden amit gondoltak, hogy az *egy milliárd és kétszázmilliót* számláló nép meg tud venni, az mind reklámaikon bemutatásra került. Jeneleg már az EU is megindította Kína fele való üzleti vállalkozásait.

A televízióban először csak minden óra végén engedtek öt perc hirdetést. Most pedig a nyugati mintára teletűzdelik a televíziót hirdetésekkel. Először a TV szerkesztői kényesen vigyáztak arra, hogy szexuális képek ne kerüljenek a képernyőre. 1985-ben egy német hirdetővállalat felkért, hogy legyen művészeti elbírálója a Shanghai-i TV-ben bemutatandó Mercedes Benz kocsiról készült videoszalagnak. Én kínosan vigyáztam arra, hogy szexi dámák, ahogy nyugaton szokták az autókat bemutatni, rá ne kerüljenek a videoszalagra. Amikor a próbavetítést a Shanghai-i TV állomásnak bemutattuk, csak azt kifogásolták, hogy amikor a nagyon csinos hölgy a kocsiból kilépett, akkor egy kicsit a térden felül csúszott fel a ruhája. Így azt ki kellett vágni.

A market szocializmussal ez is megváltozott. Manapság nem nagyon lehet látni Kínában hirdetést, amelyben egy kis szexre való utalás ne lenne. De a TV programok is nagyban szexuálisan orientálódnak. A rock zene átvétele, még a reform lelke Deng Xiaoping-et is megingatta, és ez az új áramlatot „*Kulturális Szennyeződés*”-nek hívta. A kapitalista meggazdagodást félreértők nem tisztelve a szerzői jogot, milliószámra másoltak video- és zene szalagokat és azokkal elárasztották Kínát. Az amerikai kormány hivatalosan tiltakozott ez ellen a kalózkodás ellen és követelte, hogy az illegálisan lemásolt anyagot a kínai kormány szervei semmisítsék meg. Ez kapóra jött Deng embereinek, akik ezt az anyagot maguk is kulturális szennyeződésnek tartották. Nagy szorgalommal estek neki, még bulldózerokkal is elsöpörni a „*kulturális kalózok*” másoló laboratóriumait és azok raktárában felhalmozott áruit. Ha ezt a munkát nem amerikai

követelésre tették volna a kínai hatóságok, akkor a nyugati világ újságjai biztosan harsogták volna, hogy Kínában nincsen kulturális szabadság.

Én egy igen érdekes kísérletet végeztem a kínai nők szépeirének a szociális helyzet szerinti átalakulására. Kínában a mai napig is az ablakban szárítják a kimosott fehérneműket. Shanghaiban évente megérkezésem utáni napon mindig ugyanazon ablakban fotóztam a száradó fehérneműket. Így egy sorozatom van a női fehérneműkről is. Ahogy az anyagi helyzetük engedte, látható a fejlődés a Mao alatti óriás bugyogó és a „*Victoria Secret*” nevű jóval drágább picike kis női alsónemű között. Így ezzel is illusztrálható a Deng Xiaoping által meghirdetett „*Market Szocializmus*” gazdasági és kulturális hatása.

A kínai gazdasági fejlődés annyira felcsigázta a külföldiek beruházási vágyát, hogy még a Tian' Anmen Téren való incidensnek minősített diákok legyilkolása sem térítette el a beruházni akaró külföldieket az üzleti kapcsolatok további megtartásától. Még azzal sem törődtek, hogy a kínai „*vásárlóképesség apját*” Zao Ziyang-ot, aki a diákok követelése mellé állt, letartóztattak és kidobták a Kommunista Pártból. Ez az „Ő bajuk nem az enyém” jelszóval üzleteiket még jobban kiterjesztették.

Városfejlesztési politika

Érdekes megfigyelni, hogy Kína területi kiterjeszkedése a történeti, de a történelem előtti korban is a Yangtze folyótól a Csendes-óceánig fokozatosan fejlődött. Most pedig a városainak fejlődése a Csendes-óceán partja hosszában beindított „*Különleges Gazdasági Zónától*” fokozatosan a Jangtze folyó és azon túli részek felé terjeszkedik. Mivel északról és észak-nyugatról nincs olyan gazdasági erő, melyre támaszkodni lehetne, így természetesen a Csendes-óceán partján lévő kereskedelmi kikötőket tették bele az első zónába. A tönkrement kikötőket, mivel a Mao uralma alatti Kína teljes elzárása következtében ezekre nem volt szükség, a Deng Xiaoping által meghirdetett program alátámasztására, a be- és kiáramló anyag szállítása érdekében, felújították és nem csak állami, de magán segítséggel is új kikötőket építettek. Azokra a városokra, melyek beleestek ebbe a különleges zónába, néhány éven belül nem lehetett ráismerni. A városok nyitott szennyvízcsatornák sikátorait megszüntették és helyükbe felhőkarcolókat építettek. Néhány sikátort azonban, mint „*Élő Múzeumot*”, a turistáknak jó pénzen való bemutatásra megtartottak.

Mao halála idejében a nép zöme kerékpáron közlekedett, és az utcákon és utakon csak katonai Jeep-re emlékeztető hivatalos gépkocsik és borzalmasan füstölő orosz gyártmányú teherautók közlekedtek. A távolsági autóbuszok is úgy néztek ki, mintha drótokkal lettek volna összekötve, hogy szét ne essenek. Ma a lakosság igen nagy részének van külföldi gyártmányú magángépkocsija. Az orosz teherautókat pedig felcserélték a modern Volvo, Mercedes, valamint az amerikai autóbuszok és teherautó típusokra.

Kereskedelem fejlődése

A városokban lévő ipar fejlődésével párhuzamban fejlődött ki a kereskedelem. Mao alatt olymindegy volt, hogy az eladó adott-e el valamit vagy sem, mert ugyanannyi fizetést kapott, mintha törte volna magát az eladásra. Ezért Deng Xiaoping „*Market Szocializmus*” elején a kiszolgálók nem nagyon érték meg, hogy a közös tából már nem lehet ebédelni. A pénzért dolgozni is kell. Megesett, hogy az eladó haragra lobbant, amikor éppen valami érdekeset olvasott, és valaki akkor akart tőle cipőt vásárolni. Igyekezett tehát magáról a vevőt lerázni. Igen sok karikaturista élcelődően megörökítette ezt a kommunista kereskedelmi periódusból visszamaradt módszert.

Lassan a kínaiak nem csak nyugaton, hanem otthon is megtanulták, hogy a VEVŐ az ÚR, akit ki kell szolgálni és nem inzultálni. Most pedig addig mentek a vevők becsalogatására, hogy jobb üzletekben gyönyörű lányok majdnem a derekukig oldalt felhasított hosszú szoknyában állnak és fuvola hangon kérdezik angolul „*May I Help You?*”, (Segíthetek valamit) és betuszkolják a kirakatot bámulókat az üzletbe. Ezt az új üzleti fogást is jól kipellengéreztek a karikaturisták.

A közlekedés és kommunikáció fejlődése

Az anyagszállításra a meglévő utak és vasutak nem voltak elegendők. Megesett, hogy az áru megrohadt, mert nem voltak képesek annak elszállítására. Ezért megindult az utak, hidak, valamint vasutak és repülőterek építése. A kínai jog előírja, hogy az építési munka megkezdése előtt talajpróbát kell venni, nehogy az építmény alapzata fontos kulturális örökséget sértsen meg. Az építetőknek kell állnia a régészeti feltárásokkal járó költséget. Ez viszont azt eredményezte, hogy csak ott ássák ki és vizsgálják meg az altalajt, ahová építeni akarnak.

1997 nyarán kértek meg, hogy mint a **Sino-American Field School of Archaeology** amerikai igazgatója, segítsék kiadni a Shaanxi Tartományban levő Tongchuan város mellett egy papírgyár alapjait, ahol egy 4

vagy 5 ezer éves Yangshao kultúrához tartozó falut találtak. Ki is ástuk egy részét igen hamar. Azonban nem engedték tovább folytatni az ásást, mert oda már nem terjedt ki a papírgyár építése. Így annak a történelem előtti falunak egy igen nagy része örökre a föld alatt maradt.

A teljesen elhanyagolt telefonhálózat kiépítése nagy nehézséget jelentett. Ezért a kínai vezetőség úgy döntött, hogy azonnal vonal nélküli telefonok gyártására hívja meg a külföldieket. Ma már majdnem minden kínainak hordozható telefonkészüléke van.

Energiafejlesztés

A kínai lakosság egyre növekedő kényelmi és kulturális igénye megkövetelte az ahhoz szükséges energiamennyiség kitermelését. A szénenergiának a turbinák fűtésére való felhasználása nagy levegőszennyeződést vont maga után. Kínának más energiaforráshoz kellett folyamodnia, mely a Yangtze folyó vízi energia kihasználását vonta maga után. A Kommunista Párton belül is óriási vita folyt, amíg végre elhatározták a vízi energiából átalakított elektromos áramforráshoz vezető gátak megépítését.

A gátak közötti szakaszokon keletkező vízemelkedés miatt a helyi lakosságot át kellett telepíteni. Ez nem csak óriási érzelmi hatást vont maga után, de nem is volt idejük, hogy azon az óriási területen kiterjeszkedő víztakaró alatt minden régészeti leletet megvizsgáljanak. A nyugaton levő régészeti találkozókon egyes résztvevők ezért a veszteségért vitriolos anti-kínai kijelentésekkel illették a kínai kormányt. Nem voltak hajlandók megérteni, hogy a kínai nép jóléte érdekében tett intézkedésük felmentette őket ezen elháríthatatlan „hibák” elkövetésétől.

Új jogalkotás és annak keresztülvitele

A beáramló külföldi beruházások jogi biztosítása érdekében igen sok jogszabályra volt szükség. Egyetemeken jogi szemináriumokat tartottak amerikai és kínai jogászok részvételével. Sok amerikai jogi iroda alkalmazott kínai jogászokat, valamint kínai jogi iroda amerikaiakat. Új törvényeket hoztak, úm. a tulajdon védelméről a munkásvédelemig, életbiztosítás, korházbiztosítás és egyéb gazdasági tárgyú törvények, de időbe tellett, amíg mindenütt az egész országban azt megértették és alkalmazták.

A helyi kis kommunista vezetők sem intézkedhettek a saját érzésük alapján, mint ahogyan azt a Mao idő alatt tehették. Nekik is alkalmazkodni kellett az új törvényekhez és nem élhettek vissza többé előnyös politikai helyzetükkel. Így megtörtént, hogy több kommunista „kiskirály”-t, akiket hatalmukkal való vagy gazdasági visszaélésen fogtak, ki is végeztek. Ez Mao Zhedong idejében csak akkor történhetett meg, ha az illető a Mao kegyeiből valami ok miatt kiesett.

Oktatás fejlesztése

Az oktatás terén is nagy változást hozott Den Xiaoping úgynevezett „NÉGY MODERNIZÁLÁSA”. Évente több ezer diákot küldtek külföldre tanulni. A hazai egyetemeket pedig külföldi professzorok segítségével újjáépítették. Egyes iskolákat a kulturális forradalom alatt magtáraknak vagy istállóknak használtak, most átépítve ismét a tudomány fellegvárává avatták. Az egyetemekre most már nem kellett, hogy valakinek katona, munkás, vagy paraszt legyen a származása, hanem hogy átmenjen azon a nehéz vizsgán, mely sikeres elvégzése adhat csak lehetőséget arra, hogy valakit egyetemre felvegyenek. Ott is csak úgy maradhat meg, ha jól tanul és a vizsgáit időben leteszi.

Az utóbbi években már magánegyetemet is nyitottak, vagy meglévő állami vagy magánegyetemek külföldi egyetemekkel partnerként közös diplomát adhatnak. Így megakadályozták azt, hogy a külföldön tanuló diákok kint maradjanak. Kínában is kaphattak ilyen formában „külföldi” diplomát.

Újabban Kína olyan erős pénzkészlettel rendelkezik, hogy haza tudja csalogatni a külföldön elhelyezkedett és ott végzett tudományos kutatókat. Mao halála után a kínai közoktatás olyan ugrásszerűen emelkedett, hogy a kínai egyetemi laboratóriumok bér munkákat végezhettek amerikai vagy más külföldi megrendelésre. A megrendelő intézmények a kínai egyetemi laboratóriumokat a legutolsó követelmények szerint rendezték be. Így is olcsóbban tudnak kutatási eredményekhez jutni, mintha azt egy amerikai laboratóriumban végeznék.

A kínai pénzügyi intézmények fejlődése

A kínaiak Mao alatt csak bélyeg csereberélésével és azok értékesítésével tudtak egy kis mellékkeresethez jutni. Most már pénzügyi tőzsdéjük is van, valamint megnyitották a mezőgazdasági

futurista áru „Börzét” is. A banküzletek lebonyolítása is az állam kezében volt, de lényegében nem sok magánforgalommal. Ez a helyzet is már fokozatosan megváltozott. Egyre nagyobb pénzerővel, nem csak külföldi magán bankok lepték el Kínát, de megjelentek már a magán biztosítótársaságok, valamint a külföldi express levél és légi valamint hajón való áruszállító vállalatok is.

TV és tömegszórakoztatás

Most már négy nemzeti televízió állomása is van Kínának és töménytelen helyi állomása is. 1990 után a TV szerepe is megváltozott. Előtte a Pártot szolgálták és a Párt által kiagyalt népoktatási programokat. Most pedig külföldről átvett, néha sikamlós, valamint saját egy kissé szexuálisan fűszerezett programjaikkal szórakoztatják a lakosságot.

Ennek folyamán nem csak a korábban bevezetett *kareokék*-ben élvezhetik a kínai tömegek a saját hangjukat, hanem a *discók* psychodelic világításában, fülsüketítő zene mellett ugrálva, szívhatják magukba a zsúfolásig tele terem izzadságtól és cigarettafüsttől kellemetlen szagú levegőjét.

Ezen új tömegszórakoztatás mellett, a nyugati klasszikus zene, mely már nyugaton a fiatalság körében kihalóban van, Kínában új erőre kapott. Amikor Kínába érkeztem és megtudták az egyetemen, hogy én magyar származású amerikai vagyok, az ötórai reggeli zenés ébresztőn, a kommunisták valamelyik mozgalmi dala helyett a Liszt Magyar Rapszódiaját játszották. Amikor ezt meghallottam elsírtam magamat. Amerikában illet az egyetemeken nem lehet hallani, csak valamilyen fülsüketítő zenét, de azt sem hajnali öt órakor.

Kínának, amikor 1980-ban egy amerikai professzori küldetésben oda megérkeztem, egyetlen egy nyugati típusú zenésze, vagy operaénekeese és balerinája sem volt. Azóta, hogy Deng Xiaoping meghirdette a „Market Szocializmust”, a világot előntötte ezen irányban is képzett kiváló művészeivel. A filmipara, mely említésre méltó sem volt, egyik produkciójával érmet nyert a Canne-i filmfesztiválon. Minden nagyobb Kínai városnak még szinfónikus zenekara is van. Festői és szobrászai is eljutottak a velencei és más Biennálékra, valamint a világ elegáns művészeti galériáiba is. Mint érdekességet meg kell említeni, hogy a nyugati művészek egyes munkáin a kínai tradicionális művészet hatásának kopírozása mutatkozik, addig a jelenlegi kínai művészek, bár teljesen meg nem értve, a beáramló magazinokon keresztül, a nyugati művészetet kezdték utánozni.

Erre is van egy kiváló karikatúra. A nyugatról a kommunisták elől elmenekült, Deng Xiaoping szocializmusába bízva a nagybácsi a feleségével és gyerekeivel haza látogat. A vacsorán a helyi kínai nyakkendővel és nyugati zakóval ül és amerikai sört iszik, valamint amerikai cigarettát szív. Az amerikai nagybácsi pedig Mao zakóban ül és teát iszik. A kínai testvérének gyerekei görkorsolyával randalíroznak a szobákban, amíg az ablakon át lehet látni, hogy a nagybácsi gyerekei az udvaron sárkányt eresztenek.

Végkövetkeztetés

Amennyiben Kínának a világhelyzete meg nem változik, és továbbra is Kína tartani tudja jelenlegi felfelé ívelő gazdasági emelkedését, akkor Deng Xiaoping elmélete áldás lehet az emberiség számára. Deng nem kívánta a Mao Zhedong nimbuszát olyan drasztikusan lerombolni, mint ahogy a Szovjetunióban a „desztalinizáció”-ban tettek. Sztalint még a Kreml falából is kidobták azzal az ürüggyel, hogy inkább legyen az édesanyja mellett, mint olyan messze távol az anyja sírjától. Miért nem gondoltak erre a nemes cselekedetre, amikor Lenin mellé a Kreml falába temették?

Annak ellenére, hogy Mao eltűrte, hogy a „Gang of Four” (A Négyek Bandája) Deng fiát az ablakon dobják ki, ami miatt a fia teljesen megbénultan élheti le életét, Deng nem kívánta a sokáig uralkodó Mao „kultusz” megsemmisítését. Néha még Mao idézetekkel is bizonyította a *Market Szocializmus* fontosságát, ahogy néha nyugati politikusok is bibliai idézettel akarják elfogadtatni a lakossággal a vélt országépítő ötleteiket.

Deng Xiaoping nem akart állami temetést kapni. Nem akart úgy elmenni az élők sorából, ahogy az Maonak megadatott. Deng nem kérte, hogy Mauzóleumot építsenek neki. Ő csak azt kérte, hogy hamvait hintsék el a tengerbe a hőn szeretett anyaország, Taiwan és Hong Kong partjai közelében.

Amikor a Shanghai-i Rádió és TV megkérdezte tőlem, hogy gondolom-e azt, hogy Nagy Imre és Deng Xiaoping hasonlóak voltak, akkor én azt válaszoltam, hogy az lehet, hogy mint kommunisták hasonlóak voltak, de Nagy Imre nem lövetett a diákokra.

Később, amikor ezt a kérdést Kínában diákjaimnak felvettem, azt a választ kaptam, hogy a diákok is és a kormány is hibás volt ebben az ügyben. De véleményük szerint Deng Xiaoping azt hitte, hogy megmentette Kínát a végpusztulástól. A Maoisták azzal vezették félre, hogy azt mondták neki, hogy a diákok fel akarták rúgni az ő általa kidolgozott és beindított *Market Szocializmust*. Szerintük, logikusan az követte el

a diákok elleni bűnt, aki Deng-et becsapta, és emiatt járult hozzá Deng Xiaoping a diáktüntetésnek katonai akcióval való leveréséhez.

A történészek majd sokat fognak ezen vitatkozni, mint a Kennedy elleni halálos merényleten is. De az a fontos, hogy ha tett is Deng Xiaoping minden félrevezetés nélkül is ilyen határozatot, akkor is a teljes képet kell megvizsgálni. Ha pedig ezt bárki is megteszi, láthatja, hogy ha a Maoista „*Kulturális Forradalom*” szelleme fennmaradt volna, akkor ma a világnak egy milliárd kétszáz millió kínai által vezetett támadással kellene szembe néznie. Sokkal jobb egy világgazdasági kooperáció, a kínai vendéglők mindenütt való elterjedése, a kínai tudományos és kulturális embereknek a világ emberiségére való jó hatása, a kínai orvostudomány és I Ching valamint Feng Shui megismerése, mint egy egymással farkasszemmet néző ellenséges táborban kiirtani egymást.

Használt források

- Beijing Review, 1980, April 28, p. 25.
- Beijing Review, 1980, August 4, p. 27-28.
- Lengyel, Alfonz, Archaeology, „*China's Museum and Modernization*” Fall 1984. p. 80.
- China Reconstruct, 1987, March, p. 40-42.
- US. News and World Report. 1985, June 24, p. 35-38.
- Alfonz Lengyel, *Modernization and Chinese Museums: A professional Dialogue*, MUSEUM, # 147, p. 148-150. (1985, ICOM-Unesco/Paris)
- Alfonz Lengyel, „*New Direction in Chinese Sociology*” Proceedings of the Oriental Section of the Arpad Academy, Cleveland, p. 89-94, 1986.
- Lengyel, Alfonz. , *Social and Political Satire in Chinese Cartoons*. Proceedings of the Oriental Section of the Arpad Academy, 1988. p.235-239.
- Lengyel, Alfonz with Hongying Liu-Lengyel, „*Is Chinese Socialism a Capitalist Road?* The Journal (Philadelphia Social Studies Council). 1989. p. 10-14.
- Hongying Liu-Lengyel, Facing East Facing West, „*The different interpretation of Chinese Market Socialism by the American and Chinese Media*”. Kalamazoo, 1990, p. 74-78.
- Lengyel, Alfonz, „*Protest Art and Sociological Cartoons after Mao*” Facing East- Facing West. Kalamazoo, 1990. 387-394.
- Dr. Alfonz Lengyel, még ki nem adott kézirta a „*Benefit of Deng Xiaoping's Four Modernization*”.

Németh Pál

Islám: Kelet és Nyugat határán — Harmadik út? —

Még a nyár elején, a pünkösd utáni héten (június 1-től) a Théma egyesület tudományos konferenciát tartott a következő témáról: „A keresztyénség egy többvallású Európában”. A részletes bevezető előadást Hinrich Stoevesandt svájci teológus, a Karl Barth-Archiv vezetője és a Barth életművének (Karl Barth-Gesamtausgabe) felelős kiadója tartotta a keresztyén misszió lehetőségéről és a keresztyének missziói felelősségről a más vallásúakért. Előadásának egyik vitatható tétele éppen az volt, hogy szerinte keresztyén hitvallás szempontjából nincs különbség mohamedán és buddhista között. Ugyanis mindkettő egyforma távolságra van a keresztyén hittől.

Ez az állítás már csak azért sem állja meg a helyét, mert a buddhizmus lényegében véve ateista vallás, jobban mondva, az istenségnek semmi szerepe sincs a vallásos ember életében. Ezért az ember, még ha hinne is valamiféle istenségben, nagyon jól elboldogul isteni befolyásolás vagy segítség nélkül. Ezzel szemben a muzulmánok hisznek az egy Istenben, aki a világmindenség teremtője és fenntartója, aki Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak, Dávidnak, Salamonnak, Keresztelő Jánosnak és Jézus Krisztusnak Istene és Ura, az utolsó ítélet bírja, aki szólt a próféták által. És ugyanez az Isten, aki megnyilatkozott a Tórában, a Zsoltároknak és az Evangéliumban, jelenti ki magát most már végérvényesen a Koránban, melyet Mohamed próféta közvetlen isteni kinyilatkoztatásként kapott. Tehát igenis különbséget kell tennünk keresztyén hitvallási szempontból az iszlám és más keleti vallások, mint például a hinduizmus, buddhizmus, sinto, taoizmus és egyebek között.

Az iszlám gyakran határozza meg önmagát úgy, mint amely két rossz irányba vezető út mellett az eredeti, egyenes, helyes, harmadik út. Már a kezdeteknél Mohamed úgy értelmezi az iszlámot, hogy az a zsidók álnokságával és a keresztyének tévelygésével szemben a harmadik út és lehetőség: Ábrahám ősi vallása. De ugyanez a gondolat jelent meg a közelmúlt kétpólusú világpolitikai viszonyai között, amikor a muzulmán ideológusok úgy definiálták az iszlámot, mint harmadik ideológiát a nyugati liberális kapitalizmussal és a keleti diktatórikus kommunizmussal szemben. Sokszor még politikai színezetet is adtak a kérdésnek, és azt mondták, hogy az iszlám a harmadik világ ideológiája vagy a harmadik világ szocializmusa.

A Korán egyik legszebb verse, a híres Világosság szúrából a következőt mondja: *„Isten az egek és a föld világossága. Úgy világít, mint lámpás a lámpatartóban. A lámpás üvegben van, s ragyog, mintha fénylő csillag lenne. Egy áldott fa, az olajfa lobbantja lángra, amely nem keleti és nem nyugati. Olajja szinte világít, noha még láng sem érte. Világosság gyújt világosságot. Isten az ő világosságához vezérli azt, akit akar. Isten példabeszédeket mond az embereknek. Isten minden dolognak tudója.” (24:35)*

A „világosság forrása”, melyből az iszlám táplálkozik, „lá sarqijatun walá gharbija” („nem keleti és nem nyugati”). Mit jelent ez?

Van olyan koránmagyarázó, akinek értelmezése szerint ezek a szavak a zsidóságra és keresztyénségre vonatkoznak és egyszerűen ezt jelentik: „nem zsidó és nem keresztyén” (lá jehúdij walá naszráni). Az a világosság tehát, amely az iszlámot megvilágítja és élteni, nem származhat sem keletről, sem nyugatról, tehát sem a zsidóságból, sem a keresztyénségből. Az iszlám gyökereit máshol kell keresni: Ábrahám ősi vallásában, a tiszta és hamisítatlan monoteizmusban.

A vallások világában csak a legritkább esetben fordulhat elő, hogy valami új, mint teljesen „új” jelenjék meg. Az újat rendszerint a régi, az ősi legitimálja. Az új vallás ilyenkor úgy lép be a történelembe, mint reformáció, mint valami őseredetinek, régen vallott igazságnak a felelevenítése; elfelejtettnek az emlékezetbe idézése; eltorzítottak a régi, eredeti mintára való visszaalakítása. A vallási gondolat tehát ősi mintát keres, a jelent a múlttal legitimálja, a „most”-ot a tegnappal telíti meg, egyszersmind a múltat a jelenrel megtöltve értelmezi.

Pál apostol a hit által való megigazulás gondolatának ősmintáját Ábrahám hitében találja meg: „Hitt Ábrahám az Istennek, és tulajdonították az őneki igazságnak” (Róm 4.3; vö. 1Móz 15:6). A Zsidókhoz írt levél írója Jézus főpapi tisztét az Ábrahám-tradícióból ismert Melkisédekre vezeti vissza: „Te örökkévaló pap vagy, Melkisédek rendje szerint” (Zsid 5:6; vö. Zsoltárok 110:4).

Ugyanez a reflex-szerű visszanyúlás az ősi mintához jelen van a világi történelemben is. „Robespierre számára az antik Róma Most-tal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia

forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát.¹ Az ember kapcsolatot lát vagy létesít saját korszaka és egy bizonyos korábbi történelmi korszak között, s „így olyan fogalmát alapozza meg a múltnak, amelyben a múlt Most lesz, s e Most-ba a messiási Most szilánkjai fúródnak bele”.²

De ugyanígy cselekednek a mai, keresztyénséget mímelő vallási csoportok is. Ők is kiragadják összefüggéséből, történelmi beágyazottságából és kontinuumából az őskeresztyénséget, a múltat Most-tá avatják, „újításait” egy történetietlenített és abszolutizált ősegyházi modellel legitimálják s így próbálják másokkal is elfogadtatni. Ezzel a kétezer éves történelmi keresztyén egyház zárójelbe kerül, mint egy eltorzított, meghamisított valami. S megjelenik a hal-szimbólum az autók szélvédőjén, sárhányóján, vagy aranyból nyakláncra akasztva...

Az iszlámban olyasvalami történt már a kezdet kezdetén, amely egyáltalán nem egyedülálló a vallások történetében, nem egyszer történt meg, hanem mindig újra megtörténik még a pseudo- vagy kvázi-religiók esetében is. Gondoljunk csak a „kommunista jövő államára”, amely egy feltételezett társadalmi őállapotot akart jelenné varázsolni: az idealizált „ősközösségi társadalmi formát”. Ezért virágzott annyira a II. világháborút követő évtizedekben „a jelen megváltoztatását szolgáló múltértelmezés”.³

Az iszlám önértelmezésében már a kezdeteknél egyfajta kettősség jelenik meg. Egyrészt előfordul az a gondolat, hogy az iszlám nem más, mint a zsidóság és keresztyénség töretlen folytatása, s Mohammed küldetése csak lezárja és beteljesíti az őszövetségi és újszövetségi próféták, küldöttek hosszú sorát. Ő a „próféták pecsétje” (*khátamu'n-nabíjín*), az isteni ígéretek beteljesítője, hitelesít minden kijelentést, amelyet Isten a nála levő „jól őrzött táblára” (*fi'l-lauhi'l-mahfúz*) felírt „őskönyvből” (*ummu'l-kitáb*) a korábbi prófétáknak már „leküldött” (*anzala*). Ezért a Tóra, a Zsoltárok, az Evangélium és a Korán egyetlen isteni kijelentés különböző időkből „leküldött” dokumentumai.

Minthogy egyetlen isteni lény van, ezért egyetlen isteni kijelentés létezhet csupán. A Korán azonban nem az egyetlen, hanem csak végső formája az Isten ígéjének. Isten már korábban is bocsátott le részleteket minden kinyilatkoztatás őforrásából (ummu'l-kitáb), s ezek a részletek mintegy megelőlegezik a kijelentés teljes, végső formáját: a Koránt. A Korán megemlékezik a kijelentés korábbi dokumentumairól. Kifejezetten említi „Ábrahám iratait”, „Mózes iratait”, a Tórát, Dávid zsoltárait és Jézus evangéliumát. Ezeket nem a zsidóknál és keresztyéneknek használatos mai, hanem hamisítás előtti, eredeti formájukban az iszlám „kijelentett könyveknek” ismeri el. Az isteni kinyilatkoztatás e folyamatában Mohamed küldetése az utolsó: teljessé tétele és végérvényes megerősítése a kijelentés minden korábbi dokumentumának. „A Biblia, az Evangélium és a Korán – Mohamed `Abduh (1849–1905) szerint – három egymással összefüggő könyv. A vallásos embernek mindhármát egyenlő figyelemmel és tisztelettel kell olvasnia. Általuk lett teljessé az isteni tanítás, és az igaz vallás az ő fényükkel tündökölt évszázadokon át.” Az 1328-ban elhunyt kiváló muszlim reform-teológus, Ahmed ibn Tejmiya szerint a Tóra, az Evangélium és a Korán „összefüggő hagyományt” alkot. Ezért a Tóra, a Zsoltárok és az Evangélium vallását a muszlimok az iszlámmal együtt a „mennyei eredetű vallások” (ad-dijánátu'sz-szamáwíja) kategóriájába sorolják, a zsidókat és a keresztyéneket pedig mint az ó- és újszövetségi kijelentés birtokosait (ahlu'l-kitábejn) az iszlám társadalom kebelébe tartozó, az iszlám állam türelmét és védelmét élvező alattvalókként (ahlu'dz-dzimma) kezelik. A zsidók, keresztyének és muszlimok összetartoznak az egyetlen Isten iránti engedelmisségben. Ezt egy Mohamednek tulajdonított mondané a következő példázattal világítja meg. *„Így szólt a Próféta: A ti példátok és a két könyv (a Tóra és az Evangélium) népének példája hasonlatos a példázatbeli emberhez, aki bér munkásokat fogad fel és megkérdezi: Ki dolgozik nálam korahajnalától délig egy pénzért? És dolgoztak a zsidók. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam déltől a délutáni ima idejéig egy pénzért? És dolgoztak a keresztyének. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam délutántól egész napnyugtáig két pénzért? Ezek vagytok ti! Akkor megharagudtak a zsidók és a keresztyének és azt mondták: Hogyhogy mi többet dolgozunk és kevesebbet kapunk? Ezt válaszolta: Elvettem-e abból, ami jog szerint jár nektek? Nemmel válaszoltak. Akkor így folytatta: Ez az én ajándékom, annak adom, akinek akarom.”* (Vö. Máté evangéliuma 20:1–16) A példázat úgy ábrázolja a zsidókat, keresztyéneket és az iszlám híveit, mint ugyanannál a gazdánál munkálkodó bér munkásokat, a különbség csak annyi, hogy a muszlimok kétszeres bért kapnak, de ez nem azért van, mert kétszer annyit munkálkodnak, hanem mert Isten ezt a maga jóságából és jótetszése szerint ajándékként adja.

Másrészt viszont Mohammed hangoztatta azt is, hogy az ő küldetése nemcsak folytatása valaminek, hanem visszanyúlás is egy elfelejtett, megromlott, eltorzult eredethez, „Ábrahám (ősi) vallásához” (*millatu-lbráhim*). Az iszlám tehát nem vadonatúj vallás meghirdetését jelenti, hanem inkább valami elfeledettnek és

¹ Walter Benjámin: *Angelus novus*, Budapest, 1980. 970. lap. Idézi Simon Róbert: *Orientalista Kelet-Közép-Európában* (Válogatott tanulmányok) Szombathely, 1996. 159. lap.

² Walter Benjamin i.m. 973. lap.

³ Simon Róbert i.m. 173. lap.

eltorzítottak az újra felidézését, helyreállítását, kiigazítását, megreformálását. Reformálni akarja azt, ami deformálódott.⁴

Mohamed mindig vallási reformátorként viselkedik, aki mint „intő és figyelmeztető” nem valami újra, hanem az elfelejtett, eltorzított régre hívja fel a figyelmet. Ábrahám ősi vallását, az eredeti, romlatlan és hamisítatlan monoteizmust akarja helyre állítani s elorzott jogainak akar ismét érvényt szerezni. Ezért Ábrahámot tekinti az iszlám megalapítójának, ő volt az első muszlim, aki tisztán és romlatlanul vallotta az egy Isten hitét. „A mi atyánk Ábrahám!” – ismételték a Jézussal vitatkozó zsidók (János evangéliuma 8:39), és ugyanezt az érvet állítja Mohamed is kortársai elé: „*Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztyén, hanem az igaz Istenben hívő muszlim volt, és nem tartozott a pogányok közé*” (Korán 3:67). Mohamed az Ábrahámra, az Ábrahám vallására (millatu Ibráhím) való hivatkozással egyetlen mozdulattal utasítja el a zsidóságot, keresztyénséget és a korabeli pogányságot. A zsidók és keresztyének ellen mindig újra felhangzik nála a vád, hogy az Isten kijelentésével mint a szent könyvek birtokosai, mint a két „szövetség” népe (ahlu'l-kitábejn) ismételten visszaéltek, hogy elcsúrték-csavarták a szentírások értelmét, meghamisították tartalmukat, eltitkolták fontos kijelentéseiket. Ezért adta Isten Mohamednek mint a próféták pecsétjének (khátamu'n-nabíjín) ajkára végső kijelentésként a Koránt, mely nemcsak kiigazítja és helyesbíti a korábban meghamisított könyveket, hanem mint megmásíthatatlan, meghamisíthatatlan, utánozhatatlan (mu'dzsiz) Istentől lebocsátott „szó és ige”, fölöslegessé is teszi mindazt, ami korábban szentírásnak és isteni kijelentésnek számított.⁵

Míg a keresztyén gondolkodás érintetlenül hagyja saját előzményeit s szüntelen párbeszédben van velük az értelmezés által, s ebben az értelmezésben lehetősége nyílik arra, hogy önmagát jobban megértse, addig az iszlám felveszi-felszívja magába, szinte magába nyeli és felemésztí vallási és szellemi elődeit azáltal, hogy önmagát állítja, mint eredetit, mint kétség nélkül valóságost a helyükre és ezáltal tagadja legitimitásukat. Az Ó- és Újtestamentum csak a Koránban és a Korán által létezik, ami a Koránon kívül van, az mind gyanús és hamisítvány. Legalábbis az igazság olymértékben keveredik bennük a hamissággal, hogy a megkülönböztetésre és a kettő szétválasztására nincsen többé lehetőség. Így az iszlám számára eleve elveszett annak lehetősége, hogy szellemi elődeivel, az Ó- és Újszövetséggel párbeszédet folytasson, s az értelmezésben tudomást szerezzen arról, ami a saját lelki-szellemi életében nem magától értetődő. Ezért van tele az iszlám tanítása megfellebbezhetetlen vallási evidenciákkal és ezért történik meg újra és újra, hogy ha valamelyik muzulmán gondolkodó megkísérli egy iszlámtól idegen eszmerendszer megismerését és megértését, az mindjárt az iszlám bírálójának tűnik, és az eretnokség gyanúját vonja magára.

Az ősminta, az eltorzult ősfoma tehát Ábrahám eredeti vallása: a „millatu-Ibráhím”. Az arab „millah” szó vallást, vallási szertartást jelöl. Eredete bizonytalan. Valószínűnek látszik, hogy héber-arám nyelvű zsidó és keresztyén irodalom millá, mellá, meltá, melat, melá kifejezésére vezethető vissza, amely „szót”, „beszédet”, „cselekedetet”, „dolgot” jelent, s lényegileg megfelel a görög „logosz”-nak. És mint kölcsönző a Korán nyelvhasználatában kapta a vallás, valamint a rítus jelentést. De egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a kifejezés tényleg jövevényszó a Korán nyelvében. Nöldeke valószínűbbnek tartja, hogy eredeti arab szóval van dolgunk. Az „amalla” és „amlá” szavak jelentése: „diktálni, útmutatást adni”. A „millah” szó eszerint olyan „törvényt, szabályt, előírást” jelent, amelyet követni kell.

Nem teljesen világos a „millah” szó jelentése a Korán 38:7-ben: „*Nem hallottunk effélét az utolsó vallásban. Nem egyéb ez, mint koholmány*”. A Korán több helyén egyszerűen a pogány vallásokat jelenti (7:88; 18:20), másutt a zsidókat és keresztyéneket (2:120), aztán az ósatyák vallását (12:38): „*atyáim: Ábrahám, Izsák és Jákob vallását követem*”. Végül pedig jelenti a helyreállítandó „Ábrahám-vallást”, amely az ősi, tiszta kijelentésen alapult (2:132; 16:123): „*Kövesd Ábrahám vallását, aki haníf volt és nem tartozott a pogányokhoz!*”

A határozott névelővel ellátott „millah” szó (al-millah) már a Mohammed által kijelentett vallást jelenti és néhányszor az ahlu'l-millah-t is jelöli, tehát a muszlimok gyülekezetét. Az ahlu'l-millah ellentéte az ahlu'dz-dzimmah (az iszlám kebelébe tartozó nem-muszlimok; elsősorban a zsidók és keresztyének). Hasonlóképpen áll szemben a millíj (=muszlim) és dzimmíj (=kliens, oltalom alatt álló) is.

A millah kifejezés a külső vallási keretet jelenti (a rendszabályokat), ennek belső tartalmát a „haníf” szóval jelöli a Korán. „*Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztyén, hanem az igaz Istenben hívő (haníf) muszlim volt, és nem tartozott a pogányok közé*” (3:67). „*Mondd: Az Isten igazat szól. Kövessétek Ábrahám vallását (millah), aki haníf volt, és nem tartozott a pogányokhoz*” (3:95). A haníf teológiailag a muszlim szó parallelje. Érdekes azonban a haníf szó etimológiája. A szó eredeti héber-arám jelentése: „istentelen”,

⁴ Németh Pál: Európa és az iszlám; in: Szakmai füzetek; Külkereskedelmi Főiskola fennállásának 25. évfordulójára; jubileumi különszám; 1996. március; 235-242. lap.

⁵ Németh Pál: Az iszlám, in: Muszlim művelődéstörténeti előadások – Iskolakultúra, Pécs, 2001, 21–45. lap.

„eretnek”, „pogány”, de jelenti az „apostlatát” is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az Arab-félszigetre menekült „eretnekek” éppen hogy szigorú monoteisták voltak, pont olyanok, akik visszariadtak attól, hogy Istennek „társat tulajdonítsanak” (sirk, musrikún).

Az Ábrahám-tradíció főbb eseményeit dramatizálják a mekkai zarándoklat egyes mozzanatait és rítusait. A zarándoklat központja a mekkai kocka alakú szentély, a Ka'ba. A Korán szerint a mekkai szentélyt Ábrahám és Ismáel közösen építették (Korán 2:127). Falának keleti sarkába falazva, a föld szintjétől kb. másfél méter magasan található a híres Fekete Kő (al-hadzsaru'l-aszwad). Ez az a kő, amelyet a zarándokok meg szoktak csókolni. Maga a zarándoklat rendkívül összetett, és sok jelképes cselekményből áll, amilyen például a Kába-szentély futólépésben való többszöri körüljárása (tawáf), a hétszeres futás (sza`j) Szafá és Marwa között, az `Arafát síkján való megállás (wuqúf). Mohamed az egész zarándoklatot, annak kultikus helyszíneit és előírásait rendre az Ábrahám tradíció személyeivel (Ábrahám, Ismáel, Hágár) és a velük történt eseményekkel hozza kapcsolatba és ezáltal az ősi sémi monoteista prófétizmus üdvtörténeti jegyeivel látja el őket. A zarándokok a jelképes cselekmények által mintegy résztvevői lesznek azoknak az üdvtörténeti eseményeknek, melyeket ősatyáik az Isten szabadító tetteiként éltek át és tapasztaltak meg. A zarándoklatban ezért mindenki saját tapasztalataként élheti át a hit legnagyobb hőseinek hitét s gyakorlójává válik az Ábrahám által kijelentett ősi hamisítatlan vallásnak, amely lényege szerint nem más, mint hálával teljes megnyugvás abban a gondolatban, hogy életünk eseményeiben, sorsdöntő fordulataiban az emberi valóságot, s minden emberi lehetőséget végtelen mértékben meghaladó isteni hatalomnak emberi értelemmel nem követhető akarata teljeseedik be. Ez az ősi monoteista tradíció jelenik meg „Ábrahám vallásában” és nyer végső megfogalmazást az „iszlám” szóban, amely a teremtetett élet magasztaló „hódolatát” jelenti Teremtője, a Mindenható Isten előtt.

[Az alábbi rövid életrajzi összeállításokban a szerző megemlékezik két – nemzetközi mércével mérve – kimagasló magyar iszlám-tudósról, illetve kutatóról, Goldziher Ignárról és Vámbéry Árminről. – *Mikes International Szerk.*]

Goldziher Ignác

(1850-1921)

„A tudománynak nincs hazája, de a tudósnek kell hogy hazája legyen.”

„A tudomány története tanúskodik róla,
hogy legnagyobb műveit nem *buzdítás* segítette elő,
hanem a nagy lelkek *lemondása* teremtetten meg.”

1850. június 22-én született Székesfehérváron. Előkelő zsidó családból származott, amely a 18. században telepedett le Magyarországon. Neves személyek kerültek ki a Goldziher családból. Goldziher Vilmos, a budapesti egyetemen a természet tanára, neki ajánlja legfontosabb művét, az *Előadásokat*. Goldziher Ilona, aki az Országos Rabbiképző Intézet hírneves tanárának, Bacher Vilmosnak a hitvese volt. Családja férfiágon Hamburgból érkezett Magyarországra (Goldziher Mózes 1735-ben költözött Köpcsénybe), női ágon spanyol zsidó menekültektől származott. Édesapja 1842-ben telepedett le Székesfehérváron s itt született fiát a legnagyobb gondtal és puritán szigorúsággal nevelte. Szinte elérhetetlen tanulmányi és erkölcsi célkitűzések megvalósítására ösztönözte. Ötéves korában már a héber Biblia szövegét tanulmányozza, nyolcévesen a Talmuddal ismerkedik.

A gimnázium első öt osztályát szülővárosában végzi a ciszterciánknál. Tizenkét éves, amikor első kis munkája megjelenik: Szihát Jicchák (Izsák imája) címmel (Pest, 1862). Osztályfőnöke az iskolában köszöntötte ez alkalomból a kis „Ignatius autorculust”. Bár-micvéja alkalmából a zsinagóga szószékéről szónoklatot mond. Erre élete végéig büszke.

1865-ben a család Pestre költözik, ezért a gimnázium felső osztályait már a református gimnáziumban végzi. 1868-ban érettségizik kitűnő eredménnyel. 1865-től már az egyetemen is hallgat előadásokat. Arabot, törököt, perzsát tanul. Egyik török mesefordítását maga Vámbéri Ármint mutatta be a magyar olvasóközönségnek „Egy tizenhat éves orientalista” címmel. Ballagi Mór és Vámbéri ajánlásával Eötvös József kultuszminiszter fogadja, és külföldi ösztöndíjat biztosít számára. 1869-től Berlinben, majd Lipcsében tanul. Itt doktorál Heinrich Leberecht Fleischer-nél, a keleti tudományok európai vezéralakjánál húsz éves fejjel 1870-ben. Ezután Leidenben (1871), később Bécsben (1872) tanulmányozza az arab kéziratokat. Az 1872/73-as és az 1874/75-ös tanévben a Budapesti Református Theológiai Akadémián héber nyelvtant, 1877. évvel bezárólag már csak német nyelvet tanít Ballagi Mór tehermentesítésére. Közben 1873 szeptemberétől 1874 áprilisáig a magyar kormány támogatásával már keleten, Damaszkuszban, Jeruzsálemben és Kairóban folytatja tanulmányait. Az iszlám szellemét szeretné közelről megismerni. Jóllehet 1872-ben már a budapesti egyetem magántanára (22 éves), de rendes tanári kinevezéséig még több mint harminc évet kellett várnia (1904). Kenyérkereseti lehetőségként 1874-ben elvállalja a Pesti Izraelita Hitközség titkári állását, de az 1877-ben megnyílt Országos Rabbiképző Intézetben nem kap professzori kinevezést. Csak 1900-ban lett óraadó tanár. A hazai sikertelenségekért gazdagon kárpótolták külföldi sikerei. A nagy orientalista világkongresszusokon ő a középpont. A mindenfelől érkező külföldi felkéréseknek és meghívásoknak alig tud eleget tenni. Nyolc külföldi akadémia választotta tagjául, két egyetem díszdoktorául. Felajánlották neki a kairói Kedivei Könyvtár Igazgatói állását. Több egyetem (Prága, Boroszló, Halle, Cambridge, Königsberg, Heidelberg, Strassburg) hívta meg professzorául. De minden külföldi ajánlatot elutasított. Ezt írja Naplójában: „Még a gondolatától is irtóztam azonban, hogy elhagyjam hazámat, és kivándoroljak. Nincs az a hatalom a világon, amely engem hazámból elvigyen.”

A Magyar Tudományos Akadémia már 1876-ban (ekkor 26 éves) levelező, 1892-ben rendes tagjává, 1905-ben osztályelnökké választotta, s erről csak 1919-ben mondott le Lóczy Lajos antiszemita felszólalása miatt. 1920-ban az akadémia és az egyetem méltóképpen megemlékeztek Goldziher születésnapjáról, s éppen egyetemi tanárságának jubileumi ünnepségére készültek, midőn 1921. november 13-án elhunyt. Földi maradványait november 15-én de. 11-kor a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokából izraelita hitvallás szerint helyezték örök nyugalomra a rákoskeresztúri izraelita temetőben.

Vámbéry Ármin

(1832-1832)

Szentgyörgyön (Pozsony vármegyében) született. Születési évének meghatározásában maga is bizonytalankodik. 1831-re vagy inkább 1832-re teszi a dátumot (1832. márc. 19). Apja elmékedő lelkületű talmudista volt, röviddel fia születése után, az 1830-ban kitört nagy kolerajárvány egyik utolsó áldozataként halt meg. Özvegyen maradt édesanyja nem tudott önerejéből megbirkózni az élet nehézségeivel. Ezért másodszor is férjhez ment. Új otthonuk Szerdahely (Dunaszerdahely) lett. A gyermek itt kezdte tanulmányait. A hitű zsidó családok szokása szerint 12 éves koráig csak a Talmud tanulmányozásával kellett volna foglalkoznia. Tanítója szentéletű talmudistát akart belőle faragni. Édesanyja azonban ellenezte az egyoldalú vallási képzést, szerette volna, ha világi pályára megy. Orvosnak szánta fiát. Ezért kivette a zsidó iskolából, és az evangélikus egyház elemi iskolájába íratta be. Itt latint kezdett tanulni. Kitűnő nyelvérzéke és kiváló emlékezőtehetsége volt. A héttagúra növekedett család piócakereskedéssel tartotta fenn magát. A család anyagi helyzete azonban még rosszabbra fordult a nélkülözések miatt meg kellett szakítani tanulmányait. Tízéves lehetett, mikor inasnak és házitanítónak adták be egy női szabóhoz. Tizenegy éves korában elhagyja a szülői házat, és Nyékre (Pozsony vármegye) ment tanítónak. Félévi munka után, nyolc forinttal a zsebében visszatér Szerdahelyre, és készül a piaristák szentgyörgyi gimnáziumába (itt akkoriban kb. 100 ifjú tanult). A második osztály befejezése után a harmadikat már Pozsonyban kezdte el a bencések-nél. A szabadságharc alatt bezárták a pozsonyi iskolát, ezért visszatért Szerdahelyre. Később ismét Pozsonyban van, és az evangélikus líceumban folytatja tanulmányait. „Ámbár

csak tizennégy éves múltam, vígan szőttem mégis terveimet, és nagy kitarással építgettem a légvárakat. Míg más diák játékkal töltötte idejét, és bohóságainak élt, én már akkor gyönyörűségemet leltem útleírások, vitézi játékok és könnyebb történeti munkák olvasásában. A könyv nekem nemcsak barátom és a nyomorúságban való vigasztalóm volt, hanem néhanapján elűzte az éhességemet is, mert a fölhevült képzelődés nemcsak lelkemet táplálta, hanem testemet is.” (Küzdelmeim, 45-46. l.) A sok nélkülözésbe belefáradva egy évre kimaradt az iskolából s házitántonak szegődött vidékre. Innen Pestre megy, s piaristáknál végzi a hetedik osztályt. Minthogy azonban bizonyítványát a pozsonyi líceumból nem tudta kiváltani, ismét abba kellett hagynia tanulmányait. Ezután hat évig nevelősködött. Nyelveket tanult, képezte magát. Pesti tartózkodása idején mindennapos látogatója volt az egyetemi könyvtárnak. Tanulmányozta a török, perzsa és arab nyelvet. Elmélyedt a Korán világában. Saját vallomása szerint ez a hat esztendő volt életének „leggyümölcsözőbb tanulói éve”. Ez idő alatt érlelődött meg benne a keleti utazás gondolata. Édesanyja halála után semmi sem tartotta vissza attól, hogy tervét megvalósítsa. Megtakarított 120 forintjával elkezdte útjának előkészítését. Támogatók után nézett. Báró Eötvös József, Teleki József, Hunfalvy Pál közelebb segítették tervei megvalósulásához. Az elnyomás éveiben nehéz volt útlevélhez jutni, Eötvös segítségével végül ez is sikerült. A nehezen összegyűjtött útiköltségen, a frissen megszerzett útlevéllal és ajánló levelekkel felszerelve 1857 márciusában indult el vágyai színhelyére, Isztambulba. Itt a szabadságharc után török földre menekült magyar emigránsok pártfogásukba vették. Török és perzsa nyelvtudása révén hamar megtalálta a hangot a török utcák és kávéházak népével. Előadásokat és felolvasásokat tartott. Később utat talált az előkelőbb török társasághoz is. Először a dániai főkonzul nyelvmestere volt, majd Hüsejín Dáim pasa házában vállalt tanítói állást. Tőle kapta a Resid efendi nevet, amely ettől kezdve hivatalosan elfogadott neve lett az iszlám világban. Rövidesen, mint valódi török efendi mozgott a török társasági élet legmagasabb köreiből, s megismerkedett magával a szultánnal is. A Núr Oszmánije medreszéiben részt vett az előadásokon és maga is hozzászólt a Korán-magyarázók vitájához.

Megírta első tudományos munkáját, egy német-török szótárt, és hogy magyarságát kifelé is hangsúlyozza, németes hangzású nevét (Wamberger Hermann) Vambéry Árminra magyarosította. Első munkáját már ezen a néven adta ki.

De honnan ered a Wamberger név? A hazai zsidó közösségekben ugyanis ősi módon, apai és személynéven tartották számon a hitközség tagjait. Például: Jákob fia Mózes. Az ilyen névhasználat azonban alkalmatlan volt az iskolai nyilvántartások számára. Ezért a szentgyörgyi piarista gimnázium tanárai adtak családi nevet a tizenhárom esztendőskorában intézetükbe került szolgálóknak. Mivel a gyermek dédapja valaha a németországi Bamberg városából vándorolt Pozsony megyébe, kézenfekvőnek tűnt, hogy ősei származási helyéről Bambergernek (Bamberginek) nevezzék el a tanulót. Ez a szóalak a mindennapos használatban Wambergerre lágyult. Arab és latin feliratú névjegyén a „Madzsarli Resid efendi - Professor Vambéry” ipszilonos névalak szerepelt. Ám a hazai hivatalos okmányokat mindig Vambériként írta alá.

Ebben az időben érlelődött meg benne élete nagy célja: a magyar nyelv eredetének felkutatása a keleti török népek és nyelvek megismerése révén. Ő maga így vall erről önéletrajzában: „Közép-Ázsia nyelve, a csatagáj, vagyis a keleti török nyelv, nálunk, Nyugaton, akkoriban még csak Quatremére francia orientalista munkái révén volt némiképpen ismeretes. Az oszmánok írott és népnyelve közt levő eltérésekből indulva ki, hittem és reméltem, hogy az Oxuson túl élő pusztai és városi lakók beszédében föllelem a nyelvnek olyan elemeit, melyek határozottabb hasonlatosságot és rokonságot mutatnak a magyarok nyelvével, s hogy ennek következtében fontos felfedezéseket tehetek, és jelentékeny módon hozzájárulhatok eredetünk kérdésének tisztázásához. A közép-ázsiai utazás gondolata tehát jókor belevette magát agyvelőmbé, szüntelenül csak véle foglalkoztam, s míg egyrésztől kitaróan rajta voltam, hogy érintkezésbe léphessek a Közép-Ázsia kánságaiból Sztambulba jövő mekkai zarándokokkal, másrésztől épp olyan hévvel szedtem magamba a csatagáj írások minden foszlányát...” (Küzdelmeim, 157-58. l.)

Négy esztendeig élt Isztambulban és környékén. 1861-ben visszatért Pestre azzal az eltökélt szándékkal, hogy felkutatja a magyarok őshazáját. Ebben az időben választották meg az Akadémia levelező tagjává. Így komolyan fölvehette a kérdést, hogy elnyerhetné-e az Akadémia támogatását a Közép-Ázsiába tervezett utazás költségeinek fedezéséhez. Az Akadémia akkori elnöke, Gróf Dessewffy Emil az Akadémia egész évi támogatási keretét (1000 forintot) kiutalta Eötvös József pártfogoltjának, hogy a magyar nyelv eredetét és ázsiai nyomait kutathassa. 1861 július 28-án elmondta búcsúbeszédét az Akadémián. Visszatért Isztambulba, s rövid előkészület után 1862 márciusában, szerény felszereléssel, és Hajdar efendihez, Törökország teheráni követéhez szóló ajánlólevéllel, Resid efendi néven hajóra szállt Trapezunt felé. Itt kezdte meg vándorlásait Kisázsian és Perzsián át Közép-Ázsiába.

1862 júliusában érkezett meg Perzsia fővárosába, Teheránba. A továbbutazáshoz Herat felé egyelőre nem volt lehetőség, mert Doszt Mohammed herati kán háborút viselt. Vambéry kénytelen volt kitérőt tenni, s leutazott Perzsia déli részébe, Sirázba, a régi iráni kultúra emlékeit megtekinteni.

1863 januárjában újra Teheránban találjuk. Itt megismerkedett egy Mekkából hazafelé igyekvő, kelet-turkesztáni zarándokokból álló karavánnal. Elhatározta, hogy hozzájuk csatlakozik, és dervisként folytatja útját. 1863. március 28-án indult el a karavánnal egy Hadzszi Mehemed Resid efendi névre kiállított török útlevéllal a nagy útra. Tíz hónap múlva, rendkívüli fáradság és viszontagságok után, de útitervét sikerrel teljesítve érkezett vissza Teheránba. Utjának főbb állomásai: Karatse, Khiva, Bokhara, Szamarkand, Kerkí, Majmene, Herat, Meshed, Nisápur és újra Teherán. Itt nagy ünneplésben volt része, a követségek díszbevonatát adtak tiszteletére. Mind az angolok, mind az oroszok is meg akarták nyerni maguknak, de Vambéry megmaradt magyarnak. Három hónapot töltött Teheránban, hogy átírja és kiegészítse jegyzeteit, melyeket arab betűkkel magyar nyelven apró papírszeletekre rótt ceruzával. Ezután Isztambulra került hazafelé indult. 1864. májusában érkezett Pestre. A hívős fogadtatás elkeserítette. Az Akadémiától kapott néhány száz forintnyi költséggel Angliába utazott. Londonban nagy lelkesedéssel fogadták. Rövid idő múltán újra hazajött. Közben a király Bécsben kihallgatáson fogadta. Pesti egyetemi tanárság elnyerése iránti kérését a király teljesítette. Itthon eleinte idegenkedve fogadták az egyetemen, de nagy tudásával hamar megnyerte az emberek jóindulatát.

Nagy jelentőségű, úttörő eredményeket ért el Közép-Ázsia föld- és néprajza, elsősorban azonban a török filológia területén. Mint az ázsiai helyzet kiváló ismerőjéhez az angol és a török kormány számos esetben fordult hozzá tanácsért. 1865-től a budapesti tudományegyetemen a keleti nyelvek magántanára; 1868-tól rendkívüli, 1870-től nyilvános rendes tanára. Itt tanított 1904-i nyugalomba vonulásáig. 1872-vel Berecz Antallal, Xantus Jánossal és Hunfalvy Jánossal részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában. Számos európai tudományos társaság választotta tiszteletbeli tagjává.

Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Művei angolul és németül is megjelentek és nagy feltűnést keltettek. Germanus Gyula így foglalja össze irodalmi tevékenységének jelentőségét:

„Vámbéry legragyogóbb sikereit a tollával aratta és ezek a sikerek mindaddig élni fognak, amíg emberek könyvet vesznek kezükbe. Jókai Mór nagy mesemondónaknak három kedvenc olvasmánya a Biblia, Shakespeare és Vámbéry útleírása voltak. Dickens Vámbéryval folytatott beszélgetésében így szólt hozzá: Önnek, Uram, regényírónak kellene lennie! Közép-ázsiai útleírását minden művelt nyelvre lefordították, és a földrajzi irodalomban alig van könyv, amely tanulságosabb, érdekesebb és szebb lenne. Cikkei és nagyobb dolgozatai, amelyekben a Kelet társadalmi, vallási és kulturális életét festi, oly plasztikusak, mint az élet maga és ma megbecsülhetetlen kútforrások, mert az a Kelet már a történelemé.”

Főbb művei: Türkisch-deutsches Wörterbuch (Konstantinápoly, 1858); Vándorlásaim és élményeim Persiában (Pest, 1864); Középázsiai utazás (Pest, 1865); Vázlatok Közép-Ázsiából (Pest, 1868); A keleti török nyelvről (Pest, 1869); Oroszország hatalmi állása Ázsiában (Pest, 1871); Der Islam in XIX. Jahrhundert (Leipzig, 1875); Sittenbilder aus dem Morgenlande (Berlin, 1876); A török-tatár nyelvek etymologiai szótára (Pest, 1877); A magyarok eredete (Bp., 1882); A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben (Bp., 1885); A magyarok keletkezése és gyarapodása (Bp., 1895); The travels of Sidi Ali Reis (London, 1899); Altosmanische Sprachstudien (Leiden, 1901); The Story of my Struggles (London, 1904, befejező része: A küzdelemnek vége, s még sem a vége. Huszadik Század, 1904. II.); Küzdelmeim (Bp., 1905); Nyugot kultúrája Keleten (Bp., 1906); A magyarság bölcsőjénél (Bp., 1914); Dervisruhában Közép-Ázsián át (Klasszikus útleírások, VIII. Bp., 1966).

* * *

Csernus Sándor

Átmeneti fellendülés, vagy esély az áttörésre? A magyar kultúra pozíciói és a magyar irodalom Franciaországban

A magyar irodalom külhoni (ezen belül franciaországi) fogadtatásában a kilencvenes évek során, de különösen az ezredforduló után mind jobban érzékelhető változások következtek be. Ezek a változások nyilvánvaló kapcsolatban álltak a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején bekövetkezett fordulatokkal, illetve rendszerváltozással (vagy ha úgy tetszik, rendszerváltozásokkal). 1956 és 1968 óta először ilyen mértékben először irányult ismét erre a földrajzi régióra a figyelem.

Az ún. „keleti blokk” felszámolódása s az „uniós tagjelölt” országok csoportjának fokozatos (és egyáltalában nem automatikus és egyértelmű!) kialakulása nem csak ide irányította a figyelmet, hanem hosszú időn – majd másfél évtizeden - keresztül az aktualitás szintjén tartotta a „Köztes Európa” iránti érdeklődést. Az uniós csatlakozással összefüggésben, mint emlékszünk rá, kezdetben csak Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia (majd Csehország és Szlovákia) esetében lehetett egyértelmű fogadókészségről beszélni. Emlékeztetnénk arra is, hogy az első uniós elő-bővítési programok között a legfontosabb (az ún. PHARE-program) – s ez ritkán fordult elő korábban – ország-nevekben is definiálta a fő bővítési irányt.

Vizsgálódásunk szempontjából lényeges, hogy a magyar szerep ezekben a világpolitikai szempontból is lényeges, általános mozgásokban igen jelentős volt – gondolok mindenekelőtt az 1989-es határnyitásra és ezzel a magyar politikának a berlini fal lebontásában és a német egyesülésben játszott szerepére –, továbbá hogy a magyar külpolitika a kilencvenes évek során is megőrizte kezdeményező szerepét.

Ez az aktivitás azonban nem volt mindig azonos intenzitású és prioritásaiban is mutatkoztak eltérések. Így a kilencvenes évek elején a magyar-magyar kapcsolatrendszer erőteljes fejlődése kapott igen nagy figyelmet (amivel a hivatalos magyar külpolitika a magyar nemzet iránti régi adósságát igyekezett törleszteni), miközben megjelentek olyan nagyszabású (és nagyra törő...) elképzelések, mint a Budapest-Bécs (majd a Budapest-) világkiállítás terve, melynek természetesen az egyetemes magyar kultúra kisugárzásában is jelentős szerepet kellett volna kapnia. Új korszakot indított e téren az ún. Bokros-csomag, mely a gazdaság szanálása érdekében hozott drasztikus intézkedések eredményeképp az ambiciózus tervekről való kényszerű lemondást hozta. A bekövetkezett megszorítások a nemzetközi kapcsolatokat – s ezen belül különösen a kultúrát és az oktatást – is erőteljesen érintették, s különösen a kultúra anyagi és strukturális feltételrendszerben okoztak nehézségeket. (Pl. a külföldi kulturális intézeti hálózat – mely „épphogy megúsza” a racionalizálási „piacosítási” törekvéseket – a rendszerváltozást követően, lehetőségeit tekintve, ekkor volt „mélyponton”).

Időközben a magyarországi kulturális politikai háttér is megváltozott. Ekkor talán még sokan hittek abban, hogy elég, ha privatizálódik a rendszer, az „intervencionista” állam kivonul a kultúra területéről, és helyére automatikusan bevonul a civil társadalom a maga szerveződéseivel, s a kultúra új alapokon, új lendületet kap. Nos, a privatizálódás – több-kevesebb sikerrel – megtörtént, az állam fokozatosan kivonult, de az általa szabadon hagyott területeken nem, vagy alig jelent meg a civil társadalom. A magyar kulturális politika a kultúra finanszírozásában egyre kisebb az állami szerepvállalást prognosztizált (amihez ideológiai téren a kultúra finanszírozásának liberális megközelítését hangsúlyozta). Ez a helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a kilencvenes évtized első felében a magyar kultúra számára a nemzetközi területeken kínáló lehetőségeket a magyar állam nem tudta kellőképpen kihasználni.

Miközben viszont a magyar-magyar kapcsolatrendszer fejlesztésének adott kezdeti prioritás az egyetemes magyar kultúra fejlődése számára hosszabb távon is „befektetést” jelenthetett, a kultúra és az állam viszonyának liberális felfogása (melynek egyik fontos összetevője az állam visszavonulása) nem hozott kézzel fogható eredményeket és számos területen a „se állam, se piac, se civil társadalom, se mecénatúra” helyzethez vezetett. (Ez a jelenség – erre vissza fogok térni később – korántsem volt egyedülálló az uniós tagjelölt államok kulturális politikájában, és számos országban – ahol a szocializmus időszejéből ismert „maradék-elv” és a kultúra menedzselésének liberális – néhány esetben szélsőségesen liberális és döntően piac-központú – megközelítése egymást erősíthette a kultúra állami alfinanszírozásának kialakításában, a kulturális terület fejlődésére súlyosan negatív hatást gyakorolt.)

A kulturális politika lendületvétele és a kulturális külpolitika dinamizálódása a kilencvenes évek második felétől datálható. Kétségtelenül komoly szerepe volt ebben az évfordulókhoz kapcsolódó kulturális és politikai aktivitásnak, mindenekelőtt a honfoglalás 1100-ik, az ötvenhatos forradalom 40-ik, az 1848-as

magyar forradalom 150-ik évfordulójának, de ekkor kezdődtek meg az előkészületek a magyar millennium megünneplésére, s ekkor születtek az első nagyszabású külföldi kulturális bemutatkozási tervek is. Közülük kiemelkedik a Frankfurti Könyvvásár 1999-es díszvendégsége, mely az akkori magyar kulturális diplomácia legnagyobb sikere volt, és az első nagyobb szabású külföldi komplex bemutatkozás, a brüsszeli „Európália” megszervezése (1999 ősze, három hónap). De ekkor született meg a magyar kultúra franciaországi díszvendégségének gondolata is, hiszen első magyarországi államfői látogatásán Chirac elnök 1997-ben hívta meg a magyar kultúrát 2001-re.

A francia kulturális politika fejlődésével foglalkozó szakemberek egyetértének abban, hogy a francia állam kulturális politikája fordulóponthoz érkezett, amikor a csúcs-adminisztrációban is „leképeződött” a politikai szándék, vagyis létrejött a kulturális minisztérium. (Ez a franciáknál a harmadik köztársaság idején következett be, és először igazán nagy lendületet a „népfrontos” időkben kapott). Magyarországon ez a változás az 1998-as esztendőhöz, a második jobbközép parlamenti többségű kormány kulturális politikájához kötődött. A NKÖM létrehozása szakított azzal a hagyománnyal, mely a művelődésügy (oktatás, kultúra, tudomány, ifjúság, sport) valamennyi területét egyetlen legfelsőbb szintű adminisztratív egységnek tekintette, viszont ez által jóval tisztább helyzetet teremtett és jelentősen megemelte a kultúrára fordítható költségvetési forrásokat. Az új minisztériumi struktúra egyben annak a jele is volt, hogy elkezdődött az állam szerepének újraértékelése a kultúrában. Mindinkább abban mutatkozott konszenzus, hogy önmagában nem az állam jelenlétével volt a baj, hanem az állami beavatkozás ideológiai jellegével, s hogy az államnak a kultúra feltételrendszerének megteremtésében, valamint a nemzeti kultúra értékeinek védelmében továbbra is igazi küldetése van. (Röviden, s hogy a nemzetközi politikai vitákból ismert terminológiát használjunk, úgy fogalmazhatjuk meg ezt a folyamatot, hogy a magyar kulturális politika a kultúrával kapcsolatban a kulturális kivétel, majd a kulturális sokszínűség elvének az elfogadása irányában mozdult el.) Ez a felfogás a magyar kulturális politikában az állam és kultúra közötti kapcsolatrendszer a legkövetkezetesebben a francia kulturális politika és diplomácia által képviselt koncepcióhoz közelítette.

Ma már elmondhatjuk, igen nagy jelentősége volt annak, hogy a 2002-es kormányváltás a kultúra terén – legalábbis a kulturális külpolitikát illetően – „igen kulturáltan” ment végbe. Az új kulturális kormányzat deklarálta „mindent meg kívánt tartani, ami lendületben volt és jól működött” és a magyar kulturális diplomácia számára nem újabb prioritásokat írt elő, hanem a korábbi koncepciónak szinte valamennyi korábbi lényeges és sikeres elemét megtartotta és továbbfejlesztette. (Ilyen a magyar kultúra értékközpontú szemlélete, az egyetemes magyar kultúra értékeinek terjesztése, a határon túli magyar művelődés, a vidéki kulturális központok, illetve régiók kultúrájának bemutatása, a műfaji sokszínűség elve, a célközönség(ek) meghatározása, stb...). Az alapvetően a korábbi francia kulturális politikai tapasztalatokra építő franciaországi magyar évad átütő sikere bátorítólag hatott a további kulturális évadok szervezésére, melyeknek közvetett és közvetlen szerepe volt (és van) a magyar irodalom külföldi karrierjében is.

Időközben – globalizációs folyamatok és európai uniós csatlakozás kötelez – a magyar kulturális politika nemzetközi szinten is még aktívabbá, sőt – mint a 2004 tavaszán elfogadott ún. Filmtörvény is mutatja – kifejezetten kezdeményezővé vált.

A magyar kulturális politika tehát mindinkább az eredetiségre és folytonosságra tesz, s egyre elkötelezettebb a kulturális kivétel, a kulturális sokszínűség elve mellett, mely nemzetközi szinten is legitimálni törekszik a kulturális értékek védelme érdekében szükséges, protekcionista kormányzati beavatkozást. A kulturális politikának ez a megközelítése azóta bekerült az uniós alkotmány tervezetbe is. Mindennek a könyvkiadás, az irodalom területén külön jelentősége van: a nyelvi sokszínűség és gazdaság ugyanis a kulturális sokszínűség egyik legfőbb komponenseként fogalmazódott meg.

A magyar kultúra külföldi terjesztését manapság már alapvetően kedvezően befolyásoló fenti viszonyrendszer nem minden területen hatott egyenlő mértékben. A legkevésbé látványos a fejlődés talán éppen a klasszikus zenében tapasztalható, hiszen ezen a téren a magyar kultúrának már korábban is szilárd pozíciói voltak. Látványosnak tekinthető viszont a dzsessz, a világzene, a kortárs komolyzene, a táncművészet, az autentikus népzene áttörése. Különösen ez utóbbi területen fedezhetett fel a világ olyan értékeket, amelyekben bővelkednek a szovjet uralom alól kiszabadult országok kultúrái, ahol népi hagyományok és identitás megőrzése (még ha a korábbi rendszer igyekezett is esetenként saját céljaira felhasználni) mégiscsak értékmentő funkciót töltött be. A film, amely a leginkább megsínylette az állam visszavonulását a finanszírozástól, kezdetben jelentősen veszített pozíciójából, most kezd magára találni (lásd cannes-i díjak), és számos olyan színházi szakember van, aki úgy hiszi, hogy a színház megújítása „Közép-Kelet Európa felől” várható.

1.) A magyar irodalom franciaországi terjesztését elősegítő tényezők változása

Franciaországban az ún. „szovjet zónához” tartozó országok kultúrája, s ezen belül irodalma, hosszú ideig eléggé összerosódott egymással, illetve meglehetősen elmosódottnak tűnt. Nyugatról nézve ez a zóna politikailag fenyegetően vörösnek, kulturálisan pedig unalmasan szürkének látszott. Az iránta való érdeklődéshez igen gyakran szűk szakmai megközelítés kellett, vagy politikailag valamilyen irányban erősen elkötelezettnek kellett lenni. Ugyanakkor mindig volt az értelmiségnek egy a magyar-francia közeledést elősegíteni kívánó (franciaországi, és/vagy franciaországi magyar) csoportja, mely ehhez legjobb eszköznek az irodalmat (igen gyakran a költészetet) tartotta.

A fentebb leírt általános politikai és kulturális politikai átalakulások mellett (és természetesen azokkal összefüggésben) más területen is volt módosulás: különösen lényeges, hogy a kilencvenes évek elején bekövetkezett fordulat a régió, s ezen belül mindenekelőtt Magyarország gazdasági megítélése szempontjából is jelentős változásokat hozott. Ennek eredményeképp a kilencvenes évek elején igencsak megnőtt a francia befektetői kedv Magyarországon: a külföldi befektetők közül Franciaország a harmadik helyre került, s volt olyan időszak, amikor a régióba befektetett francia tőke több mint a fele áramlott Magyarországra. (Ennek a fejlődésének olyan külső jelei is voltak, mint a két ország közötti közlekedési lehetőségek látványos javulása: a légi közlekedés terén például a rendszerváltozás időszakában heti öt Budapest–Párizs-Budapest járat volt, melyeknek száma manapság már eléri a heti 62 járatot. A magyar kultúra iránti érdeklődés fokozódásához tehát ez a körülmény is alaposan hozzájárult: jelentősen növekedett a magyarországi francia kolónia és a Magyarország felé induló turisták és diákok létszáma, mely a korábbihoz képest új közönséget teremtett a magyar kultúrának, a magyar könyvnek, a magyar irodalomnak. E folyamat a jótékony hatással volt általában a magyar kultúra franciaországi pozícióira, de különösen jól érzékelhető volt mindez a magyar, illetve magyar vonatkozású könyvkiadás és a magyar irodalom külföldi terjesztésére területén is. (Erre reagált a magyarországi francia nyelvű sajtó is: megszületett a Journal Francophone de Budapest c. hetilap valamint a Nouvelle Gazette de Hongrie, mely bilingvis folyóirat és a 19. századi magyarországi francia nyelvű sajtó hagyományait kívánja feléleszteni. Mindkettő nyitott az irodalmi kapcsolatokkal összefüggő témák tárgyalására.)

2.) A magyar-francia irodalmi kapcsolatok franciaországi intézményi háttere

A magyar-francia kulturális kapcsolatokat a két ország között 1967-ben megkötött kulturális, oktatási, tudományos egyezmény, illetve az azóta három évente folyamatosan megújított „Munkaterv” határozza meg. Ugyanakkor ezt megelőzően, illetve ettől függetlenül is léteztek a magyar kultúra (tehát nem a hivatalos Magyarország) és Franciaország közötti kapcsolatok fejlesztésében kulcs-szerepet játszó kulturális szervezetek és fórumok, szabadegyetemek, szellemi központok (mint pl. Párizsban az Irodalmi Újság, vagy a Párizsi Magyar Füzetek), az egyházak és kulturális területen is aktív civil szervezetek, amelyek e téren igazi missziót valósítottak meg. A kilencvenes évektől kezdődően ez a fajta kettősség megszűnt, s a magyar kultúra hazai és külföldi magyar letéteményesei között mindinkább a kooperáció került előtérbe. (Erre kitűnő példákat szolgáltatnak a külföldi kulturális évadok, amelyeknek során ez az együttműködés érvényesülhetett és igen gyakran érvényesült is.)

A magyar irodalom külhoni – jelen esetben franciaországi – megismertetésére, s a francia irodalmi életben való jelenlétére hatással van egyrészt az általános kulturális és politikai feltételrendszer, az ország és a kultúra ismertségének foka, másrészt a magyar szó, az írás külföldi, illetve idegen nyelvi közegben való terjedését, áttörését biztosítani hivatott kapcsolati háló kialakulása, illetve egyfajta, a magyar irodalom iránt nyitott, folyamatosan érdeklődő „befogadó közeg” kialakítása.

A magyar kulturális politikának és a magyar kultúra ismertté tételének Franciaországban ma már több bázisa van, amelyek gyakran együtt, ritkábban egymástól függetlenül hatnak, illetve végzik munkájukat. Ugyanakkor egy ilyen támogatási háló lehetőségeinek felmérése, megalkotása és a kulturális közvetítő rendszerekhez történő kapcsolódása, vagyis egy hatékony szakmai együttműködési hálózat kialakítása a sikeres kultúra-közvetítési tevékenység nélkülözhetetlen feltétele. Az ilyen működéshez létre kell hozni egy „helyi politikai” partneri, és egy szakmai együttműködési hálózatot. A PMI részvételével szervezett franciaországi kulturális programok 40-50%-a az Intézeten kívül – tehát hálózatban – realizálódik. Mindehhez szilárd politikai és szakmai kapcsolatok kellenek, melyeknek kialakítását és folyamatos fenntartását a PMI kezdettől fogva az egyik legfontosabb feladatának tekintette: kiépítése nagymértékben volt a franciaországi magyar évvel kapcsolatos szervezőmunka hozománya, megszilárdítása és folyamatosságának biztosítása pedig a következetes utómunka eredménye.

2.1. Párizsi Magyar Intézet – *Collegium Hungaricum*, mely a jelenlegi, magyar állami tulajdonú épületben 1986 decembere óta szolgálja a magyar kultúra franciaországi bemutatkozását. A PMI 2000 óta – a római,

bécsi, berlini, moszkvai intézettel együtt – a külföldi magyar kulturális intézetek legszélesebb feladatrendszerrel rendelkező csoportjához a Collegium Hungaricumok köréhez tartozik. Ez azt jelenti, hogy a PMI-nek a művészeti területek menedzselésén és befogadásán túlmenően komoly szakmai-oktatási, magyarságtudományi oktatási, elsősorban társadalomtudományi kutatási, publikációs és a Magyarországgal kapcsolatos tevékenységet folytató civil szervezeti illetve regionális tevékenységet folytat. Ugyanakkor a PMI valóban a nagykövetség kulturális szekciójaként működik, és a kulturális diplomáciai feladatok oroszánrésze is. A PMI négyzetes épülete küldetése megvalósítása szempontból nagyon jó környezetben, Párizs egyik „leginkább kulturális” kerületében, galériák, kiadók, könyvesboltok, egyetemi intézetek tözsomszédságában található. A Párizsi Magyar Intézet hagyományosan gondoskodik a megjelenő magyar, vagy magyar vonatkozású könyvek intézeti, vagy éppen intézeten kívüli bemutatásáról, de az intézetnek mind komolyabb szerepe van a kiadói tevékenység szervezésében, bátorításában, társ-finanszírozásában és vannak önálló sorozatai is. A közelmúltban adta ki a magyar vonatkozású, francia nyelven, a társadalomtudományi területen született művek mintegy 600 oldalas bibliográfiáját („Bibliographie française de la Hongrie”, par Henri Toulouze et Erzsébet Hanus, Publications de l’Institut Hongrois: Documenta), irodalmi sorozatot (Publications de l’Institut Hongrois: Littérature) indított és tematikus tanulmánykötetek (Publications de l’Institut Hongrois: Études) kiadását határozta el. A két ország közötti intenzív kutatási tevékenység eredményeképp alaposan megugrott a színvonalas, magyar-francia társirányítással létrejött, magyar vonatkozású doktori disszertációk száma. E disszertációk kiadásának biztosítása érdekében a PMI külön doktori sorozatot (Publications de l’Institut Hongrois: Dissertationes) indított. A Magyar Intézet emellett felnőtt és gyermek nyelvoktatást, magyar érettségire való felkészítést végez, és szervez fordítási versenyeket is.

2.2. Külügyminisztérium partnersége. A franciaországi magyar kulturális jelenlét biztosításában a legfontosabb partnerek közé tartozik a magyar Külügyminisztérium kulturális, tudományos és oktatási ügyekkel megbízott főosztálya, melynek – a rendelkezésre álló források optimális menedzselésével – lehetősége van arra, hogy a magyar kultúra külföldi bemutatkozási lehetőségét támogassa. A Külügyminisztérium a könyvkiadás közvetlen támogatásában ritkán vesz részt, viszont egyre színvonalasabb, francia nyelven is megjelenő, tematikus tájékoztató kiállításai és tájékoztató kiadványai vannak, melyek jól szolgálják a Magyarországgal kapcsolatos pontosabb tájékoztatást. Olyan esetben – mint Párizs – ahol Intézet is tevékenykedik, az együttműködés magától értetődő.

2.3. Franciaországi civil szféra. Kulturális szövetségek. Franciaországban a kulturális társaságok rendkívül jelentős szerepet játszanak nem csak a kultúra társadalmasításában általában véve, hanem a nemzetközi kulturális kapcsolatok területén is. Franciaországban a PMI-vel kapcsolatban lévő magyar-francia kulturális szervezetek száma jelentős (mintegy félszáz). Különösen jelentős, hogy ezek a szervezetek gyakorlatilag „lefedik” Franciaország egészét. Komoly kapcsolati tőként jelent, hogy ezeket a szervezeteket „intézményesen” először, a magyar szervezők javaslatára, éppen a franciaországi magyar év előkészítésébe és lebonyolításába sikerült bevonni. Az a körülmény, hogy a MAGYart komoly sikerrel zárult, ezt az együttműködési formát és magát a hálózatot jelentősen megerősítette. Ezek a franciaországi civil szervezetek rendszeresen befogadói, gyakran pedig kezdeményezői magyar könyvbemutatóknak és irodalmi esteknek. Sőt, a fordítói tevékenység stimulálásában is szerepet vállalnak: ilyen pl. a „Bagarry-Karátson Irodalmi Fordítói Díj”, melyet Karátson Endre kezdeményezésére a Magyar Intézet Baráti Köre (Elnök: Raymond Barre volt miniszterelnök) a legjobb francia anyanyelvű fordítónak ítél oda évente.

2.4. Helyi és regionális önkormányzati kapcsolatok, tiszteletbeli konzulátusok. A francia állam belső szerkezetében alapvető változást hozott az 1982-es ún. decentralizációs törvény, mely „lebontotta” az erősen centralizált jakobinus hagyományú államot, s helyi regionális – megyei – települési önkormányzatoknak széleskörű jogosultságokat adott, melyet a helyi önkormányzati vezetők és civil szervezetek az oktatás és a kultúra támogatása érdekében is felhasználnak. Szerencsésen találkozott itt az állam azon szándéka, hogy szilárd és működőképes kulturális infrastruktúrát épít ki a helyi önkormányzatok azon törekvéseivel, hogy ezt az infrastruktúrát magas szinten működtessék és kifejezésre juttassák helyi, területi sajátosságait. Franciaországban ma 58 olyan önkormányzat létezik, melynek van magyarországi partnere, s kapcsolataik jelentős része kötődik a kulturális együttműködéshez. A PMI ezekkel az önkormányzatokkal (köztük olyan területi önkormányzatokkal, mint a Rhône-Alpes, az Elzász, az Ile-de-France vagy éppen a Pays de la Loire régió, melyeknek gazdasági potenciálja eléri, illetve meghaladja Magyarországot) rendszeres kapcsolatban van. A magyar-francia kapcsolatrendszer hálózatának fontos elemeit jelentik a tiszteletbeli konzulátusok: a hét TB-konzul többé-kevésbé rendszeresen együttműködik a magyar intézettel – közülük hárommal – Colmar, Nancy, Nantes – a kapcsolatok, melyek a magyar év idején voltak a legintenzívebbek – ma is folyamatosak. Hasonlóan az önkormányzatokhoz a tiszteletbeli konzulok is

gyakran a területükön lévő civil szférával közösen tevékenykednek, s a magyar kultúra, s ezen belül a magyar irodalom franciaországi megismertetésében fontos szerepük van.

2.5. Egyetemi kutatóintézetek, lektorátusok, illetve magyarságtudományi központok. A magyarságtudományi központok – Párizsban a Sorbonne III. és a Keleti Nyelvek Főiskolája, továbbá Lille, Strasbourg, Bordeaux, Lyon, Angers és Nancy egyetemei, amelyek ezeket a központokat befogadják, elsősorban a magyar irodalom megismertetésében partnerek, de számos olyan „komplex program” gazdái, melyek más művészeti ágak számára is kínálnak bemutatkozási lehetőséget. A magyar nyelv és irodalom oktatásával megbízott intézményeknek természetesen különösen fontos szerep jut, hiszen a magyar irodalom megismertetésére közvetlen befolyásuk van. Sok függ attól, hogy milyen tematikával dolgoznak, programjaikba milyen magyar írók műveit ajánlják (netán teszik kötelezővé olvasásukat a szemináriumokra) s hogy a magyar irodalom mely alkotásait tudják szélesebb körben (pl. összehasonlító irodalmi kurzusok keretében) „bevinni” a francia oktatási rendszerbe. A Sorbonne magyar vendégtanárai által meghirdetett francia nyelvű összehasonlító irodalmi előadásokon több száz – köztük nem magyar szakos – egyetemista vett részt. A francia felsőoktatási intézményekben évente mintegy 150-200 egyetemi hallgató kerül kapcsolatba a magyar oktatással. Hasonló az évente Magyarországra érkező ösztöndíjasok száma is (akik természetesen korántsem mindannyian magyar szakosok, de munkájukhoz segítségükre van a magyarországi szakmai kapcsolatrendszer: pl. zenetudománnyal, közép-európai történelemmel, közgazdaságtudománnyal, vagy éppen a természettudományok valamelyik ágával foglalkoznak). Különös fontosságúnak bizonyult, hogy a nyolcvanas évek közepétől kezdődően a magyar nyelv és irodalom oktatásával megbízott professzorok maguk is igen sokat és kitűnő színvonalon fordítottak (mint Kassai György, vagy Jean-Luc Moreau) de ezzel egy időben komoly eredményekkel tartottak fordítói szemináriumokat és nagyban járultak hozzá egy új fordító generáció megszületéséhez. (Chantal Philippe, Joelle Difeuilly, Dominique Radányi, Éva Toulouze, Jean-Léon Muller, Agnes Járfás és mások). Ezzel együtt napjainkra eljutottunk oda, hogy hiány van a jó francia fordítóban, ami ismét csak a magyar irodalom iránt megnyilvánuló növekvő érdeklődés bizonyítéka.

2.6. A franciaországi könyvkiadás és a magyar kultúra. A franciaországi könyvkiadás ösztönzése érdekében már a rendszerváltozás előtt is születtek intézkedések, meglehetősen vegyes eredménnyel. A magyar művelődési kormányzat évi tizenöt magyar mű fordítását és franciaországi kiadásának támogatását kezdeményezte, amit azonban a francia kiadók egy része saját kiadói politikájukba történő magyar „állami beavatkozásként” értékelt, és nem fogadott el. A politikai fenntartások a kilencvenes éveket követően eltűntek és mind erőteljesebb érdeklődés mutatkozott meg a magyar könyvek iránt is. Az első nagy nyitási korszakot, koncepciózus támogatási politika hiányában nem tudtuk kellőképpen kihasználni. (Az érdeklődés szintjére jellemző, hogy francia könyvkiadók a legkülönbözőbb kérésekkel keresték meg a Párizsi Magyar Intézetet: volt, aki a humoros irodalmat kereste, volt aki a magyar romantika és a realista korszak irodalma iránt érdeklődött, s volt olyan is, akit a magyarországi krimi-irodalom, vagy éppen a fantasztikus irodalom termékei érdekeltek. Érdeklődés, felfedezés, egzotikum keresése és az üzleti érdek keveredett ezekben a kezdeményezésekben, melyek kétségtelenül már az új idők hangulatát tükrözték...)

2.6.a. A magyar vonatkozású könyv, mint az irodalom befogadásának bázisa. Avagy mi van Magyarországról a könyvtárak és a könyvesboltok polcain? Nyilvánvaló, hogy lehet egy-egy mű bestseller, anélkül, hogy egy könyvtárnyi „támogató-informáló” irodalom állna mögötte. Ahhoz azonban, hogy igazi áttörésre gondolhassunk, egyáltalában nem mindegy, hogy a „Magyarország” címszó alatt milyen mennyiségű (és minőségű) mű sorakozik. Szilárdabbak a pozíciói és nagyobbak az érvényesülési esélyei annak az alkotásnak, amely mögött kisebb könyvtárnyi kiegészítő – orientáló ismeretanyag van, mint annak, amely egyedül próbál áttörni egy adott közegben, illetve betörni egy adott piacra.

2.6.b. Kézikönyvek. Történt-e valami a kézikönyvek területén? Igen, alapvető módosulások következtek be. Vegyük előbb a lexikonokat. A kilencvenes évek elején bekövetkezett változások, amelyek Magyarországgal kapcsolatos információkra is nagy hatással voltak, megmozgatták a kiadói szakmát. A fentebb már említett általános érdeklődés mellett egyszerűen el kellett végezni bizonyos konkrét feladatokat. Így pl. át kellett írni a hirtelen elavult lexikonokat. Hiszen új, a lexikonban korábban nem létező országok születtek, új hangsúlyok keletkeztek, amelyek automatikusan feltételezték, hogy a „magukra valamit adó” lexikon-kiadó vállalatok új, modernebb szemléletű és pontosabb kiadványokkal jelentkezzenek. Ez a folyamat nagyon jót tett a Magyarországra vonatkozó szócikkeknek, melyekből gyakran most lehetett eltüntetni a két világháború között vagy közvetlenül a második világháborút követően bekerült pontatlanságokat, csúsztatásokat és elfogultságokat. Mivel a kiadókat elsöpörni látszott a sok új információ, s ezért (valamint valószínűleg

takarékossági okokból is) több helyen – így Franciaországban is – a kulturális intézeteket, illetve a magyarságtudományi központokat kérték föl az elavult szócikkeik „felfrissítésére”. Mindez kevésbé látványos munka volt, és hatása hosszabb távon érezhető. (Magyarország vonatkozásában ekkor tűntek el vagy módosultak a francia kiadású lexikonok „kis-antantós hangulatú” szócikkei, s került be mind több értékelhető új információ a lexikonok *corpus*ába.)

2.6.c. Útikönyvek. „Egy ország, amelyről még nem készült Michelin-útikönyv, nem létezik” mondják némi túlzással Michelin-nél... Mindenesetre kétségtelen, hogy a rendszerváltozást követően az ország-leírásokat és útikönyveket publikáló kiadók „ébredtek” leggyorsabban. Új útikönyveket adtak ki, illetve Magyarország tekintetében is megkezdődött az útikönyvek diverzifikálódása: ahány célközönség, annyi útikönyv. Természetesen különböző színvonalú alkotások születtek. Volt, ahol a gyorsaság volt a lényeg. A meglévő, kialakított panel szerinti útikönyvek turista-kommunikációt segíteni hívatott magyar-francia szöszedetében ilyenkor jelentek meg „*A szobát szeretnék, tengerre nyíló ablakkal*” – típusú mondatok. Az útikönyvek azonban mind színvonalasabbak lettek. Igaz, a magyar (8 nyelvű) Michelin-útikönyv megjelenésére mintegy tíz esztendőtt kellett várni. Azonban 1999 és 2004 között már hat igen színvonalas francia nyelvű Budapest-könyv jelent meg.

2.6.d. Segédkönyvek, szótárak. A kilencvenes évek elején, jelentős francia pénzügyi támogatással megindultak az új, modern igényeknek megfelelő magyar-francia és francia-magyar szótár létrehozatalának munkálatai, melynek letéteményese a Sorbonne Magyarságtudományi központja és a Szegedi József Attila Tudományegyetem volt. (A szótárak elektronikus formában is hozzáférhetőek.) A tematikus szótárkészítő munkálatok azóta is folytatódnak, Magyarországon és Franciaországban egyaránt.

2.6.e. A francia kiadók és a magyar könyv. Franciaországban kettős folyamatnak lehetünk a tanúi: egyrészt a nagy kiadók figyelme is mind jobban orientálódott a magyar irodalom felé (pl. az Albin Michel Márait, a Seuil Mészöly Miklóst adott ki), másrészt új kiadók jöttek létre, amelyek vállalták a magyar irodalom kiadását. Közöttük voltak olyanok, amelyek szinte kizárólag a magyar irodalomra kívánták magukat szakosítani (In Fine, Ibolya Virág Kiadó) és voltak mások, amelyek a magyar irodalomnak kivételes szerepet szántak (mint pl. a Phébus, a Viviane Hamy, a l'Harmattan vagy éppen az arles-i Actes-Sud.) Tíz év elteltével a tapasztalat az, hogy a döntően magyar irodalomra, illetve magyar vonatkozású könyvre specializált kiadók feladták a magyar könyvkiadói tevékenységüket, vagy vegetálásra kényszerültek, míg a több lábon álló (Phébus, Viviane Hamy) és a tekintélyesebb, nagy kiadók folytatni tudták magyar irodalmat publikáló tevékenységüket. Az Actes-Sud – melynek szoros kapcsolata van a német könyvpiaccal – magyar szerzővel érte el legnagyobb sikerét: Nobel-díjas kiadvánnyá vált, amennyiben Kertész Imre négy művét adta ki korábban. A l'Harmattan budapesti képviselőt is létrehozott. Az elmúlt öt esztendőben több magyar vonatkozású mű jelent meg Franciaországban, mint 1956-tól a kilencvenes évek végéig. Ez mindenképpen jelentős előretörés.

2.6.f. A Franciaországon kívül, franciául kiadott magyar irodalom. A magyar irodalomnak Franciaországon kívül is vannak francia nyelvű kiadói (és számuk növekszik), elsősorban Belgiumban és Svájcban, de a legjelentősebb ilyen kiadói tevékenység mégiscsak Magyarországon folyik. Mintegy a hajdani Corvina Kiadó tevékenységét folytatva, több magyar kiadó vállalkozik rendszeresen arra, hogy színvonalas, francia nyelvű könyveket adjon ki. Ezeknek a műveknek a francia nyelvterületen történő terjesztése nem mindig megoldott, de ma már ez sem jelenthet leküzdhetetlen akadályokat. A feltételeket csak javíthatja, hogy Magyarország, 2004 óta, megfigyelői státusban, tagja a Frankofón Országok Nemzetközi Szervezetének.

2.7. Irodalmi fesztiválok, nagyrendezvények szerepe a magyar irodalom franciaországi terjesztésében. Minden országban vannak olyan művészeti rendezvények, amelyeken „jelen kell lenni”, amelyekre odafigyel a szakma és a közönség, amelyeknél a részvétel a szakmai presztízs jele is, és amelyek nélkül nehéz a megfelelő tekintélyt elérni. Franciaországban ilyen rendezvény mindenekelőtt a Párizsi Könyvvásár (Salon du Livre), az Expolangues, (részben a Salon de l'Étudiant), a Saint-Denis-i Gyermekkönyv-fesztivál, és legfontosabb vidéki (de országos jelentőségű és nemzetközi kapcsolatokra építő) Cognac-i Irodalmi Vásár (Salon de Littérature de Cognac) vagy éppen a Saumuri Bor-és Könyv-ünnep (Journées Nationales du Livre et du Vin), illetve az Amboise-i Könyvek Erdeje (Forêt des Livres). Az elmúlt időszakban a magyar irodalom valamennyi fesztivál visszatérő vendége. Ezeknek a programoknak a látogatottsága óriási, a publicitása kiemelkedő, s többnyire jeles, ismert írók, színészek és média-személyiségek részvételével zajlanak.

Egyes művészeti ágak sikerei egymást erősíthetik.

2.8. A Magyar Kultúra Éve Franciaországban – MAGYart (2001 június 01 – 2002 január 28.) A franciaországi magyar év a magyar kultúra fentebb leírt kapcsolatrendszere kiépítésének, működésbe hozásának és e működés fenntartásának legjelentősebb állomása volt. Hatását röviden az alábbiakban lehetne összefoglalni.

2.8.a. Összművészeti eseménysorozat. Maga az esemény a magyar kultúra kétségtelenül legjelentősebb külföldi bemutatkozása volt az 1900-as párizsi világkiállítás óta. Szerke az országban, mintegy 3.800 magyar művész jelenhetett meg, hatása jól követhető volt a sajtóban s a turisztikai adatokban, melyek a beutazó francia turisták számának jelentős növekedését regisztrálták. Jól kombinálta a magas szintű politikai látogatások, a gazdaság, a turizmus lehetőségeit és a két ország lakosai között kiszélesítette a kapcsolatteremtés lehetőségeit. Általában véve is felkeltette az érdeklődést Magyarország, a magyar kultúra iránt.

A magyar év sikere komoly hatással volt a magyar kulturális politikára, hiszen elindított egy folyamatot, mely a külföldi kulturális évadok sorához vezetett. Kronológia sorrendben a MAGYart-ot az olaszországi, a nagy-britanniai, a hollandiai, az oroszországi magyar év követte, sőt, elfogadhatónak tűnt az a logika, hogy magyar évadokat lehetőleg mindig abban az országban kell rendezni, mely az Unió soros elnökségét tölti be (Ebben az összefüggésben került ismét napirendre a Luxemburgi Zsigmond kiállítás terve Luxemburgban.)

A magyar év kapcsán először következett be, hogy a rendezvénynek „visszavágója” is lett. A MAGYart—ra rimelő „FranciArt” a francia kulturális külpolitikában kivételes eseménynek tekinthető, hiszen korábban a franciák nem szerveztek viszont-eseményeket.

Egy ilyen évad szervezésébe fektetett pénz és energia hasznosulásának az is a mutatója, hogy van-e és milyen az utóélete? Mennyire szilárdak a kialakított kapcsolatok? Nos a magyar évad – immár eltelt annyi idő, hogy elmondhassuk – hagyományt teremtett, hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kulturális diplomáciának tekintélye legyen a világban, a Monnet és a „Fény és árnyék” kiállítással behozta Magyarországra a „rentábilis” nagy kiállítások fogalmát és hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kulturális diplomáciának tekintélye legyen a világban.

2.8.b. Magyar év és magyar irodalom. Mit hozott a magyar év a magyar irodalom franciaországi terjesztésében? A magyar év előkészítő bizottságának külön irodalmi albizottsága volt, s az évadra az előkészítő bizottság (a Frankfurter Könyvvásár magyar részvételének logikája szerint, de természetesen annál jóval kisebb mértékben) könyvkiadásra és fordításokra is kínált pályázási lehetőségeket. Nagyobb franciaországi összefogással talán többet is lehetett volna elérni. Mindenesetre, a magyar évhez kapcsolódóan mintegy 80 magyar vonatkozású könyv jelent meg, s a Viviane Hamy Kiadóval közösen sikerült elérni, hogy egy, a magyar irodalomból szemelvényeket kínáló „mini-antológia” ún. „Librio” jelenjen meg, mely 40.000 példányban jelent meg, miközben valamennyi párizsi közkönyvtárban magyar könyvsarok kialakítását vállalták a könyvtárosok.

2.9. Irodalom és sajtó. A magyar év ismét egyértelművé tette a magyar képviseletek PR - tevékenységének és sajtó-munkájának a fontosságát. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy bizonyos művészeti ágak sikerei jótékony hatással vannak a magyar irodalom franciaországi pozícióira: különösen a film, a színház és a magyarságtudományi oktatás van ebben a helyzetben. A PMI sajtótevékenységének továbbfejlesztése a prioritások közé tartozott és tartozik. Ma már nem csak arról van szó, hogy a PMI-ben, illetve a PMI konkrét együttműködésben a falakon kívül Franciaországban zajló magyar kulturális események száma rendre megközelíti a Magyar Év idején megvalósított programok számát, hanem arról is, hogy valamennyi programról magyar és francia nyelvű sajtóanyag készül, aminek eredményeképp a sajtómegjelenések száma és minősége folyamatosan növekszik. 2004-ben 792 sajtómegjelenést regisztráltunk (többet, mint a magyar év alatt), amiből 262 volt francia és 530 magyar. Tavaly ez az arány 676-ra módosult – 397 francia (elsősorban Kertész Imre Nobel-díja miatt) és 279 magyar – ami már akkor előrelépés volt a MAGYart időszakához képest is. Különösen fontos, hogy ezek a megjelenések a legismertebb napilapokban is regisztrálhatók: Le Figaro, Le Monde, Libération lapjain rendszeresen találkozunk magyar vonatkozású kulturális eseményekkel, melyeknek döntő része irodalom-, színház- és film- vonatkozású.

2.10. Díjak és konjunkturális hatások. A film kapcsán szokták mondogatni: „egy díj Cannes-ban többet ér, mint sok elismerő cikk”... Az elmúlt öt évben a magyar irodalomnak Franciaországban (is) szerencséje volt – de fogalmazhatunk úgy is, hogy megkapta az őt megillető elismerést. Nádas Péter Emlékiratok könyve 1999-ben az „Év legjobb külföldi regénye” lett, Kertész Imre Nobel-díját franciaországi kiadója (a magyar irodalom egésze számára is igen hasznos módon) kitűnően kommunikálta, majd ehhez kapcsolódott Szabó Magda „Femina-díja” (Viviane Hamy, 2003)... Mindez a magyar irodalom tekintélyét és az iránta megnyilvánuló érdeklődést jelentősen növelte. A magyar irodalom iránti kereslet egyre inkább érzékelhető, s mind gyakrabban jelennek meg magyar írók „Livre de poche” változatban, ami a karrier egyik legbiztosabb jele.

3.) A francia közvélemény érdeklődésének változásai

Mindenekelőtt szeretném előrebecsátani, hogy a francia közvélemény, a franciák érdeklődése (és stílusa) az elmúlt 15-20 esztendőben meglehetősen nagyot változott, s ennek fontos szerepe van a magyar-francia kapcsolatok szempontjából is. E témakörben most csak néhány, jelzés-szerű és összefoglaló megjegyzésre, egy rövid áttekintésre kínálkozik csak lehetőség.

3.1. Nyilvánvaló, hogy a francia közönség magyar irodalom iránti érdeklődése nem választható el a Magyarország iránti általános érdeklődésének növekedésétől vagy éppen csökkenésétől. Az első jelentős változást és az érdeklődés-növekedéshez a legnagyobb impulzust kétségtelenül az 1956-os forradalom adta. A Magyarországgal kapcsolatos árnyaltabb szemlélet és a magyar kultúra, a magyar irodalom értékeinek bemutatása szempontjából ez a korszak rendkívül fontos volt: egy második világháborús szerep és a sztálinista korszak által megtépzott tekintélyű nép politikai rehabilitációja következett be a hatvanas-hetvenes években, mely a kultúrára, különösen pedig az irodalomra is komoly hatással volt. Az erős ötvenhatos értelmiségi emigrációnak és nyugat-európai szellemi műhelyeinek ebben rendkívül nagy szerep jutott.

3.2. Kádár korszak. Ez a szituáció azt eredményezte, hogy kezdetben a francia az érdeklődés homlokterében a Kádár-rendszerrel nem szimpatizáló, esetleg azzal itthon többé-kevésbé nyíltan szemben álló, jelentős alkotók álltak (mint pl. Déry, Örkény, Mészöly, Konrád), s mindenekelőtt az ő műveiknek franciaországi megjelenésével, illetve megjelentetésével lehetett számolni, továbbá a „klasszikusok” egy részének, a „biztos értékeknek” számító, gyakran már számos korábbi franciaországi megjelenéssel rendelkező szerzők (Jókai, Ady, Balázs Béla, Illyés Gyula, József Attila, Karinthy Frigyes, Kassák, Radnóti) francia kiadásával lehetett találkozni. Ezt a kínálatot egészítette ki a magyarországi francia nyelvű könyvkiadás (döntően a Corvina) gyakran igen színvonalas (de a franciaországi terjesztési struktúrában nem igazán jelenlévő) válogatása. A rendszerváltozást megelőző időszakban igazi áttörésre az irodalom terén tehát nem nagyon lehetett számítani, legfeljebb udvarias érdeklődésre, egy-egy könyv sikerére.

3.3. A lassú nyitás kora. Újabb lendület tapasztalható a nyolcvanas évek elején. Ez az az időszak, amikor Párizs utcáin, sőt a metróban, megjelenik az a bizonyos ország-ismertető színvonalas hirdetési kampány, melynek különböző elemein mindig ugyanaz az egy mondat olvasható: „*La Hongrie, c'est différent!*” A francia (és általában a nyugati) közvélemény Magyarországtól (is) várt reménykeltő változásokat. A magyar politika tele volt „biztató kétértelműségekkel”, a magyar gazdaság szocialista piacgazdaságot fejlesztő ideológusainak művei iránt ekkortól kezdve nyilvánult meg mind nagyobb érdeklődés a francia kiadók részéről.

Mindez a magyar kultúra (s mivel a magyar irodalom társadalmi-politikai irányultsága, valamint, különösen az „íróember” társadalomban elfoglalt hagyományosan fontos helye miatt is) a magyar irodalom iránti érdeklődést fokozta. Látványos változást nem hozott, de néhány igen jelentős nevet – köztük a határon túli magyar irodalom jeles képviselőit – juttatott francia (vagy belga) kiadóhoz (mint Esterházy Péter, Csoóri Sándor, Grendel Lajos, Határ Győző, Hubay Miklós, Kányádi Sándor, Nádas Péter, Nemes-Nagy Ágnes, Pilinszky János, Weöres Sándor, Petri György). Ez az az időszak, amikor fokozatosan beteljesedett Kosztolányi Dezső 1927-ben francia kiadónál induló, majd (többek között) a Nouvelle Gazette de Hongrie-nál, a Le P.E.N.-nél, az Ariane-nál és a Corvinánál folytatódó, s végén ismét francia kiadókhoz érkező karrierje. Ebben az időszakban a legegységesebb közönség- és szakmai siker Kosztolányié, a legnagyobb szakmai „presztízs” a Gari Margit: „*Le vinaigre et le fiel. La vie d'une paysanne hongroise*” (1983) c. Fél Edit által egybeszerkesztett önéletrajzi-néprajzi művet érte, mely Bernard Pivot műsoráig jutott.

3.4. A rendszerváltozás ideje. A kilencvenes évek lehetőségei címszavakban az alábbi módon foglalhatók össze. Rendkívüli érdeklődés, igen jó feltételek a befogadó irányából, útkeresés és a kihagyott lehetőségek a magyar kulturális politika részéről. A kiadók (melyek korábban nehezen „álltak kötélnek”) a korábbiakhoz képest igazán rendkívüli érdeklődést mutattak a magyar irodalom iránt. Karrieres folytatódott: Esterházy, Nádas (az első irodalmi díjas: a legjobb külföldi könyv díja, 1994), Bari Károly, Lakatos Menyhért, Karinthy Ferenc, Áprily Lajos, Csáth Géza, Tormay Cecil, Zilahy Lajos, Földes Jolán, Füst Milán, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, a klasszikusok újabb kiadásai (gyakran hosszú idő után), mint Arany János, Jókai Mór, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Radnóti Miklós, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Németh László, Karinthy Frigyes, Márai Sándor. Márai újabb franciaországi karrierje tehát mintegy nyolc-tíz évvel előzte meg „világméretű” újrafelfedezését.

A kilencvenes évek elején több olyan új kiadó is született, illetve fogott a magyar irodalom kiadásába, melyek nemcsak hogy érdeklődtek a magyar irodalom iránt, hanem arra specializálódtak, „abból akartak megélni”. (In Fine, Éditions Ibolya Virág, Éditions Viviane Hamy, Phébus, Actes Sud... Közülük, mint fentebb említettem, csak azok maradtak meg, illetve maradtak versenyképesek, amelyeknek sikerült több lábra állniuk.)

Ebben az időszakban a magyar könyvek iránti érdeklődés első látásra meglepő formákat is öltött, sokrétűbb volt, mint gondolnánk: voltak kiadók, amelyek magyar klasszikusok (regény), magyar mesék, magyar gyermekkönyvek, sőt, magyar krimik, vagy éppen képregények kiadására kértek javaslatokat. Kellőképpen ügyes, kidolgozott támogatási rendszerrel az elértnél sokkal jelentősebb eredményekhez lehetett volna eljutni. Így, az irodalom számára a kilencvenes évek rendszerváltó időszaka egyben a kimaradt lehetőségek időszaka is volt.

3.5. Ezredforduló ideje: a különböző irányokból érkező impulzusok ekkor kezdték igen szerencsésen erősíteni egymást. Az kulturális külpolitikai offenzívába fogott magyar kormányzat jól használta ki a kínálkozó lehetőségeket (Frankfurt, Brüsszel, Franciaországi Magyar Év, Olaszországi Magyar Év, Nagy-Britanniai Magyar Év, Hollandiai Magyar Évad), az első magyar irodalmi Nobel-díj adta lendület, s a további díjak sora, továbbá az uniós csatlakozás felgyorsulásának időszakában érzékelhető igen pozitív érdeklődési mutatókat hozó időszakát „már nem hagytuk ki.”

Eszerint tehát a két nagy – más és más okból részlegesen kihasználta – lehetőség után a harmadik, az uniós belépéshez kötődő kapcsolódás végre sikeres volt. Számomra ennek szimbólumaként maradt meg a „*Libération*” egyik, Szabó Magda Femina-díját követően megjelent, az író alkotásait elemző egész oldalas cikkének a *hibátlan tipográfiája*: a csupa nagybetűs címben (s ezt csak az tudja értékelni, aki hozzászólt, hogy az ilyesmi francia nyelvterületen milyen ritka ajándék...) *helyesen* írták a neveket. Szóval, az ezredforduló első éveire *visszakerült nevünkre az ékezet...*

(Párizs – Szeged)

Kabdebó Lóránt

A nyugati gondolkozás „hézagai” a poétikában

A kauzális gondolkozásban megjelenő „hézagok”. A nyugati filozófia már a múlt század elején, Schopenhauer munkásságában jelezte az adaptációs igényt, amellyel a nyugati filozófiába igyekezett belevonni a keleti gondolkozás eredményeit. A huszadik század első felének meghatározó európai filozófusai ugyan nem tartanak igényt az így megnyílt út folytatására¹, a természettudomány és a költészet művelői annál inkább szükségelik ennek a lehetőségnek a kihasználását. Közülük a fizikus Erwin Schrödinger szisztematikusan gondolja végig az európai gondolkozási hagyományt: ennek során figyel fel az európai kauzális (ok-okozati) gondolkozással megalkotott világmagyarázatokban megjelenő „hézagok”-ra („die Lücken, welche die Verständlichkeitsannahme lässt”)². Legrövidebben akkor járok, ha saját szavaival idézem fel gondolatmenetét, a „megérthető véletlen” („der verständliche Zufall”) felvetette csapda végiggondolásáról:

„Szerintem itt (a fizikában), akárcsak ott (a történelemben), fáradozásaink megbecsült eredménye a vizsgált tárgy egyre világosabban taglalt, szemléletes összképe, amelynek összefüggéseit jól értjük. Az összefüggéseket itt és ott egyaránt tökéletesen szétrombolná, ha az igazság iránti túlzott aggodalmaink miatt úgy éreznénk, mindent el kell hagynunk, amit az érzékek közvetlen ítélete nem igazol vagy kívánatra nem bizonyítható, ha kénytelenek volnánk minden állításunkat úgy megfogalmazni, hogy az érzékelésekkel való kapcsolatuk közvetlenül megnyilvánuljon. [...] arról van szó, hogy *valahányszor* emez történik, utána amaz következik. Igen röviden kifejezve: régebbi tapasztalatainkat írjuk le, azzal az állítással együtt, hogy ezek adott esetben ugyanabban a sorrendben és kölcsönös függőségben ismétlődnek meg. Ez az állítás nem üres szó, hanem a leírás lényeges része. Ezenkívül rendszeres, mindig újra szükséges járuléka, amely nem »váltható meg« egyszeri kijelentéssel. Ez a »valahányszor« ugyanis nem minden eseménysorra igaz, csupán egyesekre; ám vannak más eseménysorok is. Az a lehetőség, hogy a természeti történések olyan törvényszerű eseménysorokba rendezhetők, amelyekre a »valahányszor« érvényes, önmagában is olyan dolog, amelynek szeretnénk az okát ismerni. Lehetséges ez? [...] Az érthetőségi doktrína lényege, hogy az események vizsgálata során mindig olyan észleléseket és megfigyeléseket gondolunk együvé, amelyek a szükségszerűség kapcsolatában állanak. Kibogozzuk a kauzális láncokat, és ezeket nevezzük csupán lényegesnek. A valóságos életben azonban mindig sok száz kauzális lánc keresztezi egymást, s így állandóan olyan események találkoznak, amelyek nem állnak egymással megérthető kapcsolatban, amelyek együttes bekövetkezését a természettudományos gondolkozásuk véletlenszerűnek látják. Olyan dolgokról van szó, mint egy napfogyatkozás és egy csatavesztés; egy fekete macska, amely balról keresztezi az utat, és az ugyanazon a napon bekövetkezett üzleti balsiker. De olyan dolgokról is szó van, mint a Baselen való átutazás közben egy elgázolt kutya miatt lekéssett vonat, aminek következtében ugyanaznap egy isztambuli távoli ismerőssémmel találkozom és ez (logikai szubjektum továbbra is az elgázolt kutya) egész jövőendő életemet új útra irányítja; vagy egy konflis, amely éppen akkor halad el az épület előtt, amikor a második emeleti ablakból egy kisbaba egy lámpaoszlop tetejére esik, s az elszakadó ruhácska úgy fékezi le esését, hogy a konflis tetejére, onnan a bakra pottyan, és egy zúzódással megússza (az utóbbi eset apám családi krónikájából származik). De még az ilyen kivételes eseményektől eltekintve is, mindenki, aki egy jól ismert életutat, például a sajátját, pontosan megvizsgálja, azt a benyomást nyerheti, hogy az okozatilag össze nem kapcsolt események vagy körülmények véletlen egybeesése igen nagy szerepet játszik, sőt tulajdonképpen az érdekes főszerepet, amelyekhez képest az átlátható kauzális láncok szerepe triviálisabbnak tűnik, mint az a mechanizmus, amely a tulajdonképpen szándékolt előadás hordozója, az a billentyűzet, amelyen a néha szép, néha háborzongató, de mindig értelmes harmóniát lejátszák. Ez arra a következtetésre vezethet,

A Tanulmányi Napokon elhangzott előadás kibővített változata. [Mikes International Szerk]

¹ Itt most nem véve figyelembe a második világháború után Heidegger érdeklődését a keleti gondolkozás iránt, nyugati gondolkozásban a metafizikai hasadék megjelenésének és a világ egészként való helyreállításának szándéka általa való tudatosítását (*Aus einem Gespräch von der Sprache zwischen einem Japaner und einem Fragenden*).

² Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, ford.: Nagy Imre, Gondolat, Bp., 1970. 301 p. Különös tekintettel A természettudományos világkép sajátosságai, ill. Mi a „reális”? című tanulmányaira. Az idézetek a könyv második kiadásából valók: Gondolat, Bp., 1985. [Schrödinger, Erwin: *Die Besonderheit des Weltbilds der Naturwissenschaft* (megjelent a *Was ist ein Naturgesetz? Beiträge zum naturwissenschaftlichen Weltbild* című kötetében, R. Oldenbourg Verlag, München--Wien, 1962.; német nyelvű idézeteink az 1997-es müncheni, 5. kiadás alapján 27--85. old.), ill. *What is real?* (1960-ban publikált, angolul megjelent: Schrödinger, Erwin: *My view of the World*. Translated from the German by Cecily Hastings. Cambridge at the University Press, 1964. című kötetében, 61--110.)]

hogy az érthetőségi dogmatika, bármilyen ésszerűnek látszék is, a minket érdeklő összefüggéseknek csupán egy kicsiny, mégpedig a legtriviálisabb részét tárja föl, míg a főrész megértetlen marad.”³.

Mindezt a nyugati, objektivitásra törekvő gondolkozás válságaként éli át, és így jut el a „Kelettel való keveredés” szükségességéig: „Az ellentétes kiút a tudat egységesítése”⁴.

Schrödinger a felvetett világnézeti problémák átgondolására nem filozófusként és nem filológusként, de kora természettudományos horizontjáról tekintve szakít ki eseményeket, sorol fel antinómiákat az európai gondolkozás történetéből, amelyek „bosszantó fellépésük”-kel „valahányszor előkerülnek, újból zavart, meglepetést, kellemetlen érzést okoznak.”⁵. Schrödinger Herakleitosztól indul, de eljut ahhoz az Eddingtonhoz, akinek ismeretterjesztő könyve a két háború közötti időben a magyar írók és költők alapvető olvasmányai közé tartozik⁶, aki leírja bevezetőjében „a maga »két íróasztalát«, a mindennapi életből ismert alanyi íróasztalt, amelynél ül, amelyet maga előtt lát, s amelyre támaszkodik, továbbá a természettudományosat, amelyből nemcsak hiányzik minden érzékminőség, hanem ráadásul rendkívül lyukacsos is; hiszen javarészt légüres térből áll, amelyben csupán viszonylag (azaz a köztük levő távolsághoz viszonyítva) apró atommagok és elektronok mérhetetlen száma nyüzsög összevissza stb. A kedves öreg házbútor és a fizikai modell hatásos szembeállításához, amely utóbbi a tudományos leírásnál az előbbinek a helyét el kell hogy foglalja, az alábbi megjegyzést teszi: »A fizikus világát a szemlélő a mindennapi élet színdarabja árnyjáték-előadásának látja. Könyököm árnyéka árnyékasztalon nyugszik, miközben az árnyék-tinta elfolyik az árnyékpapíron. ... Annak az őszinte fölismerése, hogy a fizikai tudományoknak árnyékvilággal van dolguk, az utóbbi idők egyik legjelentősebb vívmánya«”⁷.

³ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*... i. k. 221--326. Idézett német nyelvű tanulmányban a „der verständliche Zufall” (50.) felvetette csapda végiggondolása: „Mir kommt vor, dass hier (in der Physik) wie dort (in der Historie) das geschätzte Ergebnis unseres Bemühens ein immer deutlicher gestaltetes, anschauliches und in seinen Zusammenhängen verstandenes Gesamtbild des untersuchten Gegenstandes ist. Hier wie dort würde der Zusammenhang völlig zerstört, wenn wir durch Wahrhaftigkeitsskrupel uns gehalten fühlten, alles das fortzulassen, was nicht durch unmittelbares Urteil der Sinne verbürgt ist oder gewünschtenfalls unter Beweis gestellt werden kann; wenn wir uns gehalten fühlten, alle Aussagen so abzufassen, dass ihre Beziehung auf Sinneswahrnehmungen unmittelbar offen zutage liegt”. (48.). [...] „nicht um eine Erzählung, erst geschah dies, dann geschah jenes; sondern um die Behauptung, immer wenn dies geschieht, geschieht nachher jenes. Sehr abgekürzt ausgedrückt: es liegt vor eine Beschreibung gehabter Erfahrungen, gepaart mit der Behauptung, dass dieselben sich gegebenenfalls in der gleichen Ordnung und gegenseitigen Abhängigkeit wiederholen würden. Und diese Behauptung läuft nicht leer. Sie ist ein wesentlicher Teil der Aussage. Auch ist sie ein regelmäßiger, immer aufs Neue nötiger Beitrag, der nicht durch eine einmalige Erklärung »abgelöst« werden kann. Denn dieses »immer wenn« trifft ja nicht für jede Ereignisfolge zu, sondern bloß für manche; es gibt auch andere. Die Möglichkeit, das Naturgeschehen in gesetzmässige Ereignisketten zu ordnen, für welche das »immer wenn« gilt, ist selber etwa, wovon man Grund einsehen möchte. Kann man das?“ (48--49.) Ezért következik el a „Kontrasztierung gegen andere Denkformen”: „Es liegt im Wesen der Verständlichkeitsdoktrin, dass man bei der Betrachtung des Geschehens immer solche Wahrnehmungen oder Beobachtungen zusammendenkt, die im Zusammenhang der Notwendigkeit stehen. Man greift Kausalketten heraus und bezeichnet sie als das allein Wesentliche. Im wirklichen Leben aber kreuzen sich beständig Hunderte von Kausalketten, und so treffen beständig Ereignisse zusammen, die nicht in einem verständlichen Zusammenhang stehen, deren Zusammentreffen dem naturwissenschaftlichen Denkenden als zufällig gilt. Es sind Dinge wie eine Sonnenfinsternis und eine verlorene Schlacht; eine schwarze Katze, die mir von links über den Weg läuft und ein geschäftlicher Misserfolg am gleichen Tag. Es sind aber auch Dinge wie ein auf der Durchreise durch Basel wegen eines überfahrenen Hundes versäumter Zug, der mich an demselben Abend einen entfernten Bekannten aus Istanbul treffen lässt und dann (logisches Subjekt bleibt der tote Hund) mein ganzes künftiges Leben in neue Bahnen lenkt; oder ein Einspänner, der eben vorbeifährt, als ein Baby aus dem Fenster des zweiten Stocks auf die Spitze eines Laternenpfahls gefallen ist, wo das zerreißende Kleidchen es abbremszt, so dass es dann auf das Einspännerdach und von da auf den Kutschbock rollt und mit einer Rissquetschwunde davonkommt (der letzte Fall ist meiner väterlichen Familienchronik entnommen). Aber auch von solchen ausnahmsweisen Fügungen abgesehen, wird jeder, der einen ihm gut bekannten Lebensweg, etwa den eigenen, genau überlegt, den Eindruck gewinnen, dass das zufällige Zusammentreffen nicht direkt ursächlich verknüpfter Ereignisse oder Umstände darin eine sehr große, ja eigentlich die interessante Hauptrolle spielt, gegenüber welcher die der durchschaubaren Kausalketten mehr trivial erscheint als der Mechanismus, der für die eigentlich beabsichtigte Vorführung das Vehikel bildet, die Klaviatur, auf welcher die oft schöne, oft schaurige, aber schließlich immer irgendwie sinnvolle Harmonie gegriffen wird. Und das kann zu dem Urteil führen, dass die Verständlichkeitsdogmatik, so vernünftig sie scheint, doch nur einen kleinen, u. zw. den trivialsten Teil der uns wirklich interessierenden Zusammenhänge aufklärt, während die Hauptsache unverstanden bleibt“ (52--54.).

⁴ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 270., ill. 269. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Blutmischung mit dem Osten”; „Der entgegengesetzte Ausweg ist die Vereinheitlichung des Bewusstseins” (74, 73.).

⁵ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 260. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Es sind altbekannte Antinomien, welche, sooft man daran erinnert wird, aufs Neue Verlegenheit, Befremden, Unbehagen erzeugen” (63.).

⁶ Eddington, A. S.: *The Nature of the Physical World*. Cambridge University Press, „Gifford Lectures” 1928.); magyarul: Sir Artur Eddington: *A természettudomány új útjai*, Franklin, Bp., 1935.

⁷ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 262--263. „Weit ausführlicher [...] beschreibt uns A. S. Eddington in der Einleitung zu seinen Gifford Lectures (The Nature of the physical world, Cambridge University Press 1928) seine

Mindez a huszadik században nem filozófusok képzelme, hanem fizikusok által felvetett, népszerűsített természettudományos ismeret, amely arra a Heisenberg által tudatosított Bohr megfigyelésre keresi a választ, amely a megfigyelőt magát is belehelyezi a megfigyelt világegésbe. „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”⁸

Schrödinger szerint a fiziológus Charles Sherrington „Gifford Lectures” kötet határák szerepet játszhat az imígyen felvázolt gondolkozás történetében. Sherrington a következőket írja: „A tudat, mindazok után, ami érzékeléssel megtudható róla, térbeli világunkban kísértetiesebb a kísértetelnél. Láthatatlan, megfoghatatlan, körvonal nélküli dolog, sőt egyáltalában nem is »dolog«. Érzékelés nem igazolja, és sohasem fogja igazolni”⁹. Schrödinger ehhez hozzáteszi: „A kettő közül tehát az egyik megváltoztathatatlanul kísértetlethez van kárhozható, vagy a természetkutató objektív külvilága, vagy a tudat, amely elgondolásával az előbbi fölépíti, miközben saját maga abból visszavonul”¹⁰.

Hol foglal helyet ebben a szerkezetben maga az ember? A fizikus – itt már poétikai helyzeteket felidézve – szükségesnek tartja felfigyelni erre is: „A festő nagyméretű festményeibe vagy a költő költeményeibe néha jelentéktelen mellékalakokként beilleszti saját magát. Az *Odüsszeia* költője például abban a vak énekesben, aki a phaiakok csarnokában Trójáról dalol és a sok megpróbáltatáson átesett hőst könnyekig meghatja, szerényen nyilván önmagát illesztette be eposzába. A Nibelung-eposzban is van egy részlet, az osztrák földön való átvonulás, ahol egy költővel találkozunk, akiről az a sejtés, hogy az eposz szerzője. Dürer *Mindenszentek* című képén a felhőkben magasan lebegő Szentháromság körül két nagy körben áldogálnak imádkozva a hívők, az üdvözültek köre a levegőben, az emberek köre a földön. A királyok, császárok és pápák alattuk. S ha emlékezetem nem csal, a földi körbe szerény mellékalakokként, amely hiányozhatna is, a művész saját térdelő alakját is odafestette. Szerintem ez a legjobb hasonlat a szellem zavaró kettős szerepére: egyrészt ő a művész, aki az egészet megalkotta, a képen viszont jelentéktelen mellékfigura, amely el is maradhatna, anélkül hogy az összehatást lerontaná [...] azon tipikus antinómiák egyikével van dolgunk, amelyek attól származnak, hogy legalábbis eddig még csak azon az áron sikerült érthető világképet felépítenünk, hogy a szemlélő és építő abból visszahúzódik, s nincs többé benne helye. A belekényszerítési kísérlet értelmetlenséget eredményez [...] Mint ahogyan a tér-időbeli világmodell színtelen, néma és megfoghatatlan, vagyis hiányoznak belőle az érzékinőségek, ugyanúgy hiányzik belőle egyáltalában mindaz, aminek értelme egyedül a tudatos, szemlélődő és érző Énhez való kapcsolatban van. Elsősorban az erkölcsi és esztétikai értékekre és mindenféle értékre gondolok, mindenre, aminek kapcsolata van a történések értelmével és céljával. És mindez nemcsak hiányzik, hanem szervesen nem is illeszthető be.[...] A természeti történések önmagukban se nem jók, se nem rosszak. Ugyanígy se nem csúnyák, se nem szépek. Az értékek hiányoznak. Az értékek, és főleg az értelem és cél. A természet nem célok szerint cselekszik. Amikor egy organizmusnak a környezethez való célszerű alkalmazkodásáról beszélünk, akkor tudjuk, hogy ez csak kényelmes szólásmód. Ha szó szerint értjük, tévedünk. Világképünk keretében tévedünk. Ebben minden csak szigorúan kauzálisan kapcsolódik egymáshoz. De tisztán természettudományos kutatással a legkevesébb sem tudjuk meghatározni a nagy egésznek az értelmét. Minél alaposabban vizsgálódunk, annál értelmetlenebb minden. A lejátsszó színdarab nyilvánvalóan csak a szemlélődő szellemmel való kapcsolatban nyer jelentést. De hogy ez milyen kapcsolatban áll vele, arról a

»zwei Schreibtische«, den einen, aus dem Alltagsleben vertrauten substantiellen, an dem er sitzt, den er vor sich sieht und auf den er die Arme stützt, und den naturwissenschaftlichen, dem nicht nur alle Sinnesqualitäten abgehen, sondern der außerdem äußerst löcherig ist; besteht er doch zum weit überwiegenden Teil aus leerem Raum, in welchem bloß vergleichsweise (d. h. im Vergleich zu ihren Abständen voneinander) winzig kleine Kerne und Elektronen in unermesslicher Zahl umeinander und durcheinander wirbeln usw. An die eindrucksvolle Gegenüberstellung des lieben alten Hausmöbels und des physikalischen Modells, das für wissenschaftliche Beschreibung an seine Stelle treten müsste, knüpft er die folgende Bemerkung: »In the world of physics we watch a shadowgraph performance of the drama of familiar life. The shadow of my elbow rests on the shadow table as the shadow ink flows over the shadow paper... The frank realisation that physical science is concerned with a world of shadows is one of the most significant of recent advances« (Erwin, Schrödinger: *Die Besonderheit des Weltbilds der Naturwissenschaft*, idézett tanulmány 66–67.).

⁸ Heisenberg, Werner: *Physik und Philosophie*, 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961. 40.: „In dieser Weise erinnert uns, wie Bohr es ausgedrückt hat, die Quantentheorie daran, dass man beim Suchen nach der Harmonie im Leben niemals vergessen darf, dass wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind“. Magyarul: Heisenberg, Werner: *Fizika és filozófia*. In: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1967., ford.: Kis István. 102.

⁹ Charles, Sherrington: *Man on his Nature*. Cambridge University Press, 1940. 357. Idézi Schrödinger: *Die Besonderheit des Weltbilds der Naturwissenschaft*, idézett tanulmányában: „Mind, for anything perception can compass, goes therefore in our spatial world more ghostly than a ghost. Invisible, intangible, it is a thing not even of outline; it is not a »thing«. It remains without sensual confirmation, and remains without it for ever” (67.).

¹⁰ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 264. Idézet német nyelvű tanulmányban: „Eines der beiden scheint also unabänderlich zum Gespenster-dasein verurteilt zu sein, entweder die objektive Außenwelt des Naturforschers oder das Bewusstseins-Selbst, welches denkend jene aufbaut, wobei es sich aus ihr zurückzieht” (68.).

természettudomány csak értelmetlenségeket tud mondani: mintha éppen annak a színdarabnak a következményeként jött volna létre, amelyet éppen néz, s el is pusztul majd benne, amikor a Nap kihűl, s a Föld jég- és kősvataggá válik”¹¹.

Ezzel pedig eljutottunk az „objektivitásból eredő hézag”-hoz, a kauzalitással végiggondolt objektiválás határesetéhez. A tudós így folytatja: „A világ csak *egyszer* adott. Semmi sem tükröződik. Az ősminta és a tükörkép egy. A térben és időben elterülő világ a mi elképzelésünk. Hogy ezenkívül még valami más is, arra legalábbis a tapasztalat – mint ezt már Berkeley püspök is tudta – semmilyen támpontot sem nyújt.”¹². Mindezzel a kauzális gondolkozás határterületéhez érkezünk, amelyen a tudomány és a poétika a maga különböző törvényszerűségei szerint alakíthatja a maga sajátos világát.

Poétikailag mindez feltéti a kérdést: hol foglal helyet ebben a szerkezetben maga a költő, az alkotásban az alkotó? Nemcsak a fizikus vélekedett erről, de – és ez dolgozatom témája: -- vele egyidőben a költők is szükségesnek tartják rákérdezni erre. Schrödingernek, az ember helyét kereső gondolatmenete mellé idézhetem például egy Schrödinger-kortárs magyar költő, József Attila (1905--1937) sorait, amint a *Téli éjszaka* című körképében az alkotásban elhelyezi magát az alkotót is (a vers dátuma: 1932 december)

Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.

Ugyanő eljut a maga poétikai fejlődésében az „objektivitásból eredő hézag” érzékeléséhez, a kauzalitással végiggondolt objektiválás határesetéhez az *Eszmélet* címmel összefogott gondolati költeményében (a vers dátuma: 1934 eleje). Benne az esztétikai alkotás, mint az embernek a világban léte *mikéntjére* való rákérdezés alkalma jelenik meg. Ahogy a tudós a maga területéről, hasonlóképp a költő is – egymástól függetlenül -- elérkezik az európai gondolkozás határesetéhez:

¹¹ Erwin, Schrödinger: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 278--280. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Zuweilen stellt ein Maler in sein großes Gemälde oder ein Dichter in sein Gedicht eine unscheinbare Nebenfigur hin, die er selber ist. So hat wohl der Dichter der Odyssee mit dem blinden Barden, der in der Halle der Phäaken von Troja singt und den vielgeprüften Helden zu Tränen rührt, bescheiden sich selbst in sein Epos gefügt. Auch im Nibelungenlied begegnet uns auf dem Zug durch die österreichischen Lande ein Poet, den man im Verdacht hat, der Verfasser zu sein. Auf dem Dürerschen Allerheiligenbild sind um die hoch in Wolken schwebende Trinität zwei grosse Zirkel von Gläubigen anbetend versammelt, ein Kreis der Seligen in den Lüften, ein Kreis von Menschlein auf Erden. Könige, Kaiser und Päpste unter ihnen. Und wenn ich mich recht erinnere, hat der Künstler in den irdischen Kreis, als eine bescheidene Nebenfigur, die auch fehlen könnte, sich selber hinge kniet. Mir scheint dies das beste Gleichnis für die verwirrende Doppelrolle des Geistes: auf der einen Seite ist er der Künstler, der das Ganze geschaffen hat, auf dem Bild aber ist er eine unbedeutende Staffage, die auch fehlen könnte, ohne die Gesamtwirkung zu beeinträchtigen. Ohne Gleichnis müssen wir erklären, dass wir es hier mit einer von den typischen Antinomien zu tun haben, die darauf zurückgehen, dass es uns jedenfalls bisher noch nicht gelungen ist, ein verständliches Weltbild aufzubauen, außer um den Preis, dass der Beschauer und Erbauer sich daraus zurückzieht und darin nicht mehr Platz hat. Der Versuch, ihn doch hineinzuzwängen, führt auf Ungereimtes. [...] Wie das raum-zeitliche Weltmodell farblos, stumm und ungreifbar ist, d. h. der Sinnesqualitäten ermangelt, so fehlt in ihm überhaupt alles, wovon der Sinn einzig und allein in der Beziehung auf das bewusste, anschauende und empfindende Selbst liegt. Ich meine vor allem die ethischen und ästhetischen Werte, Werte jeder Art, alles, was auf Sinn und Zweck des Geschehens Bezug hat. All das fehlt nicht nur, sondern lässt sich überhaupt nicht organisch hineinfügen. [...] Kein natürliches Geschehen ist an sich gut oder böse. Ebensowenig ist es an sich schön oder hässlich. Die Werte fehlen. Die Werte, und ganz besonders der Zweck und der Sinn. Die Natur handelt nicht nach Zwecken. Wenn wir von zweckmäßiger Anpassung eines Organismus an seine Umgebung sprechen, so wissen wir, dass es nur eine bequeme Redeweise ist. Wenn wir es wörtlich nehmen, irren wir. Wir irren im Rahmen unseres Weltbilds. In ihm ist alles nur streng kausal verkettet. Am allerwenigsten aber können wir aus der rein naturwissenschaftlichen Untersuchung einen Sinn des Ganzen ausmachen. Je genauer wir hinsehen, desto sinnloser scheint es. Das Spektakel, das sich da abspielt, gewinnt offenbar nur Bedeutung in Beziehung auf den anschauenden Geist. In welchem Verhältnis der aber dazu steht, darüber sagt uns die Naturwissenschaft nur Ungereimtes: als sei er erst durch eben dies Spektakel, das er jetzt anschaut, entstanden und werde in ihm wieder vergehen, wenn die Sonne erkaltet und die Erde zu einer Wüste von Eis und Stein geworden ist.” (83--85.).

¹² Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 277. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Die Welt ist nur *einmal* gegeben. Gar nichts spiegelt sich. Urbild und Spiegelbild sind eins. Die in Raum und Zeit ausgedehnte Welt ist unsere Vorstellung. Dass sie außerdem noch etwas anderes sei, dafür bietet jedenfalls die Erfahrung – wie schon Bischof Berkeley wusste -- keinen Anhaltspunkt” (81.).

Én fölnéztem az est alól
 az egek fogaskerekére –
 csilló véletlen szálaiból
 törvényt szőtt a mult szövőszéke
 és megint fölnéztem az égre
 álmaim gőzei alól
 s láttam, a törvény szövődéke
 mindig fölfeslik valahol.

Az egyik fajta válasz erre a kihívásra a tudat egységesítéséhez vezet, ahol a sokszorosság megidézése csak látszat. A metafizikus egyesülés misztikus élménye szabályszerűen ehhez a felfogáshoz vezet olyankor, amikor erős előítélet nem állja útját. Ez annyit jelent, hogy Keleten könnyebben, mint Nyugaton. Schrödinger e misztikus metafizikára jellemző szövegként egy 13. századi perzsa-izlám misztikustól, Aziz Nasafitól idéz: „Az élőlények halálakor a lélek a lélekvilágba, a test a testvilágba kerül vissza. De eközben csak a testek változnak. A lélekvilág egyetlen lélek, amely fényként áll a testvilág mögött, s minden egyes létrejött lényen, mint ablakon átszűrődik. Az ablak minőségétől és nagyságától függően több-kevesebb fény hatol a világba. A fény maga azonban változatlan marad”¹³. Szinte ennek a szövegnek az illusztrációja is lehetne egy másik magyar költő, Weöres Sándor (1913--1989) *Grádicsok éneke* című versciklusának záró darabja. Szövege a „testvilág”-ot éppúgy érzékeli:

Vagy azért kell-e élnem,
 hogy haldokolva, kedvét
 messziről sóvárogjam kiszakadtan,
 örvényben ingva nézzem,
 mily diadalmenetként
 vonúl, nem nőve-fogyva, mozdulatlan!

mint a „lélekvilág”-ot:

A változó világon
 átnyúlva szakadatlan,
 fürdöm oly végtelen harmóniában,
 mit a művészi álom
 nem rögzíthet szavakban,
 belőle a versben szilánk van.

Ez a szünetlen élmény
 eltávolít a földtől,
 fejemet kéken-túli égbe ásom,
 többé már nem remélvén
 táplálékot göröngytől,
 zord idegen lett boldog vallomásom.

Nem gyarapodni többre,
 nem élni, oda vágyom,
 honnan hűségesen kísér szerelmem,
 izzón olvadni benne,
 legyen szabadulásom
 attól, mi én, s nem az ő tükre bennem.

Ez esetben a poétika által felszabadított sokféleség nemcsak az individuális szabad akarat teherpróbája, hanem a személyes létezés elrendezettségének, biztonságérzetének megnyilvánulása.

Ha mindezt kiterjesztem – mint javasolta maga Schrödinger is – a poétikában is megjelenő „hézagokra” („die Lücken”), ezzel tudatosíthatom mindazt, amelyet Goethe már a maga gyakorlatában, és az általa

¹³ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 269. Az idézetet veszi: Fritz Meyer: *Eranos-Jahrbuch 1946*. Rheinverlag, Zürich, 1947, 190. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Beim Tod jedes Lebewesens kehrt der Geist in die Geisterwelt und der Körper in die Körperwelt zurück. Dabei verändern sich aber immer nur die Körper. Die Geisterwelt ist ein einziger Geist, der wie ein Licht hinter der Körperwelt steht und durch jedes entstehende Einzelwesen wie durch ein Fenster hindurchscheint. Je nach der Art und Größe des Fensters dringt mehr oder weniger Licht in die Welt. Das Licht aber bleibt unverändert” (73.).

„világirodalomnak” nevezett mezőben valaha megfigyelt. Ugyanakkor olyan tendenciákkal is szembesülhetek, amelyek a huszadik század folyamán a vallási ökömenének is alkotó elemei.

A magyar poétikában is megjelenik – a hangsúlyossá váló „hézagokat” kiegészítendő -- a keleti gondolkozásmód adaptációja, méghozzá a nagy költészet szintjén: az idézett József Attila és Weöres Sándor mellett Szabó Lőrinc (1900--1957) életművében. Prózáinkban pedig Szentkuthy Miklós (1908--1988) kapcsolódik tájékozódásával a keleti világ gondolkozásmódjához, a *Szent Orpheus Breviariuma* című – egész életművét keresztülfolyó – esszé-sorozatának egyik kötetét, az ironikus című *Europa Minor* éppen a keleti kultúrkör befogadásának szánva. Nem hinném, hogy mindez irodalmi divat lett volna, esetleg valamilyen tematikai-dekoratív kiegészítés, talán alkalmanként az apadó ihlet pótlására keresett tematika, sokkal inkább az európai gondolkodás alakulásának igénye által kiváltott poétikailag is érvényes igény jelentkezése.

Számomra a tizenkilencedik-huszdik századi *modernség* megnyilatkozási formái éppen a nyugati gondolkodásban megjelenő „hézagok” tudatosulásának fázisait jelentik. 1. A *monologikus* jelleg a szöveg egyértelmű végigmondásának, a kompozíció megalkotottságának igényével jelentkezik; az ember és világa értelmezésében fellépő zavarok leírása a hagyományos európai kauzális gondolkodás módozatainak segítségével. (Magyar irodalmi példával élve: Babits Mihály [1883--1941] költő és esszéíró világirodalmi számvetésének – bárha Goethe világirodalom-fogalmából indul ki -- tudatosan leszűkítve *Az európai irodalom története* címet adja.) 2. Az irodalomtörténet során a legtöbb szövegben, minden időben jelenlévő *dialogikus* jelleg a szerzők preferáltan kezdik alkalmazni. Szövegeikben szembeállítják a grammatikát és a kauzális logikát. A műalkotásban ezáltal a grammatikailag rigorózan megalkotott szöveg önmaga ítélet-jellegét kérdőjelezi meg. Ad absurdum: egyazon szövegen belül egyszerre jelenik meg állítás és annak a kétségbe vonása. Ez feleltethető meg a Schrödinger által jelzett „hézagok”-at felmutató határhelyzetnek: az embert és világát felmérő hagyományos európai gondolkozásmód megoldatlanságainak tudatosítása. Párhuzamosan jelenik meg mind a természettudományos, mind a poétikai gondolkodásban. Samuel Becket címadásával metaforikusan szólva: *Fin de partie*. 3. Ennek feloldásaként jelentkeznek a *szintetizált* jellegre való különféle poétikai törekvések. Céljuk a gondolkozásmód „dialogikus” határhelyzetéről való elmozdulás megszervezése, a „hézag”-ok kitöltésére alkalmazható módozatok felkutatása. A személyiség feloldhatatlanként feltűnő válságának felmutatása ellenében a személytelenségben való feloldódás lehetőségeinek feltalálása. A tragikussal szemben az elégikus szerkezet megszerkesztése. Ennek a *dialogikus* és *szintetizáló* jellegzetességnek a párbeszédét Gottfried Benn és T. S. Eliot költészetének elkülönülésével jellemezhetem.

Bárha az általam vázolt három jelleg elméletileg külön-külön leírható, történetileg mégsem határolható el egymástól, önálló irodalomtörténeti korszakolásuk szerintem nem jelölhető. Jellemzésükre annyit jegyezhetek meg, hogy egymást irreverzibilisen feltételező kategóriákként jelennek meg a tizenkilencedik-huszdik századi modernség történetében. Ennek a sémának két epizódja azután karakteresen elkülönült. Az *avant-garde*, amely a *monologikus* és a *dialogikus* jelleg átmenetét kísérletezi ki olyan monumentális alkotásokban, mint – a szinte egyidőben keletkező – *Transzszibériai próza*, a *Prufrock*, a *Mauberland* vagy a *Margita*, illetőleg -- egy évtizeddel később -- *A ló meghal a madarak kirepülnek*. És a *posztmodern*, amely a *szintetizáló* jelleg ad absurdum való végiggondolása, az alkotónak szerkesztővé való átmínősülése által, a szövegek egymást kiegészítő, opponáló illetőleg értelmetlenül egymásra meredésének folyamatát szervezi a gyönyörűsítés megvalósulásává.

Szememben az így felvázolható tizenkilencedik-huszdik századi modernséget a lírában a legkiforrottabban Ezra Pound képviseli. Ugyanakkor az általa megvalósított szintézis alakulásában – mint minden kor esetében -- a korszak költészete tudatosan is – de még inkább öntudatlanul, sőt nem egyszer a költőtársak kifejezett ellenszenvé ellenére -- összemenekült.

A magam elkövetkező kísérlete során a magyar költészetből három költő egy-egy alkotását veszem szemügyre abból a szempontból, hogyan szervült az adott költők munkássága az imigyen megképződő poétikai szintézisbe. Schrödinger ötlete mentén figyeltem fel olyan poétikai megoldásokra, amelyek összeolvashatóak a tudós fizikus kérdésfeltevésével, egyben pedig a magam poétikai rendjében határesetet jeleznek, a modernség *dialogikus* jellegének felmutatásával tendálnak a *szintetizált* jelleg megformáltsága felé. Megjegyezve természetesen, hogy korok és nézőpontok bármikor átrendezhetik a viszonyítási szempontokat, új kérdező horizontokat nyithatnak, ennek megfelelően másfajta olvasási – és ebből következően: összeolvasási -- trendeket kanonizálhatnak. Ugyanakkor Szabó Lőrinc szavával én is elmondhatom: „ha itt és most és én tekintem: / így forognak a csillagok!”¹⁴

¹⁴ Szabó Lőrinc: *Csillagok közt*. Megjelent: 1932. január 6. Szabó Lőrincnél ennek a versnek a kezdő felütésétől („Törvényszék? Én is az vagyok!”) számíthatjuk költészetében a *Kritik der praktischen Vernunft*-beli kanti kategórikus imperatívusz közismert szállóigéjének („Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer neuer und zunehmenden Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir”) tudatos felülírását, a morál és az igazság kérdésének relativizálását. Nem véletlen, hogy az 1932-es *Te meg a világ* kötetében éppen az 1931-es keletkezésű *Tao Te King* és a *Rigvéda* című versek után következik.

1. József Attila: „Költőnk és Kora”

Behatolás a „hézagba”. Feltételezésem szerint a modernség *dialogikus* jellegének, az ok-okozati felfogásmódnak drasztikus opponálását József Attila egyik utolsó verse, a „Költőnk és kora” jeleníti meg (megjelent a költő által szerkesztett folyóirat 1937 októberi számában). A kortárs európai irodalomban létrejött azon költeményekkel tudom együtt olvasni, amelyek a *dialogikus* jelleget opponáló és felülíró *szintetizált* jelleget alakítják ki poétikájukban.

József Attila az 1934 nyarán publikált *Eszmélet* című versében még tudatosan a kauzális gondolkozás határhelyzetének *dialogikus* megélését vezeti fel, jelölve a külső és belső világ egyszerre megélésének útját: „Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj -- egy nap sűt idebent”.; de egyben ugyanennek poétikai érvényét még meg is kérdőjelezve: „ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret”.

Ennek következtében azzal az antinómiával találkozunk, amellyel Schrödinger gondolatmenetét követve is találkozhatunk: „Hérakleitosz tudja, hogy az álomban és éber állapotban tett érzékelések között önmagukban nincs különbség. A valóság egyetlen kritériuma a közösség. Ennek alapján konstruáljuk meg a reális külső világot. Minden tudatszféra részben átfedi egymást -- nem éppen ennek tulajdonképpeni értelmében, ez lehetetlen, hanem olyan testi reakciók és közlések révén, amelyek megértését kölcsönösen megtanultuk. A tudatok közös része alkotja a valamennyiünk számára közös világot [...] Aki az utóbbit nem ismeri el [...] bolond; vagy úgy cselekszik és beszél, mint egy alvó; mert az álomban elfordul az ébren levők közös világától a saját álomvilága felé”¹⁵.

Ebből következően felvetődhet a kérdés: ha Énünk *maga* a világkép, azonos az egésszel, és ezért nem lehet annak része, akkor hogyan magyarázható, hogy a tudat-Ének száma nagy, a világ viszont csak egyetlen. A „tudatok közös része” („die Überschneidung der Bewußtseine”) hogyan alkotja a „valamennyiünk számára közös világot” („die allen gemeinsame Welt”)? Hogyan lehet, hogy a részleges tudattartományok tartalmi részben fedik egymást, és aki hallucinációit vagy álmokképeit összetéveszti a valósággal, örülnék nevezzük?

Ez az a pont, ahol természettudós gondolkozás és poétikai cselekvés keresztezi egymást: az egymást fedő tudattartományok kommunikációja nyelvi eszközzel történik. A kérdés a nyelvi meghatározottság kérdését is felveti: „a tudatszférák kirekesztetlen elkülönültsége, egymástól való teljes és kifürkészhetetlen kizártsága következtében pillanatnyi kételyünket fejeztük ki, vajon egyáltalában képesek leszünk-e valaha határozottan állítani, hogy tapasztalataink különböző áramainak egy része (az a rész, amelyet »külsőnek« nevezünk) hasonló, sőt csaknem azonos. De mihielyt rájövünk, hogy e pont tekintetében megvan a megértés lehetősége, s hogy a rendelkezésünkre álló nyelvekben szerencsére megvannak a megértéshez szükséges eszközeink is, rögtön hajlamosak vagyunk a megértés pontossági fokának túlbecsülésére és az elkerülhetetlen korlátokról való elfeledkezésre”¹⁶. A kauzális gondolkozás elfeledkezik a korlátokról és csak a „külső” („external”) tapasztalatok („experience”) „hasonló, sőt csaknem azonos” („similar, indeed almost identical”) mezőiről vesz tudomást és kirekeszti „az egymástól való teljes és kifürkészhetetlen kizártság” („their total and impenetrable exclusion of each other”) következményeit, azokat a hallucináció vagy álmokkép világába utalja, az azt nyelvileg megfogalmazni akaró *örülnék* minősítve. A természettudós ezen a ponton csak kételyét jelzi, korlátokról beszél, csak hogy e hézag a költő számára az alkotás során megoldandó feladatként jelentkezik. A *dialogikus poétikai gyakorlatra* való rátérés (még a nem kiélezett életrajzi helyzetben, bár végletes poétikai következtetésekkel) a 20-as évek végén Szabó Lőrinc esetében például pszichés és alkotói válságot váltott ki: egyéves hallgatást, több éves drogos (bárha sohasem drogfüggő) életmódot is kezdeményezett. József Attila a „Költőnk és Kora” című versben jut el e komplex problematika -- öntudatos vagy sejtelemszerű -- csomósodásához, a nyelvi meghatározottság megkérdőjeleződésének átélése következtében.

¹⁵ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 257--258. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Heraklit ist sich bewußt, daß an sich zwischen den Sinneswahrnehmungen im Traum und im Wachen kein Unterschied ist. Das Kriterium der Wirklichkeit ist einzig die Gemeinsamkeit. Auf Grund desselben konstruieren wir uns die reale Außenwelt. Alle Bewußtseinssphären überlappen teilweise – nicht im ganz eigentlichen Sinn, das ist unmöglich, aber auf Grund von körperlichen Reaktionen und Mitteilungen, die wir wechselseitig verstehen gelernt haben. Die Überschneidung der Bewußtseine bildet die allen gemeinsame Welt. [...] Wer das letztere nicht anerkennt, ist [...] ein Verrückter; oder er handelt und redet wie ein Schlafender; denn im Schläfe, ja, da wendet ein jeder sich fort von der gemeinsamen Welt der Wachenden in seine private Traumwelt.” (61--62.).

¹⁶ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 296--297. Idézett angol nyelvű tanulmány II. fejezetéből, címe: *Linguistic information and our common possession of the world*. „We started off by doubting for a moment, faced with the inexorable separateness of spheres of consciousness, and their total and impenetrable exclusion of each other, whether we could ever arrive at affirming that a certain part of our various currents of experience (the part which is called »external«) is similar, indeed almost identical. As soon, on the other hand, as we have grasped the possibility of reaching understanding on this point, and are lucky enough to possess, in the languages which we have at our command, the means to such understanding, we at once become inclined to over-estimate the degree of precision in this understanding and to forget its inescapable limitations” (78--79.).

Megszűnik a kettőzött világ, az objektiváltság: „Nem való ez, nem is álom”. Ezt a határhelyzetet még egyszer, ironikusan, ok-okozati jelleggel akarja megnevezni, de csak képletes idézőjelre futja („ugy nevezik, szublimálom ösztönöm”); erősebb az oldás: a nyelvtől elszabaduló kép („mint oszol”). Ez a pont, amelyben a korábbi verseiben leírt, és az *Eszmélet* című versben dialogikus helyzetbe helyezett „vas világ a rend” megszűnik poétikai ihlető lenni; „Most homályként száll tagjaimban álmom s a vas világ a rend”. Ebből a kettősségből poétikailag kell valahogyan kilépnie. Korrekcióra van szüksége. A jelentéstől eloldott szavak vizsgálatát választja, amely elvezeti verse végén valami dalszerűen dúdolható pszeudó-kép megformálásához.

Leírhatom ezt a poétikai alakulást a kortársi európai költészet eseményeivel összhangban: összeolvashatom ezt a poétikai stációt Yeats kései verseivel, Rilke elégiáival. De – egy sajátos közvetítésre felfigyelve -- még a *Tao te king* világában való elhelyezkedést sem zárhatom ki, oda kell figyelnem Huxley és Schrödinger már jelzett felvetésére: „De éppen ez az a hely, ahol véleményem szerint a görög természettudományos gondolkodás valóban helyesbítésre, a »Kelettel való keveredésre« szorul”¹⁷. Végül is a vers létrejöttének ezt az olvasatát sem hagyhatom figyelmen kívül.

* * *

„*Tragic joy*”: a huszadik századi líra elégiái hangneme A „*Költők és Kora*” József Attila egyik utolsó és mindenképp nagy jelentőségű költeménye.

„*Költők és Kora*”

Hatvany Bertalannak

Ime, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen
címe: „Költők és Kora”.
Ugy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora...

Ugy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág;
ahogy zúg a lomb, a tenger,
ahogy vonítanak éjjel
a kutyák...

Én a széken, az a földön
és a Föld a Nap alatt,
a naprendszer meg a börtön
csillagzatokkal halad –
mindenség a semmiségbe’,
mint fordítva, bennem épp e
gondolat...

Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Úrhöz szállna, fönn.
Mint léggömböt kosarához,
a testemhez kötözöm.
Nem való ez, nem is álom,
ugy nevezik, szublimálom
Ösztönöm...

Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.

¹⁷ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 270. Idézett német nyelvű tanulmány: „Es ist das aber genau die Stelle, wo m. E. das griechisch-naturwissenschaftliche Denken wirklich einer Korrektur, einer »Blutmischung mit dem Osten« bedarf” (74.); Schrödinger ezzel Huxleyre hivatkozik, Aldous, Huxley: *The Perennial Philosophy*, Chatto & Windus, London 1946.

E világban dolgozol
s benned dolgozik a részvét.
Hiába hazudozol.
Hadd most azt el, hadd most ezt el.
Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol...

Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyepek és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
Halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.

Két tárgyilagos leírását ismerjük a vers keletkezésének, amely egymást kiegészíti és mégis lényegileg ellentétes interpretációt tesz lehetővé¹⁸. A filológus Tverdota György professzor az életrajzhoz kötve tragikusan logikus keletkezéstörténetet mutat be: az idegileg ekkor már súlyosan beteg, depressziós költő orvosai-barátai unszolására a témátlanságot, az ihlethiányt teszi meg versalakító és szervező -- ha nem is erővé és nem is ihletté, de legalább -- tematikává. Hiszen József Attila életműve építkezése során éppen a legnehezebb életrajzi pillanatban találkozik poétikája megújításának költészete egészéből következő problémájával. Barátainak aggódó vélekedése, orvosainak szakvéleménye de magának a költőnek is önmagával tudatosított arcképe egyként a *bolond-lét* biológiai tényével fenyegetik. És ez az állapot egybeesik azzal a poétikai gondolkodásában elkövetkező változással, ami alkotói eszközének, a nyelvnek az alkalmazásában ahhoz a pozícióhoz jut el, amelyet a filozófiai közgondolkodás Herakleitosz óta éppen a szocializációs konszenzus alapján *bolondnak* minősít. József Attila Tverdota által számba vett alkotói önértékválsága szerintem ebből, az egymást felerősítő életrajzi-biológiai helyzetből és poétikai megoldáskeresésből eredeztethető.

Ezzel szemben a kortárs költő, Vas István (1910--1991) a vers dalolhatóságát (egy konkrét nótához kötöttségét) és a verset záró *kép* felől visszafelé haladó szerkesztettség boldog alkotói hangoltságát hangsúlyozza. Megérzi a mélypontban összesúlyozódó kiindulási lehetőséget, a Semmi ellentett horizontját, a dallá formált Valamit.

Akár a vers kezdetétől eredeztetjük a költemény genezisének (Tverdota), akár a zárókép megalkotottságának utólagos értelmezéseként fogjuk fel a vers elejét (Vas István): mindkét magyarázat szerint éppen a nyelvi konvenciókból való kioldás az alkotás kimondott célja, a vers belső történetének témája. Előlről: a hangok újrakomponálása a fogalommal szemben; hátulról: a jelző és jelzett közötti logikai egyezés felmondása egy pszeudo-kép megalkotása során. Mindkét leírás bizonyító erejű, egyik sem megy túl a tárgyszerűen köthető -- életrajzi és poétikai -- eseményekkel való kapcsolódáson. Kérdésem: elvben kizáró ellentétek-e a tragikus és a boldog; és József Attila verse esetében a két leírás kioltja vagy éppen felerősíti egymást?

Az 1992. június 18--19-én Pécsen József Attila költészetéről tartott tanácskozás (amelyen jelen dolgozat ötlet szintű vázlata is elhangzott) különböző indíttatású és témájú előadói egy dologban egybehangzóan arra a következtetésre jutottak (jutottunk), hogy a *Nagyon fáj* kötet (1935) utáni, életrajzilag tragikusan -- feltehetően öngyilkossággal -- megszakadó pályaszakasz egyfajta poétikailag leírható *derű* megfogalmazására törekszik¹⁹. A megnevezésben konszenzusra ugyan nem jutottunk. Nekem is csak utólag, az előadásokat reflektálva hívta fel a figyelmemet Kurdi Mária professzor, az íróirodalom szakértője a megemlegetett József Attila-versekkel egyidős kései Yeats-versek (az 1936--39-es *Last Poems* kötet darabjainak) visszatérő kifejezésére, a biográfiai és a poétikai események dialogikus ellentétét hangsúlyozó "tragic joy" formulára. Példaként: „Hector is dead and there's a light in Troy; / We that look on but laugh in tragic joy” (*The Gyres*)²⁰; „All things fall and are built again, / And those that build them again are gay” (*Lapis Lazuli*)²¹.

¹⁸ József Attila: „*Költőnk és Kora*”. Bemutatja Tverdota György és Vas István, Magyar Helikon, Bp., 1980. A vers kéziratának reprodukciója és értelmezése.

¹⁹ Főként Beney Zsuzsa költő és esszéista, Horváth Iván filológus és Szőke György pszichológus előadásaira és hozzászólásaira gondolok. Mindhármán a József Attila-kutatás elismert, neves magyarországi személyiségei. A tanulmányok megjelentek az *Irodalomismeret* 1992. szeptemberi (III. évf. 2--3.) számában.

²⁰ A vers idézet szó szerinti fordításban: „Hector halott és Trója ég, / mi, akik nézzük, csak nevetünk tragikus gyönyörben” (*Gyűrűk*).

²¹ Kálnoky László fordításában: „ledől s felépül valamennyi mű, / s ki felépíti újra, mind vidám” (*Lapis Lazuli*).

De ne csak a magunk olvasatára hivatkozzam, az író költő egyik monográfiája, Louis Mac Neice éppen emiatt a hangnemi megoldás miatt hasonlítja Rilkéhez Yeatset: „Mind Yeats, mind Rilke, az általuk megismert szenvedés, zavar és reményvesztettség ellenére ragaszkodik ahhoz, hogy a Művészet, s mi több, az Élet fő hajtőereje az öröm. A tizedik *Duinói Elégiáiban* alapvető paradoxonként a megszemélyesített *Panasz* vezeti a nemrég meghalt ifjút az Öröm forrásához, és azt mondja neki: »Emberi körben megtartó folyam-áram« [Tandori Dezső fordítása]. Yeats is azt tartja, hogy a *Panasz* el tud vezetni az Öröm forrásához, és egyik kései versében leírja ezt a nagyon is igaz paradoxont: »Hamlet és Lear vidám« [Kálnoky László fordítása] – Kleopátra öngyilkossága végül is az élet értékének és az életörömnek is érvényesítése. Ahogy Rilkének, a maga elhagyatottsága ellenére fel kellett tételeznie, hogy az Ittlét gyönyörű, Yeats a családások során eljutott ehhez a következtetéshez: »A barlangból jó egy hang, / Egyetlen szót tud: örvendj!«²²

És ha már Yeats monográfiája Rilke felé fordítja figyelmemet, én is idézhetem a *Duinói elégiák* tizedik darabjának zárását, ahol a Glück kifejezés hangsúlyos jelenléte éppen ezt a kettősséget vonzza; a „steigendes” és a „fällt”, a növekvő és a lehulló ellentétét fogja egybe: „Und wir, die an steigendes Glück / denken, empfänden die Rührung, / die uns beinahe bestürzt, / wenn ein Glückliches fällt.”²³

Ez az ittlét boldogságát a mulandósággal egybeérzékelő szemlélet az, ami oppozícióra készíti az európai lírában megképződött ok-okozati egymásutániságot (például József Attila már említett *Eszmélet* című versében: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra”).

A rilkei „Hiersein” és „Dasein” megjelenése ez a versben, amely egyszerre jelenti a tett nélküli képek és a képek nélküli tettek jelenlétét. Mind a kilencedik, mind a tizedik Rilke-elégia az embernek a nyelvvel való viszonyát is felveti, mint a világban való létezés „miként”-jének meghatározóját.

Idézek a kilencedikből: „Sind wir vielleicht hier, um zu sagen: Haus, / Brücke, Brunnen, Tor, Krug, Obstbaum, Fenster, -- / höchstens: Säule, Turm... -- aber zu sagen, verstehs, / oh zu sagen so, wie selber die Dinge niemals / irrmig meinten zu sein”. És a tizedikből: „Und höher, die Sterne. Neue. Die Sterne des Leilands. / Langsam nennt sie die Klage: Hier, / siehe: den Reiter, den Stab, und das vollere Sternbild / nerulen sie: Fruchtkranz. Dann, weiter, dem Pol zu: / Wiege, Weg, das brennende Buch, Puppe, Fenster. / Aber im südlichen Himmel, rein wie im Innern / einer gesegneten Hand, das klarenglänzende M, / das die Mütter bedeutet...”²⁴

És ha eddig Yeatset és Rilket összeolvasták, hadd csatlakoztassam ebbe a társaságba a magyar József Attilát is. Hiszen a harmincas évekbeli legjobb barátainak egyike, Fejtő Ferenc a napokban hívta fel figyelmemet arra, hogy „József Attila olvasta Rilket, nekem is felolvasta, tőle ismertem meg, addig nem ismertem a *Duinói elégiákat*. Rokónának érezte, próbálta fordítani is, csak már nem volt rá ideje”²⁵. Az idézett szövegek folytatásaként tehát joggal olvashatom a „*Költőnk és Kora*” című vers indítását, a dolgokat megnevezni akaró, a hangokig lebontó analízist, amely ebben az összeolvasásban éppen a megnevezés cselekvése:

Ime, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen

²² „Both Yeats and Rilke [...] insist, for all their recognition of misery and bewilderment and frustration, that the mainspring of Art, and even of Life, is joy. In the Tenth *Duino Elegy* it is, by a basic paradox, the personified *Lament* that leads the newly dead youth to the source of Joy, die Quelle der Freude, and tells him: »Bei den Menschen / ist sie ein tragender Strom«. (Among men it's a carrying stream.) Yeats too held that a Lament can lead to the source of Joy and in a late poem makes the very true paradox that »Hamlet and Lear are gay« (Cleopatra's suicide was after all an assertion of the values of life and of the joy of life also). Where Rilke, in spite of his loneliness, has to admit that Hiersein ist herrlich, Yeats has progressed through a series of disappointments to the conclusion: »Out of Cavern comes a voice / And all it knows is that one word Rejoice.«” Luis Mac Neice: *The poetry of W. B. Yeats* (1941), Faber paper covered editions, 1967., 162.

²³ Szabó Ede fordításában: „És mi, az egyre növekvő boldogság / álmodói, mi úgy hatódnánk / meg, már szinte a döbbenetig, / mint, ha lehull, ami boldog”, Tellér Gyulánál: „a fölszálló öröm” és „hogyha lehull, ami boldog”, Tandori Dezsőnél: „a boldogság fokozását vélők” és „ha lehull, aki boldog”.

²⁴ Tandori Dezső fordításában a kilencedik: „Talán azért vagyunk itt, hogy azt mondjuk: ház, híd, / kút, kapu, korszó, gyümölcsfa, ablak legföljebb: / oszlop, torony... de tényleg mondani, értsd meg, / ó, úgy mondani, ahogyan a dolgok, mélyeiken sem, / nem, nem gondolták volna, hogy így vannak”. A tizedik: „S följebb: csillagok. Újak. A fájdalomföld csillagai. Lassan / nevezi meg őket a panasz: -- Lásd, ott: / a Lovas, az a Bot, amaz meg, a teljesebb csillagkép, / íme: Gyümölcskoszorú. De tovább, a pólusig, így jön: / Bölcső; Út; Égő Könyv; Bábu; Ablak. A déli / égen pedig, oly tisztán, mint egy áldott / kéz tenyerében, a tündöklettel csillámló M, / a nagy Mindenség közelítése: az Anyák...”

²⁵ Beszélgetésünket magnetofonra is felvettem, dátuma: 2004. augusztus 18. Kérdésemre – tudott-e annyira németül? – azt válaszolta még: „Annyira tudott. Különben is először szótárral olvasta”.

címe: „Költőnk és Kora”.

Ez még hangsúlyosabban jelent meg a harmadik sor egyik fogalmazványában: „Szabály szerint költi kényem”.

Másrészt megjelenik a cselekvés nélküli kép, a természet, a hasonlat, a fausti Gleichnis, amely a huszadik században is a tragikus léthelyzet feloldásának poétikai megjelenési formája. A *Tizedik duinói elégia*ban: „Aber erweckten sie uns, die unendlich Toten, ein Gleichnis, / siehe, sie zeigten vielleicht auf die Kätzchen der leeren / Hasel, die hängenden, oder / meinten den Regen, der fällt auf dunkles Erdreich im Frühjahr”.²⁶

Emellé pedig idézhetem a József Attila-vers záró négy sorát az egyszerre növekvő és lehulló boldogságról:

Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol...

Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyepek és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyul.

Az emberi történetet ellentétpontozó poétikai pozíció *dialogikus* jellegét tudatosító és felülíró *szintetizált* jelleget alakító versszerkesztés éppen ekkor, József Attila legutolsó verseinek keletkezése idején jelenik meg a világlírában. Ha pedig ezt figyelembe vesszük, Tverdota György filológusi keletkezés-rekonstrukciója és Vas István érzékeny befogadó poétikai megfigyelései nemhogy kioltanák egymást, de éppen hogy együttesen a vers leírásának új horizontjára hívják fel a figyelmet. A „Költőnk és Kora” című költemény a kauzális összefüggések függvényeként a nyugati gondolkozás határhelyzeteit felmutató, a húszas évektől kiteljesedő poétikai formációt jelentő *dialogikus versbeszéd*²⁷ meghaladására tett kísérlet egyik poétikai megvalósulásaként méltatható.

* * *

Egy dedikáció sajátos jelzése. Hogy a versnek az ekként leírt poétikai pozíción belüli helyét pontosíthassam, egy lezáratlan (talán lezárhatatlan) filológiai kérdést kell kiemelnem a két idézett dolgozatból. A vers dedikációja Hatvany Bertalannak szól, aki akkoriban családja nevében József Attila mecénázóját látta el. Az ipari báró Hatvany család a huszadik század első felében jelentős mecénási szerepet töltött be a magyar irodalom történetében. Közismertebb a politikus Lajos báró, az 1918-as polgári forradalom egyik főszereplője, akinek nevéhez három rangos költőnemzedék egy-egy tagjának felfedező méltatása (Ady Endre, József Attila és a második világháború utáni magyar líra egyik legmarkánsabb képviselőjeként megjelenő Juhász Ferenc), valamint a magyar modernség legrangosabb folyóiratának, a *Nyugatnak* (1908–1941) a támogatása fűződik. Bertalan nem volt ennyire az érdeklődés homlokterében. József Attilával volt kapcsolata is epizódikusabb jellegű. Ebből is következik, hogy a verset bemutató Vas István mint a szponzori *szerep* honorálását fanyalogja a dedikáció tényét, Tverdota György pedig mint a segélyt ellensúlyozó esetleges baráti ajándékot jellemzi. Különben maga a dedikációval megtisztelt személy is ekként méltatja a költő „ajándékát” nem sokkal a vers megjelenése után készült nekrológjában²⁸. A magam részéről a dedikációt mégsem a mecénáshoz kötém, inkább az *orientalistához*, akinek *Ázsia lelke*

²⁶ Tandori Dezső fordításában: „Ám ha a végtelenül holtaktól kelne szívünkben / valami hasonlat, lásd, ez esetleg a csupaszon álló / mogyoró csüngő barkáira mutatna, vagy éppen / az esőt gondolná, mely a sötét földekre zuhan le tavasszal”.

²⁷ Lásd: „*de nem felelnek, úgy felelnek*”. *A magyar líra a húszas-harmincas éves fordulóján*, szerk: Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő, Pécs, 1992. (JPTE Irodalomtudományi Füzetek).

²⁸ Hatvany Bertalan: *Attila*. Megjelent a *Szép Szó* 1938. január–februári emlékszámban; a szöveget idézem: *Kortársak József Attiláról II. (1938–1941)*, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Tverdota György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

című átfogó koncepciójú szintetizáló könyvével József Attila – ha távolságtartóan, marxista szellemben – kritikusként foglalkozik²⁹.

Vélekedésemet igazolja Fejtő Ferenc emlékezése is³⁰. Különben a József Attila Hatvany Bertalannak szóló dedikációjában rejlő személyre szóló tematikus kapcsolódást hangsúlyozza aztán utóbb Hatvany Bertalan emlékezése is³¹. Az emlékezés egy metafizikai jellegű beszélgetésre utal: „Egy héttel azelőtt, vagy valamikor, a világűr terjedésének a funkciójáról beszéltünk, pedig igazán sem az ő, sem az én mesterségemhez nem való valamiről, de olyasmiről, ami elvontan mindkettőnknek kellett hogy érdekeljen, és hogy ma még élek, ma is még érdekel az idea. Tudja jól, hogy ma úgy állunk, hogy két teória van: a big-bang, a teremtés ősatomrobbanása, és a Holt-féle állandó hidrogénkitörés. A Holt-teória nem létezett akkor még, a big-bangról beszéltünk és a Doppler-effektről, melyet egyikünk sem értett, de érdekes volt. És végtelenségről, kozmikus törvényről, amit Attila természetesen, mint jó marxista, ateista terminológiával fejezett ki, én pedig mint jó agnosztikus a mai napig úgy fejezem ki, ha kedvem van, hogy így fejezzem ki, hogy az Isten. Értve ezalatt természetesen nem azt az antropomorf istenséget, aki ábrázolható volna vagy akinek a személyi tulajdonságai különösebben bizonyosak vagy fontosak lennének, a kozmikus törvényeknek az összességét jogom van így nevezni, ha kedvem van. Ilyesmikről beszélgettünk barátságosan, pár nappal később jött ezzel a verssel: Íme itt a költeményem. És elolvasta. Megköszöntem nagyon”. És ha számításba veszem az ajánlásnak ezt a vonatkozását is, akkor a verset az európai gondolkodásmód egy kiemelt fordulópontja speciális poétikai befogadásaként is („Blutmischung mit dem Osten“) feltételezhetem.

Hatvany maga igen óvatosan figyel József Attila keleti vonatkozásaira. Nem a keleti szövegekből eredeztetni az általa megemlegetett József Attila helyeket, hanem éppen fordítva: csakis a meglevő szövegeknek egybeesését vagy hasonlíthatóságát emlegeti fel. Ő összeolvassa a szövegeket, de jelzi különböző eredetüket is. Az egyik legnyugatibb típusúan szerkesztett József Attila szöveget így helyezi el a *Tao te king* környezetében: „A forma, a tiszta, a csiszolt forma, úgy alakult ki az ő világában, mint a kristály az oldatban: a mai káoszából feltörő vágy ez a rend után. Verslábak a kristály facettái. Rím, élesen vágó rím a kristály szöglete. S ha van keménység – tán nyersesség – a verseiben, úgy az a gyémántkristály keménysége: a forma tökéletessége, az ember formavágya, s a természetnek szabályok -- törvény és ész és szépség szabályai -- után való vágyakozása:

Mig megvilágosúl gyönyörű
képségünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
öszönöket idebent...

Az a rend ez, amely egyazon törvénnyel alkotja szimetriássá az élettelennek mondott kristályt meg az élő teremtményt: az a Rend, amely minden út eleje és vége, minden történés legfőbb értelme. Kelet rendje ez, a Tao. Valami mélységesen keleti van József Attila költészetében; a nyugati kultúrának, a nyugati életformáknak ez a nagy rajongója, francia versek mesteri fordítója, keleti lélek volt, mélységesen szintézis-kereső voltában³². [...] A költő, aki az analízisben kereste lelke rúgóit, *boldog* a szintézisben volt: kelet szintézisében, népek, fajok, apák, anyák, életek és halálok nagy, örök Egységében. Sokszor próbáltam rávenni: üljön neki, ismerje meg végre léte, belseje igazi gyökereit, foglalkozzon Ázsia ősi bölcsességével. Ő mindig húzódozott ettől. Talán attól félt, szembe kell fordulni egyik mesterének, Freudnak rendszerével – azzal a rendszerrel, amelytől lelki gyógyulást, feloldást: *rendet* várt. Hiszen tudta, hogy Jung, az „eretnek“

²⁹ Hatvany Bertalan: *Ázsia lelke*, Franklin, Bp., é. n. [az Országos Széchényi Könyvtárban a könyv növedéknaplózási évszáma: 1935]; József Attila: *Ázsia lelke. Megjegyzések Hatvany Bertalan könyvéhez*, Szép Szó, 1936. márc. Kötetben: J. A.: *Összes Művei, III.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1958., 179--183.

³⁰ Idézett beszélgetésünk során kérdésemre, érdeklődött-e József Attila a *Tao te king* iránt, így határozottan válaszolt: „Érdeklődött! Hallgattuk Hatvany Bertalant Vágó Mártánál, de Hatvany Bertalan lakásán szintén”. Kérdésemre, hogy Hatvany Bertalannal szerették-e egymást, határozott igennel válaszol, majd hozzáteszi: „nem a pénze számított, nem az, hogy segítette Attilát”.

³¹ Vezér Erzsébet: *Beszélgetés Hatvany Bertalannal, Kritika*, 1980. 12. sz.; *Irodalomismeret*, VI. évf. 1995. 3. sz. 11--12.

³² Hatvany nekrológ-szövegbeli magyarázatához hasonló fejtegetést olvashatott még maga József Attila is életében, az általa ismertett Hatvany-könyvben: „De míg Konfucius a társadalom megjavításának s a helyes rítusoknak útján kívánta az emberiséget a természet hatalmaival összhangba hozni, addig Lao-tze egyenesen az egyént akarja belekapcsolni a természetbe. A Tao bent van valamennyiünk szívében: csak tudatára kell jönni. Ennek módja az igénytelen szemlélet és az elmélyedő meditáció. Csak az, aki elvonul a világ zajától és függetleníti magát a társadalom rítusaitól, csak az képes a benne rejlő Tao-t felszabadítani. Akinek ez sikerül, halhatatlanná válik.” (Hatvany Bertalan: *Ázsia lelke*, i. k. 127.)

azóta halad Freudtól távolodó utakon, amióta megismerte Kelet tanait. Pedig a tökéletes forma költője értette és élvezte Kelet tökéletes művészetének szavát. [...] A rokonságot – a tökéletességet keresők, a kontemplálók rokonságát – megérezte a japáni rajzban. Mégis: félretette. Tudta, hogy már Konfucius megmondotta: »embernek emberhez való tökéletes viszonya a kölcsönösség«. De ezt ő jobb szerette Hegelen és Marxon keresztül kifejezni. Ismerte azt a konfuciuszi mondást is: »a szavak értelmének helyreigazítása a legfőbb szükségszerűség«³³. De a szavak művésze, az értelem rajongója Freudban, a lélek zavarainak kibogozójában találta meg a mesterét. S én úgy hittem, ezek az utak is el fogják őt vezetni az Egység nagy tudatához, amire úgy vágyott. Mert az ő racionális, egyenes és őszinte istentagadása sohasem volt más, mint az Egy keresése: azé az Egyé, akit ő nem tudott, nem is akart istennek nevezni, mert túlságosan érezte a tudatlanok istenfogalmának rokonságát a freudi apakomplexummal. Nem tudom, boldogabb lett volna-e, ha az Egyet, a Rendet, más utakon keresi. De tökéletesebb művész, jobb ember akkor sem lehetett volna soha³⁴.

Hatvany utóbb pedig, *Tao*-fordításában olvassa össze a *Tao te king* egy helyét egy József Attila-szöveggel: az 5. vers utolsó két sorához („Hiú szavak hiú soránál jobb a szívünk középutját követni”) ezt a kommentárt fűzi, mintegy megfeleltetve a József Attila-i helyet e részlettel: „csung egyaránt jelent közepet, közép utat és azt, amit -- József Attila szavaival -- szívünkben hordunk”³⁵. Sőt ugyanitt, a kiadás hátsó borításán a szerző életrajzát így zárja: „E könyv egyben búcsú. Maradj fölöslegesnek -- mondotta József Attila”. Imigyen saját életrajzába is beleírta taoista alapon József Attila szavait.

Egy kétségtelen: a költő olvashatta és hallhatta Hatvany Bertalan 1935 karácsonyán elhangzott előadását, amelyben szó volt a *Tao te king*ről is, sőt a bemutatott próbadarabot is ismerhette³⁶:

Van egy valami, Valami titokzatos
Még nem volt ég, se föld, s ez létezett.
Csendben volt, egyedül volt.
Egyedül áll és változatlan.
Kört ír le s mégis változatlan.
Nevezhetném Világ-anyjának
De nem tudom nevét.
Talán mondhatnám Lét vagy Értelem,
Vagy nagynehezen Nagy-nak mondhatom.
Nagy: mindig mozgásban lévő
Örök mozgás az, végtelenség
S a végtelen magába visszatér.

Hatvany előadásában a *Tao te king*re utalva Schrödinger későbbi gondolatmenetével egybehangzóan vélekedik: „Aki leküzdi a szomszédját, aki túllép a látható világ alkotta vágyakon és érzelmeken, az leküzdötte az ok és okozat láncolatával meghatározott sorsát! Mert ok és okozat nincsenek az egyénhez, az egyén életéhez kötve. Az egyéni életen túl működnek tovább az elmúlt tettek, az elhangzott szavak és az elgondolt gondolatok következményei s szétgyűrűző rezgéseik megbolygatják, meghullámoztatják a lét tengertükrét. Egyén nincs, minden pillanatban más vagyok már, mint az előzőben: illúzió a pontoknak az a folyamatossága, amit én-nek nevezünk”³⁷.

³³ Ugyanezt olvashatta József Attila Hatvany Bertalan leírásában is: „amit Konfucius megigazulásnak, helyreigazításnak nevez, az valóban valami teljesen egyedülálló az emberi szellem történetében. Amidőn megkérdezték, mit tart a legfontosabbnak a világban, azt mondotta: a nevek helyreigazítását, [...] úgy érzi, hogy a fogalmak összezavarása minden baj okozója” (Hatvany Bertalan: *Konfuciusztól Nehemiásig*. Felolvasatott az IMIT 1935. dec. 25-i ülésén. Különlenyomat az IMIT 1936-os Évkönyvéből. 107.). Hatvanynak – József Attilával kapcsolatot teremtő gondolkozásában ez az idézet fontos helyet foglalhatott el, hiszen későbbi *Tao te king* fordításában is kitér erre: „Járható út nem örök út, / kimondott név nem örök név.”; a fordításhoz fűzött jegyzetében Hatvany még meg is jegyzi: „Waley [...] így fordítja a mondatot: az az út, amelyről szólhatunk, nem a Változatlan Út, az a név, amelyet megnevezhetünk, nem a Változatlan Név. [...] a hagyományos értelemben, arra az igazságra utal, hogy az emberi szóhasználat sohasem képes a dolgok igazi lényegét kifejezni. Minthogy magunk is meg vagyunk győződve arról, hogy a kimondott vagy megnevezhető szó nem örök név, fordításunkban e hagyományos értelmezést választottuk” *Az út és az ige könyve: a Tao Te King*, Hatvany Bertalan magyar fordítása bevezetéssel és magyarázatokkal, Látóhatár (München), 1957.; 2. kiad. Újvári-Griff, 1977., 19.).

³⁴ Hatvany Bertalan: *Attila...* idézett nekrológ, 970–972.

³⁵ *Az út és az ige könyve: a Tao Te King*, Hatvany Bertalan magyar fordítása bevezetéssel és magyarázatokkal, Látóhatár (München), 1957.; 2. kiadása: *Lao-tze: Az út és az ige könyve. A Tao Te King. Hatvany Bertalan fordítási kísérlete és tanulmánya*. Újvári „Griff” Verlag, München, 1977.

³⁶ Hatvany Bertalan: *Konfuciusztól...* idézett előadás, a fordított és felolvasott vers a 104. oldalon található.

³⁷ Hatvany Bertalan: *Konfuciusztól...* idézett tanulmány, 109.

És ugyanott, a *Tao te king*-idézet mellett a szöveg, amely Rilkéhez és magához a vershez is hasonlóan a boldogság fogalmát definiálja a tett nélküli képpel: „a bölcs szerinte visszavonul a pusztába, vagy nem is a pusztába: a természetbe. Abba a természetbe, amellyel egy az ember. A boldogság szerinte nem tettekben kerül megvalósulásra, hanem a befelé forduló lélek szemlélődéseiben”³⁸. A József Attila-vers ennek szellemében, önmegszólító felhanggal (a vers leírói végül is nem tudták eldönteni: megszólítás vagy önmegszólítás): „Hadd most azt el, hadd most ezt el. Nézd”.

A vers dedikációja tematikailag is kapcsolódik Hatvany Bertalanhoz, a vers pedig kapcsolódik az európai természettudományos gondolkodás válságához. Éppen hogy annak két véglete, egy ateista és egy agnosztikus válfaja csap össze benne. Egy törésvonal jelenik meg. Hogy az áthidalásában a *Tao te king* is megjelenhet? Én belehallom. A filológia pedig nem mond -- szerintem -- ellene.

* * *

Egy kései összeolvasás. József Attila és a *Tao te king* egybeolvasásának lehetőségére Karátson Gábor író, festő és Lao-ce művének háromszori magyar fordítójának³⁹ egy mellékes megjegyzése is figyelemzethet. Legújabb fordításának kommentárjában a *king* szó írásképeinek egy lehetséges magyarázatára utal: „»láncfonal; szabály, zsinórmérték, törvény; szabályozni, igazgatni; keresztülhatolni«. Matthews *Chinese-English Dictionary*je szerint [...] »klasszikus könyvek«. »Látnivalóan egy szövőszék képe,« mondja Wu Jing-Nuan [...] »mellette egy motringgal vagy csévével; költői utalás Fu-hszira, aki az embereket megtanította arra, hogyan készítsenek fonalából följegyzéseket és hálókat«. A *változások könyvét*, a *ji kinget* tehát úgy is lehetne fordítani, »A változások szövőszéke«. Fordíthatnánk a *tao te kinget* is úgy, »Az Út varázsainak szövőszéke«⁴⁰. József Attila *Eszmélet* című versének idézett strófája ezt az olvasatot figyelembe véve egy újabb fajta összefüggésre is rávilágíthat.

A „*Költőnk és Kora*” összeolvashatóságára a *Tao te king*gel a huszadik század kilencvenes éveitől Karátson Gábor fordításai hívták fel a figyelmemet⁴¹. Ha ugyanis párhuzamosan olvasom a „*Költőnk és Kora*” „semmi”-ből teremtett részletét és *Tao te king* első darabját, sajátos egybecsengést vélek kihallani. József Attila:

Ugy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora...

Ugy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág;

mindenség a semmiségbe',
mint fordítva, bennem épp e
gondolat...

Űr a lelkem. Az anyához,
a nagy Űrhöz szállna, fönn.

Fiatal kollegám legújabb elemzése a versről azt az elképzelést vezeti végig, amit én – Schrödinger nyomán -- a nyugati gondolkodás határhelyzeteként jellemeztem. A fenti idézetben egy anagrammatikus összeolvasásban a „semmi” és az őt követő helyhatározó („benne”) a magyar nyelv sajátos hangzásában a „semmiben” helyhatározót is feltételezteti, mindezáltal „hirtelen a jelenségelvű viszonyok átrendeződését vagy még inkább teljes defigurálódását érzékelhetjük, amennyiben az a teljességgel afenomenális képlet áll elő, hogy a szöveg üres, semmis, másrészt maga is a semmiben lebeg. Mindenképpen megválaszolatlan marad a kérdés, hogy a szöveg lebeg-e a semmiben vagy a semmi lebeg-e őbenne. A »semmi« jelentése, fogalmisága megkettőződik, amennyiben az eredetileg inkább »hiány« értelmében megjelenő »semmi«

³⁸ Hatvany Bertalan: *Konfuciusztól...*, idézett tanulmány, 104.

³⁹ *lao-ce tao te king*. Fordította és az utószót írta Karátson Gábor, Cserépfalvi, Bp., Második, teljesen átdolgozott kiadása, 1997. Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás, Q. E. D. Kiadó, Bp., [é. n.]

⁴⁰ *lao-ce tao te king*. Kínaiból fordította és a kommentárokat írta Karátson Gábor. Q. E. D. Kiadó, Bp., [é. n.] 98.

⁴¹ *lao-ce tao te king*. Fordította és az utószót írta Karátson Gábor, Cserépfalvi, Bp., Második, teljesen átdolgozott kiadása, 1997. Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás, Q. E. D. Kiadó, Bp., [é. n.]

(»mintha valaminek lenne / a pora...«) most az »űr«, »üresség« jelentést veszi fel. Ezzel a »semmi« tropológiai megállapíthatósága is kérdésessé válik: ha nem a »semmi szállong«, hanem »valami szállong« a semmiben akkor a semmi helyhatározói mozzanata ismét fogalmi jelentésében aktivizálódik, azaz referenciaként működik, míg alanyként társítva a »szállong«-gal, trópusként viselkedik. [...] Levonható a következtetés, hogy a »valami« illúziója csak a »semmi« többféleképpen is aktív megkettőződése (nem »feltöltése«) révén keletkezik. »Semmi« és »valami« nem határolhatók el egymástól, de nem is tartalmazza egyik a másikat. A »költemény« nem egyszerűen »semmi«, mondjuk a dereferencializálhatatlanság esztétikai doktrínája értelmében, hanem már »valami« is, ezek viszonya azonban eldönthetetlen marad. A szöveg mondhatni kétszeresen eltávolítódik önmagától a »semmi« diszparát funkciója révén⁴². Mintha az így végigvezetett értelmezést más oldalról Karátson Gábor első *Tao*-fordításában olvasom:

Semminek nevezzük
Ég és Föld kezdetét
Létnek nevezzük a
Tízezer Dolog Anyját
vagyis hát
legyen is csak örökre Semmi
hogy megláthassuk a Csodát
legyen örökre Lét hogy
megláthassuk Körvonalát
és együtt lakik ez a pár
de más a nevük színre lépve már
együtt laknak ők a Mélység
Mélység egyre mélyebb Mélység
Minden Csoda Kapuja

Karátson Gábor folytatta Hatvany Bertalan összeolvasási lehetőséget kereső útját, csak megfordította a magyarázatot. Az ő fordításában -- az általa olvasott József Attila és a Lao-cevel foglalkozó kései Martin Heidegger révén -- a *Tao te king* olvassa József Attilát.

A vers dedikációjának címzettje, Hatvany Bertalan a költő életében még nem készítette el a maga teljes fordítását, amely különben is különbözik Karátsonnak a verssel összecsengő szövegétől. Ugyanakkor ha a felszínes olvasás igazolja is a kultúrált olvasó fizikus Schrödinger szellemes meglátását, mely szerint ahány fordításban olvassuk a *Tao* darabjait, annyi különböző verset találunk⁴³, a magyar fordítások szerkezetükben hasonlítanak egymásra: a fogalmak megnevezésben különböznek⁴⁴. Persze a József Attila-verssel való hasonlítást éppen ez a „csak” háríthatta el mostanáig. Ugyanis eddigi magyar fordítói, Hatvany Bertalan a „Lét” és „Nemlét”, Ágner Lajos „vágynélküliség” és „vágy”, Weöres Sándor „vágatlan” és „vágya van” szópárt használta; de az ismertebb nyugati fordítások sem élnek ezzel, az európai viszonyítást elősegítő megoldással, Richard Wilhelm a „nicht-sein”, J.-J.-L. Duyvendak a „non-etre” formulát használja. Karátson Gábor vezeti be fordításába a „semmi” szót, ezt a huszadik századi európai filozófiában használatos kulcsszónak megfeleltetett magyar megnevezést. Karátson ezzel egyfajta, a különbséget mérhetővé tevő összehasonlítási alapot teremt az európai és keleti gondolkozás között. Kérdés: József Attila is megtette-e tudatosan gondolkozásában ezt az utat, avagy a nyugati gondolkozásban verse idején jelenlévő fogalomra rájátszva indítja versét. És csak utólag kapcsolhatom (ha valóban kapcsolhatom?) mindennek keleti referenciáihoz is.

..*

József Attila a *Nagyon fáj* utáni pillanatban mind a magában megképzett szerelem- és Isten-képzet, mind pedig a „*Költőnk és Kora*” című vers poétikai gondolkozása által sajátos keresztúthoz érkezett. Jött -- mint a magyar lírai hagyományban történelmileg politikusságra hangolt majd mindegyik költőnk -- egy célokságú, pedagógiai célzatú, hasznosságelvű költői tradícióból. Közben ehhez egy marxista tájékozódást is társított, amely esztétikai gondolkozását a materialista tükrözés-elvben megrögzítette. Végül tragikus politikai

⁴² Lőrincz Csongor: *Beírás és átvitel. József Attila: „Költőnk és Kora”. Alföld, 2004. 4. szám, 60--77. Az idézet 65.*

⁴³ „egyszer a *Tao-te king* két különböző német fordítása került a kezembe. Emlékezetem szerint csak hébe-hóba lehetett ráismerni, hogy ugyanannak a kis kínai írásműnek a fordításáról van szó.” Schrödinger Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 300--301. Idézett angol nyelvű szöveg: „But I once got hold of two different German translations of the Tao-te-king. As I remember them, it was only possible here and there to recognise that they were both concerned with the same little Chinese work.” (84.).

⁴⁴ Lao-ce: *Tao-te-king*, Kínából ford. és kiad.: Ágner Lajos, Officina, Bp., 1943.; Lao-ce: *az Út és Erény könyve (Tao Te king)*, ford.: Weöres Sándor, Európa, Bp., 1958.

csalódásokat megélve, nyomasztó életrajzi-betegségbeli eseményeket átélve poétikai korrekcióra kényszeríti versbéli alkotási módját.

József Attila élete utolsó hónapjairól pontos információink vannak, mégis utókora hozzátársította a maga legendáit is. Leginkább orvosi kezelés alatt élt. Életrajza pszichológusai leírásából, emlékezéseiből ismert. A belső történetekről a költőnek már nem volt lehetősége utóbb beszámolót készíteni. Ennek hiányában az elkészült művek poétikai állapotának leírására szorítkozhatunk. Ezek során eljutott a korszak legjellegzetesebb európai költői gyakorlatáig: olyan poétikai eseményeket rögzít néhány maradandóan megformált versben, amelyek problematikájukban összhangban vannak a hazai (Kosztolányi Dezső [1885--1936], Szabó Lőrinc) és a világlíra (Rilke, Yeats) eseményeivel, és egybehangzanak a korszakot leginkább reprezentálható természettudományos gondolkozással. Az európai gondolkodás válságát átélve egy poétikai harmónia megformálására készült fel. Ezt a csodálatraméltó poétikai probléma-érzékenységet úgy építi bele versébe, mint ahogy természettudós kortársa megsejtette szakmájának megnyíló lehetőségeit. József Attila „*Költőnk és Kora*” című versét végül is ezzel az Eddington idézettel olvashatom össze: „A fizikai világról vallott jelenlegi felfogásunk jóformán bármit befogadhat, annyira üres [...] A jelképek vázrendszere saját ürességét hirdeti. Nemcsak megtölthető, de egyenesen követeli is, hogy töltsék meg valamivel, ami a vázat anyaggá, a tervet kivitellé, a jelképet magyarázattá alakítja át. És ha a fizikus valaha megoldja az élő test problémáját, nem esik majd kísértésbe, hogy az eredményre mutatva kijelentse: Ez vagy te.”⁴⁵

Melyik kihívásnak felelt meg végül is József Attila verse? A kor gondolkodásában és poétikájában benne volt e vers lehetősége. A költő nem direkt megfogalmazásokkal válaszol, hanem poétikai megvalósulással. Éppen ezért a kortárs költő, Vas István csak érezhette – mint rá emlékezett –, hogy nagy verset kapott kézhez, hogy nagy verset olvashat. A versben megtestesülő poétikai és gondolkodásbeli problematika az irodalomtörténeti távlatban egyre többféle olvasattal gazdagodhat, egyre többféle kapcsolódás válhat idővel számba vehetővé és leírhatóvá.

2. Szabó Lőrinc: *Hálaadás*

A kétségbeesés analízise. Szabó Lőrinc költészetében a harmincas évek közepén jelenik meg a keleti – indiai és kínai anekdotákat etikai célzattal feldolgozó -- *tematika*. Látványosan és hangsúlyosan az 1936-ban egybegyűjtött *Különbéke* című kötet versei idején (az 1932 vége és 1936 vége között írt verseiben). Datálhatóan abbáziai üdülése idején 1934 szeptemberében kapcsolódik buddhista olvasmányokhoz⁴⁶, bárha a *Vers és valóságban* – ebben a világirodalmi viszonylatban is egyedülálló önkomentárjában – egyik Abbáziában írott verséről beszélve ezeket mondja: „régóta folytatott buddhista tanulmányaim és olvasmányaim szülötte”⁴⁷. Tehát nemcsak alkalmi olvasmány-élményről lehet már ekkor sem szó, hanem alapos, és folyamatos érdeklődésről. Ugyanakkor megkockáztatom, hogy ez a tematikai figyelem olyan ideológiai-filozófiai érdeklődés eredménye, amely nem vált egyidejűleg poétikai jellegű befogadássá. Ellentétben Weöres Sándor ugyanakkor megjelenő figyelmével, aki éppen poétikai gyakorlatába építette az érdeklődését felkeltő keleti hatásokat. Szabó Lőrinc a keleti filozófiák tanulságait egy hangsúlyosan európai logikával működtetett poétikai gyakorlatban hasznosította. Amiként maga is mondja egyik verséről a *Vers és valóságban*: példái „régő hindu és kínai mesterek, noha újak és európaiak is lehettek volna”⁴⁸. A goethei

⁴⁵ „Our present conception of the physical world is *hollow* enough to hold almost anything. [...] A skeleton scheme of symbols proclaims its own hollowness. It can be – nay it cries out to be – filled with something that shall transform it from skeleton into substance, from plan into execution, from symbols into an interpretation of the symbols. And if ever the physicist solves the problem of the living body, he should no longer be tempted to point to his result and say: »That's you«” Eddington, Sir Arthur: *New Pathways in Science*. The University of Michigan Press, Ann Arbor Paperbacks, 1959. 313–314. Eddington könyve megfordult – ebben Vas István és Tverdota is egyetért – a költő kezében, magyar kiadása: Sir Arthur, Eddington: *A természettudomány új útjai*, az idézett szöveg: 299–300.

⁴⁶ „És tervezgettem egyet-mást, Buddhát olvastam, és egyebet” – írja feleségének (*Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*). 452.

⁴⁷ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. A szöveggondozást a Szabó Lőrinc Kutatóhely irányításával végezte Lengyel Tóth Krisztina, Kiss Katalin stb, Osiris Kiadó, Bp., 2001. Élete vége felé a költő összes megjelent és éppen megjelenés előtt álló verse keletkezési körülményeit baráti segédlettel lediktálta (feltehetően 1954 és 1957 között). Ezt diktálás közben kiegészítette néhány személyhez kapcsolódó személyes kötődésének történetével. Idézetünk *A kurtizán prédikációja* című versről szól, 85.

⁴⁸ Lásd a *Szánszék* című versről mondottakat, Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* idézett könyv, 91. Hasonló megjegyzéseket az önkomentárban a többi keleti témájú szöveggel kapcsolatban is olvashatunk: „hinduista, védikus és buddhista olvasmányom rengeteg volt. Nagyon szerettem a Deussen-féle *Allgemeine Geschichte der Philosophie* hat kötetét, amely oly bőven foglalkozott az ókori hindu világ lelkeségével, nagyon a *Reden des Buddha* és sok egyebet. Magyarban okos kis tankönyvnek láttam Schmidt József buddhizmusról írt könyvét, és a másikat, amely a szanszkrit irodalomról szólt. De rengeteg egyéb könyvet is összevásároltam az idők folyamán [...] Csung-ke filozófiájának egy kivonatos könyvét (Diederichs Verlag) sokat olvastam, rengeteg, számunkra érthetetlen anekdota és forgács van ebben

költői hagyományt követve alakítja ki sajátosan a keleti tematikát felhasználva, a magyar költészetben így is új tájékozódást megjelenítő költészetét.

Éppen ezért hangsúlyozandó, hogy ezt a tematikai kinyílást megelőzte az 1930 és 1932 között keletkezett verseit egybeszerkesztő *Te meg a világ* kötet két keleti témájú verse, a tulajdonképpen műfordításként is feltűntethető *Rigvéda*⁴⁹ és a *Tao te King*, melyekkel analitikus szemléletét egészítette ki a világ ellentéteinek egybeolvasását biztosító, *dialogikus* jellegzetességű, hangsúlyosan a nyugati gondolkozásra épülő költészetében. Ekként jut el az *Ardsuna* és *Siva* című versében írottakhoz:

a mindenség két fele falja egymást
és az idill szörnyekkel van tele.

A mind gyakrabban variált buddhista tanulság ugyanakkor Szabó Lőrincnél éppen a tragikus jelleggel fogalmazott, és levezetett kauzalitást erősíti, az embernek a szenvedésben és magányban való bezárultságát szilárdítja meg. Azt a személyes életpasztaztat, amely a kiábrándultság és tehetetlenség világtapasztalatát köti össze a közép-európai történelmi csalódások aktuális megjelenésével. Szabó Lőrinc ezáltal költészetében poétikailag igazolva látja mindannak a személyes és politikai színezetű buktatónak a megkerülését, amiktől különböző okokból magánéleti megnyilvánulásaiban nem mindig határolhatta el magát. Ehhez éppen az analitikus költészetnek ez az európai hagyománya szükségeltetett, amelynek költői eredményeivel felül tudott emelkedni a személyes életrajzi- és politikai tapasztalatokon, háború előtti, 1938--1939-es riporterri tevékenységének esendő megfogalmazásain, anekdotikusan elterjedő személyes megjegyzéseinek egyoldalú értelmezésén. A háború után védőbeszédeiben ezeket a verseket joggal idézhettem mint sajátos felülemelkedését az önmagát és kortársait kétségbeejtő, a hitleri Németország eseményeit kommentáló vélelmeken⁵⁰. Védőbeszédében gyöngyszemekként csillannak meg a keleti

is meg a társaiban is, úgyhogy tucatjával, sőt százával kellett átrágni magát az olvasónak, míg valami európai logika számára felfogható képet talált. Ugyanilyen kiadásban olvastam Meng-cet is és Konfuciuszt meg Lao-cét, a Védákat stb [...] Én antikrisztianus méregből, ifjúkori dühmaradványokból, de igazságérzetből is elhatároltam, hogy ebben a nyavalyás keresztény Európában, illetve Magyarországon terjeszteni fogom más, nekem tetsző vallásoknak és népi hiedelmeknek az anyagát: akadtak jó, bölcs és szent emberek, nemcsak ebben a vén Európában! [...] így vettem én sorra, illetve akartam sorra venni a hindu és kínai (nagyreszt buddhista) dolgokat, és hittem, hogy évtizedek múltán a tanulóifjúság lelkébe ezek is beleivódnak a verseim révén éppúgy, ahogy a keresztény prédikációk. Azonkívül fantasztikus és groteszk anyagot is nyújtottak. Csuang-ce könyve: *Das wahre Buch vom südlichen Blütenland* igen sok feldolgozásra csábított. De csak azokat tudtam megformálni, amelyek intellektuálisan is legalább egy édes, drága nő szeretetének a hevével szóltak a képzeletemhez. Mindezek a témák többnyire hosszadalmasak és mindenestre prózaszövegek voltak, úgy, hogy a szerkezetet, a kivonatolást, az európaizálásukat is én adtam meg. [...] A *Chandagya upanishad* ragadott meg többek között: Uddálaka Áruni beszélgetése a fiával, Svetaketuval. Oldalakon keresztül folyik az oktatás, a világ lényegének keresése. Ezeket a prózákat én úgy átéltem, mint valami szerelmet, vagy legalább mint egy hívó pap a prédikáció anyagát, és borzalmas hosszú és unalmas és bosszantóan naiv anyagából összevonással és magam gyártotta kiadás refrénformulával elkészítettem az európai ész és lélek számára elviselhető, sőt megnyerő változatát a hindu mondanivalónak"; de mindegyiket álarcos versnek szánja: „Nem kell mondanom, hogy Vimala kurtizán álarcában magam beszélek. [...] A *Vang-An-Si* című versről ezt írja: „Egy majdnem ezeréves kínai kommunista próbálkozásról szól. Engem a modern szocialista kísérletek és erős kétkedésem a sikerben vetek rá, hogy feldolgozzam”. Egy másik esetben: „Teljesen összekevertem magamat az olvasmányélményekkel, teljesen a saját napi, szerkesztőségi és szerelmi eseményeimet a könyvbeliekkel”. Összegezésként a tematikát hangsúlyozza: „Csakugyan úgy szerettem volna valahogy kibékíteni keletet és nyugatot, a régit és az újat, és feloldani az egyoldalúságot, a tudatlanságokat.” (Az idézetek a *Vers és valóság*ból, i. k. 85–91.)

⁴⁹ Szabó Lőrinc műfordításai között is szerepelteti *A teremtés himnusza* címmel. Lásd *Örök Barátaink I–II.*, Osiris, Bp., 2002. I. kötet, 657–658.

⁵⁰ A költő ellentmondásos életrajzi szereplése mindmáig vita témája Magyarországon, ha esetében nem is olyan szélsőséges megnyilvánulásokra emlékezhetünk, mint pl. a huszadik századi irodalomnak szintén ellentmondásos, mára klasszikus személyiségei, Ezra Pound, Knut Hamsun, Weinheber, Drieu la Rochelle vagy Montherlant esetében. Erről készül elkövetkező könyvem *Szabó Lőrinc »pere«* címmel. Szabó Lőrinc esetében fontos tények csak a legújabb időkben válhattak ismertté. Amiről még a háború után sem beszélhetett: segített kapcsolatot teremteni egy német-náci író-tisztségviselő és az akkor Magyarországon tevékenykedő John Dickinson (1910-1962) között, aki az angol titkosszolgálat közép-európai szervezője volt és akit utóbb II. Erzsébet királynő magas kitüntetésben részesítette: az *Order of British Empire*-t kapta. Szabó Lőrinc is csak céloz minderre: *Bírákhoz és barátokhoz (Napló és védőbeszédek 1945-ből)*. Magvető, Bp., 1990. A két védőbeszéd az 1945 májusi írói illetleg a szeptemberi újságírói igazolási eljárás számára készült és ott került felolvasásra. Az évtizedekig ismeretlen történetet Dobos Marianne beszélgetése Dickinsonné, Teleki Ella grófnővel tárta fel (Dobos Marianne: *Akkor is karácsony volt (1944)*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 19002. 77–107). A témához lásd még: Kakanienrevisted internetes folyóiratában: Noémi Kiss: *Wer ist Carl Rothe? Eine literarische Kartographie der Begegnung zwischen Szabó Lőrinc und Carl Rothe*, www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/Nkiss1.pdf /15/04/2002; *Briefe von Carl Rothe an Lőrinc Szabó und Lőrinc Szabó an Carl Rothe*. Edition: Ursula Reber (Wien), Lektorat: Angela Eder (Wien), Recherche: Noemi Kiss (Miskolc): www.kakanien.ac.at/beitr/materialien/UReber1.pdf /20/04/2002.

tanulásokkal dekorált analitikus versszövegek. Önmegmentés születhetett a bezárulásból: költői értékteremtés. Az európai költészet egyfajta hagyományának kifejlesztésére alkalmazta a keleti tematika beépítését költészetébe: a kétségbeesés analizálására. Fordítások és saját versek születnek ezután ebből a poétikai gondolkozásmódból. Ebbe a sorba tartozott Kleist kegyetlen-szatirikus, az ember kiszolgáltatottságát keserűen felmutató drámájának, az *Amphitryon*nak fordítása 1938 későnyarán és őszén, a müncheni diktátum idején, majd ezzel egy időben a beletörődés és elborzadás egymásra vetítése egy természeti jelenet leírásában. A verset több barátja rosszalotta, a müncheni diktátummal való egyetértést olvasva ki belőle. A magam részéről épp ellenkezőleg, inkább a politika cinizmusa által kiváltott kétségbeesés jajkiáltását látom a versben:

Lecke

Falta a hernyót, és reszketve nézett,
falta a hernyót, s talpamat figyelte,
a fejét, nyakát, aztán az egészet,
az egészet egyszerre falta-nyelte,

az egész férget, a kétujjnyi, rángó
zöld húst, feldokolt, ahogy szinte itta,
s közben a szeme rémült és vigyázó
kínban tapadt iszonyú lábaimra,

hogyan mit csinállok. Semmit se csináltam,
(előbb nem bírtam, aztán nem akartam,)
csak álltam és iszonyodtam, csak álltam
és a nagy leckét forgattam agyamban.

A harc végén már mindent helyeselttem.
A gyík tátogott, lustán s megdagadva,
és ártatlanul és elégedetten
nézett föl rám. S a száját nyalogatta.

És elkészülhetett, amit korábban, az ostrom előtt nem volt képes lefordítani, Shakespeare *Troilus és Cressida*jának hiteles magyar szövege⁵¹, majd a bolsevik diktatúra berendezkedésének idején Racine *Andromaque*-drámájának fordítása⁵². Mindezt tematikailag megerősíti a keleti anekdoták nyugati módon alkalmazott tanúságlevonása: mint ahogy *Naplójában* maga is megemlékezik erről: „Az Összes versekben az utolsó darab, időrendben a *Buddha válaszol*. -- -- Már nem volna erőm rá”⁵³. Ugyanakkor jelzi a buddhista tanokban való elmélyülését is, a kelet-nyugati szintézis újabb állomását, a nyugati gondolkozás kétségbeesését nyomatékosító keleti gondolatot hangsúlyozva: „Ezt a buddhista lelkiállapotot éveken át tovább mélyítettem és komolyítottam, magamat edzve vele a legvégsőig, olyan versekben, amilyen az *Ének az orrszarvúról* és a *Buddha válaszol*. Ezek már abszolúte nem a vulgáris buddhizmus tételeit zengik”⁵⁴. Ez utóbbi versről írja: „Olvasmányaim szerint létezik valami felsőbbrendű buddhizmus is (amelyre a *Bhagavad-gítá* maga is ad példát), és ez a felsőbb buddhizmus megengedi a cselekvést és a teljes kegyetlenséget, amennyiben érdektelenek. A befejezés ilyenféle lelkiállapotáról, illetve felismeréseiről szól Buddhának, aki teljesen, embertelenül »ajánlja« nekem a magányt”⁵⁵. Mindkét vers imamalom-szerű refrénje mondja ki – buddhista álarcban – a Szabó Lőrinc-i verseknek – a harmincas évek végén kikristályosodó -- európai tanúságát: „A keretet is én adtam az egésznek, és nyilvánvaló, hogy az egész *Ének* egy sűrített lelki

⁵¹ 1945-ös *Naplójában* ezt írja: „A Landauer-kötet azért fogott meg, mert a *Troilus and Cressida*-tanulmány ilyenformán kezdődik: »ez a darab egyike a legjelentősebb Shakespeare-műveknek«. Akkor már mégis el kell olvasni. Egy vagy két felvonást készítettem belőle sok évvel ezelőtt, a többibe beletört a bicskám, [...] Magát a *Troilus* is olvasgatni kezdtem. Ha nyugodt életem lenne, esetleg mégis előlről kezdeném vagy folytatnám. Rémes darab, mai világba való. Tersites átkai: párhuzamokat kellene írnom hozzájuk” (Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz...* i. k. 112.). A fordítás végül az 1948-as *Shakespeare összes drámái művei 1--4*. Franklin Kiadó által készített kiadás számára készült el, 4. kötet, 313--446.

⁵² 1949 évelején készíti a fordítást, megjelent: *Racine összes drámái művei*. Szerkesztette és a bevezetést írta Illyés Gyula, Franklin Könyvkiadó Nemzeti Vállalat, Bp., [1949]. 135--208.

⁵³ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz...* i. k. 56.

⁵⁴ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 86.

⁵⁵ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 132.

fejlődéstörténet, belevéve az erotizmusomat, idealisztikus politikai-szocialisztikus becsvágyaimat, a magam megutálását, egyedüllétbe-vonulásomat stb. A végén én »magammal« beszéltem!⁵⁶.

-- És elbuktam és mindent megutáltam,
láttam az embert a bűn szemetében. –
S felelt a lombzúgás: -- élj egyedül, mint
az orrszarvú a magány erdejében.

(*Ének az orrszarvúról*, megjelent: 1938, március 27.)

Mondd velem: a bölcs nem tűr semmi kapcsolatot,
Leveti multját, mint bőré a kígyó.

(*Buddha válaszol*, megjelent: 1943. február 20.)

Ha történetesen az ostrom-napok valamely véletlen pillanata, vagy a háború utáni számonkérés megsemmisíti a költő életét, ezzel a tragikus kétségbeeséssel zárulna benne és általa a nyugati analitikus költészet a magyar irodalomban. Ellenpontozva emberi gyengeségeket és megszólaltatva a tragikum átélésének heroikus önfeláldozását. Művekkel jellemezve: az *Athéni Timon* fordításától (1935) az *Ahogy tetszik* méla Jacques-jának szövegein át (1938) a *Macbeth*-fordításig (1939) illetőleg a *Lecke* és a *Buddha válaszol* című versekig.

Szabó Lőrinc költészete az antinómiát a keleti-filozófiai példázatok átvételével nem oldja fel, hanem megtartva a kauzális európai gondolkozásformát, a schrödingeri megfigyelésben pszeudo-etikáinak nevezett antinómiát teszi meg költészete gondolkozási formájává: a létezés etikátlanságának és a tudat „humanista” etikájának kettősében élve át a világbanlét „mikéntjét”.

* * *

Ellenfelek európai versmodorban. Ennek a racionális fogalmazásnak, amely a „teljes kegyetlenséget” csakis az „érdektelenségben” fogadja el lesz életrajzbeli jelenete az anekdota, amelyben Szabó Lőrinc pályakezdő korának legjobb barátja számára az öngyilkosságot ajánlja életbeli csapdahelyzetében⁵⁷. Majd hozzáteszi: hasonló helyzetben önmaga számára is ezt a megoldást választaná. És ez be is következett 1945-ben, a számonkérések idején ő maga kerül hasonló életrajzi csapdába (a költészetében a szociális igazságtalanságok számbavevője szembekerül saját baloldali baráti körével, mint a háború előtt és egy ideig alatta is a nemzeti megújulást a német segítségtől váró ember). De ekkor már mintha megváltozna a véleménye a csapdahelyzet személyes konzekvenciáiról. A *Buddha válaszol* című vers korábbi tanácsáról *Naplójában* ezért vélekedik változott személyes értelmezéssel: „Már nem volna erőm rá”. Bárha ugyanebben a *Naplójában* az öngyilkosság gondolatát refrénszerűen ismételteti, -- mégis költészete lezáratlansága (az ő megfogalmazásával: „meghamisítása”) okán kategorikusan elutasítja. Amikor ifjúsága másik legközelebbi barátja -- verseinek korábban legszínvonalasabb előadóművésze -- megszakít a költővel minden kapcsolatot és a számonkérés egyik lehangosabb irányítójává válik, akkor pedig a költő megírja az *Ellenfelek* című versét⁵⁸. A kétségbeesés ebben a versben már nem az öngyilkosság esélyét latolgatja. Bemutatja a *nem* érdektelenségben, teljes kegyetlenségben cselekvő, elfogultan, mérlegelés nélkül fellépő vádlót és vele szemben a bűnösségének *mérlegelését* felvállaló vádlottat. Ezzel a verssel zárul Szabó Lőrinc költészetében az embernek a nyugati eljárási rend mértékével való mérése. Schrödinger szövegét követve a versről is elmondható: „a mindennapi élet szabályozásában nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy kikapcsoljuk a személyiséget, hamarabb engedhető meg a természettudományos következetesség elleni véték. Aki azonban mégis kitart a természettudomány mellett, s ebből arra következtet, hogy vele igazságtalanság történik, az gondolja meg, hogy akkor a törvényhozók, a bírák, a rendőrök és börtönőrök is könyörtelen szükségszerűség szerint cselekednek, s ezért éppen olyan kevésbé cselekszenek helyesen vagy helytelenül, mint egy lavina vagy földrengés”⁵⁹.

⁵⁶ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 104.

⁵⁷ A barát (Sárközi György költő és a népi írók folyóiratának, a *Válasznak* szerkesztője, 1899--1945) a nemzeti szellemű irodalom szervezője, ugyanakkor zsidó származása miatt a háborús években kirekesztetté vált a társadalmi életből és üldözötté a közéletben

⁵⁸ A verset életrajzi versciklusába, a *Tücsökzenébe* szándékozott beilleszteni, utóbb mégis kihagyta, és a vers a költő életében kiadatlan maradt.

⁵⁹ Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok*, i. k. 266. Idézett német nyelvű tanulmányban: „Darauf kann man zunächst sagen, bei der Regelung des bürgerlichen Lebens können wir uns den Luxus, die Persönlichkeiten auszuschalten, nicht leisten, viel eher einen Verstoß gegen die Folgerichtigkeit der Naturwissenschaft. Wer aber an dieser doch

Összefoglalja azt a történelmi életcsapdát, amelyet barátja a háború alatt megszenvedett, és amelynek szörnyűségét ő maga is átéli a háború, majd a számonkérés szörnyűségei idején. De ebben a versben fel is oldja -- először költészetében -- az embernek a tragikus személyiségképből következő kiszolgáltatott helyzetét. A vádló személyében bemutatja, hogyan válik az elfogultság (bármifajta elfogultság) – morális tartását elveszítve -- a pusztítás eszközévé. A vádlott kiszolgáltatottságában bármikor, bármilyen „bűnvádi” ítélet következtében áldozattá válhat. A vers arról szól, *tudatában* a vádlott hogyan vonja ki magát az „eljárás” menetéből. Benne magában indul el egy eljárás, magára vállalja a bűnvád átgondolását. Az európai hagyományt alkalmazó versen ezáltal átdereng egy keleti bölcsességet átélő poétikai hangoltság. Az üldözöttség ellenében megjelenik a derű, amely éppen az üldözött és üldöző kettősét oldja fel, akár az üldözöttel mondatva ki saját bűnösségének esélyét. Olyan személyes életrajzi helyzetben, amikor maga a költő az üldözött.

A versben összegeződik a *dialogikus* jellegű megszólalásmód, de egyben újfajta poétikai sugalmakat is hordoz: a *szintetizáló* jelleget. Ezzel emelkedik versében a történelmileg meghatározott, ok-okozati veszélyeztetettség leírása ellenében a történelmet opponáló, önkritikus derűelv poétikai elfogadásáig. Lényegében még mindig a költészetében mindeddig hagyományosnak tekinthető *dialogikus* veremódzatban. A vers olyan sajátos retorikával építkezik, mely alakulása folyamatában önmaga ellentétét is megépíti, bárha csak a vers zárásakor ajánlja fel a *teljes* költemény ellentétes olvasási lehetőségét. A két portréból az egyik képvisel egy monológot, amely egy vádlónak a kizárólagossághoz való jogát hangsúlyozza. Ezáltal monológja ítélezőből az ítéletvégrehajtó öngazolásává válik; elveszíti filozófiai és etikai mértékét, szerepét pszichológiai indokoltságúvá fokozza le. Csakhogy mindezt a másik láttatja ilyennek és magyarázza ekként vádoltságából következő elkeseredése mélypontjáról. Az egyik erőszakos érvelését a másik egyoldalú bemutatása-jellemzése fokozza le: kétféle elfogultság áll egymással szemben. Ugyanakkor az üldözött, aki végig a vers során csakis megszállott ügyésznek láttatja a másikat, a vers végére oltalomkeresőből akár önmagára is kezet emelő igazságkeresővé emelkedik: hiszen a vers során észrevétlenül képessé válik arra, hogy átgondolja a vád igazság voltát is. Ezáltal a vádnak visszaadja etikai és filozófiai esélyét, amelyet éppen eddigi képviselője veszélyeztetett. Végül is maga a vádlott ajánlja fel a vád igazságárgényű végig gondolását.

Mért Gyűlöli? Mert ha nincs rá joga,
nincs semmire. Mert könnyelműbb soha
nem volt, mint mikor úgy hitt, oly vakon,
oly végzetesen. Mert az irgalom
őt ítélne el. Mert önérzete
az első perc rabja és részege,
a bosszúé. Mert más nyelven beszélt
s máson hallott: s nem tudta! Amiért
oly önző volt (és maradt), hogy neki
minden igazság csak taktikai
mozdulat, helyzet, érdekvédelem.
Mert hídra emeli a félelem.
Mert amit tett, amire esküdött,
annál, érzi, csak az lehetne több,
csak a meglátás rémületesebb,
hogy ártatlan, akit megfeszített.
Gyűlöli, mert bűne vigasztalan...
S mert, egy kicsit, mégis, -- igaza van!

A „mért gyűlöli?” kérdésre a versvég megengedő poénja, a vers mondójáról szinte dadogva, mégis mosolyogva-megértve kimondott önkritikus zárlat felel: „mert egy kicsit, mégis, -- igaza van!” Közben a vers egésze az önmagát az egyetlen deklaráható igazság képviselőjeként feltüntető ember *torzképét* variálja. Aki „más nyelven beszélt / s máson hallott: s nem tudta!” Aki olyan kommunikációképtelen állapotba süllyed, hogy benne éppen az általa deklarált igazság fokozódik le: „neki minden igazság csak taktikai mozdulat, helyzet, érdekvédelem.” A versnek Az MTA Könyvtára Kézirattárában található fogalmazványa („neki az igazság már csak taktikai mozdulat” stb.) inkább a konkrét életrajzi témához vonja a verset, az átirat változtatása általánosabb poétikai-filozófiai szintre emeli fel: így a mániákus vádló megítélése hangsúlyosabbá válhat: aki „minden” igazság képviselőjének tartja magát – az mellőzi magát az igazságot. Mert a kimondott vád általa „gyűlölet”, „önérzet”, „részegség”, „bosszú” és végül is „félelem” lesz. A

festhalten und daraus ableiten will, dass ihm unrecht geschieht, der überlege, dass dann ja der Gesetzgeber, der Richter, der Polizeisoldat und der Gefangenenaufseher ebenfalls nach unabänderlicher Notwendigkeit handeln und darum ebensowenig recht oder unrecht tun wie eine Lawine oder ein Erdbeben” (70.).

filozófiai indíttatás pszichológiává minősül át. De ha a vád pszichológiailag határozható meg, akkor már érvényesen jelenhet meg a vádlott szintén pszichológiai érvényességű fellebbezése is: „irgalom”. A deklaráció ugyanakkor nem fogadhatja be az irgalmat, mert a félelem éppen attól érik közben benne, hogy az irgalom megfordítja -- nem a vád -- hanem a *vádlott* -- és ezzel a *vádló* -- megítélését: „az irgalom őt ítelné el”. A vers végére megéri a vádló portréjában a szerepcsere lehetősége is: „ártatlan, akit megfeszített”. Ez pedig a vádló megítélését is megéri: „Gyűlöli, mert bűne vigasztalan...”. A vád bűné transzcendálódik, a pszichológiai vád-szólam önmaga etikai elítéléséhez vezet; a pszichológiai minősítés egy állítmánnyá véglegesülő jelzőben összegződik: „vigasztalan”. Ezzel a szerepcsere egyik irányban a vers *majdnem végére* megtörténik. Már csak a vers zárása marad: amely véglegesíti a szerepcserét: a vádlott a maga derűjével megosztja az egy igazságot, önmaga további létezésébe belekalkulálja a vád érvényét is. Derűje abból sugárzik, hogy ő végül is megérti a vádlót a maga oldaláról, míg ellenfelét éppen süllyedni látja erkölcsi-pszichikai *vigasztalanságába*. A vers ezáltal láttatja az egymást feloldhatatlanul vádoló két ember portréját is, ugyanakkor egy *derűs* megoldást is felkínál: a kettős olvasást, az igazság megosztottságát. A három ponttal zárt történet után a vers utolsó sorában nem valamelyik deklaráció elfogadását, hanem a vád zártságával szemben éppen ezt -- az egész versben bujkálva végig felajánlott -- párhuzamos olvasást, az igazság megoszthatásának kérdését mondja ki. A vers *egésze* emelkedik ezzel felül a portrékban megidézett személyeken, illetőleg az általuk megszólaltatott monológokon. Az európai versmodor hézagainak megélttségéhez jutottunk, amelyet Szabó Lőrinc a legkegyetlenebb témájú dráma- és epika fordításaiban megjelentít (*Troilus és Cressida*, *Andromaque*, *A Bahcsiszeráji szökökút*, *Tess of the d'Urbervilles*. *Egy tiszta nő*): hiszen még a műfaj szabályok által megjelentített tragikus történetekben is kóda-szerűen fel-feltűnik a nem-tragikus folytatás esélye. Ezek a művek azt a háború és pusztulás utáni pillanatot rögzítik, amelyből egy új békeforma, az élet rendjének szintézise születhetne (a trójaiak vendégsége Hector és Ajax párbaja után a görögöknél, Pyrrhus szerelmes családalapító tervei Hector özvegyével és annak fiával, valamint Girej kán türelmes szerelme keresztény foglya iránt), de amely pillanat elmúltával a pusztító szenvedélyek erőtere tragikusan felerősödik, a szép vágyak, amelyek már tervvé szerveződtek, alkotóikkal együtt az értelmetlen pusztulás áldozatai lesznek. A „háborús rend” valósága ismét fölébe kerekedik az ezt megrendszabályozni akaró elképzeléseknek. A műfaj ok-okozati szabályai szinte irracionális lázadással kényszerítik ki érvényre jutásukat.

* * *

Harc az ünnepért. A *Csillagok közt* című verstől az *Ellenfelekig* (1932-től 1947-ig) vezető költői pálya a *dialogikus* jellegű poétika segítségével gondolja végig a személyiség veszélyeztettségének és tragikus széthullásának folyamatát, és egyben „kivonja” az egyes embert történelmi jelenidejének zavaiból, problematikusságából. Ugyanakkor Szabó Lőrinc költészetében egybeesve a háborús európai történelemmel való szembesülésével *ismeretelméletében* is sajátos változásra figyelhetünk fel. Egy olyan kinyílásra, amely egyben bezárása is addigi poétikai múltjának. Az 1936 és 1938 között írott versek alapján 1938-ban összegezett *Harc az ünnepért* kötet lesz az ő esetében a nyugati gondolkozásmód „hézagainak” tudatosítása. A gyűjtemény szinte mindegyik verse határeset: a valóság leírásából a lehetőségek végiggondolásához vezet, bár mindegyik esetben vissza is vezet a valóság szigorú tényeihez.

Az első olyan vers, amelyik efelé mutat, még a *Különbéke* gyűjteményébe került, *Sivatagban* címmel. Az analitikus gondolkodás Baudelaire-adaptációnak is felfogható versben⁶⁰ a Szfinx egy sztoikus ihletésű Seneca-idézzel válaszol az európai utasnak a létezés értelmét faggató kérdésére⁶¹:

⁶⁰ Amiként Kulcsár-Szabó Zoltán értelmezi: *Spleen és ideál*; in: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Bp., 1998. 162--175.

⁶¹ Schopenhauer *Parainesisek és életszabályok* című tanulmányában, a múltból Homérosszal szólva azt mondja, mind ami megtörtént, hagyjuk, bármily szomorú is, s törjük azért kedves lelkünket a kényszerűséghez, az eljövendőkről pedig úgy nyilatkozunk, hogy mindezek az istenek térdén fekszenek, „hingegen über die Gegenwart: singulos dies singulas vitas puta (Sen.) und diese allein reale Zeit sich so angenehm wie möglich machen”. (Arthur, Schopenhauer: *Aphorismen zur Lebensweisheit, Fünftes Kapitel: Paränesen und Maximen, B./ Unser Verhalten gegen uns selbst betreffend*, in: *Parerga und Paralipomena*, Hg. von Rudolf Marx. Stuttgart: Kröner 1974, S. 147. „azonban a jelenről így: »minden napot végy úgy, mint egy-egy egész életet« (Seneca), s ezt az egyedül reális időt tegyük oly kellemessé, amint csak lehetséges”. (Schopenhauer, Arthur: *Parerga és Paralipomena*, Világirodalom Könyvkiadóvállalat, Bp., 1924. II. kötet, 333., fordította Kecskevári Pál). A Seneca-helyről Sajó Tamás szíves közlése: „az idézet Seneca *Epistulae morales ad Lucilium*ának 101. leveléből származik, a 10. szakasz 2. sora (a Teubner-kiadás sorszámozása szerint). Utánanézttem Baltasar Graciánál is, akinek egyik legfontosabb szerzője volt Seneca, és akit Schopenhauer fordított először spanyolból németre: ő az *Oráculo manual* (magyarul *Udvari ember* címmel rögzült meg) 247. maximájában idéz szabadon Senecától hasonló értelemben”. Ugyanő jelezte, hogy Senecának ez a mondata önállóan is szerepel az európai műveltségben. Seneca pályakezdésétől kedves olvasmánya Szabó Lőrincnek, szintúgy akkortól ismeri Schopenhauert is. Első kötetében, a *Föld, Erdő, Isten XXVII., Könyvvel a temetőben* című versében ezt írja: „komolyságot tanulni s megszeretni a / múltban s jövőben legnemesebb Senecát”. Schopenhauert, mint közös gimnáziumi olvasmányukat emlegeti Béber László emlékezésében (*Szabó Lőrinc érelő diákévei*, in: *Érelő diákévek*, Irodalmi Múzeum, 1979.). A

„Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed”

„Egy perc örömöd többet ér,
mint a Föld minden szenvedése.”

Visszagondolva utóbb maga a költő sem tudja, honnan-hogyan származhatott a versbe ez a sugallatos válasz: „Azt azonban ma sem tudom, magam sem tudom, hogy az idézett két sornak mi az igazi jelentése, az érzelmi értelme. Hogy gúnyos, keserű, cinikus, megalkuvó, biztató, kegyetlen, léha vagy kétségbeesett vagy mi egyéb volt, milyen lehetett az a lélek, az a tapasztalat, amely ezeket a sorokat súgta válaszul a kérdésekre”⁶². Imigyen jellemzi a határhelyzetet, amelyet ezúttal mégsem lépett át a vers. A történelemmel, a most-pontokra szakadó időben létezéssel szembesíti az egyes ember egyes történeteit, az európai gondolkodás kiemelt időpillanatainak értékelését adja.

A *Harc az ünnepért* kötet címadó versét az „ünnep” és a „csoda” megvívandó „harca” jegyében formálja. Nem eredményt, de reménykedést foglalva bele a versbe: „Falba léptem, s ajtót nyitott a fal”. Mindez már a keresés átpoetizálása: éppen a Schrödinger-jelezte „hézag” megfogalmazása. Legpontosabban ezt *A hitetlen büntetése* című versben gondolja át Szabó Lőrinc⁶³:

valamikor hit volt csatázni
a hit ábrándképeivel...
Győztem, s most a győztes igazság
kietlensége rémít el!

van külön, amit képzelek.
De hit nélkül csak megaláz és
megszégyenít a képzelet,

s az én életem oly szegény már,
olyan csupasz és elhagyott,
hogy szinte folyton a halálban
ülök, s a férgek s a mocsok

mélyiségéből fölfele vágyva
meséket s látomásokat
rajzolok az egekre, -- és csak
büntetem vele magamat:

lelkek loboghatnak köröttem,
Kelet minden istenei,
szörnyek, erők, állatok, eszmék:
egyik se tud segíteni,

és ha véremben és agyamban
megszületik a Legnagyobb,
még ijesztőbb, hogy mit teremtek
s közben én magam mi vagyok.

Por és por közt porladok és bent
istennel vagyok tele...

kettő összekapcsolása szerencsésen erősíti fel egymást, és válik a versnek a baudelaire-i ihletéstől elválasztó erősségévé.

⁶² Szabó Lőrinc: *Egy marék Libia*. Megjelent az *Új Idők* 1942. július 25. számában, 91--92. Könyvben: Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, a szöveggyűjtést végezte Kemény Aranka, Osiris Kiadó, 2003. 647.

⁶³ A versről lásd még: Tornai József: „A győztes igazság” (Szabó Lőrinc: *A hitetlen büntetése*). Elhangzott 2000. Március 30-án az MTA Dísztermében, a költő születésének centenáriuma alkalmából rendezett ülésen. Megjelent: *Új Holnap*, 2000. Május-június-július-augusztusi számában, 98--105. Könyvben: *Az emberiség görbe fája*, C.E.T. Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 2002. 218--220.

A keresés és az analízis határesetete, a „hézag” pontos poétikai körülírása ez. Az 1943-ban véglegesített *Összes verseiben* ezt a horizontot összegezi, innen irányítja a költő verseiben kérdező mechanizmusát. És erre emlékezik vissza *Naplójában*, egy hasonló tematikájú Puskin-verssel találkozva: „Egyáltalán a vallások és istenek; lásd *A hitetlen büntetése!* – Különben Puskinnek is van egy egészen hasonló problematikájú hosszabb verse: *A hitetlen*. Többben felfedezik a puskaport, többben vergődünk ugyanabban a csapdában”⁶⁴.

Szabó Lőrinc ezúttal „csapdá”-nak nevezi, amit Schrödinger „hézag”-ként magyaráz. A felfedezés megtörtént, kérdés, meddig jut a költő a hézag kitöltésében.

* * *

Ima a gyönyör, a gyönyör ima 1945-ös *Naplója* tanulsága szerint Szabó Lőrinc a már jelzett háború előtti és alatti politikátörténeti életrajzi mélypontját nemcsak az európai költészet kauzalitását követő versekkel tudta leírni. A felmutatott tragikus költői analízis mélypontján ismeretelméletében felfedezte az európai költészet kinyithatóságát. Az analitikus meghatározottságú pesszimizmus ellenében a létezés egészére való rákérdezés nyitottságát szabadítja fel. A történelemben létező, az etikai meghatározottságú személyiségképpel ellentétben a létezés mikéntjére való rákérdezés szabadságát teszi meg poétikája meghatározójává. Olyan újfajta sajátos poétikai szintézist gondol végig, amely egyszerre alkalmazza az európai költészet létlátomását és a keleti költészet örömeit. Ezt a sajátos értelmezést követve lefordítja Shelleynek az *Ode to the West Wind* című rapszódiaját, felmutatva ezzel azt a poétikai helyzetet, amely a személyes tudatot közvetlenül szembesíti a létezés csodáival.

A váltás drasztikus megjelenését sajátos önmegfigyelésével ekként rögzíti *Naplójában*: „Feleségem szerint szörnyeteg vagyok, érthetetlen ember. Én sem értem, hogy sikerült újabb *Tücsköket* írnom [a *Tücsökzene* újabb darabjait], már 39 darab van! Testem vacak, szívem egészen hitvány, alig reszket, lelkem gyenge és ájult, a szellemem azonban, vagy annak is valami kis központi része, magva, pusztíthatatlan: ez tartott, ez fogott, ez irányít! *Ez írta a verseimet is*, a mostaniakat -- háznagyságú kínoktól dagadó fejemmel teljesen más természetű, hangulatú, gondolati tartalmú, semmiképpen nem aktuális témákat dolgozott fel, mintha semmi sem volna velem!! Csakugyan ijesztő tulajdonképpen. Vagy örült vagyok, gyerek vagyok?”

A híradás a berlini bunkerben öngyilkos Führerről felkelti benne az égő palotáinak romjaiba zárkózó kínai császárok képét. Mindez pedig rádöbbeníti a világkatasztrófa, a kegyetlen történelem látványára, megszüntetve költészetében a nyugati analízis minden gondolatot végiggondoló kényszerét és a keleti filozófiákból korábban kölcsönzött erkölcsant. Két oldalról is szembesül a semmivel. A *Sivatagban* című versben már érzékelt „futóbolond idő szele” ekkor kapta fel igazán és dobta le egy sajátos, személyére méretezett sivatagba. Igazolási „pere”, a körülötte az ostromban elpusztult város, a személyes katasztrófák egyszerre érzékelése (barátainak halála, vejének civilként több éves hadifogságba való elhurcolása) eltörlő számára a hagyományos tájékozódásának lehetőségét, bezárja személyes poétikai múltját.

A világégés és az egyéni meggyötörtség pillanatában, amikor az általa végiggondolt gondolat tisztázó erejében csalódnia kell (lásd *Naplóját* valamint az *Ellenfelek* című versét), a történelemből kiszakadó, a létezésében csakis önmaga számára felébredő-megteremtődő ember első mozdulatait kezdi kottázni. Egy régi esszékötetben Mohamed történetét találja keletről, nyugati interpretációban. William Bolitho (1890--1930) könyvében⁶⁵ beleakad egyetlen mondatba: „that the mountains where David was walking joined with a sublime bass in his songs”⁶⁶. Le is írja gyorsan *Naplójába*: „Mohamed szerint: »a hegyek, melyek közt Dávid sétált, fenséges basszusokon beleénekeltek a szent király zsoltáraiba.«” majd hozzáteszi: „Ez szép”. Máris versre gondol, címet is kreál: „Pillanat”, -- az „egy perc életed” értelmezése szerint⁶⁷. Majd hosszan formáztatja a verset. A címet is alakítgatva, ezáltal keresve a poétikailag is megfelelő jellemzést: *Pillanat, Séta, Mikor minden*⁶⁸, (utóbb *Hálaadás* címmel publikálja évek múlva⁶⁹). Ennek a *szépnek* keresi meg helyét, immár nem tematikailag, hanem poétikailag. A racionálisan politikátörténeti „Mahomet”-életrajzból kiemeli azokat a megtépett életére kisugárzó, azt ellenpontoszó „szép” szövegeket, amelyek éppen az európai

⁶⁴ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz...* i. k. 53.

⁶⁵ William, Bolitho: *Twelve Against the Gods. The Story of Adventure*. Első kiadása: 1929. Az általam idézett kiadás: Penguin Books, 1939. IV. fejezet, *Mahomet*, 99--124.

⁶⁶ William, Bolitho: i. k. 112.

⁶⁷ Lásd Szabó Lőrinc 1945-ös *Naplójában* (in: *Bírákhoz és barátokhoz...*73.

⁶⁸ Lásd Szabó Lőrinc 1945-ös *Naplójában* i. k. 130.: „Kis vers a >>Te is<< témára. Másik: séta vagy efféle”; 162.: „Vers: *Mikor minden*. Sok forma után ma kész”; 166.: „Verseket vettem elő, majdnem kész dolgaimat, újakat, és sikerült megcsinálnom őket. Úgy örültem! Ha megy, gyorsan megy az efféle munka, a legfontosabb, hogy az ember tudjon természetesen beszélni: szíve a száján legyen. Három vers: *Mikor minden*, *Te is?* és *Mégis isteni?*”; 169.: „Zem-Zem, Aisha és egyebek a *Mikor minden* versben: a *Twelve Against the Gods* könyvből szedtem őket, már régen. Még a Mohamed-idézetet is, hogy »kiváltképpen a nők...«”.

⁶⁹ Az 1945-ben befejezett verset végül is 1948-ban adja közre az általa is szerkesztett *Válasz* című folyóiratban.

gondolkozás hézagait tölthetik ki. Nem témabeli elhelyezést, hanem poétikai megoldást kezd keresni számukra.

„Séta vagy valami efféle”: a világ szépségeinek számbavétele munkál érdeklődésében, valami olyanféle versszerkezet, mint amilyen Shelly-fordításában (az *Ode to the West Wind*-ben) barátkozik meg. Az így elképzelt szépségleltár és annak összekapcsolása az emberi sorssal ott adódott számára mindjárt a 91. Szúrában⁷⁰:

By the Sun and *his* rising splendour
 By the Moon when she followeth *him*
 By the Day when it sets out *his* glory
 By the night when it covers *him* in darkness
 By the Heavens and *him* that made them
 By the Earth and the Soul. ...
 Verily he that purifieth them is blessed
 And the contrary is he that corrupteth them.

És következik a szépséget és gyönyört kiemelve mondogató vers, az 55. Szúra⁷¹:

Besides these there shall be two gardens
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 Of a dark green,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 In each two fountains of welling water,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 In each fruit: dates and pomegranates,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 In them women, smooth, lovely,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 Black-eyed damsels kept in pavilions,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 Whom no man has yet enjoyed, nor even a Djin
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 The Believers shall lie with them on green rugs
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?
 And lovely soft carpets,
 Which then of the signs of the Lord will ye deny?

⁷⁰ William, Bolitho: i. k. 108. Simon Róbert fordításában:

A Napra és reggeli ragyogására,
 a Holdra, amikor követi,
 a nappalra, amely fényessé teszi,
 és az éjszakára, amikor befedi!
 Az égboltra és arra, aki építette,
 a földre és arra, aki kiterítette,
 a lélekre és arra, aki megformálta, [...]
 Boldog, aki megtisztítja azt,
 és reményében csalatkozik az, aki megrontja.

⁷¹ William, Bolitho: i. k. 111. A Bolitho könyv idézett kiadása tévesen 5. Szúráról említ. Simon Róbert fordítása:

E kettőn kívül még két kert van.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Két feketén zöldellő kert.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Két gazdagon bugyogó forrás van bennük.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Gyümölcsök, datolyapálmák és gránátalma-fák vannak ott.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Jó és szépséges szüzek vannak bennük.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Sátorokba zárt hurik.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Nem vette el a szüzességüket előtőlük sem ember, sem dzsinn.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Zöld párnákon és szépséges 'abqarí'-szőnyegeken hevernek kényelmesen.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?

Majd nemcsak a verseket, hanem a Mohamed-hagyomány költői jellegű idézeteit is kiemeli Bolitho szövegéből: a már említett Dávid-zsoltáros szöveg mellett a másik, „That one thing is his taste for women, which he now indulged generously. Instead of Khadija he now possessed, as the nucleus of a gracious party, the little Aisha, twelve-year-old daughter of Abu Bekr, whose own testimony in her old age was that »the prophet liked three things most, women, scent, and eating, but mostly women«⁷².

Ebben a gyönyörök világában való *sétának* a kiegészítése az *ima*, az 1. Szúra⁷³, amely szentesíti a szép viszonylatoknak a *poétikai* megjelenését:

Praise be to Allah, the Lord of creation,
The merciful, the compassionate
Ruler of the Day of Judgment

Szabó Lőrinc nem a vallásos elkötelezettségét olvassa a szövegnek, hanem a benne és általa megjelenő *különbséget*, a kétségbeesés opponálását, a másfajta út lehetőségét ismeri meg:

Lead us in the path,
The Path of those to whom thou hast made promises
Not of those you are angry with, who walk in error.

De ehhez az *ember* helyét is definiálnia kell, az *egyed* helyzetét az őt körülvevő viszonylatokban: erre vállalkozik ugyanekkor fogalmazott szonettjében, a *Mégis isteni?* címűben, elismételve naplójegyzetét a „szörnyeteg”-ségről, „örült”-ségről, „gyerek”-ségről. Csakhogy versében már átváltoztatva a minősítést, mintegy felmutatva az új poétikai eredményt:

Ijedten nézek magamba: beléd:
mégis hős vagy? Nem-földi származék?
Mégis isteni, mint az örök Ég?

Miután mindezt elvégezte magában, befejezheti az általa a *Naplójában* „Mohamedes”-ként emlegetett verset is. Megtalálva hozzá a megfelelő poétikai megnevezést: *Hálaadás*. A vers végleges címadása egyben a műfaji jellegzetességet is kifejezi.

A vers a „szép” szövegek halmazát teremti meg, benne és általa egy új költői személyiséget formázva. Összeköti általa a gyönyörhívó és biztonságérzetet önmagukba gyűjtő héroszok szavait a költő személyesen megálmodott reménykedésével. A „sivatagi séta” az esszéből hozott szövegek kiemelésének a megszentelése, a keserű élet és a megdicsőült lét szembesítése, és egyúttal a mindebben való gyönyörködés elbeszélése – szöveggé alakítása. A szöveggé alakított gyönyörködésbe rejtve a költő az akkor húsz éve tartó szerelmére való utalását is beleépíti: finom csúsztatással átírja Bolitho szövegét. A „twelve-age-old” Aisha helyett az ekkor „húszéves viszony” hősnőjére, Erzsébetre utal, ahogy utóbb a *Vers és valóságban* visszaemlékezik⁷⁴. Ezáltal kiszabadul a keresztény testiség-értelmezés morális megkötöttségei közül. A „lét és nemlét közt”, a pillanatban, a napi számvetésben, és az élet összegeződésében egy újfajta szövegalkotásra ismer: ami az alkotásfolyamatban létrejövő műben objektiválódik, mindaz párhuzamosan átélhetővé válhat az egyes ember számára is; a látomásban leírt eposzi szintűként megformált élet az *élet* – a minden egyes emberre vonatkoztatható személyes létezés -- mintájaként adódhat. Az ember ünnepelheti kiszabadulását: az alkotói személyiség látomása segítségével átélheti az élet, az emberi létezés teljességét. Az új poétika: a kínok felülírásaként jelenik meg a gyönyör.

⁷² William, Bolitho: i. k. 119. Szele Bálint fordítása: „Az egyetlen kivétel a nők iránti vonzalma, amelyet most nagyszerűen kiélhetett. Kádizsa helyett kellemes társaságnak mellette volt most már Aisa, Abu Bekr 12 éves lánya, akinek egyetlen megnyilatkozása idős korában az volt, hogy »a próféta három dolgot szeretett a legjobban: a nőket, az illatokat, és az evést, de leginkább a nőket«.”

⁷³ William, Bolitho: i. k. 112. Simon Róbert fordítása:

Dicsőség Allahnak, a teremtmények Urának,
a könyörületesnek és az irgalmasnak,
aki az Ítélet Napját uralja!
Néked szolgálunk és hozzád fordulunk segítségért.
Vezess minket az egyenes úton,
azoknak az útján, akik iránt kegyesnek mutatkoztál,
s ne azokén, akiket haragvások sújt,
sem a tévelygőkén!

⁷⁴ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*...i. k. 276: „Kétségbeesésem átütő vigasz akkor még Erzsike”.

Hálaadás

1.

Sivatagomban, csontok és kövek
közt járva, mint egykor Mohamed,

hajnalban a hegyek énekét
hallottam, ahogy a Dávidét

kísérték (bennem), a szent király
zsoltárát: egyes szavainál

mély basszusuk minduntalan
elbődült, frissen, vidosan.

Társuknak éreztem magam.

2.

Délben, hogy szomjasan-éhesen
ájuldoztam az izzó fővényen,

az égből hűvös hűri-sereg
suhogott alá, s mint Mohamedet,

felkapott s vitt, s dús ételek
tálai közt, illó kenetek

özönében a Zem-Zem vizeinél
tett le a szivárványszárnyú szél.

Ha küzdve, ha sírva, ha törve: remélj!

3.

Jók voltak a nők, drága kenetek
s a dús falatok; vagy, ahogy Mohamed

vallotta: az ételek, italok,
de kiváltképp az asszonyok.

S azok közt is egy legkivált:
a húszéves, aki a halált

felejteti, a kalifa
Abu Bekr lánya, A-i-sha.

Ima a gyönyör, a gyönyör ima.

4.

Itt az éj. Némán feküszöm
lét s nemlét közt egy ingó küszöbön.

Mohamed félholdja a fák felett.
Csillagok húznak, ejtenek.

Óh, Kismet! Allah! Forrón, mint a könny,
buggyan ajkamra a szív, az öröm,

a hála, hogy élek, hogy voltak csodák,

hogy oly szép, oly gyönyörű a világ,

Mikor

Mikor

Mikor minden csak játék s butaság.

Ezáltal megszületik a korábbi, a *Különbéke* kötet idején megalkotott *Sivatagban* című vers ellenpárja. A *Sivatagban* című vers során egy európai utas kérdezt rá a történelemben megtestesült emberi sorsra, a *Hálaadásban* az ember teremtetéstörténetét éli át, gyönyöreivel és veszélyeztetettségével egyetemben. Egy embertörténetet teremt, a *TücsökHzene* előképét. Az ostrom utáni „csodás” megmenekültségben megismétli egyiptomi utazásának díszleteit, de nem az európai utas kérdező horizontjáról figyelve, hanem a „csoda” helyszínébe ágyazottan: „Sivatagomban, csontok és kövek közt járva”, a „csoda” részeseként jelenik meg a versben a költő: „Társuknak éreztem magam”. A költő az életét összegez, *TücsökHzene* című önéletrajzi meditációs versciklusában (1945--1947) pedig az újabb poétika szellemében össze is kapcsolja a két, egymással felelő verset. A *Hálaadás* című vers alakítása során megtalált *szintetizáló* jellegű életösszegezést maga a teljes *TücsökHzene* veszi át. De a *TücsökHzenén* belül is megjelenteti, *Hála* címmel a *Hálaadás* című vers tematikáját. Ugyanakkor benne és általa a *Sivatagban* című vers Egyiptom-élmékeihez köti a hálaadó ima-szöveget, átfordítva „csodás” történetelbeszéléssé a *Sivatagban* című vers korábbi szerkezetét. És mindezt abba a *TücsökHzene*-kötetbe szervezi, amelyik egészében a *Hálaadás* című vers felnagyított, kötet-egésszé alakított változata.

Szikrázó éj, álom, tücsökHzene.
Édes a szél, mint egy nő közele.
Virág csókol. Ébredek. Hol vagyok?
Mily küszbön? Mint egykor a homok,
hogyan ott hevertem a Piramisok
tövében, úgy zizeg körül a fű,
s máris itt röpdös a lótusz-szemű
énekesnő, kit Kairóban, a
múzeumban láttam, a múmia:
fátyoltestén a hold átinteget,
örvény nyílik, mélyül a fák felett,
örök csillagok húznak, ejtenek:
óh Mindenség! Melegen, mint a könny,
buggyan ajkamra a szív, az öröm,
a hála, hogy éltem, hogy voltak csodák,
hogyan oly szép, oly gyönyörű a világ,

Ezzel poétikailag áthangolja a régi történetet, sőt annak kádenciáját is: az analitikus filozófiai szöveget „imává” poétizálva át. Megismétli a textust: a református, zsoldárt-éneklő költő nyugati vallási hagyományát a keleti bibliai és arra épülő-azzal kapcsolódó iszlám szöveg segítségével-kiegészítésével: „*Ima a gyönyör, a gyönyör ima*”.

Amit a buddhista témájú keleti verseiben nem tudott poétikailag megvalósítani, azt éppen ez a „Mohamedes” témájú, a szúrák hangnemét átvevő költemény nyitja meg költészetében. A nyugati gondolkodás tragikus bezárulását „kiegészíteni” csak azáltal tudta, ha megkerüli a gyönyört bűnként feltételező aszkézis minden formáját. Ennek az ihletését találja meg a szúrák szövegében, amelyek egyben visszahívják költészetét a zsoldárok világához. Lehetővé téve ezáltal egyben az európai költészet útjaihoz való visszacsatlakozását is, költészetének poétikailag érvényes megújítását-felszabadítását.

Utóbb, a *Vers és valóság*ban tíz év múlva el is felejt, honnan is származott mindez a kiegészülés⁷⁵. Mert akkor már túljutott a *TücsökHzene* poétikai szintézisében. Amelynek során az *ember* létezésének „csodá”-jával ismerkedett meg, opponálva az ember nevelődésének történetét (persze annak grádicsait is végigkövetve). A zsoldárokat egész életében – hite igazolását keresve – éneklő, magában dúdoló költő a 4. zsoldár 9. versének szavaival helyezkedik el versei által a létezésben: „Békességben fekszem le és legott elaluszom; mert Te, Uram, egyedül adsz nékem bátorságos lakozást”⁷⁶. Ebben a poétikailag is hitelessé formált

⁷⁵ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. A *Hálaadás* keletkezéséről már csak ennyit mond, Bolithót meg sem említve: „Olvasmányaim, Egyiptom forráságának az emléke és akkori életem sivársága magyarázzák ezt a versemet”; 276.; *Hála*: Az egész vers különben egy hosszabb költemény alakított része”, 263.

⁷⁶ *Esti ének nehéz időkből* címmel az 1896-os Czeglédi-féle javított kiadás szerint, amely alapján énekelhette már a diák Szabó Lőrinc is. (Pápay Sándor kollegám szíves közlése).

metafizikai mezőben idézi egymás mellé a protestáns gályarabok történetébe rejtve a finnek szabadság-reményének jelszavát⁷⁷, az evangéliumi emmauszi jelenetet, Buddhát és a szúrák világát.

A gályarabok szobra

[...] mert hiszek benned, jóság, türelem,
hiszek benned, isteni értelem, --
hiszek benned, szabadság, szeretet,
s hiszem, hogy győztök, tiszta fegyverek.

Az Árny keze

„Maradj velem, mert beesteledett!”
Bibliát hallgat a gyülekezet.
Alkony izzik a templom ablakán.
Hitetlen vagyok, vergődő magány.
„Maradj velem, mert beesteledett!”
-- Ha így idegen, vedd emberinek,
súgja egy hang, s ahogy látó szemem
elmereng a régi jeleneten,
az emmausin és felejttem magam,
a sugár-hídon némán besuhan
egy örök Árny: lehetne Buddha is,
de itt másképen hívják és tövis
koronázza: én teremtem csupán,
mégis mint testvére néz reám,
mint gyermekére: látja, tudja, hogy
szívem szakad, oly egyedül vagyok,
s kell a hit, a közösség, szeretet.
S kezét nyújtja. Mert beesteledett.

A Kopogó!

Azon a napon mint szétfűjt molyok
lesztek, s mint a meg-nem-álló homok,
azon a napon vascsontú hegyek
tilolt kenderként törnek s vérzenek,
azon a napon már csak az, aki
jótettekkel rakta telisteli
a mérlegét, az ihatja tovább
a szent fényt, csak az Zem-Zem italát,
az ölelheti, az csókolja csak
a naponta frissen-szűz húrikat,
akit meg feldob könnyű mérlege,
perdül arra a pokol fekete
dobszava, dobogó számuma: dördül a
csillag-kő-zápor: rádcsikordul a
robogó lángtitok, a zokogó:
a Legkeményebb Tűz, a Kopogó!

Ez utóbbiban éppen egy metafizikai számvetést végezve, Bolitho angol változatát formálja át a *TűcsőkHzene* létképletévé. Megtalálja a 101. Szúrárt, „a hymn in which we can hear the cracking of the sinews

⁷⁷ A finn Helena Kangas az 1943--1944-ben Magyarországon járt ösztöndíjas fiatal újságíróval való beszélgetéseiben és levelezésükben jelenik meg szövegszerű idézettségben Mannerheim eredetileg ex libris-ként kiválasztott latin nyelvű jelmondata (candida pro causa ense candido), amely a finn-orosz háborúk idején a finn nemzet szabadságharcos jelszavává formálódott.

of his thinking”⁷⁸. „A vers háromnegyed része a rövid és nagyon szép fejezetet parafrazeálja rímes ötös jambusban, s közben megtűzdeli egyéb mohamedán mesékkel”⁷⁹ Majd ezzel oppozícióban felidéződik az utolsó – ritmust- és hangulatot váltó – 4--5 sorban „az én lelkemben jelképesen a Budapest elleni végső légitámadások és az ostrom ágyútűzének leírása” – és talán a költő üldöztetése és fel-feltűnő szívzajlása „helyett”⁸⁰ álló hangfestő részlet. Az európai történelmi helyzet kegyetlenségéből, és saját „gyönyörrelvű” életrajzi-magánéleti morális bizonytalanságait is feloldva ezáltal kiléphet poétikailag is a „nagyon szép” részlet felidézésével. A háború előtt a buddhista „mesék” a kegyetlen világot objektiválták, míg ekkor megszületik mindennek a folyamatnak az ellentettje: a mohamedán közvetítéssel felerősített keresztény-őszösvetségi zsoltáros bizakodás poétikai felülkerekedése. Szabó Lőrinc ezáltal befejezheti az *Ellenfelek* című verssel előkészített tematikai fordulatot, egy nyugati és egy keleti számonkérési formát szembesíthet: az *Ellenfelek* a bosszúra épülő számonkérés „legális” (bírósi, igazolási stb.) módozatából vezet át az önmagát mérlegelő meg- és elítélés derűjéhez; a *Kopogó!* a cselekvésen kívüli megmértetésre való ráhagyatkozás biztonságát vonja az ember köré auraként.

Hagyatékában pedig megtaláltunk ezt a poétikai eredményt fordításban is megvalósító eredményt, egy fordításvariációt⁸¹ a *Koránból*:

A kopogó tűz és a Paradicsom
(Összevont részlet a *Korán* 100. és 86. szúrájából.)

Az irgalmas Isten nevében!

A kopogó! Mi a kopogó? Ki érteti meg veletek, hogy mi a kopogó?

Azon a napon olyanok lesznek az emberek, mint a felriasztott molypillék és a hegyek, mint a rengő, színjátékos, tarajos hullámok.

Csak az lesz boldog, akinek jó tettekkel nehéz a mérlege; s akinek serpenyője könnyűnek találta, annak a pokol torkában lesz lakása.

És tudjátok, mi a pokol torka?

A tűz, a legizzóbb tűz!...

Bizony mondom, láncokat, kalodát és pokoli tüzet készítettünk a hitetleneknek.

A hívőket pedig, akik Isten szerelméért enni adtak a szegényeknek, árváknak és foglyoknak, mi is megvendégeljük az Isten szerelméért.

Szép kertben, selyemruhákban fognak pihenni és párnáikon nem érzik majd a nap hevét és az éj fagyát.

Hűvös árnyék és gazdag gyümölcsök fognak föléljük borulni, hogy könnyen leszakíthassák.

És pohárnokok járnak majd közöttük, ezüst kupákkal és kelyhekkel és üvegtiszta ezüstedényekkel, melyek akkorák lesznek, amilyenek a hívő kívánja.

És bort és gyömbérvizet kapnak majd az üdvözültek a Zalzabil forrásból.

⁷⁸ William, Bolitho: i. k. 108.

That which striketh! What is that which striketh?

And what shall certify thee what THE STRIKING is?

The day mankind shall be scattered like moths

And the mountains carded like coloured wool

Then as for him whose balances are heavy, he shall enter into Bliss

And as for him whose balances are light

The Pit shall be his dwelling!

And what shall certify thee what is the PIT?

A RAGING FIRE.

Szele Bálint fordításában: „egy olyan himnuszt, melyben hallhatjuk, ahogy gondolkodása ropog a rá nehezedő súly alatt”:

Ami lesújt! Mi az, ami lesújt?

Honnan tudhatod, mi az, ami lesújt?

Azon a napon, mikor az emberek szétszórt molylepkékhez válnak hasonlónak,

és a hegyek olyanok lesznek, mint a kártolt gyapot!

Akinek a mérlegserpenyője súlyos lesz, belép az üdvösségbe.

Akinek pedig a mérlegserpenyője könnyű lesz,

Annak a verem lesz lakása.

Honnan tudhatod, hogy mi a verem?

Lobogó tűz!

⁷⁹ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 259.

⁸⁰ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 259.

⁸¹ Kézirat és két gépiratos, aggályosan kijavított változata az újonnan a Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyaték részben, a Kézirattárban található: V 5487/13. szám alatt.

És örökké hamvas fiatalság áll majd szolgálatukra, aranyhímes, zöld selyem- és bársonyruhában, és elszórt gyöngyöknek hiszed őket, ha rájuk nézel, és ahova csak tekintesz, nagy birodalom vesz körül és gyönyörűség mindenütt.

Fordította: Szabó Lőrinc

Ez a költői modell kiemeli az emberi létezést a történelmi meghatározottságból. Ami az autentikus időben történik, annak emanációjaként jelenik meg a műalkotás. A most-pontokra-szakadt időben a költői szövegek és a vallások eseményei történelemmé rendeződtek. De ahogy akár a vallások eseményei is a létezés egészében, egyfajta abszolút időben – a történelmi elkülönbözésektől eltérően – akárha egyetlen megvalósulásként is megszerveződhetnek, a történelemben megjelenítve más-más időpillanatban, más-más történetben realizálva, más-más kultúrkör anekdotáiban megjelenítve egyetlen jelenet különböző arculatát prezentálhatták (a teremtést, bűnbeesést, büntetést követő megváltást isteni önfeláldozással)⁸², ugyanúgy a poétikában a szövegek egy-egy alkotói időpillanatban egységesülhetnek, egymást kiegészítően munkálhatnak egybe. Eppen a *Tücsökzene* idején hangoztatta Szabó Lőrinc, hogy ő nem stílusokban (= történelemben) gondolkodik, hogy az alkotás klasszikus eredményekben összegeződhet⁸³, egy műalkotás vagy jó, vagy nem. Ebben a szintézisteremtő alkotói gondolkodásban alakítja ki Szabó Lőrinc a maga klasszicitását, és érez rá ezzel párhuzamosan a vallásokban megnyilatkozó közös vonásokra. Felfedezi a létezésben a „csodát”, és a költészetben ennek megformálhatóságát. Kiemelve a történelemből, az állandó számonkérések nevelődési rendjéből. Talán erre utal majd a *Vers és valóság* közbevetett megjegyzése, amelyet a *Különbéke* tematikus jellegű keleti témájú verseinek ellenében szó elbeszélése közé: „miközben én már sóvárogtam egy túlsó part felé, amely az életnek a végén mégis meglett...”⁸⁴.

* * *

Az *ima visszája*. Csakhogy ez a létezésre való rákérdezés éppen ennek a „szép” létezőmódnak a mikéntjét is felfedi, a mikéntnek a milyenségét: „Versekkel bíbelődöm. Indifferens témák jobban érdekelnek, mint az aktuális nyavalyák. Viszont a helyzetem hangulata mindenbe beszivárog. A Mohamedes versben az utolsó sor az egész verset ellenkező előjelűre állítja át: ez a trouvaille különben a lényege. Örülni az ábrándnak, a mesének, a képzeletbelieknek, *éppen azért*, mert a valóság szintén ismeretes az író előtt!”⁸⁵ Ugyanez szinte a verset előkészítve a *Naplójában*: „Azt hiszem, csak áltatom magam, s csak áltatnak azok is, akik biztatnak. A vég: puk, puk”⁸⁶. A vers zárásában pedig így ír: „...”⁸⁷.

Mikor

Mikor

Mikor minden csak játék s butaság.

És ugyanekkor, a nyugati irodalomban is tájékozódik: fanyalogva bár („csakugyan olyan nagy volna?”⁸⁸), de rákérdez és végül rátalál Eliot poétikai tapasztalatára. Lefordítja a több részes *Hálaadás* című verssel szinte egyszerre Eliot *The Hollow Men* című – szintén több részes -- költeményét. E párhuzamosságban a történetéből kiemelt-kivetett ember keleti és nyugati képmását egyszerre szemrevételelezheti⁸⁹.

⁸² Hatvany Bertalan már idézett *Ázsia lelke* című művében ugyanezt gondolja át.

⁸³ Lásd a költő közeli barátjának, az esztéta és esszéista Baránszky-Jób Lászlónak a költőről írott elemzését: *Szabó Lőrinc*. In: *Élmény és gondolat*, Magvető Kiadó, Bp., 1978.: „Amikor kifejeztem véleményemet, hogy mennyire kár, sőt helytelen, hogy első expresszionista köteteit kíméletlenül átírja a később kialakult egyensúlyozott formanyelvbe, röviden csak annyit felelt: -- Értsd meg, akkor is így akartam írni, de még nem tudtam. Most csak azt írtam meg, amit akkor akartam. Jegyezd meg magadnak, minden költő olyan világosan akart írni, mint Horatius, csak nem tudott. – Meglehetősen különösen hatott rám ez a történelmietlen felfogás, amelytől egyébként az *Örök Barátaink* két kötetének tematikus, minden történelmi szemléletmódtól idegenkedő elrendezése is tartózkodik.” 133.

⁸⁴ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*... i. k. 85.

⁸⁵ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*... i. k. 171.

⁸⁶ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*... i. k. 153. Az 1945-ös számonkérésre és igazolási eljárására utalva írja le ezeket a sorokat.

⁸⁷ És ugyanezt ismétli meg a *Tücsökzenéből* *Hála* című darab zárásában.

⁸⁸ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*... i. k. 86.

⁸⁹ Sightless, unless
The eyes reappear
As the perpetual star

Vakon, hacsak
fel nem ragyognak újra a szemek,
mint az alkonyi halálország
örök csillaga
és százlevelű rózsája
egyedüli reménye
az üreseknél.

*

*Lánc lánc eszterlány
eszterlány eszterlány
fügekaktusz visz a tánc
hajnalhasadáskor.*

Az eszme
és a valóság közé
a mozgás
és a tett közé
odahull az Árnyék

Multifoliate rose
Of death's twilight kingdom
The hope only
Of empty men.

*

*Here we go round the prickly pear
Prickly pear prickly pear
Here we go round the prickly pear
At five o'clock in the morning.*

Between the idea
And the reality
Between the motion
And the act
Falls the Shadow

For Thine is the Kingdom

Between the conception
And the creation
Between the emotion
And the response
Falls the Shadow

Life is very long

Between the desire
And the spasm
Between the potency
And the existence
Between the essence
And the descent
Falls the Shadow

For Thine is the Kingdom

For Thine is
Life is
For Thine is the

*This is the way the world ends
This is the way the world ends
This is the way the world ends
Not with a bang but a whimper.*

Mert Tied az Ország

A fogantatás
és a teremtés közé
az indulat
és a válasz közé
odahull az Árnyék

Nagyon hosszú az élet

A vágy
és a görcs közé
a lehetőség
és a megvalósulás közé
a lényeg
és az alászállás közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

Mert Tied
Az élet
Mert Tied a

*Ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
nem bomba, csak egy buta nyekk.*

És ezzel visszajut a nyugati gondolkozás hézagaihoz. Magához a „törésvonalhoz”. Ezt a poétikailag kidolgozott és átgondolt alkotásmódot fogalmazza meg ugyanekkor Yeats ír pilótájának monológját fordítva⁹⁰:

Mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és úgy láttam, mindegy, mi vár:
egyensúlyban tartja üres
életem az üres halál.

De ezt a szembesülést olyan sajátos szöveggel vezeti fel, amely nem fordítás, hanem egyedi formáltságú, az angol nyelvű eredetiben hiába is keresnénk szövegszerűen: „*A lonely impulse of delight / Drove to this tumult in the clouds;*”. A Szabó Lőrinc-i szöveg másról beszél: „egyszerűen az élvezet hozott e dult felhők közé”. Ez Szabó Lőrinc poétikai teremtése, amelyben átéli a létezéssel szembesülő ember diadalittas pillanatát. Bárha szembesül a most pontokra szakadt élet értelmetlenségével, rátalál a létezésben való elhelyeztettség szabadságára is.

Mindezt utóbb próbára teszi a kedves öngyilkossága (1950-ben), és az ötvenes évek elejére, a kommunista fordulat idején politikailag ismét kegyetlenre forduló világ körülötte. A *huszonhatodik év* kötet szonettjeiben (az *Utóhang* kivételével 1951 húsvétjára lezárt és összeszerkesztett kötetben) kipróbálhatja a *Tűcsökzenében* átgondolt poétikai rendszer teherbíró képességét. Versenként szembesítheti az ok-okozati gondolkozás tragikus bezárultságát és a képzeletében felszabadított „szépséges” gyönyörítas létezőmódot. A személyes- és világpusztulást együtt érzékeli az elképzelt téridőben átrendezett múlttal és egyfajta vágyott időnkívüli létezéssel: a „szépség” és „gyönyör” felidézésével. A *Kopogó!* értelmében.

Ahogy a véglegesített szöveg közlésekor a „Mohamedes”-vers címét is megváltoztatta ráérezve az új cím tematikai-műfaji újságára: *Hálaadás*; ugyanígy utolsó kötetének poétikailag is értékelhető beszédes címet ad: *Valami szép*⁹¹. Világossá téve, hogy a korábban egyetlen versben megjelenő kulturális idegenség

⁹⁰ I balanced all, brought all to mind,
The years to come seemed waste of breath,
A waste of breath the years behind
In balance with this life, this death.

⁹¹ Az 1956-ban kiadott *Válogatott versei* (Magvető, Budapest) kötetben jelent meg ez, a külön kötetre tervezett gyűjtemény.

kapcsolatban áll a költészetének identitásába több oldalról is egyszerre beleépülő tendenciákkal. Önállóságát, egyediségét segítve kialakítani.

Az 1980-as monográfia-kötetemben⁹² a *Hálaadást* már a *Tücsökzene* poétikai ötleteként írtam le, akkor még nem gondolva, hogy a sokáig alakuló-érő vers egyben egy poétikai rendszer születését jelenti. Hiszen nemcsak tematikájával (mint a korábbi keleti témájú versek esetében), hanem éppen szerkezeti-poétikai megoldásával csatlakozik ekkori legjellegzetesebb fordításaihoz, T. S. Eliot és W. B. Yeats verseihez, a *Hollow Men*hez, és az ír pilóta szabadságvállaló gesztusának megformálásához. Mindezek együtt jellemzik az *Örök Barátaink* második kötetét, és halála előtt még általa összeállított összesített fordításgyűjteményét is⁹³. Általuk az *Ellenfelek* című vers szintetizáló jellege érik be. A fordításgyűjteményben kétirányú folyamat testesül meg: a darabok kiválogatása révén egy kegyetlen hangoltságú világméplátomás jelenik meg (felmutatva az általuk dialógushelyzetbe hozható gondolkodás hézagait); ugyanakkor az antológiaszerkesztői *szintetizáló* szándék ezekből a részletekből egy gyönyörrelvű szerkezetet épít meg. Elvezetve a zárasként közölt miltoni látomáshoz, a Sátán ellenében megjelenő „Fény szent hatása”-hoz, „a Fény-Ég négyszögletes, vagy / tán gömbalakú, roppant birodalmá”-hoz, „opáltornyai”-hoz, „s az élő zafírral díszes ormok”-hoz, hol „a Menny bástyáiról / messzecsillanó hajnalt ló a zord / Éj kebelébe”. (*Elveszett Paradicsom*, Book II.1033—1050)

Hasonlóan a *Tücsökzene* szerkezetéhez, amelyben a *Hálaadást* is megismétli a *Hála* című strófában. Ez a *Hála* című strófa pedig szervesen kapcsolódik a *Tücsökzenében* a keleti költői tematikát már létélményként átélő záróstrófákkal és vezet el az egyensúlyozás poétikai remekéig, a „Milton modorában”⁹⁴ fogant, az angol költő ihletését magábafofogadó és továbbszövő *Elképzelt halál*ig. „Áthalás a baráti természet végtelenébe”⁹⁵:

s szemed lehúnyod, szél csókol megint
s egymásba szédül a bent és a kint
és zeng a hang és zsongva ring a rét
s ahogy szíved átveszi ütemét,
mintha egy gömb fénytág felületén
robbanna rólad, úgy hagy el az Én,
úgy rohan, úgy nő az egeken át
és csak mikor már benne a világ,
csak amikor már ő a burka, csak
akkor látod meg újra magadat,
az eltűnt parányt, mikor kerete
vagy már mindennek s minden csak a te
belsőséged...: egyszerre isteni
biztonságba hal földi tudatod
s a nagy, kék réten kezdik mennyei
tücsökenéjüket a csillagok.

És mellette a halál jelzése: az életmenetben a „szépség” poétikájába emelve. Az 1943-as *Összes verseit* záró darab a meghalás iszonyatát leíró analitikus vers volt:

A kimondhatatlan

A szíved majdnem megszakad,
szólnál, de szavad elakad,
szólnál, de görcs és fájdalom
fuldoklik föl a torkodon,

oly mélyről, mintha lelkedet,
a recsegő idegeket

⁹² Az összegezés ideje 1945--1957. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980. 103--109.

⁹³ Szabó Lőrinc: *Örök Barátaink, II. Kisebb lírai versfordítások második gyűjteménye*. Bp., 1948. Egyetemi Nyomda. Az *Örök Barátaink* címmel műfordításainak összesített antológiáját tartalomjegyzékestül még maga a költő állította össze és küldte el a kiadóba. Maga a könyv már csak a költő halála után jelenhetett meg 1958-ban, a kötet lexikális anyagát fiatal barátainak odaadó tevékenysége egészítette ki. Lásd a könyv új kiadását: *Örök Barátaink I—II. A költő kisebb lírai versfordításai*. Osiris Kiadó, Bp., 2002.

⁹⁴ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 268.

⁹⁵ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k. 270.

húzná magával, úgy sajog
szád felé néma sóhajod.

S egyszerre oly gyöngé leszel,
hogy szárnyas szédülés ölel,
fogaid közül valami
sírás, valami állati

nyöszörgés kinlódik elő
s azt hiszed: a következő
pillanat mindent, ami él,
elfúj, mint pókhálót a szél.

Ennek ellendarabja: Szabó Lőrinc cím-megnevezésével *A százegyedik Szúra*, egy saját vers, a végítélet személyes meghalás-változata, a kimondhatatlan kimondása, a szenvedés átpoetizálása:

Hang cirpel kint. S bent a szívemben is.
Pici csak. De szúr. Hang s mégis tövis:
folyton szúr belém, szúr és újra szúr,
kis fúrójával mind mélyebbre fúr,
másodpercenként, régi vörhenyem
óta, halkán, de oly könyörtelen,
mintha tű volna, Idő tűhegye,
s a szívemet szedné ízeire.
Hang cirpel a szívemben: a szava
nyugtalanság, s veszély a mondata,
ha én figyelem: tán csak öncsalás,
ha műszer: ideges elfajulás,
de mindenképp valami nagy, gonosz
robaj jele, mely milliószoros
halkításban küldi üzenetét,
fényhalk árnyát, fénygyors rettenetét,
a halált, a kürtöt, a zokogót:
a Százegyedik Szúrárt, a Kopogót.

Sajátos címválasztás: a 101. Szúra tematikai parafrázisa *A Kopogó!* címet viseli a *Tücsökzenében*, de a személyes, tematikailag különböző versnek *A százegyedik Szúra* címet adja. Jelezve ezzel, hogy a *Korán* világát saját költészetében feloldotta, áthangszerelte, és a személyes emberi életre alkalmazta: a meghalás átélésének átgondolására sajátítja ki poétikailag a gyönyörrel tanulságát. A kétségbeesett halál korábbi poétikai megoldásait felcseréli a meghalást és a gyönyört összekapcsoló poétikával.

Ennek lesz egy – a költő biológiai létére is visszaható – vetülete sajátos álomterápiája. Már a *Napló* is utal erre, a megpróbáltatások kiváltotta biotechnikára. Előkerült egy gyorsíró szöveg, amely azután felfedi ezt a technikát, amely az új, nevezzük „Hálaadás-poétikát” egészíti ki, teljesíti be⁹⁶:

Álmok

Tapéták díszei, megelevenedett arabeszkok, csipkék, játék kockákból épített fantasztikus épületek, felső és kissé oldalt való nézésben, mintha mikor toronyból néz szét az ember, és olyan plasztikusan, amely elképzelhetetlen. Trükk filmek eleveisége és grotesksége, vonalak, amelyek vigyorgó mozdulatokká húzódnak szét, nem létező állatoknak részletei, borzasztó ritmusban s valahogy olyan érzésben, hogy mindez irtózat és örök csendben zajlik le.

Gyönyörű látvány: tessék elképzelni üveglapokat, amelyek olyanok, mint az ív papírok, simán, hengerlapszerű hajlásban, amint hullnak és izzadnak, de úgy, hogy az izzás is árnyalatokat mutat fel, s valami élő hatást tesz. Ilyen izzó üveglapok lebegnek sötétben, kimondhatatlanul szép.

Úgy ez, mint a továbbiak: végtelen boldogságban és meglegedettségben folynak le; az ember ébren van, bármely pillanatban kinyithatja a szemét (de így szebbet és zavartalanabbat lát, hát csukva hagyja) és tudatosan, mozdulatlanul tökéletes és csendes élvezettel néz és néz.

⁹⁶ Az újonnan a Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyatéki letétben szerepel a költő bátyjának megfejtésével együtt ez a szöveg.

Egy óriási színházzá változik a koponya. Mondom, rettenetesen hangsúlyozni kell, hogy a szemléletnek ez a boldogsága, az atmoszféra, amelyben a színháznézés lefolyik, végtelen potenciára emelt csodálkozás, meglepetés és kielégülés állandó egyszerre érzett szenzációja.

Ugy látszik, az én álmaimban állandó szerepet fog játszani valami farkas szimbólum, farkas fej, oldalnézésben kissé kubista, talán Franc Marc féle farkasok közül való.

Sajátságos volt a tárgyak élete, amint például kés és dinnyék megelevenedtek és ember nélkül végezték azt, amit ember végezne velük. A kés lebegve szállt, simán kettévágta a dinnyét, jött a villa és falatokat emelt ki és felrepült vele (a kép látható keretén kívül valahová, mondjuk egy szájhoz) és üresen visszajött stb. És ez egyszerűen gyönyörű volt, mint kép. –

Külön és hosszan kellene beszélni a csipke-szerű, felülről nézett tájakról. Ennek a csipkének felfelé is volt kiterjedése, valóságos plasztikus volt és mozgott, mintha kakastaréjok vonala elevenedett volna meg, élt és nem tudom, mit csinált, de a helyváltoztatás, amit részletei végeztek, csodálatos, semmihez sem hasonló növényi, kúszó, talán tengeralatti állatot idéztek.

Legrappánsabb egy utazás volt: fejjel előre, vízszintesen úsztam, (magamat nem látva), mintha egy hajó fedélzetén hasalnék, vagy inkább egy lapos felhő rétegen, amely fekete, roppant magasságban az égből, előtte a felső csipkézett-szakadozott szélű, ellipszis alakú orra egy kis darabon és az előtt és a mellett jobbra és balra lent egy arany fényben úszó világáros, óriási város, mintha repülőgépről látnám, az utcák, terek, pici házak, alighanem amerikai város, rengeteg felhőkarcoló és torony, villogó és árnyba borult részletekkel, bronz-hangulatban rembrandti megvilágításban, pici város, megint, mint már előbb is, játék kockákból épített hatását keltő; és a látvány sohasem látott nagyszerűségénél talán csak az az élvezet volt nagyszerűbb, hogy olyan biztonságosan és nyugodtan úszom a világ felett, fáradság és munka nélkül, testetlenül és vágytalanul, de mégis telítve minden boldogsággal. Ilyen boldogságot még én életemben nem éreztem.

Ehhez az éber álmodozáshoz képest a testi szeretkezés egy örült és barbár élvezet, főképp végtelenül szimpla, és kétes, a cselekvés, a munka is hevültség, tett, az itteni épp oly nagy élvezet lényegével, amely mozdulatlan szemlélődés. Mintha az agyvelő, vagy még inkább a szem érezne valami örök és csendes erotikus simogatást, legalább is a szem olyan kimondhatatlanul örül annak, amit lát, hogy csak ilyen félelhez tudom hasonlítani.

Milyen egyszerű és milyen komplikált mozdulatok! Most emberi vagy ismét tárgyi forma, az rendszerint lassan, méltóságteljesen mozgott, természetesen, de szinte lassított felvételek módjára vagy mintha vízben folyna a mozgása; ami pedig absztrakt vonalszerű volt, hihetetlenül gyorsan, villanyozottan és gumyszerűen, mint törvény, de beosztás szerint, szabályosan, geometrikusan többnyire, és komikusan. Absztrakt vonalak határozottan vigyorogtak! Ezt részletesen meg kellene írnom.

Testi megfigyelés: érverésem 50 és 60 közt ingadozott, a takaró alatt kissé fáztam és különleges tisztasággal, élességgel (3-szor olyan erősen, mondjuk) hallottam minden apró zajt, például mozgást a szomszéd szobában, s az órák ketyegését a kis asztalon.

Ez az álomvilág a közben teljesen éber aggyal azt hiteti el, hogy van valami túl világ, vagy szellemi világ s a képek szellemvilága. A látványosság grandiózus, amit kap az ember. Páratlan, semmihez sem hasonlítható, azaz csak hasonlítható. Mintha tiltott csarnokba tekintene be az ember, mintha szentségtörést követne el, Isten élet-fajainak válnék részesévé; s egyúttal, a néha felrémlő büntudattal egyidejűleg, felmagasztaltatást és kitüntetést is érzünk, hogy részünk lehetett a titoknak meglesésében. Nem vagyok irigy a boldogságomra, nem zárnék el semmiért senkit ezektől az örömöktől, de valahogy nem is adnám oda másnak. Miért? Ez az élvezet magányosság, békesség. Nem tudom, hogy önzés-e egyúttal. Annyi bizonyos, hogy ez a gyönyörűség nem engedi az embert dolgozni, kereskedni, pláne harcolni. Semmit, ami túlságosan elvon, semmit, ami túlságosan élet! Az álmodozó szakadatlanul visszavágyik a gyönyörködésbe, az álmokat érzi igazi hazájának. Közben arra is gondoltam, hogy volna-e kedvem most például verset írni. Nem lett volna, mert olyan élvezetet nincs vers, amely adni tudna, nincs olyan alkotás, amely annyira betöltene, mint ez a teljes, mozdulatlan gyönyör. Mintha az ég végtelen és szálló lapjára, szövetére volna festve az igazi és legpompásabb valóság, úgy vonulnak előttem a csodák. Minden valóság és minden normális képzelet koldus ehhez képest. Gyönyörű ez a félálom! Meg akarom még említeni, honnan jött mindez.

Mikor olvasás után elalmosodtam (előzőleg írtam is, az ágyban elég sokat) és elaludtam, azt vártam, hogy mély álom és reggel fejfájás következik. Hajnalban, 2–3 órakor, tehát mintegy 2 órával az elalvásom után egyszerre fölébredtem, de a szemem nem nyílt fel. Belülről felkeltett valami rezzenés és azt éreztem, hogy valaki (én a baloldalamon feküdtem) jobbról, a hátam mögül, a dívány felett áthajlik rajtam, egy fekete árnyalak, idegen valaki, olyan mélyen fölém hajlik, mintha az arcomba akarna nézni. Ha ez a valóságban történik, csak a fejét láthatom legfeljebb, a többi részét már eltakarja a vállam és a testem. Ez az alak fölém hajolt s én a teljes hajló mozdulatot láttam, a nagy fél ívet, amelynek legnagyobb része a hátam mögött volt. Nyilván alomkép volt, de olyan különös, hogy talán ez ébresztett fel zajtalanul, jelezvén, hogy kezdődik a rendkívüli. A fekete, légszerű alak rám hajolt, hosszú másodpercekig nézett és én féltem tőle. Mint betörő vagy orgyilkos hatott, vagy inkább mint kísértet. Hát mégis van kísértet? Ez volt a „túl világ” bevezetője. Ekkor történt, hogy csukott szemmel felébredtem. Az arc visszavonult, a test nagy félkörben vissza tolódott magába, a kiinduló pontjába és rögtön ezután oldal nézetben a Marc-féle farkasfogú fej jelentkezett, amelyet

már régebből ismerek. Rögtön tudtam, hogy most nem rendes álmok jönnek. És jött az, amiről fentebb egyet-mást elmondani próbáltam.

Mint említettem, az agyam tökéletesen világos volt. Annyira, hogy legjobban szerettem volna, a nyelvemre nem is figyelve, diktálni, hogy mi van. Lassan vonultak a képek, a nyugalom nagyszerű, boldog képei, és kellemetlen volt, az absztrakciók rendkívül változatos vigyorgása és gumyszerű szimmetrikus rángatózása. Igen, trükkfilm: ez valahány [?] annak, amit láttam. Képzelsenek el egy asztalt felső nézetben, 4 oldalán 3--4 párhuzamos vonallal, amely dísznek van rajta. Most a vonalak, s velük az asztal széle, összehúzódnak, hátra felé, ki az asztal lapjába, de az asztal széle is velük megy, egyik jobban kipúpozódik mint a másik, legbelső épp ellenkező irányban megy és a néző egy vigyorgó, széles száját lát maga előtt, fantasztikus állatszáját, amely körül a többi vonal most kaján ránc. Az állatból csak ez látszik s a hatás mégis teljes. És ez az undok vigyorgás villámgyorsan visszasimul a rendes aztallappá és dísszé, aztán megint elhúzza magát, megint vissza, és így tovább, villámgyorsan. Meglepő, érdekes, de ijesztő és zavarja azt, ami megette van. Mert ez az egész csak úgy foltként közbe tolakszik valami más elé és közben folyton végtelen boldogság a testben. A legnyugodtabb, zajtalanabb érzékiség. Nem az a másik, amelyet szintén ismerek: amikor a test nem mozdul és irtózatot ritmusban úgy csapnak át rajta valami eget-földet betöltő erotika lázas hullámai, mint fény az üvegen; nem ilyen érzékiség ez (éppen ezért nem neveztem joggal erotikának) hanem a testnek egy olyan boldogsága, amelyet a lélek tud érezni, néha, a jószágban. – Semmi külön simogatást nem érzek, sem a bőrömön kívül, sem alatta, mégis halkan, mozdulatlanul, édes és könnyű lázban bizsereg, nem is bizsereg, csak van az egész test. Minden [?] ki csalódott, velem sem történik semmi, csak göngyölődik, göngyölődik végtelenül agyamban a víziók végtelensége, simán, csodálatos részletességgel, élességgel, játékosággal, elvarázslóan.

Minduntalan kigondoltam, hogy le kellene írnom. Talán lett volna rá erőm, hogy ceruzát és papírt vegyek, de kíváncsiságom nagyobb volt és csak néztem, hogy mi van, mi lesz. Negyedóra múlva másik oldalamra fordultam, fölnéztem, ismét le hunytam a szememet, vártam, hogy jöjjenek vissza a képek, a gondolkodásom nem nagyon zavarta őket és csakhamar észre se vettem, hogyan, megint jelentkeznek. Néha felrémllett bennem valami halálfélelem, de ezt csak annak tulajdonítom, hogy a szívem lassan (bár egyenletesen, jól) vert és mert kissé fáztam; de túlságosan nem fájt a halál gondolata sem, inkább csak a vele együtt jelentkező kellemesség érzetét éreztem erősnek, a tárgyak életének hatását és ezért volt, hogy bár nagyon jól esett volna, nem keltem fel, hogy erősítsem a hatást, néha talán még szebb mámorokat átéltem volna.

Újabb elalvásom hogyan történt, nem tudom.

Másnap, ugyanilyen körülmények között, semmi különös nem jelentkezett egész éjjel. Talán erősebb hatásra lett volna szükség; nem tudom; egyelőre nem akartam. Ez az akarat, nem félsz, nem ment nehezen; épp azért, mert módomban van akármikor elérni ezt a gyönyörűséget. Akaratomnak a gyengülését inkább csak abban az irányban érzem, hogy ha baj ér, nagy és rossz izgalom, aggodalom, de inkább otthoni elkeseredés, akár jogos, akár jogtalan: olyankor gondolkodás nélkül nyúlok ehhez a segítséghez. Régebben nem is tudom, mit csináltam ilyenkor. Vagy kibékültem, vagy szenvedtem. És tudtam szenvedni. Most már sokkal gyengébb vagyok. Itt a vigasz, és a vigasz olyan roppant nagy tud lenni, amilyennek akarom. De vigasznak még nagyon kevésszer használtam ezt az erőt, én csak kísérleteztem, élveztem, ismerkedtem, tapasztaltam. Veszedelembe csak az vihet, ha rendes napi életem során támad baj. Akkor nem tudok ellenállni. Hiszen az alatt a két esztendő alatt, ami óta ezeket a dolgokat tényleg ismerem, éppen ez a mai fajta segítség volt számomra másodrendű, ennyire voltam bizalmatlan, ezt hanyagoltam el, hogy úgy mondjam, a rettenetes félesztendő alatt, a másikkal szemben; csendes, jószágos élettársamnak kívánom ezt az erőt, amelyet néha akkor is igénybe veszek majd, ha minden zavartalanul megy. Amitől félek, az a másik, mint eszköz, s amitől egyelőre távol vagyok, és életem külső rendjének összeomlása, mint ok, ami minden pillanatban bekövetkezhet. Ez tesz olyan szomorúvá és hazardőrré.

* * *

Hallatlan élessége a fülnek. Mély és nehéz álom, amelynek még is félálom jellege van, hiszen minduntalan megtörik és felébredek. Egészen kis zajok felébresztenek. Lent nyitják a kaput, (máskor ébren is csak külön figyellel tudom észrevenni, most pedig álmomból felébredek). De felébredek minden éles kép után magamtól is. Kép: hengerlapszerűen hajló fehér sík lebeg elő, illetve szünetlik meg, egy teremben a plafon alatt, olyképpen, mintha a levegő összesűrűsödne, vagy fönt tömörülne lappá, fehér selyem lappá, vagy mint hogyha fény-lap volna, és lebeg, és száll, hajladozik. Az egész jelenség hallatlanul gracióz és hullámozása olyan csodálatos, kéjes látvány a szemnek, érzéki áldozat. Egyszerre balra lent egy bölcső jelenik meg, vagy ágyacska, a teremben, a nagy lebegő fehér fénylepedő leereszkedik és egyik szélének rendkívül kecses mozdulatával alá nyúl a tárgyagnak, legöndörödik alája, felemeli, bemegyén alája és vissza lebeg vele, felhőnek a szoba tetejére, ahol mintha szabadulásban volna, tovább alszik a kis gyerek. Mindez hihetetlenül szépen és tisztán, és a felhő határozottan áll.

* * *

Kis kúpok nőnek fel előttem valami fekete, vízszintes rétegből, sűrűn, csúcsos, kör alakú, felül behorpadt kis hullámok, és visszasüllyednek. Egészen kis gyűrűk jelzik a kiemelkedések és elmerülések helyét. Rengeteg van, harmonikáznak, összevissza, ritmikusan, olyanok, mintha egy hordó víz kör alakú felszínén eső nélkül esőcseppek hólyagokat, buborékokat vernének. Aztán a kép kiszélesedik, az apró hegyek megnyílnak, de ugyanakkor én is távolodom tőlük, úgy, hogy az arány megmarad, csak most már végtelen nagy tájat látok be, sok egyszínű feketét, halványsárga oldalvilágítással, amely árnyakat vet. A hegyek hirtelen felnövése és apadása tovább tart, ez a bolond tánc, és rendkívül érdekel. Világosan tudom, hogy érdekel s majdnem önmagamnál vagyok. Csodálkozom. Értelmem keresi, hogy hol láttam ilyet, mert kellett volna látnom, hiszen olyan természetes. Valami utasítás félét érzek, hogy mindeddig elszalasztottam ezt a látványt, ezt a megfigyelést mintha valamikor láttam volna. Hirtelen fekete üvegszerű anyaggá változik minden, a tenger és a roppant vízkúpok, tintahegyek a tintatengerben, amint puhán járva himbálózna. Örült ritmus, nevetni kell. A körök vigyorgó szájak egy-egy pillanatra, aztán megint eltorzulás, képek. Hold kráterek ezek, amint ezrével születnek és halnak meg: elsüllyednek és kiemelkednek. Óriási buborékok, de kúpalakúak. Azt hiszem, percekig néztem őket, álom nélkül, de csukott szemmel, aztán felnéztem és csodálkoztam.

* * *

Hézagokból épülő szintézis. Zárásként hadd idézzem meg Szabó Lőrinc egyik legjobb ismerőjét, az 1947-ben megjelent *Tücsözkzene* legelső méltatóinak egyikét, Sötér Istvánt: „A *Tücsözkzene* monotóniája, zümmögő, félálomszerű hangulata mélyebbről származik: a buddhai kontempláció tompított mámorából, mely ennek a költeménynek alapját képezi. Még a boldogság is, melyet ez a mű hirdet – e boldogság, mely az élet minden apróságában s akár legszerűesebb eseményeiben, képeiben és epizódjaiban is kielégülést talál –, még e fátyolos boldogság is kontemplatív színezetű. »Ez a mámor, az emlékezet – melyet szüntelen táplál a jelen«: íme, a költő legárulóbb vallomása arról a lelkiállapotról, melyből műve fogamzott. A *Tücsözkzene*: a lelki mozdulatlanúság nagy teljesítménye. Baljós teljesítmény. Mert legmélyebb értelme szerint: ez a mozdulatlanúság az ellentmondások feloldhatatlanságának bevallása is.”⁹⁷ Amikor az ő nagyvonalú felismerését opponálni kezdtem, mert elfogadtam magam is az ő minősítését („baljós teljesítmény!”), és kerestem a Szabó Lőrinc-i műben, amit „baljósága” ellenében jelzett Sötér: „Itt-ott át is szakítja az ataraxia burkát egy-egy sikoly – a magány, az elhagyatottság a valóságra döbbenés sikolya. Már ez is valóságos megkönnyebbülésnek hat a *Tücsözkzene* mozdulatlanúságában”⁹⁸. *Ellenében* mindketten az európai költészet társkereső sóhaját kerestük⁹⁹. Végül is a huszadik századvég legjelentősebb magyar versmondójának, Gáti Józsefnek *Tücsözkzene*-előadását hallgatva Sötér¹⁰⁰ a kontempláció új értelmezését adja: Szabó Lőrinc nem a semmit szemléli, hanem az egész nyugtalan világot fogadja be a lélekbe és teszi meg a szemlélet tárgyává. Örömmel fogadtam értelmezését¹⁰¹, mint ahogy most főhajtással csatlakozom vissza az atyai barát *kiteljesedő* meglátásához, amelyet követve már eljuthatunk a hézagokból épülő szintézis poétikai befogadásához.

Valóban olyan felszabadulás következett el a keleti világ (a Dávid zsoltárait és az Evangéliumokat is magába szívó) vallásos tematikából kinyíló költészetének hatására 1945-ben Szabó Lőrinc költészetében, amely kiszabadította az *egyik* európai költői hagyomány tragikus szorításából. Létrehozott egy új poétikai pozíciót, amelyik kiemeli az embert az etikai-történelmi megkötöttségből és az antropológiai létezés tudatában olyan kérdezmódot teremtett, amellyel a személyes létezés szembeesíteni tudja a létezés mikéntjével. A semmi és a minden egyszerre átélelhető kérdezmódját alakítva pályája folytatásához.

A keleti és nyugati vers mélység és magasság változatossága benne élt a költő teljes pályaképében, személyes sorsában, fordítói tevékenységében és legfontosabb alkotásaiban¹⁰². Ideológiaként, máskor pedig poétikai befolyásként. Aztán egy személyes és történelmi kataklizma hatására, egy esszé olvasása után egyetlen vers ötletéből kiindulva megteremthette egyik legfontosabb teljesítményét, a *Tücsözkzenét* és enged mostanra bepillantást számomra műhelye talán legrejtettebb mozzanatába.

⁹⁷ Sötér István: *Szabó Lőrinc*. In: *Szabó Lőrinc összegyűjtött versei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1960. 1266.

⁹⁸ Sötér István: *Szabó Lőrinc*, i. m. 1266–1267.

⁹⁹ Kabdebó Lóránt: *Az összegezés ideje. 1945–1957*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 115–207.

¹⁰⁰ Sötér István: *Gáti József Tücsözkzenéje, Új Tükör*, 1980. 17. szám, 28.

¹⁰¹ Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó igazgatójának engedélyével még az imprimatúra után monográfiámban is hivatkozhattam írására, lásd . *Az összegezés ideje*, i. k. 125.

¹⁰² Lásd például a Fitzgerald-féle Omár – még névhasználatában is –háromféle fordítását, illetőleg újrafordítását: 1. Omár Khájám: *Rubáját*, Táltos, Bp., 1920; 2. Omar Khájám: *Rubáját*, Kner, Gyoma, 1930, újra: Helikon, Bp., 1965.; 3. Omár Khyám: *Rubáját*, Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Bp., 1943. A három fordítást egy kötetben is ki szándékozott adni, utószavát halála előtt, 1957-ben meg is írta: Szabó Lőrinc: *Az egyesített kiadás utószava*, in: *Érlelő diákevek*, Irodalmi Múzeum, 1979. 257–259.

Szabó Lőrincre vonatkoztatva Bertrand Russellnek a valóságra reflektáló kétféle módszerét idézem. Ismeretelméletében két típust ír le: „We shall find it convenient only to speak of things *existing* when they are in time, that is to say, when we can point to some time *at* which they exist (not excluding the possibility of their existing at all times). Thus thoughts and feelings, minds and physical objects *exist*. But universals do not exist in this sense; we shall say that they *subsist* or *have being*, where »being« is opposed to »existence« as being timeless. The world of universals, therefore, may also be described as the world of being. The world of being is unchangeable, rigid, exact, delightful to the mathematician, the logician, the builder of metaphysical systems, and all who love perfection more than life. The world of existence is fleeting, vague, without sharp boundaries, without any clear plan or arrangement, but it contains all thoughts and feelings, all the data of sense, and all physical objects, everything that can do either good or harm, everything that makes any difference to the value of life and the world. According to our temperaments, we shall prefer the contemplation of the one or of the other.“ E két út kétféle módszerére Russell gyakorlati példát is alkot: „For example, if you know the hour of the sunset, you can at that hour know the fact that the sun is setting: this is knowledge of the fact by way of knowledge of *truths*; but you can also, if the weather is fine, look to the west and actually see the setting sun: you then know the same fact by the way of knowledge of *things*. [...] Our knowledge of truths, unlike our knowledge of things, has an opposite, namely *error*. So far as things are concerned, we may know them or not know them, but there is no positive state of mind which can be described as erroneous knowledge of things, so long, at any rate, as we confine ourselves to knowledge by acquaintance. Whatever we are acquainted with must be something: we may draw wrong inferences from our acquaintance, but the acquaintance itself cannot be deceptive. Thus there is no dualism as regards acquaintance. But as regards knowledge of truths, there is a dualism. We may believe what is false as well as what is true. We know that on very many subjects different people hold different and incompatible opinions: hence some beliefs must be erroneous. [...] How are we to know, in a given case, that our belief is not erroneous? This is a question of the very greatest difficulty, to which no completely satisfactory answer is possible. Ezzel szemben „some knowledge, such as knowledge of the existence of our sense-data, appears quite indubitable, however calmly and thoroughly we reflect upon it“. A korábbi Szabó Lőrinc-i módszert is jellemző russelli konklúzió szerint „The criticism aimed at, in a word, is not that which, without reason, determines to reject, but that which considers each piece of apparent knowledge on its merits, and retains whatever still appears to be knowledge when this consideration is completed.“¹⁰³

Russell megmarad az európai gondolkodás keretein belül, ami ezen kívül történik, azzal szemben kritikai álláspontot foglal el, igazság-fogalma inkább fogadja el a *tévedés* minősítését, minthogy a „hézag“ fogalmát bevezetné. Szabó Lőrinc is visszavezeti önmagát ehhez a gondolkozásmódhoz, verseinek gondolatmenete, ideológiája, sőt szerkezete kötődik az európai gondolkozásmódhoz. Ugyanakkor poétikájában a *Különbéke* kötet után a *Harc az ünnepért* idején éppen a „hézag“ megismeréséig tendál, míg egyetlen pillanatban, a *Hálaadással* előkészített *Tücsökzenében* az alkotás meghatározójaként éppen a „hézag“

¹⁰³ Russell, Bertrand: *The problems of philosophy*. London, Williams and Norgate, é.n. 155—156.; 211.; 186—187.;235.; 236.

Az idézetek Bertrand Russell *The Problems of Philosophy* [A filozófia alapproblémái] című könyvének Fogarasi Béla által 1919-ben készített fordításából valók: „Célszerű lesz, ha létező (egzisztáló) dolgokról csak akkor beszélünk, ha azok időben léteznek, ha tehát megjelölhetünk egy időpontot, amelyben léteznek – ami nem zárja ki, hogy mindenkor is létezzenek. Így a gondolatok és érzelmek, az elmék és a fizikai tárgyak léteznek. De az univerzálisok nem léteznek ebben az értelemben, azt fogjuk mondani, hogy *fennállnak* vagy *valók*, ahol a »való« mint időtlen lét szemben áll az »egzisztenciális« léttel. Az univerzálisok világát így mint a valók világát írhatjuk le. A valók világa változatlan, merev, egzakt, a matematikus, a logikus, a metafizikai rendszer építő gyönyörűsége, valamint mindazoké, akik a tökéletességet az életnél többre becsülik. A létezés világa folyékony, határozatlan, kontúr nélküli, minden tiszta terv és rend híján, de magában foglal minden gondolatot, minden érzést, minden érzéki adatot, minden fizikai tárgyat, mindent, ami jó lehet és árthat, mindent, ami különbséget tesz az élet és a világ értékében. Temperamentumunk szerint az egyik vagy a másik világ szemlélését fogjuk előnyben részesíteni“. „Ha például tudom, hány órákor van napnyugta, ebben az órában ismerhetem azt a tényt, hogy a nap lemegy; ez *igazságok* ismerete útján szerzett tényismeret; de ha szép az idő, nyugat felé nézve láthatom, amint a nap éppen lemegy; ebben az esetben ugyanazt a tényt a dolgok megismerése útján tudtam meg“. „Az igazságokra vonatkozó megismerésünknek a dolgokra vonatkozó megismerésünktől eltérőleg van egy ellentéte, a *tévedés*. A dolgokat ismerhetjük vagy nem ismerhetjük, de nincsen olyan pozitív lelkiállapot, amelyet a dolgok téves ismerésének nevezhetnénk, legalább nincs addig, amíg az ismeretség által való megismerésre szorítokunk. Bármivel vagyunk ismeretségben, annak valaminek kell lennie: helytelen következtetéseket vonhatunk le ismeretségünkől, de maga az ismeretség nem csalhat. Ami azonban az igazságok ismeretét illeti, ebben dualizmus áll fenn. Abban, ami hamis, éppen úgy hihetünk, mint az igazságban. Tudva levő, hogy nagyon sok kérdésben a különböző emberek különböző s összeegyeztethetetlen nézeteket vallanak, egyes meggyőződések tehát szűkséggé válnak tévesek [...] Hogyan ismerjük meg egy adott esetben, hogy hitünk nem téves? Ez a lehető legnehezebb kérdés, amelyre nem is lehet teljesen kielégítő választ adni“. „vannak ismeretek, mint érzéki adataink ismeretei, amelyek, ha mégoly megfontoltan és alaposan reflektálunk is, egészen kétségtelenek“, a kívánt kritizmus [...] az, amely a látszólagos ismeretnek minden egyes részét érdeme szerint megvizsgálja, s megtart mindent, ami ezen vizsgálat befejezése után is ismeretnek látszik“.

kérdező-horizontjáról leírható válaszlehetőségeket fogadja ihletőjeként. Verseiben „csodá”-nak nevezve a kihívó poétikai helyzetet. De mindig tudatában marad a poétikai kettősségnek, tudatosítja a „régiságot”-ot, az időben-történelemben élés ok-okozati konzekvenciáját („mindig egy testben élni, / egy tét, szám, idő, egy anyag”), de mellette átéli a létezés teljességét: „Tele a lét csodákkal”, melynek ars poeticája: „Szétszállni, mint a gondolat!” És íme a dialógus:

De igazán szabad

akkor lehetnék csak, ha minden
Volt, Van s Lesz bennem zajlanék.
Boldogtalan, aki nem isten!

Rabság, 1949

Csak hogy ebben a formázásban megfordul a *Különbéke* dialógikus viszonya: a poétikailag befogadott és preferált megoldás az időn-történelmen-kívüli állapot „csodá”-jának megérzőkítése, és mellette az ok-okozati értelmezés válik szentenciázóan tragikus kinyilatkoztatássá.

A költő, amikor megteremtette ezt a „pillanat”-ba foglalt „sétá”-t, a *Hálaadást* és a *Tücsökzenét* tulajdonképpen az európai gondolkodásnak ahhoz a vonulatához kötődött, amely mindenkor fogékony volt gondolkodásmódja „hézagai”-nak kiegészítésére, a goethei értelmezésű *világirodalom* átfogására. Annak a programnak a követésére, amelyet Schopenhauer éppen az európai gondolkodás példázataiból formált meg: „Jeder Tag ist ein *kleines Leben*, -- jedes Erwachen und Aufstehen eine kleine Geburt, jeder frische Morgen eine kleine Jugend, und jedes Zubettgehen und Einschlafen ein kleiner Tod”¹⁰⁴.

Visszaigazolás? Idézem a költő esszéista és prózaíró barátját¹⁰⁵. A magyar líráról annyi telitalálattal megnyilatkozó Németh László a költő halála évében két tanulmányban is összegezte egybehangzóan vélekedését a pályakép poétikai jellemzőjéről, módszertani újságáról a magyar irodalomban. Számomra a Szabó Lőrincről megfogalmazott vélekedései a kritikus író legfinomabb megfigyelései közé tartozhatnak. Magát a határhelyzetet, a „hézagokat” számba vevő költőt pontosan diagnosztizálja Németh László. Olyan költőként mutatja be, aki ha valamire rátalált, azt pontosan be is mutatta, éppen -- a kritikus Németh László számára is oly meghatározó -- nyugati elemző módszer szellemében: „Korunk nagy ténye, amire ő is panaszkodik, hogy az ember kiegészítette magát az Istent. S valóban, azt, hogy milyen annak az embernek az élete, akinek az Isten kiegészítése tökéletesen sikerült, s egy új, azzal egyenlő értékű Értelmet azonban nem sikerült találnia: kevés emberen ismerhetjük meg úgy, mint Szabó Lőrincen”¹⁰⁶. De a „hézagok” meghaladásának kísérleteit is jelzi: „Szabó Lőrincben én is a világírá fáradhatatlan tudását becsülöm, aki a nyugati módszert, az elemzést a lírába is bevitte, olyan komplett és igaz képet adva magáról, amely a legjobban megrajzolt regényhősök képével vetekszik. De aki a *Tücsökzenét* felnyitja, azt látja, hogy e nyugatosnak megmaradt költőnk mint kamasz, a *Gilgames*-eposz »emberelőtti« hősével azonosította magát, amint később is mindig szívesen választ kínai bölcselőket és buddhista mondákat legszemélyesebb filozófiája kimondására. De tán ennél is fontosabb, hogy egész szenvedése, csetlése-botlása Pest tőkés, majd már nem is tőkés társadalmában, nemcsak a vidéki, de a keleti ember súrlódása a nyugati világgal”¹⁰⁷. „Szabó Lőrinc nemcsak vidéki – alapjában véve keleti ember is; nemcsak mongol arca vall erre (mely előtt a mongol katona, tanúja voltam, megnyitotta a kordont), hanem a kivételes gyötrelmem is, amit a nyugati s tőkés életforma jelent neki. Az orosz irodalomnak kedvenc alakja a keleti ember, akit a nyugati racionalizmus tönkretesz, vagy ha, mint Raszkolnyikov, hozzá akart törni, gyilkossá lesz. Szabó Lőrinc, bár életében beletörni nem tudott (»törtnek nem való vagyok«), szellemében mégis szép szintézisbe hozta a lelkében szunnyadó Kelet emlékkincsét s a kísérletezés, elemzés, az élmény megragadásának nyugati módszerét”¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Arthur, Schopenhauer: *Aphorismen zur Lebensweisheit, Fünftes Kapitel: Paränesen und Maximen, B./ Unser Verhalten gegen uns selbst betreffend, 13.* in: *Parerga und Paralipomena* in: *Parerga und Paralipomena*, Kröners Taschenausgabe, 150.

¹⁰⁵ Németh László véleményére annyira adott a költő, hogy talán legfontosabb kötetének, az 1932-es *Te meg a világnak* a darabjait még összeszerkesztés előtt elküldte hozzá, hogy pontos diagnózist kapjon tőle. Szabó Lőrinc ezeket a szövegeket, Németh László ítéletét bármennyire áhította is élete során, már nem ismerhette. Hacsak a *Magyar műhely* című esszéjét az 1956-os magyarországi forradalmat követő napokban kéziratban el nem olvashatta. A Szabó Lőrincről szóló esszét maga Németh László sem találta életében. 1967-ben nekem is, mint kallódó, egy irodalmi estre készített, de azon el nem hangzott írását említette. Halála után egy folyóirat publikálta először a hagyatékából előkerült szöveget.

¹⁰⁶ Németh László: *Szabó Lőrinc* In: *Utolsó széttekintés*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 383.

¹⁰⁷ Németh László: *Magyar műhely*. In: *Kiadatlan tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1968. 2. k.200--201.

¹⁰⁸ Németh László: *Szabó Lőrinc*. In: *Utolsó széttekintés*. 383.

3. Weöres Sándor: *Fairy Spring*¹⁰⁹

*Ima az anekdotában.*¹¹⁰ A verses jelenet, amely -- önmagában -- inkább illene Babits *Eratojába* (ott is inkább a Babits- mint a Szabó Lőrinc-fordította darabok közé), valójában a „Freskók és stukkók egy vidám színházba” alcímet viselő *tündéri kinyílás* sorozat egyik darabja. Amikor kiemelte és közlésre külön címmel leadta, nem is tudom, miért jelölte az eclogát az *antik* jelzővel. A disztichon miatt? Amely akkoriban nem volt divatos költői forma? Vagy ironikusan: a téma és tények különbségét hangsúlyozandó? A biedermeier-diákidillnek értéket, súlyt, emberi méltóságot adva. Ezzel kivonta a teljes kompozícióból, de egyben kiemelte „realista” színhelyéből, az úri-középosztálybeli játszadozások világából is. Játék metafizikai mezőben. Nem úgy, mint Móricz, Kosztolányi vagy Márai diákvilágot idéző regényeiben (*Forr a bor, Aranysárkány, Bébi vagy az első szerelem*), ahol a környezet von komor keretet a szerelemmel kacérkodó ifjak egymást ismergető játszadozásának. Weöres *kiemeli* a jelenetet. Szabadon lebeg a történet: játéktól a beteljesülésig. A beteljesülésben is megtartva a *játék* hangnemét. Diadalra juttatva ezzel itt, ebben a „nyomorúságos konkrét versben” is azt a *derűt*, amelyet monográfiusa, Kenyeres Zoltán a Weöres-költészet legfontosabb kiküzdött sajátosságának tekint joggal¹¹¹. A derűt, amely az itt-létben keresi meg az autentikus idő lényegét: az anekdotában az ima megtestesülését.

Mert miről is szól -- az *Antik eclogát* is magában foglaló teljes ív, -- a *Fairy Spring*? Egy európai kamasz a szerelmi élet idilli jeleneteiben önmaga létezésére ébred rá és ezzel egyben az embernek a létezésbe

¹⁰⁹ Megjelent a *Tűzkút* című kötetben. Magyar Műhely, Párizs, 1964. 95--104.; Magvető Könyvkiadó, Bp., 1964. 111--119.

¹¹⁰ 1964. május 24-i dátummal levelet kaptam Weöres Sándortól. A levél megértéséhez néhány emlékeztető adat kortársaimnak, és magyarázó szó azoknak, akik akkor még nem is éltek: ekkor jelent meg a *Tűzkút*, Weöres költészetének egyik legjelentősebb állomása, egyszerre -- külön kiadásban -- Párizsban és Budapesten. Benne a *Fairy Spring* című versciklussal, melynek VI. számú, disztichonban készült darabját akkortájt közli az *Új Írás* című, még eléggé új keletű, a Kádár-féle konszolidációt reprezentáló folyóirat -- óriási országos fölháborodást kiváltva. A bal- és jobboldali prűdéria egyként elszabadult, egymást felerősítve majd elsőpörte a szerzőt és szerkesztőt egyaránt. Napokig csengett a telefon a szerkesztőségben -- mondják -- és hangok csak annyit ordítottak bele: *Ecloga*.

Az 1956-os válogatás, a *hallgatás tornya* óta a *Tűzkút* volt az első megjelent új Weöres-kötet. A költő nem tartozott a kultúrpolitika kedveltjei közé. Bárha egyre többen próbálták-próbáltuk -- így-úgy -- tudatosítani, hogy személyében egyik legnagyobb élő költőnket tisztelhetnénk. Magam részéről a *Napjaink* című folyóiratban, amelynek sokáig vers-rovatát szerkesztettem, szinte mindegyik számban közöltem ekkoriban egy-két Weöres-verset. Ezúttal, az idétlen országos felháborodás szelét is igyekeztem a jó ügy vitorlájába fogni. Ha mindenki beszél az *Antik eclogáról*, akkor könnyű szerrel tudok közönséget szerezni, akiknek -- „csapdába” csalva őket -- a nagy költőről beszélhetek. Jó színészek nagy verseket mondtak (például a teljes *Istár pokoljárását*), egy mondat el is hangzott az inkriminált versről, -- aztán sok érdeklődő embernek méltó tálalásban bemutatott Weöres Sándor pályáját. Mindent megírtam az általam személyében még nem ismert költőnek, elküldtem a helyi lapok hasonló értelemben fogant sajtóvisszhangját, jelezve, sajnáltuk, hogy végül nem tett eleget meghívásunknak és nem vett részt a -- mondhatom: -- méltó ünneplésén. Erre érkezett a válasz:

Kedves Kollégám,
megbocsásson, hogy egy hónapos késéssel köszönöm meg értesítését a szerencsétlen vers körüli boxmeccsről. -- Tulajdonképpen vers-részlet, s az egész vers, ahogy a „Tűzkút” kötetben megjelent, már nem ilyen olcsó diákcsemege, melytől százezer kispolgár egyszerre versolvasóvá és megfellebbezhetetlen hozzáértővé válik.

Jobban szeretem a nem konkrét, lebegő, megfoghatatlan verseket: mert aki beléjük akar hatolni, fel kell hogy ajzza az intellektusát, fantáziáját, intuícióját, teljes emberi regiszterét. A sokat kárhozottat „értelmetlen” verstől, ha valaki mégis meg akarja érteni: gazdagabbá lesz az olvasó, fel kell, hogy emelkedjék. De az a nyomorúságos konkrét vers nem dolgoztatja meg az olvasót, nem kíván tőle erőfeszítést, áldozatot, lefekszik neki, mint... Na hagyjuk.

Azt hiszem, az idén még lesz alkalmam Miskolcra látogatni; feleségem ott akarja kezeltetni magát Petró Sándor doktor barátunkkal. Remélem, hogy beszélgetünk sok mindenféléről. Addig is köszönettel sokszor üdvözlöm Telesi Györgyit, Szekrényesit és a többieket. Minden jót kíván szeretettel
Weöres Sándor

(Telesi Györgyi, akkor a Miskolci Nemzeti Színház művésznője mondta az *Istár pokoljárását*, Szekrényesi Lajos szerkesztőtársam 1956 óta ismerte a költőt, ő kérte számomra közlésre a verseket.)

A történet poénja azután a következő. Nemsokára, amikor személyesen is megismerkedtünk, előhozta sajnálkozva az esetet. Mire azt válaszolta: nem félelemből nem jött el, hanem attól tartott, hogy ha kérdezik, el kell mondania, hogy a vers nem is erotikus jelenet, hanem valójában vallásos költemény. És hát ez, 1964-ben még nagyobb „bűnnek” számított volna.

Mára mindez mosolyognivaló anekdotikus történet. Anekdota, amelyet -- mármint a *műfajt* -- Weöres Sándor nem szeret, sőt egy életen keresztül küzd versalkotásában ellene. Mégis ezúttal éppen költészete lényegi sajátosságára döbbsenhet rá.

¹¹¹ Lásd Kenyeres Zoltán Weöres Sándorról írott monográfiájában: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983.

ágyazottsága is tudatosodik a számára; történetet prezentál és metafizikát teremt ezáltal. Egy szüzesség elvesztésének a története és a szüzesség elvesztésének története: beavattatás a létezésbe. Nem lineáris elbeszélés, hanem a kiteljesedő erotikus események kiváltotta boldogság és gyönyörűség, borzadás és elsietés egymást kiegészítő folyamatának néhány történettel való jelölése. *Psyche* előképe. Ezúttal fiúszerepben. A „mocorgó”, „ébredni kívánó” szerelemtől ível a versciklus a „tapasztaló összesimulás”-ig. Jelenetekből történet, történetből élet, erotikából a létezés titkait érzékelő mitológia. Mindez egyszerre e versciklus, és általában a vers Weöres költészetében.

A költőnek sajátos emlékezete van. Ritmusérzék? Szómágia? Asszociációs készség? Képkalkotás? A *Fairy Spring* esetében is népdal ihlettől az antik költészet metrumjaiig, népi jelenettől a polgári „úriszoba” ismeretéig benne minden hagyomány és tapasztalat. De mindez csak technikai adottság, amelynek segítségével -- művészetelmélete szerint: -- „az alaktalant formássá építi tudatos akaratallal”, amellyel „az eredmény szépségéért felelős”¹¹². Nála közegellenállás csak mindez (másnál röptető költői adottság, sokszor az alkotói lehetőség maximuma). Weöres mindezen szükséges adottság birtokában olyan ősi meghatározottságra ébred rá minduntalan, amelyben a létezés összefüggései, kapcsolódásai felszíkírázhatnak.

Az evidenciák természetességével világosít fel olyan összefüggésekről, amelyek pedig benne élnek az emberben, csak nem merete tudatosítani a hagyományban jelenlétüket. Vagy még inkább: egyoldalú ideológiai-vallási tilalmak korábban ki is zárták a tudatból azokat. A gyermek naivitásával felszabadultan mondja ki mindazt a Weöres-vers, amit a bölcsek évezredek óta is csak bizonytalanul fogalmaznak. Persze nem naiv művész ő: tudja pontosan azt is, amit a „bölcsek” leírtak. Természetesen „doctus” poeta ő is, -- a javából. Csakhogy amikor a vers születik a számára, akkor egy olyan emlékező mechanizmus kezd dolgozni, amely a mesék, mítoszok, népdalok, barlangrajzok létrejöttét is ihleti. Olyan lényegi összefüggések élednek benne, amelyekről a hagyományos gondolkodásban -- és ennek következtében a hétköznapi életben -- már tudomásunk sincsen, pedig mégis ezek szerint cselekszünk. Így alakult ki a hagyományban a bűntudat egy formája, amely a cselekvést szembeállította a normatív gondolkodással. Weöres nem cselekedeteket jellemez, hanem a cselekvéseket meghatározó összefüggések szemlélése alapján felszabadítja az embernek a létezésben való helykeresését.

Mint például a *Fairy Spring* esetében a „csodás kinyílás” eseményében ünnepli a mindenkor meglévő aranykort, amelyet bárki elérhet, ha a csodás kiteljesedést életelvvé, „imává” varázsolja: „*Ámor mondja: Boldog, aki az élet minden állapotában ugyanúgy küzd, sért, haragszik, mint az első egyesülésben: folyton a bizalom perceit éli, az ő-örök Aranykort*”. Azt hiszem, ezzel igazolódik az egyetlen versre vonatkoztatott „antik” jelző. A testeknek egyessége. De Weöres nem áll meg itt; felfedez-megidéz ebben az idilli jelenetben valami mást is, lehet, hogy Kelet ihlete is kellett hozzá, végeredményében én mégis a keresztény világot érzékelem benne és általa. Illetőleg a benne kifejtetlenül maradt „hézagokat”. Lásd az V. részben. Idézem a teljes szöveget.

„*Ámor mondja: -- Engesztelő máglyatűz minden bánatoloméért és bánatért: ez a két szeretőnek rohama egymás ellen, valamennyi gátat áttörve, csak egy lassítja: akaratlan kímélet a másik iránt, ő maga sem tud róla. De párja semmitől sem szenved inkább, mint éppen e kímélettől, pedig benne is ugyanez lakik. Végül a kettő egygé olvad, és mégsem egy: nem marad más feloldatlan, mint ez a tétova mozdulat: fátyol-vékony, mégis páncél-erős határ mindörökké; titok, melyben az irgalom a szerelemnél is hatalmasabb. Ez a pillanatnyi megingás, parányi késlekedés veti borúba, viszályba és szenvedésbe a világot; mégis nélküle a szerelem mindent rögtön elhamvasztana, tűzét az érzéketlen porszem se bírná -- mondja Ámor.*”

A kortársi magyar regényirodalom is jelzi éppen ezt a „hézag”-szindrómát, de még a diszharmoniót hangsúlyozva: Szentkuthy magatartásképletében a keresztény hagyomány megkötő erőként ellenpontozza a világ erotikus átélését (lásd a *Prae* című regény záró harmadának etikáját, és a *Fejezet a szerelemről* című „maszkos” regényének tematikáját); Németh László pedig (utolsó regényének címébe is emelve: *Irgalom*) állítja szembe (hosszas alkotói vívódás eredményeként) az irgalmat a szerelem erotikájával; a nyugati világban ugyanakkor -- ezzel ellentétben -- a szexuális forradalom néven elhíresült szemléletváltozás, tagadás és lázadás egzaltációja zajlik. Weöres mindezzel egyidőben a szexualitás születésének, a test kinyílásának apoteózisában harmonikusan találja meg a keresztényi létezés archetipikus meghatározottságát. Az *irgalom* -- Szentkuthynál a *Prae* záró harmada vívódó etikájának kulcsszava -- Weöresnél beleépül, részévé válik a szexuális kapcsolatban megszülető vallásos létállapotnak. Weöres a harmonikus létezés elővarázsolója: a keresztény korszak antinómiáját természetes magától értetődéssel oldja fel. Egyszerre, egyazon mozdulattal szeretkezik és imádkozik.

Joyce az ember mindennapi életében a hőszi kalandok jelenlétét fedezte fel. Weöres a jelen embere számára a metafizikus élményeket teszi érvényessé. Méghozzá a legmindennapibb ténykedésében. „Csak” azáltal, hogy e ténykedésnek méltóságot ad: dignum et iustum est. Arra ébreszt rá, hogy minden emberi

¹¹² Weöres Sándor: *A vers születése (Meditáció és vallomás)*. Pécs, 1939. Az idézet vége: *Egybegyűjtött írások 1--3*. Magvető Könyvkiadó, 1986. 1. Kötet, 221., ill. 223.

mozdulat a rítus része, másrészt ezáltal minden egyes ember minden egyes mozdulata metafizikus meghatározottságú. Önmagunk méltóságáért harcolunk, ha tetteink rangját önmagunkkal elismertetjük.

Azzal a rácsodálkozással néz szét minden versében, amellyel a tudatára ébredt ember először tekinthetett világára. Amikor felbontotta a látványt és nevet adott tárgyainak, rögzítette a jeleneteket, kereste a kapcsolódást ebben -- a tudat rávetett fénycsóvjára előtt -- hirtelen felbomló világban. A hajszából, amely a modern emberre rászakadt, ő tudatosan lép az időn kívülbe. A tettben nem a lezajlás, de a mozdulat érdekli, a jelenetben nem a történet, de a katartikusan megszülető létezés. Ő nem a törvénykönyvvel érkező Mózes, de a táncoló Dávid.

* * *

Versek ártértékelése az életmű kompozíciójában. Ha nemcsak egyes versét nézzük, hanem a kompozíciót, amelybe különböző alkalmanként más- és másként helyezi bele az adott költeményt, -- sajátos alkotáslélektani tanulságot is levonhatunk. Az *Egybegyűjtött írások* tanúsága szerint maga a *Fairy Spring* is eredetileg 1946 és 1961 között keletkezett különálló versek kompozíciója, de ennél az összegezésnél sem áll meg, Az *Antik eclogát* (a *Fairy Spring* darabjaival együtt) egy évtized múlva tematikusan szerkesztett válogatott verseinek kötetében, a *111 vers* címűben¹¹³ a *10 vers a szerelemtől* ciklusba építi. A háborút követő kötet, *A szerelem ábécéje* Ajánlásával indítja a sort, beleépíti a *Grádicsok éneke* ciklus tengelyéből ismert, a szeretkezés rítusát rögzítő *Kettős szobort*, a *Merülő Saturnus* kötetből pedig a *Carmina Mystica* című, középkori örmény szerzetesnek "tulajdonított" énekciklussal zárja: *A lélek éjszakája* címmel. Bata Imre (akkoriban Weöres kötet-összeállításainak segítője) könyvében¹¹⁴ jelzi a versek ártértelmezhetőségét a ciklus-szerkezetváltás hatására: a ciklusban egyesülnek a *szerelemtől* legfontosabbat elmondó versek. A varázslatos kinyílás fokozatai helyett itt elsődlegesen a *szerelem* metafizikája válik nyilvánvalóvá. Ahogy a *Fairy Spring*ben az „Ámor mondja” kezdetű prózaversek adják a „távlatot”, az „imát”, most a versek együttese szövi önmagából ezt az egyszerre „jelenetet” és „metafizikus tapasztalatot”. Az élet teljes ívét és az ember kozmikus elhelyezkedését. A vers így egyszerre lesz a testi szerelem érésének, átélésének és mulandóságának konkrét megjelenítése és emlékműve.

Imádottamban alszom,
magzata és halottja.

Az együvé tartozás friss öröme fogja keretbe a kezdet és a vég, az alfa és az omega jelzését. A létezés alapvető lényegéről vall ezzel a kerettel a költő. Mint ahogy tette valaha egy természeti folyamatot idézve korábban Szabó Lőrinc.

Nézd, útra készül a piciny szulák...
Ember, ne félj,
te vagy minden őszöd és unokád!

Írta ezt Szabó Lőrinc személyes létezése delelőjén, 38 évesen, az idősödő írónak, Móricznak ajánlott versében. Weöres a *10 vers a szerelemtől* ciklus összeállításakor összegező személyes „alkonyi” létállapotban ezt a Szabó Lőrinc-i megosztottságot (deli férfi -- búcsúzó öreg) már egyesíti. Egyszerre idézi az élményt, éli át az emberi sors ívét és búcsúzik -- imádságos glóriába fogva -- a testi gyönyört is magában foglaló létezésről.

Mintha Salvador Dali csodálatos fiatal aktja előterében felrévedő bölcs öreg elefántot látnánk. Így búcsúzik Weöres is, fenséges derűvel -- és közben újakezdi az életet. A történet időbeli, melyen átsüt az időtlen lényeg. Mert ebben a költői világban egyszerre van jelen a folyamat, a tett és annak „égi mása”. Egyszerre bukolikus történet (antik mezben biedermeier idill), *Erato*-beli izzó szeretkezés és metafizikus eszmélkedés. Bukolika -- metafizikus erőterben.

* * *

Balladás álomból a szeretkezésben imádkozásig. Amikor úgy tűnt fel, hogy a nagy Nyugat-korszak lezárult, 1947-ben egy akkor induló ifjú költő, Lakatos István új stíluskorszakról álmodott, határozott gesztussal egybefogta az őt (és őket) megelőző nemzedékeket. Egységesnek látta az Adytól Weöresig ívelő „stíluskorszakot”. Szokatlan, mégis figyelmeztető szemléletmód. Általában a különbségeket szoktuk hangsúlyozni. Magam is jobbra inkább azt tudom, mi választja el mondjuk Szabó Lőrinctől Weörest. Mégis most, egyetlen -- bár lényeges motívumban -- összefogtam őket. Miért ne mehetnénk tovább! Akárcsak

¹¹³ Weöres Sándor: *111 vers*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1974.

¹¹⁴ Lásd Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető könyvkiadó, Bp., 1979.

egyetlen ötlet erejéig! Íme: Ady és Weöres. Szabó Lőrincsel a búcsúzás bölcs érzékelése rímeltette össze, Adyval éppen ellenkezőleg: a *kinyílás* hajszáktól, szerepektől megszabaduló kozmikus bukolikája.

Az első igazi Ady-kötet, az *Új versek* első verse (*A mi gyereünk*) mintha éppen az *Antik ecloga* Weöresét idézné meg.

Ha jönnek az új istenek,
Ha jönnek a nem sejtett órák,
Valamikor, valamikor,
Kipattannak a tubarózsák
S elcsattan hosszú csoda-csók.

Mások lesznek és mink leszünk:
Egy napvirág-szemű menyasszony
S egy napsugár-lelkű legény.
A tubarózsa illatozzon
S áldott legyen a mámoruk.

De ha ez csak csalóka ötletnek tűnnék fel, idézzem a másik Ady-verset, ugyane kötetből: *A másik kettő* című éppen a héja-nászos, feloldhatatlan izzású szerelemmel szemben a *Fairy Sringet* előlegezi, egészségesen önmaguk kapcsolatára ébredő szerelmeseit látatja.

S piros kertekből, úgy tetszik nekünk,
Közelg egy leány és egy ifju ember
S mi, ím, egyszerre forrón ölelünk,
Nagy szerelemmel.

Ha így olvassuk Adyt, benne van már ekkor is költészetében az -- oly sokszor kicsinylett -- Csinszka versek poétikája, az idilli emberi létezés reménysége is. Az ekkor még büszkén vállalt – Arany Jánosra visszaütő -- balladás tépettség, hajszá mögött az ihlető, értelemadó öskép, amelyben ember emberrel találkozhat is.

Weöres költészetében éppen ez az egység él még. Bárha már tudatosodik a részlet is, a szétválást bizonyítja (például az *Antik ecloga*-ban: ókori forma, hangnem, úri diákidill). De a költő emlékezetében az egység él, amikor nincs külön szó, ritmus, kép, törvény. Ez adja a vers összképét, egyszerre erotikus-vallásos sugallatát.

Megidézi a konkrétat is, hogy kibontsa a lebegőt, a megfoghatatlant. Csakhogy a kettő ritkán választható szét ennyire könnyen egymástól. Mint ahogy -- ő maga írja -- kompozícióba szervezve már az *Antik ecloga* sem ilyen „konkrét” vers. Ugyanakkor néprajzi, mitológiai, kultúrtörténeti ismeretek birtokában szinte minden „lebegő, megfoghatatlan” Weöres-vers konkréttá is válik¹¹⁵. Ne is a konkrétság ellenében keressük a lebegést, a megfoghatatlanságot. Éppen a *kettőt egyben*. A mesékben, a jelenetekben a lényegi meghatározottságot, az „emlékezés” csodáját. Emlékezést a rendre, amely éppen felbomlásával testesül léletté, hogy a tudatban ismét jelentkezve a jelen életet hangolja harmonikussá. Így a vers nála állandó áttűnés a konkrétból a megfoghatatlanba és vissza. Lebegés: az archetípus és a mese között. Ebbe a lebegésbe von be, olvasóit, átélőit, akik beléje akarnak hatolni versei világába.

De nemcsak versei világába hatolhatunk ezáltal, hanem a személyes létezés rejtelseibe is. És személyes önmagunkon át -- a világ labirintusába. Otthont teremtve az egyesnek a végtelenben. Mondjam: hermeneutikai élménnyel kecsegtet, ha idézett levelének tanácsát megfogadjuk: „aki beléjük akar hatolni, fel kell hogy ajzza az intellektusát, fantáziáját, intuícióját, teljes emberi regiszterét”.

A köztudatban azért csodáljuk a költőt – technikájáért: a költői mindent tudásért -- amitől épp szabadulóban van. Mert ő éppen azért lesz költő, hogy visszavezessen abba az idilli állapotba, amikor nem a részletek poklában élünk, és az ember valamilyen teljességben, kozmikus harmóniában létezhetett. Volt ilyen? Vagy lesz ilyen? Emlékezet valóban ez, vagy a nosztalgia egy sajátos esete? A nyugati gondolkodás hézagainak kitöltése? Mindenesetre az emberlét nagyszerű esélye. Amelyet a mi irodalmunkban éppen a tragikus élethelyzetek költője, Ady álmodott meg színrelépése pillanatában. A Weöres által beteljesített esély hitelesítette az Ady-költészet sorsba ágyazott, hajszának kitett, a történelemben eszmélkedő tragikusságát. Ady jóslata pedig bejelenti, felvezeti, áldásával kíséri a szerelmi kinyíláskor fogant emberi imádságot, a Weöres költészetében tragédiakon túl katartikusan érvényesülő harmóniát, kozmikus bukolikát.

¹¹⁵ Segít ebben Bata Imre idézett könyve is, Tamás Attila szintén (*Weöres Sándor*. Kortársaink, Akadémiai Kiadó, 1978), Kenyeres monográfiája még inkább.

FÜGGELÉK

Az itt közölt szöveg részlet William Bolitho *Twelve Against the Gods* (*Tizenketten az istenek ellen*) című könyvéből. A könyv 1929-ben jelent meg New Yorkban a Simon and Schuster kiadónál (*Twelve Against the Gods: the Story of Adventure*). William Bolitho Dél-Afrikában született 1891-ben (eredeti neve a források szerint Charles Ryall), majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált és újságíróként dolgozott a *Manchester Guardian* és a *New York World* című újságoknak. Korai műveiben kriminalisztikával foglalkozott, *Murder For Profit* (1926) című könyvében például sorozatgyilkosokról írt. Foglalkozott a fasizmussal is (*Italy Under Mussolini*, 1926). Életműve nem teljesezhetett ki – 1930 júniusában negyven évesen halt meg.

A *Tizenketten az istenek ellen* különös okból kelti fel az irodalomtörténész érdeklődését: a mű Szabó Lőrinc könyvtárában is megvolt, és nagy hatással volt a költőre. Naplója tanúsága szerint a könyv egy mondata különösen felkeltette érdeklődését. Azonnal le is fordította – „a hegyek, melyek közt Dávid sétált, fenséges basszusokon beleénekeltek a szent király zsoldáraiba” – majd a következő kommentárt fűzte hozzá: „Ez szép.”¹¹⁶ Szabó Lőrinc tehát ihletet, ötletet merített a „Mohamedes” esszéiből. Keleti tematikájú költeményeinek, különösképpen a *Hálaadás* című versnek a megértéséhez elengedhetetlen a magyar nyelven most először közölt szöveg.

❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧

NEGYEDIK FEJEZET

MOHAMED¹¹⁷

Kolumbusz szerint a földrajz a Kaland gazdag vadászterülete, ahol akár egy fegyverrel rendelkező balfácán is szép zsákmányra lelhet. De kevésbé elérhető területeken, a lélek sivatagaiban és erdeiben vannak az igazi nagyvadak, melyeket csak a legbátrabb vadászok ejthetnek el. A vallásos kalandkereső nem biztos, hogy megtöltheti tarisznyáját. Viszont megadatik neki az, hogy egy ég alatt aludjon a Rejtéllyel. Megérdemli, hogy hallgatósága legyen, ha nincsenek is tanítványai. A legnagyobbak messzebbre jártak, mint Kolumbusz, messzebbre, mint Sir John Mandeville vagy Lemuel Gulliver; megjárták a Menny és a Pokol dantei régióit. Úgy éltek a földön, mintha az egy kicsi sziget lenne, és tábortüzeket raktak, hogy elűzzék a csillagközi úr hangjait. Volt köztük egy, aki természetfölötti expedíciója során végig józan maradt, néha egy kicsit ostoba, ami az épelméjűség biztos jele, és ezáltal az egész út, amit bejárt és minden, ami megtörtént vele világos, mégis drámai.

A híres Mohamed volt ő, aki a világ császáraihoz írott leveleit így pecsételte le: „Mohamed, Isten Apostola.” A kezdet kezdetén egy hatalmas és erős család szegény rokona volt, aki egy pusztuló karavánvárosban, Mekkában lakott, a Régi Világ határhoz vezetőnek tekintett Arábiába vezető út mentén. A nyugati modern irodalomban megjelenő Arábia a szenvedélyek, a szabadság és a szerelmi kalandok paradicsoma, de i.sz. 570-ben, Mohamed születésekor a helyzet kevésbé volt vonzó. Úgy tűnt, hogy egy történelmileg jelentős fellobbanás után az ott élő sémita népek sorsa megpecsételődik és az egész változatos faj, a zsidók, a babiloniak, az izmaeliták és az arabok egyaránt arra vannak ítélve, hogy lesüllyedjenek a bedavinizmus vegetatív sötétségébe, melyből csak a kedvező földrajzi helyzet – itt kereszteződnek az Európát, Ázsiát és Afrikát összekötő karavánutak – és az eksztatikus költészet iránti vonzódás emelte ki néhány ragyogó évszázadra. Babilon nagyságából csak banditák hordája maradt, az Al Hira, akik olyasféle sztrájk munkásként szolgálták Perzsia hatalmát. Szíria északi részén Bizánc és számos keresztény szentháromság munkásai voltak. A zsidók, miután kegyetlen és véres csatákban ellenálltak Titusz hódítási kísérletének, komor kis csapatokban dél felé vándoroltak, vagy elindultak újabb kalandokra Európa felé. Kicsi, de erős királyságokat hoztak létre a sivatag nagyobb oázisaiban egészen Jemenig, az ősök Boldog Arábiájáig, ahol bőségesen termett minden, amit az európai luxus megkívánt. Különösen sokan maradtak a hegyek és a Vörös-tenger közötti járhatatlan területen átvezető nagy út mentén. A lakosság többi része, az igazi arabok akkoriban nem rendelkeztek tekintéllyel – néhányuk az út menti telepeken és pihenőkben lakott, és részben (mint látni fogjuk) az utazók ellátásából, étkeztetéséből, kirablásából, részben szállításból, a Damaszkusz és Áden között utazó karavánok kíséretéből élt. A többi, ha lehetőség volt rá, ezeknek segített, vagy pedig sátraiban éhezett. Esetenként, ha az állandó törzsi harcok lehetővé tették, szabadcsapatokba tömörülve fosztogatták az utazókat. Arábia minket érdeklő része így módon – tehát a kicsi

¹¹⁶ Szabó Lőrinc: Napló (1945. április–szeptember). In: Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető, Budapest, 1990. 73. o.

¹¹⁷ Az alábbi részlet William Bolitho: *Twelve Against the Gods. The Story of Adventure* (*Tizenketten az istenek ellen. A Kaland története*). Penguin Books, Harmondsworth, 1939) című könyvéből származik. (Chapter IV: Mahomet.) Ez a kiadás volt meg Szabó Lőrinc könyvtárában is.

és termékeny Jemen kivételével – a transzkontinentális forgalomból élt. De ez is egyre jobban visszafejlődött, mivel a bölcs és megfontolt Ptolemaiosz, Egyiptom görög fáraója, megelégtelve a kereskedők kirablását és megölését kiépített egy tengeri útvonalat Abesszíniába és Indiába. Az itt meginduló kereskedelem fojtogatni kezdte költségesebb riválisát, az arab szárazföldi útvonalat. Mohamed idején a gazdag északi karavánvárosok – Petra, Jerash, Philadelphia – pusztulásnak indultak, lakosságuk elhagyta őket. Medina és Mekka – ez utóbbi félúton *Arabia Felix* és *Arabia Petraea*, a dél "Gazdag Arábiája" és az észak "Köves Arábiája" között – még küzdöttek fennmaradásukért. Ez a Mekka egy párezres lakosságú város, amely annak a hegyfálnak egy kritikus fontosságú szorosában fekszik, amellyel az arab félsziget eléri a Vörös-tengert. A terület sós és terméketlen – még a forrásokat és a hideget egyaránt elviselő datolyapálma sem él meg itt. Éveken át három kontinens kincse ömlött végelethatalanul erre az elátkozott vidékre, még sincs egy kert sem sehol; egy satnya bokorra az egész város büszke lenne. Hogy mégis létezett Mekka, annak a következő a magyarázata. Először is a kereskedelmi út – a "tömjénút"; egy langyos vizű forrás – a szent Zem-Zem; egy tevébőr- és rabszolgapiac; és a Kába-kő. Senki sem tudja, melyik volt előbb. Emberemlékezet előtt egy meteorit hullott a völgybe. Félkör alakú vörösesfekete kődarab, hat hüvelyk magas, nyolc hüvelyk széles. Mára a csókok milliárdjai kifényesítették, de még látszanak az oldalán az olvadt ráncok, melyet első imádói egy névnek néztek, üzenetnek, melyet egy ismeretlen nyelven írtak az istenek, akik ledobták a követ az égből. Jóval Nagy Sándor, de az is lehet, hogy Ramszesz ideje előtt találták meg a Fekete Követ, és tisztelettudóan beépítették egy kocka alakú templom, a Kába egyik sarkába. Hogy a vásárra érkezők imádták előbb, vagy azok, akik imádták, vásárokat is tartottak – nem tudjuk. Az ilyesféle szent kövek nem voltak ritkák Arábiában, de a Fekete Kő különös tiszteletnek örvendett. A bálványimádás szakértői hosszú utakat tettek meg, hogy láthassák.

Mohamed kalandjának az említett kocka a centrális eleme. Természetesen, mivel egy arab nem tud derékszöveget csinálni, régen is, és most is kicsit kifelé dőlnek a falai; kb. negyven láb magas, széles és mély, ajtaja pedig olyan magasan van, hogy egy magas ember sem éri fel, csak létrával – talán az árvizek miatt, melyek minden évben megkeserítik itt az életet. Mohamed idején a Kába belsejében szobrokat helyeztek el. A legnagyobb Hobál bálvány volt, aki a vallás kincseit tartalmazó gödör felett állt. Egy másik bálvány – de lehet, hogy csak Hobál névváltozatairól van szó – Al-Lat, vagy Al-Lah volt.

A Zem-Zem forrás néhány méterre található a kockától. Vize sós ízű és langyos. Mohamed nagyapja, Abd Al-Muttalib újra felfedezte, és két arany gazellát és számos teljes páncélzatot talált benne, amit az ősi Jurhum dinasztia tagjai temettek oda, akik mindent eltűntettek egy vereségük után. Ez az Abd Al-Muttalib volt klánja feje, ezenkívül fontos személyiség a korais törzsben, amely a várost lakta. Halála előtt nyolc évvel történt valami, ami Mekkára nézve katasztrofális hatással volt. Abesszínia királya, aki akkor is, mint ma, keresztény volt, a szintén keresztény bizánci császár unszolására elindult, hogy bosszút álljon néhány misszionárius meggyilkolásáért (a tettet talán egy zsidó törzs követte el). Sereget küldött, melyben harci elefántok is voltak, hogy pusztítsa el Hobált, Al-Latot, a kockát, a Fekete Követ és Mekkát. A hegyi hágókon átkelő seregben himlőjárvány ütötte fel a fejét, így a sereg visszafordult. Ez volt az Elefánt Háborúja, a Mohamed-legenda egyik fontos eleme, melynek következményeként megnőtt az ősi szentély hírneve és újra fellendült a város hanyatló turistaipara. Abd Al-Muttalib, a Zem-Zem felfedezője jól járt ezzel, mert ő és családja élvezte a szent forrásvíz eladásából származó bevételeket, ami a zarándokok ellátása monopóliumának része volt.

Ilyen körülmények közé született Mohamed. Apja, Abdullah háborúban halt meg, és nem hagyott vagyont maga után; de Abd Al-Muttalib elég pénzt tudott előteremteni óriási családjának pénzéből ahhoz, hogy Mohamedet szoptatós dajkához adhassák a baráti bedávin törzshöz a közelben. A gyermekkoráról szóló legendák hihetetlenek és nem túl érdekesek. Kecskékre vigyázott, és időről-időre epilepszaszerű rohamai voltak. Mikor már elég idős volt, visszatért Mekkába. Anyja meghalt; nagyapja, Abd Al-Muttalib nemsokára követte, a fiatal Mohamedet két nagybátyjára bízva. Az egyik, Abu Tálíb szegény és bölcs volt, a másik, Al-Abbász, gazdag, de lassú észjárású. Az első egy karavánnal Damaszkuszba is elvitte az ifjút – az út bizonyára sok tapasztalattal járt, viszont anyagi veszteséget hozott.

A mekkai embereknek nem volt fejlett kormányzatuk. A leggazdagabb és legharciasabb férfi bizonyos fölényrel rendelkezett a gyűléseken, melyeken a törzs minden tagjának joga volt részt venni. De még mindig egy furcsa ősi szokás vezérelte őket: a vérbosszú, melynek ismerete nélkül Mohamed emelkedő pályáját nehéz volna megérteni. A mi időnkben ezen intézmény létezése az olaszok, a korzikaiak vagy más visszamaradott népek esetében akár a társadalmi káosz definíciója is lehetne, fiatal formájában azonban ennek az ellentéte: egy kezdetleges "rendőrség", amely nélkül egy, a rendezett élet semmilyen más intézményével nem rendelkező, az arabok vagy az angolszászok temperamentumával megáldott nép esetében (hiszen úgy tűnik, magunk is így kezdtük) az élet lehetetlen volna még hivatásos banditák számára is. A "testületi bosszú" kifejezés használata talán érthetőbbé teszi a dolgot. Mekkát két törzs lakta, a kozá és a korais törzs. Mohamed a koraisok közé tartozott. Mindkét törzset családok vagy klánok alkották: a korais törzsben a közeli rokonságban álló és a közös vér és történelem által elválaszthatatlanul összefonódott hásimiták és omájjádok voltak a legerősebbek. Mohamed hásimita volt: a család feje a nagyapja, a szent élelmező Abd Al-Muttalib. Minden város lakó ezeknek a viszálykodó családoknak a tagja vagy rabszolgája volt – minden egyén rossz cselekedeteiben vagy bűneiben a család is benne volt a hagyomány és a

szokások szerint, na meg a harchoz leginkább kedvet adó érzés, az önbecsülés és a hiúság okán. Eszerint két gátja volt a gyilkos vagy éppen tolvaj szándéknak: a "szemet szemért a harmadik és negyedik generációig" elv által biztosított pozitív félelem, és a nem kevésbé erőszakos tiltás a klántagok részéről minden olyan tettel szemben, amelyet esetleg az elkövetőn vagy a családon megbosszulhatnak.

A régi Mekka társadalmi élete így a csempészek Chicagójához hasonlítható: személyek, ízlések és szakmák bizonyos arcátlan hasonlóságot mutatnak. De a mekkai változat valószínűleg sokkal szélesebb körű és elkeseredettebb volt, így az élet óvatosabban zajlott, és az udvariasság sem volt ismeretlen. De a megszámlálhatatlan viszály előbb említett "áldásos hatása" ellenére a vérbosszú megtámadhatatlan törvény maradt: semmilyen érv sem tarthatta vissza a segítséget, ha egy családtagot támadás ért, és Mohamed élvezte családjá támogatását akkor is, amikor népszerűtlen volt, pedig családjában senki sem volt igazhitű.

A káosz eme törvényén felül a nehéz idők elhozták az újabb béke lehetőségét. Ahogy a kereskedelem hanyatlott, a mekkaiak végül is egyre inkább a zarándokokból éltek, és még egy arab bálványimádó sem szerette, ha imáját a Kábánál megzavarják valami vérszomjas lázadással, amely a helyi viszályoknak egy magasabb fokát jelentette, és amihez semmi köze sem volt. Donnybrookba sohasem járt sok turista. Évszázados viták után a korais törzs tagjainak vezetésével a mekkaiak megegyeztek, hogy minden évben négy hónapon keresztül szent béke lesz a városban és környékén, melynek ideje alatt senki sem viselhet fegyvert – vagyis felfüggesztik a vérbosszút. A szent hónapokat úgy időzítették, hogy egybeessen a vásár idejével, amikor már betakarították a termést és olcsó az élelem, de a holdnaptár tökéletlenségei miatt az időpontok eltolódtak, és a mekkaiak nagy felháborodására a szent hónapok évről-évre későbbre tolódtak. Mohamed életében a nyár közepére estek, amikor még víz is alig volt.

Mohamed életének első eseménye az volt, hogy megszegték ezt az éves fegyverszünetet – az eseményt a Korán-kutatók "Szentségtörő háborúnak" nevezik. Mohamed akkor húsz éves volt. A koraisok egyik hitelezője egy majommal ment ki a vásárra, leült egy jól látható helyre, és így kiabált: "Aki nekem még egy ilyen majmot ad, megkapja követelésemet egy ugyanilyen szemben", megnevezve a korais adóst teljes családfájával együtt, néhány szemléletes és költői megjegyzéssel fűszerezve mondókáját. Egy bátor korais előlépett és levágta a majom fejét. Mindenki elszaladt vagy fegyvert rántott, és a verekedés egész éjjel folytatódott. Ebben az évben olyan volt a szent időszak, mint egy vasárnapi gettó – még szabályos ütközetek is voltak, egyikben Mohamed is részt vett. Erről az eseményről kevés lelkesedéssel beszélt, hiszen sosem volt harcos. "Emlékszem" – mondta a próféta – "részt vettem nagybátyáimmal a szentségtörő háborúban. Kilöttem néhány nyilat az ellenségre, de nem bántam meg." Az eset miatt elveszett az elefántháborús győzelem vonzereje. Mekkában ezután húsz éven keresztül rosszul mentek a dolgok.

Közben a fiatal Mohamed bolti eladó lett: mezőgazdasági terményeket árult. Ez az állapot nem elégítette ki. Mikor egy gazdag özvegy, akinek a karavánjában hajcsár volt, házassági ajánlatot tett neki, nem sokat tétovázott. Kádídza, Kuveilid lánya volt a kérő. Negyven éves volt, túl két házasságon. Mohamed ekkor csak huszonöt éves.

Bár a prófétáról sosem készült portré, az igazhitűek fizimiskájának minden apró részletét feljegyezték. Kis ember volt, de könnyen észrevétette magát. Általában szűkszavú volt, és gyakran mélyedt magába – ilyenkor nem hallott meg és nem vett észre semmit. Társaságban kellemes is tudott lenni, bár meglehetősen heves volt. Ha beszélt, egész testével odafordult, nem csak a szemével; ha nevetett, ami gyakran megtörtént, szélesre nyitotta hatalmas száját, mint egy krokodil, úgy, hogy az ínye és a fogai is kilátszottak, és eltűntek a szemei. Ez utóbbiak véresek voltak és áthatóan tudott nézni velük; szempilláit szénnel és antimonnal festette, hogy fényesebben csillogjanak. Szakállát is festette, valaki szerint vörösre, valaki szerint sárgára, és szerette az élénk színű lenruhákat, viszont utálta a selymet, amelyet szerinte "azért találtak fel, hogy a nők ruhában is meztelenek lehessenek." Ha kiabált, nagyon erős hangja volt; kirobbanó volt dühében és örömeiben egyaránt. Furcsa és nagyon tekintélyes járása volt: "mintha mindig egy meredek, láthatatlan hegyről jönne lefelé."

Ekkor már a főtérré, a Kábára és a Zem-Zem forrásra néző emeletes házban lakott a jómódúak negyedében. A hirtelen pozícióváltás – bolti szolgából egy gazdag tőkés férjévé vált – egyrészt elfogadhatóvá tette társaságát a vezetők között, mikor a város ügyeiről volt szó, másrészt először mérlegelésre, majd gondolkodásra készítette. Azok, akik alábecsülik egy ilyen jelentős változás hatását egy meditativ elmére, amely szinte a kényszerített indukció elvén működik, el fogják hinni ha azt mondom, hogy egyetlen ekkoriban történt furcsa esemény a létező Mohamedet cselekvő Mohameddé változtatta. A régi Kába egy áradás után kezdett darabjaira hullani; a vezetők úgy döntöttek, hogy vállalják a kockázatot, és a mibenlétére vonatkozó halálos tabu megszegésével újjáépítik. Egy ab-válid elég bátor volt ahhoz, hogy az első ütést elvégezze. Fogta a fejszéjét, egyet ütött, majd elmenekült. Mindenki elment haza, és reggelig figyelték, hogy történik-e vele valami. Mikor látták, hogy életben van, elkezdtek a munkát. A végén, mikor a Fekete Kő visszahelyezésére került volna sor, késhegyre menő vita alakult ki, mert minden klán magának akarta a dicsőséget. Végül úgy döntöttek, hogy elfogadják az első ember döntését, aki megjelenik a téren. Ez épp Mohamed volt, aki zseniális döntést hozott. Először levetette a köpönyegét és leterítette a földre. Erre helyezte a követ, melyet megcsókolt. Ezután megkért egy-egy főnököt mind a négy nagy klánból, hogy

fogja meg a köpeny egy-egy sarkát, és tartsa a megfelelő magasságban. Mohamed maga irányította a helyére a követ.¹¹⁸

Akárhogy is történt – a körülmények természetes mechanizmusai vagy egy szerencsés véletlen folytán – Mohamed elkezdett a város ügyeivel foglalkozni. Aggasztotta a zarándokok számának csökkenése és ennek okai. Állhatatosan követte a helyi vezetők csoportjait, mikor azok megoldást kerestek egy-egy utcasarki megbeszélés során vagy a szél elől a szent Kába mögé menekülve.

Mohamed kalandjának kezdete – vagyis közismertebb nevén a mohamedán vallás – ebből a város sorsa iránt érzett aggodalomból eredt. A pontosság kényes hívei elleneznék a triviális kifejezést, mely azonban nagy precizitással adja vissza a lényegét: Mohamed egy "szülőváros-felfuttató" volt. Ez a koncepció számos Mohamed életével és tanaival kapcsolatos eddig megoldatlan rejtélyre választ kínál, melyekkel a legtudósabb teológiai magyarázat és a történelem legfinomabb apróságainak ismerete sem tud megbirkózni. A terv a következőkből indul ki: "Hogyan csábíthatnánk ide az egész világot, vagy legalább egész Arábiát a Kába-kőhöz?" Az Egy Isten víziója, a vallások legnagyobb közös nevezője itt megoldás, nem pedig elsődleges inspiráció. Valójában a mohamedán hit azért lett vallás, mert Mekka mint zarándokváros problémája vallási probléma. A találmányáért küzdő ember elragadtatása és epilepsziája szimptomái egy folyamatnak, melyet hol segítenek, hol visszatartanak. Ha egy rotaryánus fájdalmas szellemi küzdelmeihez hasonlítanánk őket, aki éppen egy hatásos szlogent keres szíve városának, az talán tiszteletlenség lenne (és, sajnos, elköteleztük magunkat e tanulmányfűzér elején, hogy nem leszünk tiszteletlenek), de semmiképp sem tréfa – és hiba sem.

Így Mohamed belevágott a világ legveszélyesebb vállalkozásába, a vallásalapításba. A józan esztét használta. A józan esztét, amely annyira merev és fantáziátlan volt, hogy leginkább az aritmetikához hasonlítható. Kolumbusznak legalább volt három használható hajója. Mohamed a szenvedély, az álom, a rémálmok világába kalandozott, a hármasszabály szerint. Egyedül sétált, a kezével csapkodta a levegőt, titkos gondolatokon izzadt: egy olyan terven, melyet éjszakánként Kádizsa buja szimpátiájába ajánlott, mely által – talán a bedávin bálványimádók egy részének számlájára (akik gyakran olyan szegények voltak, hogy patronálásuk nem sokat ért volna) – a Kábához vonzhatja a zsidók millióit, a Szíriában látott keresztények egész gyülekezeteit, Róma és Új Róma végtelen óceánjának halait. Tíz éven át senkinek sem szólt terveiről a feleségén kívül. Először is, a legenda szerint Mekktól nem Ábrahám alapította-e? Aztán Hágár, a szolgáló, mikor a feleség, Sára dűhe elől menekült Izmaellel, nem fedezte-e fel a Zem-Zem forrást és nem ivott-e belőle? Ezek – mondta Mohamed – Mekka igazi kezdetei, és naggyá teszik Mekktól, mint a nagy őst, aki feljegyezte ezt a történetet. Hiszen a keresztények és a zsidók is tisztelik Ábrahámot! De ők sosem fognak eljönni és megnézni a templomot és a fiú bölcsőjét, ha folytatódik az abszurd és kiszámíthatatlan bálványimádás, számtalan bálvány imádása Mekkában. Minden művelt nép, akit láttam, legyenek bár zsidók vagy keresztények, tudják a nyilvánvaló tény, hogy csak egy Isten van. Hobálnak és démoni barátaiknak el kell tűnnie! Nincs más Isten, csak Allah.

És Mohamed az ő prófétája. Nagy tervének kidolgozása folyamán egyre inkább belemerült a kérdésekbe. A város zaja zavarta – mindig is zavarta a zaj, a mennydörgés, a jövés-menés vagy a háború. Így aztán hosszú időre a város közeli termékeny, szeles hegyekre vonult, főképpen a Hira-hegyre, egy cukorsüveg-alakú kiemelkedésre, amely három mérföldre található Mekktól. Kádizsa is elkísérte. A városban zsidók társaságát kereste – sokan voltak – és beszélgetett velük; és Zaidot is gyakran kérdezte, aki a szolgája és barátja volt – alacsony sötét ember lapos orral – aki keresztények rabszolgája volt, és elmondta neki mindazt, amit e hitről tudott. Mohamed jobban ismerte a zsidó teológiát, étkezési és egészségügyi tanácsait, és legfőképpen a Messiás-várás volt az, ami megdöbbentette. A keresztények is, ahogy Zaid zavaros emlékezései utaltak rá – egy eretnek szíriai család kusza tanításai nyomán – szintén egy prófétát vártak, a Vigasztalót.¹¹⁹ Amely ferdítve Periklitos, arabra átvittve Ahmed, a "dicső", Mohamed saját nevének egy változata.

Ezek az utalások, ha természeténél fogva nem is volt benne ambíció, elültették Mohamed egyszerű sémái között a vezetés, a személyes vezetés gondolatát. A vallás alapja a pap, épp annyira mint az isten; Mohamed stílusában ez annyit jelentett, hogy a városnak egy Prófétára és egy Istenre van szüksége. Mikor az embrió idáig fejlődött, a kemény gondolkodásból fakadó elkeseredés a költészetben talált kiutat: a Korán korai Szúráinak költészetében, melyek olyannyira különböznek a közhelyes prózától, amit bőségesen ontott miután az intellektuális feszültség alábbhagyott. Valóban, ezeknek a különös és nagyszerű verseknek már maga a formája kinyilatkoztatja az embert, ami felment a további részletezés alól. Félelmetes, ahogy önmagát gondolkodásra hergeli, ahogy pattanásig kidagadnak az erek a homlokán; a különös és elemi erejű eskü-képlet, amellyel kezdődnek; és a héber vagy keresztény tanok közepszerű reprodukálása, amelynél messzebbre, akárhogy is próbálkozik, nem jut. Így például a 100. Szúra (a Korán fejezetei rendszertelenek):

¹¹⁸ Ezért kapta a Kiválasztott (El-Amin) nevet.

¹¹⁹ (Angolul *Paraclete*. A fordító megjegyzése.) Id. János 16:7.

A zihálva száguldókra,
 a patájukkal szikrát csiholókra,
 a támadásra reggel felkerekedőkre,
 s a közben port kavarókra,
 az ellenséges sereg közepébe hatolókra!
 Az ember bizony hálátlan az Urához, [...]
 Erős benne a javak szeretete. [...]

Vagy a 91. Szúra, melynek teljes hatásának megértéséhez fontos tudnunk, hogy az eredetiben minden verssor a dobbanó *ha!*-val végződik (3. személyű névmás: ő):

A Napra és reggeli ragyogására,
 a Holdra, amikor követi,
 a nappalra, amely fényessé teszi,
 és az éjszakára, amikor befedi!
 Az égboltra és arra, aki építette,
 a földre és arra, aki kiterítette,
 a lélekre és arra, aki megformálta, [...]
 Boldog, aki megtisztítja azt,
 és reményében csalatkozik az, aki megrontja.¹²⁰

Aztán egyszer csak talált egy irigylésre méltó újdonságot: az Ítélet Napját. A sémiták, úgy tűnik, lassan fogták fel az isteni igazságszolgáltatás eme természetes következményét; a halál utáni élet megjelenése az Ótestamentumban is ritka, bár Mohamed idejében a rabbi-iskolák nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, és talán Hobál imádói sem tudtak róla többet, mint Mózes vagy Homérosz. A megérzésen kívül semmi sem bizonyítja, hogy Mohamed nem ugyanúgy talált rá erre a meggyőző tanra, mint kölcsönzött etikájának többi részére. De ahogy eme tan fontosságának érzése kezdett elhatalmasodni rajta – a tané, amely a mohamedán hit épületét volt hivatott támogatni, ahogy a zöld bazalt a Kába alapzatát – ránk hagyta az egyik legritkább és legmegdöbbentőbb Szúrát, egy olyan himnusz, melyben hallhatjuk, ahogy gondolkodása ropog a rá nehezedő súly alatt:

Ami lesújt! Mi az, ami lesújt?
 Honnan tudhatod, mi az, ami lesújt?
 Azon a napon, mikor az emberek szétszórt molylepkékhez válnak hasonlóvá,
 és a hegyek olyanok lesznek, mint a kártolt gyapot!
 Akinek a mérlegserpenyője súlyos lesz, belép az üdvösségbe.
 Akinek pedig a mérlegserpenyője könnyű lesz,
 Annak a verem lesz lakása.
 Honnan tudhatod, hogy mi a verem?
 Lobogó tűz!¹²¹

Felesége-hallgatósága folyamatos támogatása ellenére túlterhelték az ilyesfajta erőpróbák. Gábrriel angyal ekkor kezdett megjelenni, Mohamedre bízva egy csomó összefüggéstelen zsidó legendát, keresztény eretnekséget, közmondásos igazságokat és a korais törzs filozófikus történetét – a próféta is azt gondolta, hogy talán maga az Ördög látogatta meg. Kádizsa nyugtatta meg őt: mikor a hang újra beszélni kezdett, előre megbeszélt jelet adott feleségének.¹²² Ő levetette az ingét, és térdére véve férjét nagyon meghitten simogatni kezdte. A hang elhallgatott. Látod, mondta Kádizsa, egy buja vagy egy gonosz szellem itt maradt volna; mivel nem így történt, biztos Gábrriel az.

Ettől a ponttól fogva a vallás prédikálható formát öltött, ezért Mohamed minden Szúrát a "mondd" vagy a "beszélj" szóval kezdte, hogy megjelölje, mire való. Ilyen a 112. Szúra is, a mohamedán vallás teológiai (de semmiképp sem történelmi) kiindulópontja:

Mondd: "Ó Allah, az egyedülvaló,
 Allah, az örökkévaló!
 nem nemzett és nem nemzetett.
 És senki nem fogható hozzá."¹²³

¹²⁰ Simon Róbert fordításai.

¹²¹ Szele Bálint fordítása.

¹²² Al-Tabári története szerint Gábrriel addig szorította a próféta nyakát, amíg azt nem érezte, hogy halála nemsokára bekövetkezik.

¹²³ Simon Róbert fordítása.

Nem volt más hátra, mint a gyakorlatba átültetni a dolgot: a vallást bemutatni Mekkának, a bálványokat kiebrudalni a szentélyből, bejelenteni a keresztényeknek és a zsidóknak hogy a "vezetőség" megváltozott, és begyűjteni az eredményeket. Mekka újra szép napokra ébred, és *maga a jótevő* lehet az, akinek uralma alatt sokáig élvezheti a jólétet rendben és békében. Hogy a vérbosszú virágzó intézményét viszont visszaszorítsuk: nos, erre megfelelő az új tanítás, amely azt hirdeti, hogy minden igazhívó testvér, és megtiltja nekik, hogy kezet emeljenek egymásra.

Mohamed Mekkának tett ajánlata hasonló minden nagy ajánlathoz, amit a nagy Kalandkeresők a társadalomnak tesznek: cserélj le mindent, amit szeretsz, birtokolsz, és ami biztos – egy álomra, a becsületes kívülálló vezetésével. Réz helyett arany lámpákat kapsz és a világ királyságát, ha leborulsz előttem és imádsz, a boszorkányok és az ördögök folklorisztikus világával együtt. Az embereknek azt javasolta: édesség el apáik és gyermekeik isteneit. A kiváltságosoknak: adják fel hivatalukat és legyenek újra tömegemberek. A klánnak, amely éppen törleszthetne az ősi ellenséggel szemben ötven évi vereség után: adják fel győztes fegyverüket. A város hatalmasságainak: engedelmeskedj, ahogy még nem engedelmeskedtél senkinek, ennek a vérekes szemű fickónak, aki egy szerető özvegy pénzén él. Az ajánlat megváltoztathatatlan! A társadalom válasza is – először kacaj, majd szitkok.

Mohamed már 44 éves. Első követőinek nevét ma százmilliók foglalják imájukba: ott van Kádizsa, aki próbára tette az angyalt; Zaid, aki keresztény rabszolga volt; Ali, a próféta unokatestvére, a szegény jó Abu Tálib fia; Waraka, a szegény, fogatlan unokatestvér; Abu Bekr (aki az iszlám első kalifája lett), egy ösztövé ember, óriási homlokkal. Ő Kádizsa üzleti partnere volt, és volt egy kis vagyona, amit feláldozott a célért. Abu Bekr hozott először külső híveket. Ők szentté váltak, de a hitetleneknek feltűnik a gyatra minőség: rabszolgák, kislányok, asszonyok, az egyetlen Bilál kivételével, aki egy abesszin néger volt, messzehangzó bariton hanggal. Nemsokára meglátjuk, mily különös sors várta ezt a tehetséget. Az első négy évben úgy negyvenen tértek át a hitre, főleg rabszolgák, de kevesen voltak a koraisok vagy Mohamed klánjának tagjai. Az iszlám máris átugrotta a törzsi megosztottságot és némi zavarodottságot vitt a város politikájába.

Ellenfelei az első időkben még megelégedtek a nevetéssel. Mohamed évekig a Kába körül lebzselő társaságok legjobb vicctémája volt. De aztán egyre inkább irritálta őket a rabszolga hívek elfordulása gazdáik isteneitől, és sokat megverték, aztán mikor már ez sem volt elég, jött a kaloda, amit Mekkában a tűző napon állítottak fel – ehhez jött az egész napos szomjazás gyötrelme. Az egyetlen, aki nem tagadta meg hitét, Bilál volt, aki egész nap azt kiabálta: Akhád, Akhád. Egy, egy. Szép és praktikus összefoglalása az új hit egyszerűségének az adott körülmények között. Abu Bekr megvette őt bálványimádó gazdájától és fel is szabadította.

Ebben a helyzetben Mohamed gyors egymásutánban kapta a kinyilatkoztatásokat, melyek lelket öntöttek az elcsigázott társaságba. A józan észből fakadó vallás egyik sajátos birtoka, a 15. Szúra, a mártírok segítségére siet:

Bárki, aki megtagadja Allahot, miután már elfogadta Őt (*kivéve azokat, akiket erőszakkal kényszerítenek erre, de szívükben továbbra is erős marad a hit*), arra lesújt Allah haragja.

A tradicionalisták magyarázata erről a passzusról nem hagy egy fikarcnyi kétséget sem. Mohamed egy napon találkozott egy Ammar nevű rabszolgával, aki sírt és nagyokat nyögött, és megkérdezte, mi ennek az oka. "Addig nem engedtek el, amíg rosszakat nem mondtam rólad, és nem dicsértem az ő isteneiket" – mondta Ammar. "És a szíved?" "Nem rendült meg a hite." "Akkor – mondta a legbölcsebb próféta – ha újra megvernek, te ismételd meg a tagadást."

Eme értékes rendelkezés mellett az igazhítűeknek más is erőt adott a kitartáshoz. Eddig csak a pokoltól való félelem edzette őket, mostantól viszont a paradicsomot is megpillanthatták. Gábiel örömhírét a 78. Szúra örökítette meg:

Az istenfélőket pedig kellemes hely várja,
kertek és szőlők,
és duzzadó keblű, korban hozzájuk illő hurik,
és csordultig telt kupa.¹²⁴

Erről a borról, amely tiltott ebben az életben, később kiderül, hogy "pézsmával van lezárva és gyömbérrel fűszerezve." És aztán az érzéki 55. Szúra:

E kettőn kívül még két kert van.
Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
Két feketén zöldellő kert.
Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
Két gazdagon bugyogó forrás van bennük.
Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?

¹²⁴ Szele Bálint fordítása.

Gyümölcsök, datolyapálmák és gránátalmafák vannak ott.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Jó és szépséges szüzek vannak bennük.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Sátorokba zárt hurik.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Nem vette el a szüzességüket előtűk sem ember, sem dzsinn.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten?
 Zöld párnákon és szépséges 'abqarí-szőnyegek hevernek kényelmesen.
 Uratok melyik jótéteményét tagadjátok ti ketten? [...] ¹²⁵

Nem tudjuk, hogy az 55. Szúra megjelenése után voltak-e még hittagadók. Ezzel és a napi imával együtt (1. Szúra) – európai regény- és drámaírók mint a mesés kelet helyi specialitásait tették őket híressé – teljessé vált az iszlám fegyvertára.

Dicsőség Allahnak, a teremtmények Urának,
 a könyörületesnek és az irgalmasnak,
 aki az Ítélet Napját uralja!
 Néked szolgálunk és hozzád fordulunk segítségért.
 Vezess minket az egyenes úton,
 azoknak az útján, akik iránt kegyesnek mutatkoztál,
 s ne azokén, akiket haragvásod sújt,
 sem a tévelygőkén! ¹²⁶

Magát Mohamedet, Abu Bekr-t, és a hozzájuk csatlakozó mekkai szabad polgárokat csak finoman vethették alá a megalázásnak, hiszen védte őket a vérbosszú törvénye, amit ők maguk akartak eltörölni. Feljegyezték az egyik Hisám – prominens gengszter és hajlíthatatlan bálványimádó – szavait, mikor megemlítették a társaságában, hogy az iszlámot talán erővel kellene elfojtani: "Óvakodjatok attól, hogy törzsemben bárkit is megöljete, mert helyettük a ti nagyjaitokat fogom levágni." Ezen a holtponon az ellenzők a csöndes szitkozódást választották, és azt, hogy a prófétát plágiummal vádolták. "Mindent a zsidóktól és a keresztény Zaidtól vesz át" – ez volt a leggyakoribb megjegyzés, amire Mohamed azt a szálnalmas választ adta, hogy "Hogy mondhatta volna ezt egy külföldi, egy zsidó vagy egy keresztény? Hiszen arabul van írva!" Felesleges volt ennyire védekeznie, hiszen – bár gyakran lopott a keresztényektől – legalább háromszori félreértés eredménye volt, amit leírt. Először is, egy informátor zavaros beszámolója, melyet egy monofizita eretnektől hallott, aki maga sem értette saját szektája tanításait – az adott körülmények között ezt még eredetinek is tekinthetjük. Ami a judaizmust illeti, Mohamed sokkal többet vett át, de nem az eredeti írásokból, hanem a késői Talmud-legendák alapján, és olyan fantáziadús, egyéni módon csavart rajtuk néhányat, hogy a plágium szó ebben az esetben is erős volna. A Koránban így oldalakat, sőt akár köteteket tölthetnének meg ilyesféle mesék: a Sínai-hegyet hirtelen megemelték és fenyegetően az izraeliták feje fölé tartották, hogy így fogadtassák el velük a törvényeket; a hegy, melyen Dávid sétált, basszussszólamot énekelt dalaihoz; a zsidók, akik nem tartották meg a sabbatot, hirtelen vörös majmokká változtak; Ezsdrást száz év múltán támasztották fel a halálból, és még mindig a szamarán ült. De a rabszolgák és az idegen hívők helyzete még nem oldódott meg, hiszen őket nem védte a vérbosszú, és Kádizsa meg Abu Bekr pénze is fogytán volt, mert a vádaskodó tulajdonosok csillagászati árakat kértek szolgálaiért. Néhányak a keresztény Abesszin királyság felé indultak el. Ezt hívják az Első Menekülésnek. Mohamed, aki már lassan az ötvenedik évében járt, támogatta az elvándorlást. Ekkorra már elfáradt, amit mutat, hogy kinyilatkoztatásai egyre prózaibbak és közhelyesebbek lettek. Az első menekültek között voltak a fanatikusok is, akik elviselhetetlennek tartották, hogy egy bálványszentély közelében éljenek. Mohamed megkönnyebbült, látván távozásukat. Kalandja egyre nagyobb teher volt, de jó oka volt hinni, hogy véghez tudja vinni tervét, és megszerezheti azokat az előnyöket, amelyek miatt belevágott az egészbe. A város vezetői tudatták vele, hogy készek a megállapodásra. Egy napon, a menekültek távozása után, a Kábához ment, és – szinte véletlenül – ott találta az összegyűlt törzsfőnököket. Leguggolt melléjük, és kántálni kezdett:

¹²⁵ Simon Róbert fordítása.

¹²⁶ Simon Róbert fordítása.

Egy napon láttam Gáбриelt
Egy fánál a legtávolabbi határ mellett
Amely mellett az áldott Paradicsom van
Nem néztem félre
És láttam néhányat az Úr legszebb csodái közül...

Aztán így folytatta:

Megkérdeztem, mit gondol Al-Latról és Al-Ozzáról és Manatról is?

(Ez utóbbi kettő a Kába istencsoportjának két nőtagja volt.) Gáбриel így válaszolt:

Ezek tiszteletreméltó asszonyok
Akiknek közbenjárásáért könyörögni kell.

A koraisok felálltak és megtapsolták, majd leborulva imádkoztak.

Aztán Mohamedet önállósult röppályája a józan ész legnagyobb jótéteménye felé hajtotta: a kompromisszum felé. Ez a boldog és ésszerű jelenet a Kába falai alatt, szélárnyékban, a legtávolabbi pont, ahová Mohamed saját erejéből eljuthatott. A város-felfuttató, a nemzeti "Gyertek Mekkába!" szlogen kitalálója úgy döntött, hogy pénzzé teszi és maga osztja szét azokat a jutaloméveket, melyeket a kemény gondolkodás és a népszerűtlenség hozott neki és jelez a kaland istenének, hogy álljon meg és engedje őt leszállni.

Valójában ez az a fordulópont, ahová elődei aggodalmunktól kísérve érkeztek meg – itt kezdődik a kalandból való visszavonulás. Az eddig vizsgált esetekben az összeomlás a karakterek belsejéből fakadt, leállt a motor, az *akarom* és *birtoklom* közti egyensúly eltolódott, ami miatt a szegény, a nyomor, a kicsúfolás várt rájuk. Ha Mohamed történelemben vagy földrajzban utazott volna, története ezen a ponton valószínűleg az "és haláláig boldogan élt" unalmába siklott volna át. Néhány hónapnyi népszerűség és néhány évi tekintély után ezt a homályos vidéki teoretikust letaszították volna a színpadról, például a vérbosszú-elv ironikus visszahatása miatt – ami eddig megvédte életét és amit felemelkedése idején mindenáron el akart pusztítani. Akármilyen esetben is a személyisége, a természetfölötti e kufárja üzletet kötött az Éjszakával, belemerült az emberi szív mélyének mérhetetlenül tágas tengerébe, de ezen a ponton már nem várhatta bukás, csak egy félelmetes és tehetetlen visszakozás, mintha az általa megidézett furfangos erő galléron ragadta volna és egy mozdulattal kihajította volna az egyszerű emberek világából. Nem az ő Allahja, nem is teogóniájának hirtelen haragú szakállas alistenei, Gáбриel, Azráel, Íblisz, hanem az a határtalan, vak mindenhatóság, amelyet még senki sem imádozott, és amelyet még senki sem mert emberi alakban látni, akinek hasonlatosságára még egy apró bálványt sem emeltek – a Múlt kollektív súlya, minden, ami az éter legelső rezdülése óta történt, az okozatiság hatalmas aritmetikája, amelynek ugyanolyan hullámai vannak, mint az óceánnak, és a kis hadonászó próféta ezektől a hullámtarójoktól emeltetve most elindult a feltartóztathatatlan rohamra, mellyel meghódítja a világot. Mert, hogy higgadtan kimondjuk, eljött Mohamed és az ő vallásának ideje.

A judaizmus beleveszik a dühös, gögös száműzöttek megfoghatatlan anyagába, akik saját maguk kitalálta gettókba vannak zárva, és univerzális embergyűlölettel készülnek az univerzális mártírorságra. A nyugati kereszténység azzal van elfoglalva, hogy a frankokat, az alemannokat, a szászokat és a keltákat leszoktassa a gyilkosságról, a lopásról, a paráznaságról. Keleten viszont belemerül a hatalom és a gazdagság paradoxonába, képtelen gyógyírt találni a teológiai betegségek százaira; a hívek megmagyarázhatatlan, de létező készítése arra, hogy a szeretet helyett inkább a gyűlöletet válasszák a Birodalom egységének minden formáját megbontja, még a katonait és a gazdaságát is. De a kereszténység és a judaizmus már megmérgezte az általa érintett területek természetes vallásait Gibraltártól Bombayig. Nem térítették át a bálványimádozókat, de szkeptikussá és apologetikussá tették őket; a régi istenek betegre sajnálták magukat.

Az érem másik oldalán Arábia éhez – de olyan lassúsággal, hogy lakói az éhezés és harag és nem az éhezés és gyengeség állapotában vannak. Rámutattunk a kereskedelembe zajló eseményekre; ráadásul a vidék klímája évszázadok óta egyre szárazabb. Babilon zsíros földjeit már sivatag borítja, a csatornákat befújta a homok, a városokat homokbuckák fedik. A hordaöszön még a sémiták emlékeiben él – csak néhány évszázada jöttek át Közép-Ázsiába – és próbál úrrá lenni a törzsi féltékenységeken, inkompetenciákon és félelmeken, ahogy egy új folyó keresi útját a sziklával borított szurdokokban. A történelem feltornyosodik a nagyhangú kisember mögött, s ő már hiába próbál megkapaszkodni.

Foglaljuk össze, mit talált fel Mohamed. Egy törzsek fölött álló egységet; egy aritmetikus teológiát, amely helyettesíti a komplikált és hiteltelen törzsi isteneket; hajtóerőt, Paradicsomot, üző félelmet. Poklot, imákat, egy olyan etikát, amiben mindaz megtalálható, amire az emberek vágnak; még néhány élelem tiltását is, amely nélkül egy vallás sem lehet meg; eltüntette a haláltól való félelmet, amely eddig megbénította az arab

harcosokat, és nemsokára tiszteresére növeli fosztogatási vágyukat azzal, hogy azt egyenesen kötelességgé teszi.

Pozíciójának tartóoszlopa ekkor már saját híveiből, saját múltjából és a válogatott fanatikusból állt, akik sietve visszatértek Abesszíniából a kompromisszum hírére hallva. Nem várhatjuk el egy vallástól, hogy feljegyezze, mi mindent mondtak a prófétának – be kell érünk a pusztá tények szokatlanul őszinte krónikájával. Az emigráció; utána Mohamed kompromisszuma; három hónap múlva a visszatérés; aztán a “Sátáni versek” eltörlése egy újabb kinyilatkoztatással; és egy új, ádázabb harc kezdete. Mohamed békéje elszállt. A dühös koraisok elszánt kísérletet tettek arra, hogy Abu Tálibot elválasszák unokaöccsétől, “hogy Mohamedet a klánja nélkül hagyják”. Az idősebb férfi, bár most még az iszlám ellensége, visszautasította ezt, sőt még tovább is ment. Családja válogatott ifjaival a Kábához vonult, meghallgatta a gyűlést, majd követőikhez fordulva így válaszolt: “Mutassátok meg, mi van köpenyetek alatt!” Erre előrántották kardjaikat, és a magasba tartották őket. Aztán így szólt a koraisokhoz: “Hobálra, Al-Latra és Manatra mondom: ha megölik, egy sem marad közületek élve.” Ezután a siker után Mohamed két neves követőt is szerzett. Hamszát, Abd Al-Muttalib időskori fiát, és Omárt, a város nagyhatalmú despotáját. A koraisok, a vérontást elkerülendő, ünnepélyes bojkottba kezdtek az iszlám hívei ellen, ideértve Hásim egész klánját – hívőket és nem hívőket egyaránt – Abu Tálibtól Mohamedig. A tiltást írásba foglalták: “Nem vehetjük el asszonyaikat, és azok nem házasodhatnak közülünk; nem adhatunk el nekik semmit, és nem is vehetünk semmit tőlük.” Ettől kezdve egy láthatatlan fal választotta el őket a várostól. Mohamed, kénytelen-kelletlen, mivel a külső események kényszerítették, és minden újabb történéssel egyre nagyobb lett a jelentőségük, új tervet eszelt ki. Eddigi üzeneteit Mekknak adta át; most a vásárban a zarándokoknak, főleg a zsidó kereskedőknek is prédikálni kezdett. Valahányszor ilyen körülmény indult, ellenséges koraisok követték gúnyolódva és fenyegetőzve; különösen egy “kancsal, kövér ember, akinek hosszú, leomló haja volt, és finom ádeni kelmékben járt”, és azt kiabálta: “Ne higgyetek neki, csak egy hazug renegát!” A saját nagybátyja volt, Abd al-Ozzo Abu Lahab, akivel együtt bojkott alatt állt.¹²⁷

A következő három esztendőben így bántak az igazhitűekkel, mialatt meghalt az odaadó Kádizsa (i.sz. 619) és a jó nagybácsi, Abu Tálib is, aki haláláig hű maradt Mohamedhez is és a bálványokhoz is.

Az új helyzetben a próféta nagy igyekezettel dolgozott. Még a szomszéd városba, Al-Taifba is elment prédikálni – a lakosság homokot szórt rá és felháborodottan elzavarta. Több sikere volt Medinában, amely Mekka riválisa volt, tizenegy napi járőföldre északra. A medinai zarándokok nagy számban csatlakoztak hozzá: a városban a zsidók sokan voltak és nagy hatalommal rendelkeztek, ráadásul ebben a szakaszban nagyon rokonszenvesnek találták Mohamedet, akit egyfajta nemhivatalos hittársnak tekintettek. Az i.sz. 621-es zarándoklat alatt 12 medinai vérszövetségi esküt tett a prófétának (nagy titokban), amelyet “az Akába esküjének” neveztek el.

Ez az eskü a történet újabb fordulópontja. Mohamed fizikailag is elhagyta Mekkt, és szövegét az arabiai föld minden pontjához intézte: “Ti, emberek, mondjátok: NINCS MÁS ISTEN, CSAK ISTEN. Jutalmatok nem marad el. A tiétek lesz a hatalom egész Arabia fölött, az Al-Ajam (más országok) fölött, és ha meghaltok, úgy élhettek majd a Paradicsomban, mint a királyok.” A koraisok, látván politikájának eme részét – bár annak teljes kibontakozásáig és megerősödéséig maguk sem tudtak meg többet – fokozták kicsinyes támadásaikat. Az igazhitűek Medina felé vándoroltak, mégpedig úgy, hogy éjjel indultak útnak, és bezárták házaikat. De az üldözés mértékét eltűlozták: a legkirívóbb eset, amely még humoros is (szerintem), a fáradhatatlan Abu Lahab ama tette volt, hogy felmászott a próféta házának tetejére egy vödör kecskebéllel, és ledobta azt a kéménybe mikor a próféta ebédet főzött. Mohamed kirohant a “sértéssel” egy hegyes boton, és azt kiabálta, hogy “miféle pallérozatlan szomszédság ez?”

Ahogy a titkos emigráció folytatódott és utca utca után ürült ki, ellenségei fokozatosan közelítettek, egyrészt kíváncsiságból, másrészt túlmisztifikálták a dolgot: megsejtettek valamit és máris riadót fújtak. A riasztás már csak azért is veszélyes volt, mert valójában senki sem tudta, hogy mi is történik. Az egész a keleti lázadásokra jellemző vészjósló titokzatossággal vitték végbe – a csukott ajtók egyre növekvő száma olyan volt, mint valami terjedő kór. Eljött a pillanat, mikor az igazhitűek közül már csak Mohamed és Abu Bekr maradt a városban, rendületlenül róva útjukat az utcákon, és úgy téve, mintha minden a legnagyobb rendben volna. A koraisok titkos gyűlést rendeztek. Megszületett a terv, ellenszavazat nélkül: minden törzs bevonásával küldöttséget állítanak fel, amely elmegy hozzájuk, majd a küldöttség tagjai óvatosan és egyszerre törrel szíven szúrják őket. Egy igazi körboszú terve. Mohamed és Abu Bekr vásári suttagások révén értesült a dologról, így lóhalálában megszervezték, amit már régóta terveztek: saját menekülésüket.

Néhány sorban összefoglaljuk a hatalmas mitológiát, ami e menekülés köré – a nagy Hidzsra köré – szerveződik. A körvonalak meglehetősen egyszerűek. A Medinába vezető utat biztosan elzárták; ha nem, ott akkor is könnyen üldözőbe vehetik őket, ezért úgy egyeztek meg, hogy a környéken bújnak el addig, amíg

¹²⁷ Mohamed a legjobb stílusában válaszolt neki:

Pusztuljon el Abu Lahab keze! És pusztuljon el ő maga! [...]
Lángoló tűzben fog égni
feleségével, a tűzifahordóval együtt,
akinek a nyakán pálmáros-kötél lesz. (111. Szúra)

kihűl a nyomuk. Kádidszával tett régi kirándulásaik alkalmával Mohamed talált egy barlangot, a Tor vagy Taur-hegy csúcsán, másfél órányira a várostól – ebbe a barlangba készültek tehát. Este kimásztak Mohamed házának hátsó ablakán, a déli negyed bojkottált és már üresen álló negyedében, és észrevétlenül távoztak. A mai zárándokok állítják, hogy az út – amely ma nagyon tiszteletreméltó zárándoklatok helyszíne – nagyon meredek és embert próbáló.

Kora reggel a koraisok őrsege óvatosan megtámadta az üres házat, s látta, hogy a madarak elrepültek. Gyors tevékkel felszerelt előőrsöt küldtek a medinai útra, és fegyveres csoportok kutatták át a város környékét. Természetesen a menekülőket az angyali közbenjárás is segítette: egy pók beszötte a barlang száját, két vadgalamb fészkelte a bejárat elé stb., mindenesetre a koraisok nem találtak rájuk, így öt nap múlva előjöttek, nagy nehézségek árán tevéket szereztek a városban, és erőltetett menetben Medina felé vették útjukat. A menekülés, a Hidzsra, i.sz. 622. június 20-án történt, amely az iszlám időszámítás kezdete. Mohamed ekkor 53 éves volt.

Medina, a kaland új epicentruma nagyobb és összehasonlíthatatlanul lakhatóbb volt, mint az elhagyatott Mekka. Egy termékeny völgyben található, és datolyapálmák, ligetek és kertek veszik körül – ennek köszönhetette hírnevét és vagyonát, nem annyira a Mekkán is áthaladó karavánoknak. Mohamedet és Abu Bekrt a városhoz közeledve a hívők örvendező hordája vette körül. Azonnal felmerült a kérdés, hogy hol szállásolják el őket – ennek megoldásához nem kis tapintatra volt szükség. Mohamed, akit most sem hagyott cserben a józan esze, tudta, hogy ez a kritikus pillanat sok féltékenységgel a kiindulópontja lehet, így az az ötlete támadt, hogy tevéjére, a híres Al-Kasvára bízta a döntést. Az igazhitűek izgatott és civakodó tömege (figyelemre méltó, hogy Mohamed sosem keltett félelmet) szétnyílt, hogy utat adjon a tevének, és olyan csöndben követte, amit egy ilyen félig teológiai, félig hazárd művelet megkíván. Al-Kasva nem sietett. Átporoszkált a zsúfolt piactéren, végig a fő utcákon, néha megállva, mintha próbára tenne egy-egy kaput, de egy percre sem állt meg amíg keresztül nem ment a városon és egy lakatlan részre nem talált a lakónegyedek között. Ott, hosszú meditáció után, a megdöbben és zavart tömeg pillantásaitól kísérve, beleszagolt egy elhagyatott villa poros és elhanyagolt udvarába és letelepedett. Azonnal intézkedtek, hogy megvegyék a házat (ahol régóta már csak tevéket kötöttek ki), és ott, ezen az isteni úton kiválasztott helyen nemsokára elkezdték az iszlám első és leghíresebb mecsetjének építését. Ennek szomszédságában élt Mohamed háremével, és ugyanitt nyugszik két követőjével, Abu Bekr kalifával és Omár kalifával együtt.

Mohamed történetének ezt a medinai szakaszát tradicionális részletek egyedülálló sokasága színesíti; a legkisebb részlet is elválaszthatatlan része lett az iszlám erkölcsi, szokásokkal és törvénykezéssel kapcsolatos útmutatásainak. Annak ellenére, hogy ennek a hagiológiának egy része nagyon élvezetes, Mohamed személyiségének egysége, amely a Sátáni Versek vagy akár a Hidzsra idejéig megfigyelhető volt, ha nem is megváltozott, de mindenképpen más hangnemben szólal meg. Röviden szólva, ez a medinai próféta már inkább intézményként és nem személyként viselkedik; kalandja egy történelmi logika fenséges és elkerülhetetlen kibontakozása lett, amelyben, egy dolgot kivéve, a proposíció pusztá eszközzé vált. Az egyetlen kivétel a nők iránti vonzalma, amelyet most nagyszerűen kiélhetett. Kádidsza helyett kellemes társaságnak mellette volt most már Aisa, Abu Bekr 12 éves lánya, akinek egyetlen megnyilatkozása idős korában az volt, hogy "a próféta három dolgot szeretett a legjobban: a nőket, az illatokat, és az evést, de leginkább a nőket." Később gyorsan gyarapította feleségei számát, ahogy az alkalom hozta: leginkább elhunyt követők özvegyeit vette hozzá gyűjteményéhez.

A történet józanabb része könnyedén két részre osztható: egyik a zsidókhoz való viszonya, másik a harc a mekkaiakkal. A korai mohamedán hit labirintusába tévedt kutatót valami lúdbőrös érzés keríti hatalmába, mikor rájön, hogy a zsidók, ha akarták volna (vagy ahogy Mohamed mondta volna, ha elég okosak lettek volna hozzá), magukévá tehetnék volna az iszlám hitet. Mohamed – ez még ilyen rövid vázlatból is kiderül – a tanítványuk, a másolójuk volt, és első medinai napjaiban majdhogynem a teremtményük is. A Bene-Nadirok, a Bene-Amarok és más gazdag, harcias és politikai héber családok voltak azok, akik lehetővé tették számára a menekülést mikor még túl kevés és túl szegény követője volt ahhoz, hogy befolyása legyen a klánvezetők gyűlésein. Ezekben az időkben a próféta és követői még szent városuk, Jeruzsálem felé fordulva imádkoztak; még mindig megvan az írás, amelyet Mohamed kimondottan nyitányként szánt egy legalább is örök szövetség elé. Az elszalasztott (de inkább visszautasított) lehetőség eme tiszteletreméltó dokumentuma rendelkezik arról, hogy "közös legyen a béke és a háború", kijelenti, hogy "a zsidó klánok egy népet alkotnak az igazhitűekkel", és biztosítja őket, hogy "bármely zsidó, aki követ minket habjárataink során, segítségre és támaszra lel nálunk."

Mindez alapjául szolgál annak a feltételezésnek, hogy Mohamed egyértelműen pályázott a Messiás-szerepre. Lehet, hogy a zsidók egy része támogatta ebben, és hittársaikkal vitatkoztak, mondván, hogy ne várjanak az Ézsaiás által megígérendő megváltóra, aki talán jobb lesz, mint ez a megrögzött monoteista. Hiszen talmudista, elismeri a Tórák teljességét, és sokkal valószínűbb, hogy minden Bar-Kochbánál sikeresebben elhozza azt a katonai világhatalmat, amire a realisták áhítoztak. A Mohamed és támogatói és a csökönyös zsidók közötti vita jellemzően és meglepően nem azon dőlt el, amit személyes természetfölötti színpadiasságnak nevezhetünk, vagyis mindenféle atmoszferikus jelenség hiánya, ami alátámasztaná igényét, hanem azon, hogy a próféciák igazsága kiterjed-e arra az esetre is, ha Dávid leszármazottjáról (ehhez a zsidók ragaszkodtak) van szó, és arra is, ha Ábrahám bármely leszármazottja, aki Ismaeltól, az

első arabtól származik, kerül szóba – és Mohamedről mindenki elismerte, hogy arab. A dávidisták győztek, így a világ megmenekült vagy megfosztatott attól, ami a sémita népek legnagyobb egyesülése lehetett volna, egy azok közül, melyek bearanyozzák a történelem lapjait. Mohamed dühbe gurult, aztán a bosszúvágnak egy olyan formájáig csendesedett, ami sokba került az ellene szavazóknak. Ennek a szakadásnak egyik szimbóluma a mecsetek tájolásának, a kibláknak a megváltoztatása. A próféta két évvel az érkezése után abban a templomban vezette az imákat, amelynek a neve „a két kibla mecsetje” volt, Medina közelében. Már bemutatott két arcra borulást Jeruzsálem felé, amikor haragja a torkába szállt, és hirtelen Mekka és a Kába felé fordult. Az igazhitűek azonnal követték, és innentől elváltak a judaizmus és az iszlám útjai. Ugyanekkor ki kellett találnia valamilyen megkülönböztető jelet, amely a híveket a templomba hívhatja. A harangokat a keresztények már lefoglalták, és kiesett a kosszarv kürt is, melyet a zsidók használtak. Mohamed az afrikai Bilál messze hangzó baritonhangjára gondolt, és megbízta, hogy másszon fel a minaretbe hajnalban, és első hivatásos műezzinként énekelje azt, hogy „Imádkozz inkább, ne aludj! Tanúsítom, hogy nincs más isten, csak Allah” – és így tovább.

Mohamed most minden meggyőző erőt, galádságot, manővert és politikai bölcsességet latba vetve végül Medina megkérdőjelezhetetlen urává vált. Erejét arra használta fel, hogy bosszút álljon a mekkaikon. Megtámadta az erődje mellett elhaladó karavánokat, akár a szent fegyverszünet idején is, és 20-80 arányban osztozkodott a zsákmányon híveivel. Ennek a fegyveres rablásnak az esetei meglepően változatosak és drámaiak voltak – Arábia mesélői ezer évre feltölthették vele készleteiket. Hamsza, Abu Bekr, Abu Safyan, a koraisok bálványimádó főnöke, Bilál, a nagyhangú, a festett próféta, aki mindig a háttérben volt, és olyan csatakiáltásokat talált ki, mint *Ya Mansur Amit!* „Ti hódítók sújtsatok le!” Előkerült Gábriel is, aki mindig idejében lépett közbe angyali seregeivel; „annyian voltak, mint a hangyák a bolyban”. Ezek a meseelemek a mai napig előkerülnek afrikai vagy nyugat-ázsiai tábortüzek mellett. Mohamed hadizsákmány-éhsége egyre nőtt, és egyre kegyetlenebb lett foglyaival szemben; csak a legszebb lányok lehettek biztosak abban, hogy megkímélik az életüket. A két legfontosabb ütközet Badr és Ohod közelében történt. Ez utóbbi döntetlen volt. A zsidókat ekkor árulással vádolták meg, és az elkövetkező években görcsösen igyekeztek kardélre hányni vagy száműzni őket. De Mohamed nem elégedett meg azzal, hogy a kezeiben lévő város zsidóin bosszút áll, hanem folytatta hódító hadjáratát a sivatagban található közeli telepkek ellen is. Az egyik csatában (Kíbárnál, a szíriai út mentén) az igazhitűek a Fekete Zászló, „a sas” alatt harcoltak, ami nem volt más, mint Aisa inge. A győzelem után Mohamed elküldte Bilált, hogy saját magát megjutalmazandó szerezze meg neki Szafijját, a fiatal zsidó lányt, akinek szépsége messze földön híres volt. Bilál szándékosan a csatamezőn vitte őt keresztül, apja teteme mellett, hogy „láthassa arcán a félelmet.” Eme kegyetlenség ellenére a lány szívesen vállalta, hogy Mohamed háremének tagja lesz. Egy másik lány, Zínab, nem volt ilyen kedves. „Elkészített egy kecskegidát szép körítéssel, majd méregbe mártotta, és szép szavakkal Mohamed elé tette az esküvőn.” Mohamed evett néhány falatot, majd kiköpte – a krónikások megkockáztatták a feltevést, hogy jobbat is kitalálhatott volna. Az egyik vendég többet evett és meghalt, Zínabot pedig rokonoknak adták, hogy kínozzák halálra. A próféta saját szavai szerint sosem heverte ki egészen ezt a mérgezést, sőt a halálában is közrejátszhatott: ez a zsidók ellen gyakran felhozott vád, miszerint mártírt csináltak belőle.

A Hidzsra után hét évvel Mohamed békét kötött a koraisokkal és elvitte híveit a nagy zarándoklatra, amelyből egész története kiindult. A hitetlenek eltávoztak a városból, és letáboroztak a közeli hegyeken onnan figyelve az eseményeket. Kétezer zarándok élén, az ősi zarándokkiáltást hallatva, „Lebbék, lebbék!”, a próféta a Kábához ért, és követőivel együtt tisztelettudóan megérintette a Fekete Követ. Bár Hobál és faragott társai még a kockában voltak, Bilál felmászott és imára hívta a híveket. Három nap múlva az igazhitűek bezárták házaikat és visszamentek Medinába.

Mekka két év múlva bekövetkezett elfoglalása egészében véve egyszerű eset volt. A próféta erői abszolút főlényben voltak a koraisokkal szemben. A korais törzseket lázadással gyengítették meg, így mire Mohamed megjelent, a város harc nélkül elesett. Abu Safyan maga is elfogadta az új hitet. Miután hétszer körbement a Kába körül, Mohamed botjával egyenként rámutatott a bálványokra, amiket már előbb kivittek és kivégzéshez sorba állították őket a fal mellé. Hobál kimagasodott közülük. „Eljött az igazság” kiáltotta Mohamed, mire egy baltás néger darabokra törte a régi Arábia titkos imáinak bizalmasait, amíg felismerhetetlenné nem váltak, „sikítva és sírva” a legenda szerint.

A Mohamedet irányító erő egy pillanatra sem torpant meg eme győzelem hatására, amiről régebben álmodni sem mertek. Akkurátusan feljegyezték, hogy családja egyik tagjának visszaadta a privilégiumot, hogy a Zem-Zem forrás vizét zarándokoknak árulja; de szívének kedvesebb volt az a gondolat, hogy üzenetet küld a világ királyainak és hercegeinek. Egyik követője felvetette, hogy ilyen magas rangú személyiségek nem olvasnak el semmit, amin nincs pecsét, így aztán Mohamed ezüst pecsétet csináltatott magának, amelybe ősi arab betűkkel bevéselte: „Mohamed, Isten Apostola”. Ezzel pecsételte le a bizánci és perzsa császárnak, az Egyiptom helytartójának és a szíriai satrapának küldött leveleit, melyben bejelentette (az eredeti elveszett), hogy Isten ismét beleavatkozott az emberek ügyeibe.

A küldeményeket a testőrök közül válogatott megbízottak szállították. Valószínű, hogy célba értek. A konstantinápolyi állítólag elveszett a kormányhivatalok labirintusaiban; a perzsiait szétépték („Ha így is van, Uram, mondta Mohamed, vedd el tőle királyságát!”). Az egyiptomira különös válasz érkezett: két gyönyörű

kopt rabszolgalány, a római kormányzó ajándéka. Az egyik, Mirjám, okozta Mohamed időskorának örömet és bánatát; szült neki egy kövér kisfiút, Ibrihimet, akinek külön fehér kecskenyája volt a tej végett, de gyermekként meghalt.

De a kalandozó Mohamedet elnyelte kalandja, amely most már nyíltan független volt tőle. A zarándok-trükk helyett egy óriási sors-lavinává változott át, amely királyokat, népeket, egész civilizációkat és vallásokat sodort magával a feledésbe. Az összefüggéstelen írások, átkok, versek mögött, melyeket öregkorában is ontott,¹²⁸ mikor már félig ellepték a nyilvánvalóan háremének belső vitáit rendezendő törvények aprólékos részletei, homályosan látható a terv, amelyhez az idős férfi végül megérkezett: az óriási fosztogató sereg, a banditaállam alapjai, amelyben minden igazhitűt ő vezet, egy gigantikus vállalkozás, vagy inkább az egész világ szervezett kifosztása, amelyre felszólítja híveit. Azok pedig jönnek. Az új vallás végigömlött a sivatagon, mint a nedves fa füstje, ha vihar szele fújja. A sivatag éhes és sovány emberei, az elpusztított városok lakói a Fekete Lobogó alá vonultak, vagy egyesítették erőiket az ellenállhatatlan hordákkal. "Éles a füle, véres a keze, disznó a tunyaságban, róka a lopakodásban, farkas a kapzsiságban, kutya az örületben, oroszlán a zsákmányszerzésben" – az arabok beindultak. Mindenki részesül a zsákmányból, mondta Mohamed – aki nem volt ott, a próféta ötödéből válogathat. A keresztények és a zsidók nem kapnak, ez a büntetésük – ők kimaradnak a hadjáratokból és adót fizetnek.

Mikor meghalt (632 júniusában), Mohamed már nem a kaland motorja, hanem annak furcsán kifaragott és befestett cégtáblája volt. Aisa karjaiban halt meg, férfiasan ragaszkodva ahhoz, hogy gyógyszeréből mindenkinek részesednie kell a szobában, az öreg nagybácsi, Al Abbász kivételével. "Senkit se hagyj gyógyítás nélkül, úgy, ahogy engem is gyógyítottál..." Abu Bekr, majd Omár követte. Mohamed halála után három évvel követői elfoglalták Damaszkuszt; egy év múlva a bizánci császár kivonult Szíriából, újabb öt év múlva elfoglalták Egyiptomot és Perzsiát. Egy ember, aki kisfiúként láthatta Mohamedet, idős korában egy a Pireneusoktól Kínáig húzódó birodalom alattvalója volt. Pontosan száz évvel a halála után a mozlimok elérték kalandozásaik végpontját a franciaországi Tours városánál; ha nincs Martell Károly lovassága, a következő évben eléri Angliát.

(Fordította Szele Bálint)

¹²⁸ Abd-ar-Rahman meséli, hogy Mekka mellett tévéken igyekvő zarándokokat látott. Azt kiabálták, hogy "A próféta ihletett állapotban van!" Közelebb ment, és látta, hogy Mohamed egy nősténytevéen ül, ami meglehetősen furcsán viselkedett: mintha erős izgalmi állapotban lenne, leült, felállt, merev tartásban, majd széttett lábakkal. A próféta egy Szúrárt kántált.

Wonke Rezső

Élet a klasszikus Selyemút mentén — Az első kínai úrhajó fellövésének évében —

Tisztelt Mikes Kelemen Kör Tagjai! Hölgyeim és Uraim!

„Hát nem tudom” kezd egyik önéletrajzi könyvét Jiri Menzel. „Hát én sem tudom”, nem könnyű olyan valakinek megszólalni Önök előtt, aki az elmúlt 25 évben mindig képekben mesélte el történeteit.

Mielőtt belekezdenék előadásomba, szeretnék erről a helyről is köszönetet mondani Kelecsényi Ágnesnek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény helyettes vezetőjének, Stein Aurél élete és munkássága kitűnő ismerőjének és kutatójának, Bethlenfalvy Géza orientalistának, aki behatóan ismeri Stein indiai munkásságát. Végül, bár elsőként kellett volna említenem: Dr. Bárdi László egyetemi docensnek, a pécsi Ázsia Intézet megalapítójának, aki több évtizedes töretlen szorgalmú Kína kutatásai után immár, 20-ik kínai útján szellemi vezetője volt az „Első Magyar Selyemút Expedíciónak”. Bárdi tanár urat klasszikus értelemben, atyai jó barátként szeretem. Háromszor voltunk együtt Kínában, egy alkalommal Tibetben.

*

Előadásomat az alábbiak szerint tagolnám:

- Bevezetőként néhány adat Kínáról, a teljesség igénye nélkül.
- Tiszteletadás a korábbi magyar keletkutatóknak.
- Stein Aurél élete, munkássága, érdeme a tudományban.
- Az első Magyar Selyemút Expedíció kitűzött feladatai és a kitűzött célok teljesítése (ezt megszakítanám egy rövid filmbejátszással, - ami remélem, ha dióhéjban is - de felvillantja az egész megtett utat).
- Három, olyan helyszínt emelnék ki illusztrálva, melyek véleményem szerint különösen érdekesek lehetnek a jelenlevők számára, és szorosan egybeesnek a konferencia témájával: Kara Hoto romvárosa. Zsalugáteres ablakok, tornácos házak az Ili folyó völgyében. Dzsungáriai, magyar utazó még nem látta 1500-1800 éves türk szobrok. Itt húznám alá, hiba lenne egy „dzs”-vel kiegészített „Ungáriáról” beszélni.

*

Létezik valami, amit a rengeteg szabad idővel rendelkező kínaiak nem csinálnak? Rákot esznek, teát isznak, forrásvizet kortyolnak, operaáriákat énekelnek, sárkányt eregetnek, tollaslabdázna, fűszállal sorsot húznak, papírdobozokat készítenek, bonyolult zsinórfeladványokat oldanak meg, madzsongot játszanak, szerencsejátékokat úznak és zálogházba csapják a ruhájukat, ginszenggyökeret főznek, kakasviadalra járnak, a gyerekeikkel hancúroznak, virágot locsolnak, zöldséget ültetnek, gyümölcsöt szednek, sakkoznak, fürdenek, társalognak, kanárit tartanak, szundítanak egyet délután, egy étkezés során háromra való ételt megesznek, snóbliznak, tenyérjósolnak megvitatják a rókák lelkivilágát, operába járnak, dobolnak, gongon játszanak, furulyáznak, kalligrafikusan írnak, kacsazuzát majszolnak, sós sárgarépat, diót szorongatnak a kezükben, sasokat röptetnek, postagalambot etetnek, veszekednek a szabójukkal, zarándokútra mennek, templomba járnak, hegyet másznak, csónakversenyekre járnak, bikaviadalokat tartanak, nemi serkentőket szednek, ópiumot szívnak, összegyűlnek az utcáson, rákiabálnak a repülőgépekre, utálják a japánokat, nem győznek csodálkozni a fehéremberen, bírálják a politikusaikat, buddhista klasszikusokat olvasnak, gyakorolják a jóga légzést, buddhista szeánszokat tartanak, jövőmondókhoz járnak, tücsköt fognak, dinnyemagot esznek, fogadásokat kötnek, és a nyertes sűteményt kap, papírlámpaversenyeket rendeznek, különleges tömjént égetnek, galuskát esznek, irodalmi rejtvényeket oldanak meg, cserepes virágot nevelnek,

születésnap ajándékot küldenek egymásnak, hajlonganak egymás előtt, gyereket csinálnak no meg alsznak is. *Lin Yu Tang*

*

Kína: 9,6 millió négyzetkilométer, 17-szer nagyobb, mint Franciaország. Lakossága 1,3 milliárd ember. Az idén 850 éves főváros Peking 13 milliós lélekszámú. Nem túlzás, amit egy, a kínai eredményekre büszke propagandakiadvány említ, Pekingben, az utóbbi időben kéthavonta jelennek meg az újabb utcanév jegyzékek, és nem meglepő, ha egy őshonos pekingi „elvész” szülővárosában. A világ megművelhető területének 7 %-án kell előállítani a föld lakossága 21 %-a számára az élelmet. Kínában egyes statisztikák szerint 8-900 millió paraszt él, közöttük 200 millió nincstelen.

A nemzeti jövedelem a GDP növekedése 1979 és 1992 között megközelítette az évi 11,2 %-ot. Az elmúlt években ez az érték 9-10 % között mozog. Az évente új munkába állók száma 10-12 millió fő, hogy ezt az óriási létszámot befogadja a munkaerő piac 4 % -os nemzeti jövedelemnövekedés szükséges. Az éves kereskedelmi többlet 30 milliárd, devizatartaléka 400 milliárd dollárra rúg. Az új idők csatlakozó jele, hogy a magánszektor máris 60 %-a a GDP-nek. A világ 500 vezető multinacionális cégéből 400 jelen van a kínai piacon. (Zárójelben hozzátenném, hogy a magyarországi Rába autóbuszok egyes részegységei is Kínában készülnek). S ha ehhez hozzávesszük, hogy 1980-tól 2002 végéig, összesen 448 milliárd USD áramlott be az országba, nem vitás, a XXI. század nagy győztese Kína lehet. 1988-ban összesen 18,5 km autópálya volt. Tíz évvel később 19.000 km. Egyes adatok szerint, napjainkban évi 6000 km autópálya épül. (A Selyemút Kína legelmaradottabb vidékén vezet át. Közel 16.000 km-es utunk során, több mint 1000 km autópálya egyidejű építését figyelhettük meg). Az emberek gazdasági függésben tartásának korábbi módja megszűnt. Mindenhez csak jegy ellenében lehetett hozzájutni, ma az összes – főleg a nagyvárosokban található elképesztő mennyiségű - árucikk szabadon vásárolható. 17 éve jártam először Pekingben, ahol a megszámálhatatlan bicikli áradatában csak állami tulajdonban levő fekete autók tűntek ki, mára a világ bármelyik világvárosára utaló „világsvonalú” dugók jellemzők. 17 éve legfeljebb a „nagyorrú”, *gaobizi* kifejezés ütötte meg a külföldi fülét, ma fiatalok százai szólítják meg angolul, a kínaitól eltérő külsejű látogatót. 2003-ban, több mint 300 millió mobil telefont használtak, becslések szerint 2010-re elérheti az egy milliárdos előfizetői számot. A lakosság nagy része „han” kínai, de a mintegy 8 %-ot kitevő 55 más nemzetiség, több mint 100 milliós lélekszámú. Köztük: tibetiek, jugurok, ujgurok, kazahok, türkök, miaok, koreaiak, dongok, yaok, üzbégek, oroszok, tadzsikok, stb. (rájuk a kötelező „egyke” nem vonatkozik, számuk a kínaiakéhoz képest gyorsabban nő.) Közülük 53 saját anyanyelvét beszéli, és saját hite van. Így buddhisták, lámaisták, iszlám hitűek, keresztények, taoisták, hisznek a sámánizmusban, totemekben.

*

Magyar kutatók:

- Körösi Csoma Sándor (1787-88?-1842). A magyar keletkutatás megalapítója. Bár eredeti célját, az őshaza felkutatását nem sikerült elérnie, de a tibeti-angol szótár és tibeti nyelvtan elkészítésével örökre beírta nevét a legnagyobb tudósok közé. A buddhista vallási irodalom több alpművének lefordításával utat mutatott és segítette a későbbi kutatókat. Aszkéta élete, kitartása, példa az őt követők számára.

- Duka Tivadar 1825. Elsősorban Körösi Csoma Sándor késői éveinek kutatójaként ismert. Az 1848-as Szabadságharc után orvosi tanulmányokat folytatott Londonban, majd az indiai bengáli hadsereg orvos-századosaként szolgált. Angol és magyar nyelven publikált Kőrösiről.

- Gróf Széchenyi Béla (1837-1918) és Lóczy Lajos (1849-1920). Fő kutató területük Kína és Tibet volt. 29 hónapos expedíciójuk alatt 10.000 km-t tettek meg. Útjukról 700 kilogramm súlyú 19 ládányi természettudományos gyűjteménnyel, valamint több mint 2000 oldalnyi beszámolóval, illetve térképpel jöttek haza. Egyik leglényegesebb felfedezésük a dunhuangi barlangtemplomok megtalálása volt. Az ő hatásukra indult Stein Aurél is Dunhuangba.

- Baktay Ervin (1890-1963). Elsőként járta be Körösi Csoma Sándor indiai útját. A hindu és buddhista filozófia, irodalom gondolatait tette közkincsé a magyar olvasók számára.

- Princ Gyula (1882-1973). Geológus, geográfus, a magyar orientálistika kimagasló alakja. Nyelvészként a tibeti, török, mongol nyelvek kutatója. 1928-ban indult 3 éves expedícióra a Kínához tartozó Belső-Mongóliába.

- Stein Aurél (1862-1943).

Belső-Ázsia felfedezésében és régészeti feltárásában a XX. században legjelentősebb eredményeket az 1862. nov. 26-án, Budapesten középosztálybeli zsidó család késői gyermekeként született Stein Aurél érte el. Apja Stein Náthán kereskedő volt, anyja Hirschler Anna. Szülei evangélikus hitben keresztelték, a Márk Aurél nevet adták az újszülöttnak, mintegy tiszteletadásként a Pannóniában ismert filozófus császár Marcus Auréliusnak. A Márk név korábban is többször előfordult a családban, anyai nagyapját is így hívták. Neveltetése nagyrészt nagybátyjára a Magyar Tudományos Akadémia tagjára, a magyar szemészet megalapítójára Hirschler Ignácra hárult, aki egyben a Főrendi Ház tagja volt. Stein életében meghatározó szerepet játszott. Iskoláit Budapesten kezdte a piaristáknál, majd Drezdában evangélikus gimnáziumba járt, de az érettségit Budapesten a Deák téri evangélikus gimnáziumban tette le. Egyetemi tanulmányait a Vallás és Közoktatási Minisztérium ösztöndíjával Bécsben, Lipcsében, Thübingenben folytatta. Honvéd önkéntesként a Ludovika Akadémián katonáskodott. Az itt kapott térképészeti tanulmányait később indiai majd kínai, végül afganisztáni útjain kamatoztatta. Indiai munkatársaival számtalan térképészeti felmérést végzett. Utána Londonban, illetve Chambridgeben posztgraduális képzés következett, ahol hamarosan felismerték a fiatal tudós tehetségét és értékelték is. A hazai szűkös viszonyok aligha tudtak volna olyan lehetőségeket teremteni a fiatal tudós számára, mint a Brit birodalom. Stein Aurélban szerencsésen ötvöződött a tehetség és az elhivatottság. Egymást kiegészítő diszciplinának tartotta a földrajzot és a történelmet. Példaképe Nagy Sándor volt. Huszonöt évesen már Indiában Lahoreban találjuk, mint a Punjab egyetem első rektora. (Megjegyzendő, hogy ennek az egyetemnek alapításában is már tevékenyen részt vett a magyar tudós Leitner Pál.) Stein egyben a „tanulmányi osztály” vezetője lett, majd a Keleti kollégium igazgatója, később „főtanfelügyelő” és az északnyugati tartomány és Beludzsisztán régészeti felügyelője.

Magyarországhoz fűződő kapcsolata folyamatos. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Akadémiai székfoglaló beszédét „A fehér hunok és rokon törzsek indiai szereplése” címen tartotta. Ez a téma később is foglalkoztatta. 1912-ben az indiai kormány égisze alatt magyar és török törzsek vándorlásának történetét kereste. Kutatása középpontjában a civilizációk egymásra hatása volt. A mediterrán nyugatot (Európát) és Iránt, Indiát, Kínát (Ázsiát) egy kulturális egységként kezelte. Találkozópontra a Selyemutat tartotta.

Stein Aurél közel harminc éven át a nyarakat, ha tehetette, az egykori „boldog völgyben” Kasmírban töltötte. India volt Stein igazi hazája. Kevésbé ismert ottani munkássága. Pedig jelentős kutatásokat végzett India régi történetének feltárásában. „Kőrösi Csoma Sándorral ők fedezték fel újra a Buddhizmust India számára” – fogalmazott egy interjúban Bethlenfalvy Géza orientalista. Kalhána Rajatarangini „A kasmíri királyok krónikája” című, 17. században írt szanszkrit történelmi mű fordítása és közzététele tudományos tevékenységének kezdeti, fontos állomása volt. Itt Kasmírban, a 3200 méteren fekvő Mohand margban kereste fel 1928-ban Baktay Ervin. A Boldog völgy országa című könyvében leírja közös vacsoráját Steinnel. A következő néhány sor szemléletesen, szinte filmszerűen mutatja be a nagy keletkutatót, életmódját.... „Igazi tábori felszerelés szerepelt az asztalon: duplafenekű, fehérzománcos bádogtányérokba és tálakba, forró vizet töltöttek a csavarral zárható lyukon. Így aztán akár még a Pamír hideg éjszakáin is meleg maradhat az étel. Egyszerű, de jó vacsorát szolgált fel a szolgál. Ha jól emlékszem pandzsabi legény volt és Stein Aurél hozzá is az anyanyelvén, pandzsábiul szólt. Általában minden emberét annak tulajdon anyanyelvén szólóngatta: kit hindi, kit urdu, kit pandzsábi, kit meg kasmíri nyelven, míg pathán szolgáljával paszthu nyelven beszélt. Mindez azonban csak csekély része nyelvismereteinek. Magyar anyanyelvén kívül, Stein Aurél otthonos a klasszikus nyelvekben éppúgy, mint a mai legfontosabb európai nyelvekben és ezekhez egy sereg élő és holt ázsiai nyelv ismerete is járul. A felsoroltakon kívül tud még törökül, perzsául, arabul és szanszkritül...” Bethlenfalvy Géza keletkutató mesélte, hogy indiai barátai egy részével Stein szanszkrit nyelven levelezett. Folytatva Baktay Ervin visszaemlékezését:... „Azt hiszem a mongol és a tibeti nyelv ismerete sem ismeretlen előtte. Vacsora után, amint sok mindenféléről beszélgettünk, egy megfelelő kérdés kapcsán azt mondta, hogy kínaiul sajnos nem tud, hiszen csak alig egy-két ezer írásjelet, ideogrammat ismer. Persze magyarul folyt a társalgás. Stein Aurél kifogástalanul folyékonyan beszél magyarul, pedig az elmúlt három évtized alatt vajmi ritkán és vajmi rövid ideig nyílt alkalma anyanyelvének gyakorlására....”

Stein összesen három alkalommal vezetett expedíciót a klasszikus Selyemút területére.

1900 májusában úton volt Srinagarból, Keletturkesztán felé. Átkelt a Karakorum magas hágóin, leereszkedett a Pamír kínai oldalán és július végén Kashgarban volt. Itt az angol konzulátus és elsősorban a konzul Macartney barátságát és vendégszeretetét élvezve szervezte expedícióját. Innen szeptember elején indult tovább a Takla Makán sivatag déli peremén az egymást követő oázisvárosokon át Hotánba. A téli hónapokig a Kun Lun hegyvidékének magas övezetében kutatta a jade kövekben gazdag, Jurunkass folyó forrásvidékét, közben elsőrangú topográfiai fölvételeket végez. Az első romvárosnál, Dandan Uilik-nél kezd ásatni, buddhista szentélyeket tár fel. Gazdag tárgyi leletekre, 8. századi szanszkrit vallási tárgyú írásokra lelnek. Nem egy festményen az arc és ruha kivitelezésében határozottan a perzsa művészet hatása mutatkozik, hasonlóságot talál az indiai adzsantai és ellorai barlangokban található freskókkal.... „Úgyszintén félreismertetlenül kinyomozható a távol Nyugat klasszikus művészetének még sokkal régebbi

befolyása...” írja Stein Aurél Homokba temetett városok című könyvében. Értékes gyűjteménnyel megakódva 1901. május elején ért vissza Kashgarba.

1906-ban ismét Kashgarból indul Jarkandon át Hotan felé. Onnan a nyár folyamán a Kun Lun magas hegyvidékét megy térképezni, azután a Hotan környéki még ismeretlen romhelyeket kutatja. Keleti irányban 1500 kilométerrel túlmegy első kutatóútjának határterületén. A Lop Nor sivatagot északkeleti irányban szeli át. Ősi kínai határfalakra bukkan, - az általa római mintára „limesnek” nevezett - őrtoronyról-őrtoronyra haladva nyomozza a fal egykori futását és felfedezi a Jade kaput. A dunhuangi „Ezer Buddha Barlangban” kéziratok, festmények, szobrok, régészeti emlékek valóságos kincseskamrájára bukkan. A barlangokra Lóczy Lajos hívta fel Stein figyelmét, aki gróf Széchenyi Bélával már 1879-ben járt ott. Stein érdeme, -bár a kínaiak nem így látják -, hogy a barlangok pontosabb feltérképezésén kívül rábukkant egy olyan elfalazott cellára, mely egyes források szerint 40.000 darab jórészt V-X. század közötti több nyelvű kézirattekercset tartalmazott. Köztük a világ máig ismert legrégebb 868-ban, táblanyomtatással készített, „Gyémánt Szutrára”, amely ma Londonban látható. (Ez mintegy 600 évvel előzte meg Gutenberg nyomtatott könyvét. Zárójelben hadd tegyem hozzá, hogy Bi Sheng kétszáz évvel a Gémánt Szutra születése után hozta létre az egyes különálló betűkből álló nyomtatást Kínában). Többek között Nesztóriánus kereszténységre utaló tekercset is feltárt. Stein az általa elhozott 24 láda kéziratért, öt láda festményért és más műkincsekért az akkori körülményekhez képest jelentős összeget fizetett Wang szerzetesnek a barlangok restaurálására. Harmadik expedíciója során még öt láda kéziratot elhozott. Meg kell jegyezni, hogy az ilyen módon Kínából elkerült értékek mindmáig megmaradtak. Jó részük a British Museumban látható, illetve Delhiben, ahol külön múzeumépületet emeltek számukra.

1908 tavaszán Stein expedíciója befejezése után visszatér Kashgarba, ahonnan egészen járatlan úton indul vissza Indiába. Tibet nyugati részén kapaszkodik fel úti célja felé. A nagy magassággal járó hidegben súlyos baleset éri: lefagynak lábujjai. Harminc hónap alatt Stein gyalog vagy különböző teherhordóállatok hátán kb. 16.000 kilométer hosszúságú utat tett meg.

1913-tól 1916-ig tartó harmadik kutatóút célja és módszere is lényegében megfelelt az előzőeknek. Ekkor végzett feltárásokat a bezikliki barlangokban. Stein – bár a barlangokban több helyen olvasható a felirat: „ellopta Stein” - nem a „bizonyítványát” magyarázza, amikor így ír: „Évszázadokon át sokat szenvedtek a barlangfestmények a képromboló mohamedán látogatók kezétől. Az utóbbi években további pusztítást vittek végre bennük az odavalók: vandálok módjára kivagdostak apró darabokat, hogy eladogassák európaiaknak. Nyilvánvaló volt, hogy a közeljövőben még nagyobb pusztulás fenyegeti az emlékeket. A rendszeres gondos leválasztás mutatkozott akkori helyzetemben, hogy megmentsek annyit, amennyit lehet a belső ázsiai buddhista festészetnek ezekből a remek maradványaiból...” Stein útja során messze túlhaladt a Csendes óceán vízválasztóján. A bejárt útvonal hossza 18.000 kilométer. Az expedíció tudományos feldolgozása leköti az elkövetkező időben energiáit.

A világháborút követő évek nem voltak alkalmasak újabb nagyobb kutatóutak szervezésére.

Ennek ellenére a halál újabb expedíció szervezése közben érte Afganisztánban. Sírja ma is látható a kabuli brit temetőben. Stein Aurél számos egyetem díszdoktora volt, elnyerte a Brit Földrajzi Társaság nagy aranyérmét. 1912-ben új hazájában lovaggá ütötték: Knight Commander of Indian Empire Order kitüntetést kapta. Ettől kezdve használta a Sir Aurel Stein nevet.

Teljes családi levelezését, több ezer kötetes könyvtárát, összefoglaló munkáit, kézirateit a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. A páratlan értékű – főleg keletkutatással foglalkozó gyűjteményt - 6000 fotográfia és 1400 db. tudománytörténeti jelentőségű levelezés teszi gazdagabbá.

*

„Kőrösi Csoma Sándor óta egyfajta nemzeti örökségnek, tudományos kötelezettségnek számít keleti gyökereink kutatása”. (Bárdi László: Turán)

Ennek szellemében jártuk be az „Első Magyar Selyemút Expedíció” keretében az un. klasszikus Selyemutat. Sir Henry Jule 1885-ben írta az akkori Kelet-Turkesztánról: „Leghosszárthatatlanebb és legkevésbé ismert ázsiai ország”. Az út során GPS-es méréseink alapján összesen 35.450 km-t tettünk meg Budapesttől-Budapestig. A Selyemúton 15.578 km-t. A legmagasabb pont, ahol jártunk, a 7649 magas Kongur Shan és a Mustag-Ata 7509 m-es csúcsa közelében 4400 méter volt. A legmélyebb, az úgynevezett „turfáni depresszió”, a maga -154 méterével. A legmelegebb 42 fok Jiaoché romvárosban volt, míg a leghidegebb -20 fok a Tian Shan gerincén ért. Utólag visszagondolva meglehetősen rövid volt a Kínában töltött két hónap. Naponta átlag közel 300 kilométert tettünk meg, autón, tevéen, csónakon, terepjárón.

Az út legnagyobb eredményének azt tartom – gondolom az expedíció többi tagja is egyet ért ezzel – sikerült az első kínai úrhajó fellövésének évében dokumentálni: milyen az élet a Selyemút mentén 2003-ban.

- Mi maradt meg a Stein Aurél által is feltárt romokból?
- Mennyiben lelhetők fel az ősi mesterségek, így a jade faragás, merített papír, a híres jenghitzári turulfej markolatú kézi kovácsolású török és nem utolsó sorban a hernyógubóból gombolyított selyem szövése....

*

Sokszor elmondjuk, hogy a 24. órában vagyunk, bizonyos szokások, helyek dokumentálásában. Kicsit közhelyes fogalmazás, de a Kína nyugati, legelmaradottabb területén levő, nagyrészt az ún. Sintyiang tartományon átvezető Selyemút egyes állomásaira, korábbi karavánok találkozási pontjaira, oázisaira, épített környezetére illik az előbbi megállapítás.

Összehasonlítva Stein Aurél 1900-as években készített fényképeivel (közel 6000 felvételt készített), ma 100 évvel később alig-alig lehet a helyszíneket azonosítani.

Például Miránban, Stein feltárásainak egyik legfontosabb helyszínén, az egykori Loulan királyság területén, ahol Stein megtalálta az úgynevezett „Miráni Angyalokat” mára puszta falmaradványok maradtak. A „Miráni Angyalok” vakolatra festett, különös európai arcvonású szárnyas alakok. Jelenleg a Brit Museum féltve őrzött kincsei közé tartoznak. Ha Stein nem menti meg őket, biztosan elvesztek volna. Delhiben önálló múzeumépületben őrzik a más ásatások során megvásárolt hasonló értékű, pl. a dunhuangi, bezikliki barlangokból való leleteket. (A kínaiak változatlanul, az egyik legnagyobb nevesített rablónak tartják Steint az elvitt értékek miatt, bár az utóbbi években mintha változni kezdene megítélése.) Tény, amit elhozott, ma mindenki számára megtekinthető, hozzáférhető. A helyi muzulmán lakosság az ún. „Ezer Buddha” barlangokban az arcok eltávolításával, a helyenkénti aranyfestés levakarásával összehasonlíthatatlanul nagyobb károkat okozott. Nyugati és tengerentúli kutatók többször megjegyezték „olcsóbb értékes ajándékot nehéz elképzelni, mint ezek a barlangfestmény töredékek”. Nem szabad elfelejteni a kulturális forradalom „áldásos” tevékenységét sem. (Itt jegyezném meg az „ezer-tízezer” kifejezés sohasem jelöl pontos számot, hanem „sokat, nagyon sokat” jelent).

Már Stein Aurél is írja az ötödik századból ránk maradt Gaochang romvárosával kapcsolatban: „A szomszédos falvak szántóvető népe nemzedékek óta »bányássza« a törmeléktelepe romokat. Földjeiket trágyázzák vele. A kisebb építmények közül sokat szinte a földig leromboltak, hogy a megmunkálásra több területük legyen.”

Szinte természetes, hogy a pár éve épült vasútvonal és az autótutak több helyen átvágják a Nagy Fal errefelé közel 2000 éves maradványait.

A híres karézek évezredes föld alatti csatornarendszeréből, mely a Tien Shan hegység gleccser vizét vezeti le a rendkívül száraz csapadék nélküli Turfan környékén, teljes hossza mintegy 2000 kilométer, mára inkább csak boltokkal zsúfolt turista látványossággá süllyedt.

A méltán világhírű kashgari bazárt – a név is mesészerű -, már az idén odalátogató valószínűleg egy bevásárló központ rossz angolsággal leírt „shop”-jaiban találja meg. Pedig a „The China Traveller” 1987-ben megjelent fényképekkel illusztrált leírása a kelet varázslatos bazárjaként tárja olvasói elé, ahol minden kapható: leopárdbőr, pohár joghurt, gránátalma, hotani szőnyeg, jenghitzári turulfejes tör, de akár egy csésze tea is. Ha nyelvi nehézségekkel is, de lehet beszélgetni, - az Isten háta mögötti helyhez képest rendkívül tájékozott – ráérős, barátságos újugrokkal, kazahokkal a világ dolgairól.

Szintén ez az újság írja le, hogy az egykori brit konzulátus épülete, a Chini Bag, - ahonnan Stein is szervezte expedícióit -, 1987-ben még forgalmas találkozó és szálláshely volt a távoli tájakról érkező kereskedők számára. 2003-ban ottjártunkkor Bárdi professzor úr, aki korábban több felvételt is készített az akkor még melléképületekkel kiegészített épületegyüttesről, döbbenetén észlelte, hogy mindössze, egy új szálloda mögött eldugva, csupán a főépület maradt meg. (Bezzeg a korábban nem felhőtlen szovjet kínai kapcsolatok ellenére a volt cári időkből megmaradt orosz konzulátus, meghagyva korbelt berendezését, ma az egyik legfelkapottabb turistalátványossággá).

Legyünk azért bizakodóak is. Ha tervszerűség nem is figyelhető meg (legalább is az Európából utazónak), de a helyi hatóságok az utóbbi időben törődnek a romokkal, múzeumokkal.

*

A Selyemút Belső-Ázsiától Bizáncig, illetve Rómaiig vezetett. Útvonala egybeesett a Nagy Népvándorlásával. Klasszikus szakasza a Pamírtól keletre kezdődött. Ma Kínához tartozik ez a terület, de akkoriban nem volt a birodalom része. Kínai történészek a Tarim medencében 35 önálló oázisállamról

emlékeznek leírásaikban. Kína latin neve, Seres a selyem kínai si nevéből ered, míg a nyugati nyelvekben használatos megnevezés az első császárra *Qin Shi Huang*-ra utal. (ejtése: Csin Si Huang).

Magát a Selyemút elnevezést erre a nyugatot kelettel összekötő évezredek karavánútra a XIX. században a német Ferdinand von Richthofen báró hozta a mindennapok köztudatába.

Az első ismert nevű utazó, aki tulajdonképpen elindult ezen az úton és Kínából az akkori világ három tucat országát megismerve eljutott Mezopotámiába, *Zhang Qian* volt, Kr.e. 138-114 között, akit a császár katonai szövetségeseket keresni küldött a hunok ellen. Ő volt, aki az első geográfiai felméréseket végezte és mai szóval azt mondhatnánk kijelölte a Selyemút nyomvonalát. 67-ben két nagytekintélyű buddhista szerzetes Indiából érkezett Kínába. Ezzel elindult a kereskedelmen túl az ideológiák terjedése, nevezetesen a buddhizmus tanai Kínába. Ezen az úton érkezett a nesztoriánus kereszténység hite is. Stein Aurél a dunhuangi barlangokban talált erre vonatkozó írásos emléket. Az egykori fővárosban, Xianban van a világ legnagyobb kőbe vésett könyvtára, mely kétezer kötetet őriz, az egyiken a kereszt jelével. A XIII. századi nagy utazó, Marco Polo is ír róluk: „Kaszkar..... úgy mondják, hajdan önálló királyság volt, de ma a Nagy Kán birodalmához tartozik. Az ország jó része muzulmán, vannak még nesztoriánus keresztények is saját templomaikkal; ők maguk a görögök hitvallását követik, és úgy vegyülnek el a nép közt, mint a keresztény országokban a zsidók”. A kereskedők egy része arab volt, így az iszlám is gyorsan híveket talált, miután a Próféta elküldte három hittérítőjét. Nevüket a kínai történetírás feljegyezte: *Gess, Uwise, Wangause*. *Gess* sírját, gondozott mauzóleumát Hami oázis közelében mi is felkerestük.

Feltétlenül ki kell emelni *Xuan Zang* (602-664) szerzetest, aki 12 kötetes leírásban foglalta össze tapasztalatait, melyeket nyugati utazása során több mint 100 országban tett látogatása során összegyűjtött. Nagyságára és megbecsültségére jellemző, hogy a császár Xianban 662-ben külön épületet, a „Nagy Vadlúd Pagodát” emeltette, hogy a szerzetes könyvei méltó elhelyezést nyerjenek. Indiából a buddhizmus legfontosabbnak tekinthető könyveit hozta magával és azokat lefordítva döntő szerepe volt a buddhizmus kínai elterjedésében. A legenda szerint, amikor Stein Aurél a dunhuangi barlangokban talált kéziratokat egy részét el akarta hozni, tolmácsa meggyőzte a barlangban szolgáló *Wang* taoista szerzetest, hogy Stein *Xuan Zang* reinkarnációja, s míg az előbbi elhozta Indiából a tanokat Stein vissza akarja juttatni őket.

A Selyemút természetesen nem egy útvonal volt. Dunhuangtól három lehetséges elágazása van:

- A déli, mely követi a Takla Makán sivatag déli szegélyét és a Ruoqiang-Qiemo-Khotan-Yarkand érintése után Kashgar az utolsó kínai város. A folytatás a Pamír magas hegyein át Afganisztán, Perzsia, a Közel-Kelet államai, Bizánc, Róma.

- A középső út a Takla Makán keleti medencéjén haladt át, majd az egykori Loulan királyság érintésével, Kuchan, Aksun át ért Kashgarba.

- Az északi: Hami-Ürümqi-Yining-városokon át haladt tovább A Tian Shan északi peremén, a mai kazak, kirgiz államokon keresztül Európába.

A Selyemúton sok nemzetiség kereskedői szállították oázisról oázisra haladva karavánjaik kincset érő árucikkait. Elsősorban a selymet, melynek ára akkoriban felért az aranyéval. Készítése titkának, illetve kicsempészéséért halál járt. Stein Dandan Uilik romvárosban talált egy freskót, melyen egy szolgálólány úrnője fejékre mutat jelezve, hogy abban rejtette el a selyemhernyó petéit. Porcelán, tea, illatos fűszerek, szőnyegek, drágakövek, jáde került Európába, de még a kajszi barack is. Nyugatról viszont ezen az úton érkezett Kínába a gránátalma, dió, sárgarépa, safrány, hagyma, szőlő, a páva, és a mai napig Kínában tevémadárnak nevezett strucc is. Az út veszélyes volt, természetesen rablóbandák garázdálkodtak és sokszor a helyi hatalmasságok is nehezítették a kereskedők dolgát. Részben e miatt, másrészt az abban az időben az áruk ellenértékéeként használatos fémpénz, ezüst súlya miatt már a Tang dinasztia idején (618-907) kitalálták az ún. „repülő pénzt”, vagyis a csekket.

*

Az expedíció célja a teljes útvonal bejárása és megismerése volt Xian – Kashgar, illetve Tashkurgán (kőtorony) között, melyet már Ptolemaiosz, sőt előtte tiruszi Marinusz a nagy geográfus, úgy ismert, mint Szeriké, vagyis a kínai birodalom legszélső nyugati határán levő kereskedőváros. Ez volt a legalkalmasabb hely a cserekereskedelemre, azon az ősrégi és egykor fontos útvonalon, amely összekötötte Belső-Ázsiát távol Nyugattal és Kelettel. Céljaink között szerepelt:

- A Nagy Népvándorlás számunkra is kiemelkedően fontos tájegységének, így a jogurok lakta Qilian hegység, a ma is elsősorban állattenyésztéssel foglalkozó téli-nyári legelőváltó életformát folytató népeknek otthont adó Barkol sztyeppe vidéke.

- A pár éve, még a kínaiak számára is alig ismert Dzsungária és az Ili folyó völgyének felkeresése.

- Az egykori Tangut birodalom fővárosa, Kara Hoto – fekete város - romjainak felmérése, megörökítése fényképeken, ill. filmen.

- Bizonyos földrajzi kérdések megválaszolása, helyszínek beazonosítása, pontosítása. Ázsia földrajzi középpontja, térképen jelölt utak összevetése GPS-es mérésekkel, vándortavak Lop Nor, Aydingol tó kiterjedésének, illetve az előbbi tó eltűnésének vizsgálata.

- A Selyemút idején virágzó oázisvárosok felmérése, mai állapotuk dokumentálása, bemutatása filmen.

- Híres buddhista barlangtemplomok meglátogatása: Dunhuang „Ezer Buddha barlang”, Yulin, „Nyugati Ezer Buddha barlang”, Bezikliki barlangok, ahol Stein neve mellé mind a mai napig oda van írva a tolvaj jelző.

- Azon népcsoportok (ujgurok, jogurok, kazahok, kirgizek, mongolok, szíbok) - akikkel útközben találkoztunk - életének, településeik szerkezetének, lakóhelyük, szokásaik, viseletük vizsgálata.

- A teljesség igénye nélkül, összehasonlítás a 100 évvel korábbi, Stein Aurél felvételein rögzített romvárosok, szentélyek, limesek akkori és jelenlegi állapota között. Megjegyzendő, hogy a Stein által kutatott egykori virágzó települések, ma romvárosok és a ma azonos néven található települések között sokszor komoly távolság van. Példaként említeném Niyát, mely több mint 100 kilométerre található eredeti helyétől. Stein írja a „Homokba temetett városok” című könyvében, hogy szinte minden esetben a természeti viszonyok gyors megváltozása készítette a lakosságot települése elhagyására.

*

Közel egy évi munka előzte meg az expedíció indulását. Ma már állíthatom, könnyű Kínában utazni, de egy ilyen kéthónapos 16.000 kilométeres utat meg kellett szervezni. Száz évvel korábban Stein Aurélnak lovakat, tevéket kellett a helyi hatalmasságok segítségével beszereznie, élelmet több hétre expedíciója tagjai és állatai számára. Vizes kannákat, esetleg gondosan szigetelt csomagolásban jégtömböket. Nekünk szállodákat, repülőjegyeket, terepjárókat. Szinte resteltem, de arra az újságírói kérdésre, hogy mi volt utunk legnagyobb nehézsége, a hetven év felé járó Bárdi László prof. azt felelte: „nem volt mindig hideg sör”.

Négy magyarországi tagja volt az expedíciónak, melyhez Kínában csatlakozott egy-egy angolul jól beszélő kísérő, és természetesen sofőrök, tehéncsárok. Budapesttől Pekingig repülővel mentünk, pár napi ismerkedés és végső pontosítás után tovább Xi'anba. Egykor Chang'an (Hosszú Nyugalom) néven Kína első jelentős fővárosa volt. Mintegy tizenegy évszázadon át itt dobogott a birodalom szíve, tizenkét dinasztia innen irányította a birodalmat. Egyben a Selyemút kiinduló állomása volt. Az egykori magas falakkal körülvett szabályos zárt utca rendszerű óváros ma eltölpül a magas házak erdejében. Még az ott élők is elismerik, lehet, hogy jobban meg kellett volna őrizni a város régi arcát. Természetesen utunk először az első kínai császár emlékéért őrző, az UNESCO által világörökség részének számító Agyag-hadsereghez vezetett. Az első kínai császár *Qinshihuang*, Kr.e. 259-ben született, egyesítette a birodalmat, megszervezte a központi hatalmat, közigazgatást, többek közt egységesítette a súly és hosszúság mértéket, az írást és megszabta hat lábban a kocsik tengelytávolságát. Az ő álmát hivatott őrizni az 1974-ben kútásás közben megtalált, több mint hétezer agyagkatona. A harcosoknak egyedi arckifejezése van, szakálla, hajviselete, öltözete, övcsatja, kiegészítői arra utalnak, hogy több nemzetiség fiairól, köztük nomádokról mintázták őket. Xi'an és környékének egyéb látnivalói, így a harang- és dobtorny, a Kőtáblák erdeje, a nagymecset. A Vadludak nagy pagódája megtekintése után vonattal utaztunk tovább Wuweiig, onnan terepjáróval tovább. Az első jelentősebb település Zhangye. A város nevezetessége, melyet már Marco Polo is látott, Kína legnagyobb zárttéri 34,5 m hosszú Buddha szobra. A Nagy Fal Ming korabeli szakaszának nyugati végpontján emelkedik a téglából épített Jiayuguan erőd. Falait 1372-ben emelték, háromemeletes, fából készült, 17 méteres tornyai későbbiek. Restaurálták, kitűnő állapotba meglehetősen. 600 éve ez volt a birodalom, a kínai civilizáció utolsó védőbástyája. Legenda szerint a nyugat felé induló utazók elhagyva az erődöt egy követ dobtak a falnak, s ha az koppant, csak akkor volt esély a visszatérésre. Útközben a jugur autonóm terület felé a kulturális forradalom romos emlékére bukkantunk: népi kohók maradványaira. Szívszorító volt kezünkben tartani az ötvenes évek „rozsdagyártásának” néhány földön talált darabkáját. Erdőket irtottak ki, szemüvegkeretből, régi szobrokból, teafőző edényből, a bábfigurák fémkeretéből is teljesen fölöslegesen vasat olvasztottak. A láma hitű jugurok nagy szeretettel távolból jött rokonként fogadtak. Hata kendőt akasztottak a nyakunkba és helyi pálinkával kínáltak. Régi népdalokat énekeltek. A helyi hagyománynak megfelelően a főtt birka nyelvét - némi fizetség ellenében - meg kellett kóstolni. Tovább haladva Belső Mongóliában a Nagy Fal korábbi szakaszai keresztezték utunkat. Ezek a falrészek eltérnek a filmekből, fényképekről ismert kőből, téglából épített Peking környéki Ming korabeli látványos erődrendszertől. Anyaguk mindig a helyszínen található agyag, kavics megerősítve szalma, nád, rózse kötegekkel.

Megerősítve az expedíció szakmai vezetője - Bárdi László - a kutatóútról írt egyik tanulmányában összefoglaltakat, számomra is a legmaradandóbb élményt és teljesítményt a korábbi expedíciók során elhanyagolt leágazások jelentették. Az Európában inkább tangut államként ismert Xixia állam fővárosa a „Fekete Város” mongolul Kara Hoto, ma tulajdonképpen zsákutca, mert a végeláthatatlan Gobi sivatagon oda vezető karavánút nem vezet tovább. Bár az elhagyatott romvárostól alig 50 kilométerre kezdődik „Külső”, vagyis az orosz érdekszférába tartozó Mongólia.

Hozzá tartozik a hely pontosabb behatárolásához, hogy erre találhatók Kína legnagyobb rakétabázisai, atom- és hidrogénbomba arzenálja. Innen lőtték fel Kínában tartózkodásunkkal egy időben az első kínai űrhajóst. Kínai kísérőink megpróbálták az első idegeneknek tilos a belépés, katonai terület tábla láttán eltéríteni úti tervüktől. Végül sikerült speciális engedély birtokában elindulnunk több száz kilométeres utunkra a Góbin át, a környék babonás népe szerint démonok és ártó szellemek lakta, leírhatatlan szépségű Kara Hotoba. Az első európai Marco Polo volt, aki eljutott ide 1274-75 táján. Ő Etcina néven emlegette a várost „...tizenkét napos lovaglás után Etcina városába érkeztek, mely északi irányban fekszik a homokos sivatag peremén, Tangut tartományhoz tartozik. A nép bálványimádó, igen sok tevéje, szarvasmarhája van, azonkívül sok kitűnő kerecsen- és vándorsólymot tenyésztenek... Ebben a városban negyven napra való élelmet kell felvennetek, mert ha Etcinát elhagyjátok, északi irányban negyven napi járóföldre terjedő sivatagba juttok, ahol sem szállásra, sem élelemre nem találtok. Emberrel is csak nyáron találkoztok, mivel itt télen túl nagy a hideg...”

Stein Aurél harmadik kínai útján jutott el ide. Megelőzte az orosz Pjotr Kozlov, aki a több évszázada kihalt városban végzett ásatásai során közel 2000 tungut nyelvű könyvet, több mint 300 kéziratot talált és vitt magával. A lenyűgöző méretű szabályos téglalap alakú 300x400 méter alapterületű várost hatalmas, mára már több méteres homok befűtötte falak veszik körül. Szabályos elrendezésű utcák, katonai- középületek maradványai láthatók ma is. A város közepén Buddhista szentély romjai. Az egyik sarkbástyán három épen maradt sztupa. Kis szerencsével a mai utazó is találhat korabeli cseréptöredékeket. A film kedvéért összeraktuk egy malomkő szétszórt darabjait. A tangut birodalom 300 évig élte fénykorát Dzsingisz kán unokája Kubilaj vetett véget uralkodásuknak.

Következő fontos állomás szintén Stein kutatásainak színtere Dunhuang volt. Az egykori Selyemút fontos oázis városa, ennek bizonyítéka a város közelében található Mogao, más néven „Ezer Buddha” barlangtemplomok. Fénykorát a IV.-XIV. század közötti időben élte, amikor több mint ezer fülkéje volt, jelentős részük ma is látogatható. A 45.000 m² falfestmény és 2400 festett szobor Buddha és a buddhizmus tanait hirdeti, dicsőíti, egyben bemutat festésük idejéből életképeket. Itt található az eljövendő Buddha 34 m. magas szobra. Nekünk magyaroknak különösen érdekes a 249. barlangban látható falfestmény, mely lovon, két alakot ábrázol visszacsapó íjjal kezükben, amint barsra, azaz hópárducra vadásznak. Akár honfoglalás kori elődeink is lehetnének. A barlangokban talált felbecsülhetetlen értékű kéziratokról már Stein életrajza során tettem említést. Az út tovább a Dunhuangtól 90 kilométerre levő Yumen kapun át vezet tovább. A 2000 éves 24x26 méter alapterületű erődítmény falai ma is 10 méter magasak. A Tang kor híres hivatalnok-költője nem véletlenül írta versében a 700-as években: ... „Igyunk barátom, még egy búcsúpohárka bort: a hágón túl nyugatra nem lesz már jóbarát.” Hosszú fárasztó sivatagi úton folytattuk expedíciónkat Hami városa felé. Útközben a nagy fal legrégebbi mintegy 2000 éves maradványai, a Stein Aurél által római minta szerint limesnek nevezett őrtornyok. Mai szemmel nézve is óriási katonai raktár, a 132 méter hosszúságú és 17 méter szélességű Hecang erőd. Hami városát már Marco Polo is említi, ma virágzó modern település. Bár az évi csapadék mindössze 50 mm, mézédés dinnyét termesztenek. A város határában található Mohamed próféta egyik Kínába küldött tanítójának Guessnek a sírja. Kitűnő autót vezet tovább Turfánba. A IX-XIII. sz. között az uigur birodalom székhelye volt. A várostól északra húzódik a 3000 hektáros szőlővölgy. A mézédés, 24-26 cukorfokos szőlőből elsősorban mazsolát állítanak elő. Csoda, hogy az évi 40 mm-es csapadék mellett erre gyapotot és dinnyét termesztenek. Ritka élményben volt részünk, a város szélén ünneplő családokkal találkoztunk, uigur esküvőre érkeztünk. Amint kiderült kik vagyunk, honnan jöttünk, meghívtak, megvendégeltek. Én, mint „rokon” lefilmezhettem a hagyományos muzulmán szertartás minden részletét, míg kínai kísérőnket kiküldték, hiszen ő csak egy „idegen” volt. A térség legrégebbi települése Jiaohe. Két kiszáradt folyómeder között átlag 30 méter magasan kiemelkedő szigeten levő romváros ma is pontosan mutatja településszerkezetét. Végigmenve a 350 méter hosszú, 10 méter széles főutcáján jutunk el a „polgárvárosból” egy templom romjaihoz. A fennmaradt nagy számú sztupa romja bizonyítja, hogy jelentős vallási központ volt. Itt Turfan közelében található Kína legmélyebb pontja a -154 méteren fekvő 152 km² területű Aydingol, Holdfény sóstó. Tórról már nem nagyon lehet beszélni, inkább magas sótartalmú mocsár. A környéken található a bezikliki – „Ezer Buddha barlangok” jelenleg 57 fülkéjük látható. Jelentős műemlék virágkorát a VI-XIV. sz. között élte, jóval szerényebb a dunhuangi barlangoknál. Stein 1914-ben járt itt és több freskórészletet leválasztással elvitt. Naplójában mentséggként leírja, hogy a környék muzulmán lakossága, nagy kárt tett az arcok levakarásával és a képek megmentésének egyetlen (bár vitatható) módja azok múzeumi kiállítása. Utunk következő állomása az uigur autonóm terület fővárosa Ürümszi volt. A

hazánknál mintegy tizenhatszor nagyobb területen az 1995-ös adatok szerint 17 millió ember él, az uigur nemzetiség lélekszáma 7,5 millió. Saját anyanyelvük, írásuk van, muzulmánok. A város tíz-tizenöt éve egyike volt Kína 60-as éveket idéző szürke jellegtelen településeinek, mára virágzó világváros. Több felhőkarcolója van, mint Sydneynek. Olyan áruházban jártunk, mely vetekszik a világ legelegánsabbjaival. Az élet persze itt is kétarcú. A modern épületek tövében a forgalmasabb utcákon szakmájuk kellékeit kezükben tartva, kőművesek, szobafestők, más iparosok keresnek munkát, megélhetést. Kínában nagy gondot fordítanak a parkokra, kertekre. Az ürmcsi-i Népparkban is fiatalok, idősök együtt használják a tornaszereket, alkalmi táncsoportok gyakorolnak, ősi klasszikus gyakorlatokat mutatnak be. Az alkalmi, húros hangszereken játszó zenekarok muzsikája kísértetiesen emlékeztet a magyar citerazenekarok dallamaira. Tovább nyugatra érintve Kína legnagyobb szárazföldi olajmezőit jutottunk el a főleg kazahok, de még 27 más nemzetiség lakta Ili folyó völgyébe. A vidék almatermesztéséről és lovairól híres.

Mintha erdélyi tájakon utaznánk Vadregényes, sziklás hegyhátak. Egyedül a teve nem illik az idilli képbe. A Kazah autonóm területen járunk. Eddig utunk során csak pagoda, vagy lapos tetős kínai házakkal találkoztunk, de itt az Ili folyó völgyében a Tian Shan hegység nyugati lábánál, igazi meglepetés ért bennünket. Közismert, hogy a nagy népvándorlás időszakában kisebb népcsoportok itt rekedtek ebben az elzárt térségben. Yamat falucskába érve oszlopos tornácos házakra, zsalugáteres ablakokra bukkantunk. Stein Aurél Homokba temetett városok című könyvében írja, hogy az előbb elhangzott „Ak-szákál” fehér szakállt, s egyben méltóságot jelent. Itt említeném meg, ugyan ebben a könyvében olvasható, hogy Kashgarban a gyümölcsösökből hazatérők dalai gyakran sajátosságosan emlékeztették olyan dallamokra, melyeket valamikor régen magyar folyó partján hallott. A kashgari mecset udvarán „beszédbe elegyedtünk” egy idősebb uigur férfivel, aki miután kiderült, hogy magyarok vagyunk szemléletesen, megmutatta kezén, hogy mint a tenyér két ujjá rokonok vagyunk, csak mi valamikor ott hagytuk az őshazát (igaz ő még úgy tudta, hogy a monarchia része vagyunk). Tehát a népi emlékezetben él a rokonságunk tudata. Még egy biztató momentum, ha esetleg elégedetlenek lennénk jelenlegi helyzetünkkel, a quarkiliki pártitkár felajánlotta, hogy szívesen ad helyet városában. Kérdésünkre, hogy az expedíció négy tagjának? Azt válaszolta nem csak nekünk, hanem valamennyi magyarnak!

Letérünk a klasszikus Selyemút északi nyomvonaláról és északnak fordulva a Dzsungária ismeretlen tája felé vesszük utunkat.

A Tian Shan hegységtől északra terül el a kínaiak számára is nem olyan régen még fehérfolt, a térképeken a dzsungáriai medence. Fűves pusztáin nomád állattenyésztést folytatnak, egyes tájegységei szépsége hasonlatos Svájcra. Itt határos Kína Kazahsztánnal, Oroszországgal, Mongóliával. Közel ehhez a többes határhoz Altay városka határában különös geológiai képződményre hívták fel figyelmünket. A helyiek szerint meteorok. A kövek színe, rajtuk található teniszlabda méretű bemélyedések, keménységük, súlyuk valóban arra utalt, hogy „égi” eredetűek. Köztük az egyik kőnek „emberarca” volt. Helyi pásztorok elmesélték, hogy a kietlen napégette pusztában, nem messze, több hasonló nagyon régi szobor található. Úttalan utakon segítséget kapva ottani pásztorembertől, öreg, orosz terepjárón el is zötyögtünk egy feltehetően kultikus célokat szolgáló helyre, ahol 1500-1800 éves türk szobrok állják az idők viharát. A 60x30 méteres, kőlapokkal körülhatárolt sírkert déli részén öt, embermagasságú szobor őrizte a holtak birodalmát. Összenőtt szemöldökük, arcuk, egyenes, nagy orruk egyaránt mutatta, őtürk-őtörök jellegű embert ábrázolnak. Különös szépségű az egyetlen nőalak geometrikus mintájú nyakdísz. Ahogyan Bárdi László professzor a helyszínen kiemelte: az ókor hatalmas kiterjedésű Belső-Ázsiától Kelet-Európáig terjedő türk birodalom, türk Kaganátus 552 és 745 között élte fénykorát. (Bíborban született Konstantin a magyarokat is türk néven említette). Jellemző a türk szobrokra az egyenes testtartás, összefont kar, a helyenként kelyhet – egyes régészek szerint áldozópoharat - tartó kezek. Talán ennél a felfedezésnél is látványosabb kép tárult elénk a dzsungáriai medence egyik tágas völgyében a Burqin folyó mentén. Itt mintegy két tucat szobor található. A békésen legelésző nyájak között jurták előtt asszonyok szorgoskodnak, férfiak lóháton. Mintha az időben léptünk volna vissza. Őszi, legelőváltás előtti időszak. Még melegen süt a nap, de a magasabban fekvő legelőkön már érkeznek a nomád családok. Kunkovác László kitűnő könyvet jelentetett meg *Köemberek* címen, de ezekről a Kínában találhatóokról nem esik szó.

Északról megkerülve a félmillió km²-es 1500 km hosszú és 690 km széles Tarim-medencét, Kashgar, a Selyemút kínai nyugati végpontja volt következő úti célunk. Az átlagosan 1300 m magasban fekvő medence belsejét a Takla-Makan sivatag tölti ki 11 milliárd tonnás olaj, illetve 8 milliárd tonnás gázkészletével. Mint Stein Aurél életrajzában ismertetésében már említettem, Kashgar volt az egykori Selyemút, illetve a későbbi kutatóutak, expedíciók kiinduló illetve végpontja. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy sikerült még a régi Kashgárt megörökitenem. 2003-ban még álltak a város központi mecsete, a hagyomány szerint 1462 óta működő Id Kah mecset melletti kis utcák ősi házai. Előttük kézművesek rézedényeket, esztergált faeszközöket készítettek. Híresek az itteni szőnyegek. A bazárt már kilakoltatták egy ideiglenes helyre.

Lakossága vegyes, jórészt ujgurok lakják, de lehet látni kazahokat, tadzsikokat, üzbégeket, kirgizeket; a nők többsége, fedett fővel csadorban jár. Amióta megnyílt, az év felében járható Kunjerab hágó, pakisztáni muzulmánok is nagy számban keresik fel a várostól északkeletre található XVII. században épült zarándokhelyet az indiai stílusú Abakh Hodja mecsetet. Pár napi kashgari tartózkodás, korábbi adataink feldolgozása után a Pamír hegységben található Tashkurgánba indultunk. Mint a régi utazók mi is felfrissítettük készleteinket: lepénykenyereket, friss gyümölcsöket vásároltunk. A kezdetben szelíd lejtőket, vízfolyásokat egyre vadabb sziklás táj, havas helyek váltották. 3500 méteren még láttunk tevéket, magasabban már a kora ős ellenére is havas réteken megjelentek a jakok. Felejthetetlen élmény volt a felhőkből kibukkanó 7509 méteres csúcs a Musztag-Ata, vagyis a „jéghegyek atyja”. A Tadzsik autonóm területen levő Tashkurgan kővár, kőtorony az utolsó jelentős kínai település. Egykori stratégiai szerepe megszűnt, akár erről is helyről is írhatta volna a költő „vár állott, s ma kőhalom”... a település szerény, asszonyok hordják népviseletüket, láthatóan nehezen élnek a zord klímájú vidéken. A főtéren turul madár szobra, ilyent Magyarországon és Mongólián kívül nem látni. A hegyeken túl Afganisztán, Tadzsikisztán, az egykoron boldog völgy Kashmir.

*

Ismét Kashgarból indultunk tovább a Selyemút déli szakaszán. Jenghitsar az első jelentősebb város, kézikovácsolású turulfejes törjeiről híres. Majd Melikawat romvárosa és a Jurunkash folyó következik. Stein expedíciói során feltérképezte ezt a vidéket is. A Jurunkash folyó elsősorban a medrében található jaderól híres. Kincskeresőként, helyi kisgyerekek segítségével, akik, a számunkra szinte egyforma kavicsok közül, csillogó biztossággal választották ki a valódit, hoztunk mi is pár követ. A kínaiak rendkívül nagy becsben tartják a jadét. A Selyemút déli szakaszát mintegy kétezer évvel megelőzte az úgynevezett jade út. Hotanban bepillanthattunk az egyetlen ma is hagyományos módon merített papírt készítő család munkájába. A lehántott sivatagi fa kérget felfőzik, majd péppé aprítják vízzel és számunkra ismeretlen kötőanyaggal szítára egyengetve, napon kiszárítják. Erős rostú, durva felületű papírlap az eredmény. Ebben a városban működik egy selyemhernyó gubójából színes atlaszselymet előállító manufaktúra. Mintha kétezer évet mennénk vissza az időben: a meleg vízben ázó gubókról tekeredő pókháló finomságú szálakat egyesítik, fonják, majd szövik. Hotanból úttalan utakon tovább Stein kifejezésével élve „homokba temetett városok” mellett az egykoron fontos Loulan királyság központja Lop Nor felé. A forró sivatagi nap, a száraz éghajlat 2500-3500 éves múmiákat őrzött meg szinte teljes épségben. Ezek nem mesterségesen mumifikáltak, mint Egyiptomban, hanem az éghajlat őrizte meg a sivatag homokjában. Arcvonásaik, mint ezt a kutatók feltárták, europid vonásokat mutatnak. Öltözetük anyaga, a szemek kis lapos kővel való letakarása számos összehasonlítható vizsgálatra adnak lehetőséget. Expedíciónkat a Takla Makán sivatagi olajmezőkön átvezető úton Korla városában fejeztük be. Ürümcsi, Peking érintésével jöttünk haza.

*

Az út során 35 óra forgatott videofelvétel, 7-8000 fénykép, térképészti felmérés és jegyzet készült. (Hozzá kell tennem, hogy Stein Aurél 100 évvel ezelőtt sokkal komplikáltabb technikai körülmények között készített fotográfiáiból mintegy 6000 darabot hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára.)

A feldolgozott anyagból számtalan újságcikk, tanulmány készült, valamint az expedíció útját bemutató „Selyemút - Stein Aurél nyomában” címmel 8 részes dokumentum-filmet sugárzott a Duna TV és a Selyemút mentén fellelhető kézművesekről, illetve az idén 850 éve fővárossá vált Pekingről is készült egy-egy film. Terveink között szerepel egy nagyobb lélegzetű - fotókkal, térképekkel illusztrált - könyv kiadása.

Bibliográfia:

- Awakaned Qin's Terra-Cotta Army. Shaanxi Travel and Turism Press 2001.
- Baktay Ervin: A boldog völgy országa. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
- Bárdi László: „Az első magyar Selyemút expedíció”. Turán 2004. 1. sz.
- Bárdi László: Az ősi Selyemút világa. Masszi Kiadó 2003.
- Bárdi László: Keleti kapcsolatok, keleti gyökerek. Balaton Akadémia könyvek 2004.
- China Past and Present. Ministry of Culture China 2002.
- China's Minority Peoples. China Pictorial Publishing House 1995.
- Im fernen Osten Reisen des Grafen Béla Széchenyi. Gustav Kreitner Wien 1881.
- Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület 2004.
- Looking taward the northwest (China).

- Magyar Demokrata, 2004 július 1. Kínai offenzíva, Kárász Andor.
- Marco Polo utazásai. Világjárók, klasszikus útleírások III. Gondolat Kiadó Bp. 1963.
- Polonyi Péter: Kína Panoráma 2002.
- Stein Aurél: Homokba temetett városok. Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
- The China Traveller, volume 1. number 1. 1987.
- The history and civilization of China. (China 2003).
- Treasures of Dunhuang Grottoes. Polyspring Co., Ltd. 2002.

[Az előadó beszámolóját videobejárással tette színesebbé. Ezekből az elsőt, amelynek címe 'Selyemút – Vázlat' a Magyar Elektronikus Könyvtár archívumából is letöltheti az érdeklődő olvasó Realmedia vagy MPEG formátumban a következő címről: <http://mek.oszk.hu/02200/02225> — Mikes International Szerk.]

Herczegh Géza

Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?

1.) A Tanulmányi Napok eddigi előadásait hallgatva döbbsentem rá arra, milyen merész, sőt vakmerő voltam, amikor a kérdéskör egyik szeletének bemutatására vállalkoztam. Rendkívül gazdag szakirodalmat kell - kellene - áttekintennem és rendszereznem, rengeteg vitás fogalom tisztázásába elmélyednem, hogy valóban megalapozott következtetéseket vonhassak le. Erre pedig nem jutott sem elegendő időm, sem energiám.

Miért vállalkoztam rá mégis?

Mint a Nemzetközi Bíróság volt tagja éveket töltöttem azzal, hogy egyes jogi kérdésekben a különböző kultúrák - „civilizációk” - felfogását szembesítsük és összehangoljuk. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályzatának 9 cikke szerint ugyanis a Bíróság tagjainak megválasztásánál nemcsak arra kell ügyelni, hogy egyénenként bizonyos követelményeknek megfeleljenek, „hanem arra is, hogy a testületben, mint egészben a civilizáció nagy alakzatainak és a világ fő jogrendszereinek képviselője biztosítva legyen.” A „civilizáció nagy alakzatai”, a „civilizációk”, vagy „kultúrák” lényegében ugyanazt jelentik, ezeknek pedig a jogfelfogás és a jogrendszerek jellemző sajátosságai is szerves részei. Ilyen közegben éltünk, ebben a szellemben dolgoztunk. Problémáikat nem kellett felfedeznünk, hanem azokat természetes adottságként fogtuk fel.

Hogy a Nemzetközi Bíróság jelenlegi összetétele kellőképpen tükrözi-e a civilizáció nagy alakzatait, azt sokan vitatják. Szerintük Nyugat-Európa túlzott mértékű reprezentációval rendelkezik a testületben, én azonban - be kell vallanom - az ún. európai kontinentális jogrendszerek képviselőivel tudtam magam leginkább megértetni. Ugyanakkor őszintén csodálgattam az Iszlám országaiból érkező jogászok magasszintű nyelvi kultúráját. Mindegyik hozzászólásuk valóságos szónoklatnak bizonyult. Nem részletezem. A különböző civilizációk, kultúrák fejlődésének, értékrendjének tanulmányozása hallatlanul érdekes és rendkívül fontos feladat.

2.) Ezeken belül minket első sorban a magyar közösség és a magyar kultúra helyzetének várható változásai érdekelnek. A jövődőt illetően reménységek, illetve félelmek élnek bennünk. Reménykedünk abban, aminek a megvalósulását megélni szeretnénk és félünk attól, amitől óvni akarjuk magunkat és utódainkat.

Az óhajok és a félelmek gyakran vezethetnek tévutakra és a jövődő a tudomány fejlődésével sem válik beláthatóvá. Ez vonatkozik a világ nagy kultúráinak terjeszkedésére és az európain belül magyar kultúra helyzetének alakulására is. Számtalan esemény és folyamat inthet óvatosságra minket. A világtörténelem egyik legjelentősebb tette - Kolumbusz 1492-es útja - nyilvánvaló tévedés volt. Nem oda érkezett, mint ahová elindult, nem azt találta meg, amit keresett és nem azt mozdította elő, amit szolgálni akart. Vajon miért? A válasz egyszerűnek látszik: Ismeretei, - bármennyire is igyekezett azokat gyarapítani - hézagosak maradtak és ráadásul azokat vágyainak szűrőjén át hasznosította.

Feleletet keresve a minket foglalkoztató kérdésekre többnyire a történelemhez fordulunk és annak fordulatait próbáljuk az adott helyzetre alkalmazni. A történelem nagy tanítómester, de tanításait nem mindig értjük, néha pedig - szándékosan! - félremagyarázzuk. Kézikönyve nem könnyű olvasmány, mert a történelem örökké ismétli magát, de sohasem ismétlődik meg. Eseményei egyedi. Ugyanott, ugyanúgy és ugyanazzal az eredménnyel kétszer nem következnek be. Analógiaként alkalmazhatók csupán, azaz hasonló vonásaikat vethetjük össze, ami azt jelenti, hogy többé vagy kevésbé hasonló, de sohasem azonos eredmény rajzolódik ki mérlegeléseink eredményeként.

A mérlegeléshez néhány alapvető fogalomra van szükségünk valamint olyan keretekre, amelyek azok érvényességi körét megvonják. A különböző iskolák megközelítési módja más és más, ami nyilván eltérő eredményekhez vezet anélkül, hogy bármelyik irányzat létjogosultságát megkérdőjelezhetnénk. Másként beszélt a „civilizációkról” Samuel P. Huntington nagysikerű könyve és másként szolt Oswald Spengler a történelem nagy kultúrköréről a „Nyugat alkonya” című, annak idején világsikerű könyvében. Ezekre - most - nem térhetek ki, csupán jelzem, hogy jelenleg az alábbi „civilizációkat” tartom számon:

1. Európa,
2. Észak-Amerika,
3. Oroszország,

4. Kína,
5. India,
6. Az Iszlám,
7. Fekete Afrika,
8. Latin-Amerika.

Ezt a felsorolást természetesen bőven vitatják. Magam is elismerem, hogy nem jogtalanul. Japánt külön civilizációként kell-e felfognunk, vagy besorolhatjuk-e a Kína nevével jelzett Kelet- vagy Délkelet-Ázsiai civilizációba? Hova sorolják Oroszországot azok, akik nem tekintik különálló civilizációnak? Ezek taglalását azonban mellőzni fogom és a következőkben az európai civilizációra szorítkozom, amelynek részei voltunk, vagyunk és - remélem - azok is maradunk.

3.) Mi az „európai út” leginkább jellemző sajátossága? A térképet nézve szembetűnő, hogy míg a többi kontinensen hatalmas birodalmak jöttek létre, Európában hozzájuk képest viszonylag kis területű országok. (Oroszország nem kivétel, mert hiszen - sokak szerint - nem sorolható Európához.) Hogy ennek egyik - talán döntő - oka a földrajzi tagoltság volt, az majdnem bizonyos, de hiba lenne a politikai tagoltságot egyetlen tényezőre visszavezetni. Történhetett volna másként is. A felaprózottság például Közép-Amerikára is jellemző, de annak kisebb államai aligha rendelkeznek olyan történelmi vagy éppenséggel „nemzeti” sajátságokkal, mint amelyek alapján az európai országok megkülönböztethetők. Ami Európát illeti, politikai megosztottsága és kulturális sokszínűsége dacára egyetlen civilizációnak kell tekintenünk. Igaz persze, hogy a többi civilizációk is csupán a felületes szemlélő számára tűnnek olyan egyöntetűnek. Alaposabb vizsgálat esetén nagyon is differenciáltak, amint ez Segesváry Viktor kitűnő előadása¹ (*Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembeállítás*) olyan meggyőzően bemutatta. A fejlődés dinamikája dolgában - amint azt viszont Farkas Flórián remek bemutatójából² megtudtuk - a kínaiak diktálta tempó alighanem a XXI. század meghatározó tényezője lesz.

Visszatérve Európához, az 1945-1989 közötti vasfüggöny rövid életű epizód volt. Jelentősége idővel egyre inkább csökkenni fog, akárcsak a szervezeten kívüli késve csatlakozó Közép- vagy Közép-Kelet-Európai országokkal szemben itt-ott még érezhető fenntartások súlya. Magyarország - épp úgy, mint a többi állam, mely idén az Unió tagjává vált - Európa része volt, legalább olyan mértékben, mint az Unió alapító tagjai. Az új tagok népei - és ezt nem árt hangsúlyozni, még ha ellentmondásokat is váltok ki vele - nem kalandoztak Európán kívülre, nem hódítottak gyarmatokat és ilyesminek a következményeit sem kell viselniük. Integrálódásuk Európába ezért nem is vett fel olyan problémákat, mint amilyenekkel a volt gyarmattartó országnak egyikének-másikának ma szembe kell néznie.

4.) Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az Unió körvonalazódó egységében?

Az, hogy az Európai Unió szándéka ennek a sokszínűségnek a megőrzése, nem vonható kétségbe. Az alkotmánytervezet preambula szerint: „Attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy Európa népei, miközben büszkék maradnak saját nemzeti identitásukra és történelmükre, elhatározták, hogy felülemelkednek ősi megosztottságaikon és egy közös jövő kialakítása érdekében egymással minden eddiginél szorosabb egységre lépnek, abban a meggyőződésben, hogy az ily módon 'sokszínűségében egyesült' Európa a legjobb esélyt kínálja számukra...” azaz nemzeti identitásukra és történelmükre büszkén, sokszínűségben egyesülve. A preambulum szerint az Unió célja - többek között - hogy „tisztelőleg tartja saját kulturális és nyelvi sokszínűségét, és biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását...” (I-3. Cikk 4. Bek.) Ha a bonyolult szövegezés miatt még ezek után maradt volna kétség valakiben, azt az Unió jelmondata végkép el kell hogy oszlassa: „Egység a sokféleségben” (I-6a).

A kérdés tehát nem az Európai Unió szándékainak komolysága, hanem az, hogy vajon azok a körülmények, amelyek a mai civilizációk belső viszonyai, egymás közötti versengése és általában a globalizáció folyamatai nyomán kialakulnak, lehetővé teszik-e az említett célok megvalósítását, avagy azokkal ellentétes hatást fejtenek ki, gyakorlatilag kizárva a sokszínűség megőrzését? Röviden: az alkotmánytervezet fentebb idézett passzusai érvényesülhetnek-e majd? Vannak-e olyan erők és tényezők, amelyek velük szembe hatnak, hosszú lejáratra és ellenállhatatlan erővel? Sokan gondolják, hogy az uniformizálódás felé haladunk és nemcsak az USA, hanem Európa, sőt az egész világ óriási olvasztótégelyként viselkedik, mely világpolgárokat nevel. Ők azok, akik hiábavaló szélmalomharcnak vélik a nemzeti identitás megőrzését, a nemzeti kultúra ápolására irányuló erőfeszítéseket. Vannak persze, akik az ellenkezőjét hangoztatják. Nem tudok közvélemény-kutatási adatokra hivatkozni, de azt hiszem, az előbbie

¹ Megjelent a Mikes International 2005. évi január-márciusi számában '*Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembeállítása*.' címmel; http://www.federatio.org/mikes_per.html. - Mikes International Szerk.]

² Megjelent a Mikes International 2004. évi szeptember-decemberi számában '*Ázsiai renaissance*' címmel; http://www.federatio.org/mikes_per.html. - Mikes International Szerk.]

vannak többségben és nem az utóbbiak.

Valójában félelmekkel és reménységekkel van dolgunk, amelyeket tudományos exaktsággal sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. A kulturális olvasztótégelyek működése nem olyan folyamat, mely a természeti törvény erejével hatna - szükségszerűen és ellenállhatatlanul. A sokszínűség megőrizhető, ha az európaiak valóban meg akarják őrizni, ha minden áron megvédendő értéket látnak benne. Érvek helyett igazolásként történelmi példákra, régmúlt idők ismert folyamataira hivatkozunk.

5.) Kezdjük Rómával! Az európai kontinens jelentős része valamikor a Római Birodalom kötelékébe tartozott, ázsiai és afrikai területekkel együtt, amelyek azóta az Iszlám civilizáció területéhez kerültek. A Birodalom valójában a Földközi-tenger partjait ölelte fel, hol keskenyebb, hol pedig szélesebb szegély formájában. Ma is ámulhatunk lenyűgöző alkotásain: azonos rendszer szerint épült amfiteátrumok Afrikában, a Duna mellett vagy az Isztriai félszigeten, templomok, mint például a balbeki, amelyeknek nem kell szégyenkezniük Róma monumentális épületei mellett sem, csodálatos vízvezetékek és kövezett utak, amelyek kétezer év után is használhatóak. Olyan - hangsúlyozom: azonos rendszer szerint épült - alkotásokról volt és van szó, amelyek mellett eltörpült minden, amit a Birodalom határain - az ún. limesen - kívül, a barbárok földjén emeltek. Mégis, mi történt? Ez a magasrendű civilizáció az V. században összeomlott, csupán Keleten, területileg összezsugorodva, dinamizmusát elvesztve élt még századokon át.

Miért omlott össze és miért bomlott fel? Miért kényszerültek kapitulációra a magasabb civilizációval, fejlettebb infrastruktúrával rendelkező rómaiak a barbárok előtt? Mert nem akartak katonáskodni és a Birodalom védelmét a „barbárokra” bízta? Netán demográfiai okokból, vagyis megszűntek szaporodni? Elfogytak a rabszolgák? Monumentális építkezések még a negyedik században is bőven akadtak, amikor Róma már nem viselt hódító háborúkat és új rabszolgákra sem tehetett szert. Számtalan magyarázatot hallhattunk, olvashattunk, de az igazán meggyőző választ még mindig keressük. Ezek közül ki-kí választthat magának egy többé-kevésbé tetszetőt, de a tudományos igazság szintjére egyiket sem helyezhetjük. Aminek csak egy oka van - mondják - az sohasem történik meg! Tény: a limesen átzúduló barbárok a Birodalom romjain megalkották a maguk államait, felhasználva és magukhoz asszimilálva azt, amit hasznosítani tudtak. A Birodalom egyöntetűsége, integrációs erői felett győzött a sokszínűség.

Európa történelmének későbbi korszakaiban - ha nem is ilyen látványosan - többször ismétlődnek az integrálódás és a differenciálódás egymást váltó vagy keresztező folyamatai, amikor úgy tűnik, újra összeáll és megszilárdul a kontinenst átfogó bonyolult struktúra, vagy - amikor ezzel ellentétetesen - széthullani látszik, ami előzőleg szépen összeállt. A barbárok újra összerakták azt, ami - legalább is részben és néhány évszázaddal korábban - az ő csapásaik nyomán esett szét, sőt azt sikeresen meg is védelmezték, amikor Martel Károly katonái a mai Franciaország szívében Poitiersnél 732-ben visszaverték a mórok támadását. Az európai civilizáció új erőre kapott, újból fejlődésnek indult, amit az olyan nagy formátumú személyiségek fellépése és működése jelez, mint Nagy Károly és VII. Gergely pápa. A politikai és gazdasági centrum a Földközi-tenger mellől a Rajna és a Szajna közé helyeződött át, felölelte a Duna, az Elba és a Visztula völgyeit, kiterjedt Skandináviára is. A császár névleges fősege és a pápa vitathatatlan tekintélye a Középkor keresztény reszpublikájának formájában politikai-jogi egység nélkül is működő, - sőt időnként jól működő, - közösséget teremtett, Észak és Dél, Nyugat és ha nem is Kelet, de Közép-Európának a keleti fele valóban közel került egymáshoz. A sokszínűség nem volt akadálya az integrációnak és az egység - az integráció - nem számolta fel a sokszínűséget.

Területi kiterjedés tekintetében sok minden változott. Az Iszlám kiszorult az Ibériai-félszigetről, de a török félhold Budáig, sőt Bécsig nyomult előre. Közben a spanyol gályák az új világ óceánjait szeltek, a holland hajók pedig a fűszer-szigeteket övező tengert. A kapcsolatok azonban nem jelentenek közösséget, az érintkezés még nem integráció. Megbomlott Európa vallási egysége, a keleti és a nyugati egyházszakadást - igaz, jóval később - a katolikus-protestáns szembenállás követte. A vallásháborúk korában az egységről bajosan lehetett volna szólni, de az ellentétek sokszínűsége alatt továbbra is ott rejtőztek a korábbi fejlődés közös gyökerei, sőt a vallási ellentétek mellett a vallási szolidaritás új kapcsolatokat is nevelt. Hogy csak egyetlen példát említek, az örökös háborúktól sújtott Magyarország protestáns ifjúsága elsősorban az itteni egyetemeken tanult, nemcsak teológiát, de filozófiát, sőt az akkori természettudományok elemeit is. Mi ez, ha nem egység a sokszínűségben?

Nem mulaszthatom el, hogy ne tegyek említést a manapság kevésbé méltányolt XVIII. század Európájáról, amikor nemcsak Párizsban, de Londonban és Szentpéterváron is franciául beszélt az uralkodó meg a szellemi elit, és általában Versailles divatját követte. Gyakran háborúzott, de vigyázott arra, hogy ezek a háborúk sem emberéletben, sem anyagi javakban ne kerüljenek túlságosan sokba. Ennek a francia forradalom és Napóleon háborúi vetettek véget. Egyenruhában ugyan, de Európa népei megismerték egymást és egymás országait. A Moszkvában járt franciák és a Párizsig nyargaló kozákok rádöbbenek az őket egymástól elválasztó különbségekre, - másszóval: nemzeti sajátosságokra. A kontinens kiterjedése mellett sokszínűsége is ismertté vált, de megnöttek az egymástól való félelmek is.

6.) Az ipari forradalom több olyan találmánnyal ajándékozta meg Európát, amelyeket néhány évnyi vagy évtizednyi eltéréssel a kontinens egész területén alkalmaztak. Egy jogász kollégám valamikor azzal a kijelentéssel lepott meg, miszerint a vasúti sínpárok egymástól való egységes távolsága - amitől úgy tudom csak Oroszországban és Spanyolországban térnek el - elsődrendű integrációs tényező. Nagyszerű dolog, hogy Európát átszállás nélkül végig lehet utazni vonaton ugyanabban a kocsiban, hogy az árukat átrakás nélkül lehet szállítani Északról Délre és Keletről Nyugatra, de az igazi integrációhoz ez bizony édes-kevés. Ugyanezek a sínpárok katonákat és hadfelszerelést is szállítottak döbbenetes mennyiségben, hogy a hadban álló felek minél alaposabban elpusztíthassák egymást. Azóta a sínpárok távolságához további találmányok társultak, mint pl. a háztartási áram 220-230 voltos feszültsége, a konnektor-dugók azonos mérete stb. Az azonos elvek és azonos módszerek szerint működő technikai eszközök elterjedése nagy előnyökkel jár, de önmagukban nem vezetnek el egységhez, a társadalmi, gazdasági és kulturális téren meglévő sokszínűséget nem változtatják meg.

A kudarc gyakran akkor következik be, amikor a siker kézzelfogható közelségben lévőnek tűnik. Európa évszázadok során a többi kontinens fölé nőtt, amelyekre - a gyarmatosítás révén - hatalmát is kiterjesztette. A XIX. század végén úgy látszott, valóban meghatározza a világ sorsát. Mindössze néhány év kellett ahhoz, hogy saját magát olyan öngyilkos háborúba sodorja, mely vezető szerepének belátható időre véget vetett. „Nyugat alkonya! - hirdette Oswald Spengler. Az „Untergang”-nak alkonnyal való fordítása túlságosan finomnak tűnik. Inkább hanyatlást, süllyedést jelent. A második menet - 1939-45-ös évek katasztrófája - mindezt - úgy tűnt - végleg megpecsételte.

Spenglernek mégsem lett igaza, mint ahogyan azoknak a marxista teoretikusoknak sem, akik Keleten és Nyugaton egyaránt - de sokan voltak! - a „szovjet” típusú . szocializmus elkerülhetetlen győzelmét hirdették. A tudományos igényű megfogalmazott előrejelzések „nem jöttek be”, az események nem az előzetes jóslatoknak megfelelően alakultak. A század végére nem Nyugat, hanem Kelet gazdasági és politikai rendje, a kommunista diktatúra omlott össze. Európa pedig elindult az egységhez vezető úton. Oroszország nélkül ugyan, de - talán épp ezért - végre valóban egyesülhet. Számbeli kisebbségét - például Kína vagy India vonatkozásában - pótolhatja szürke állományával és gazdasági kapacitásával. A különböző civilizációk között egyébként is olyan mélyreható különbségek vannak, amelyek az egyöntetűség megteremtését gyakorlatilag lehetetlenné teszik. Ha egyes országokban éhínség dúl és a túlnépesedés elviselhetetlen méreteket ölt, míg másutt az eszeveszett pazarlás kétségtelen jeleivel találkozunk és ugyanott a lakosság állandó csökkenését regisztrálják, utópisztikus dolog azonos gyógymódokat propagálni valamennyiük számára. Igaz, a különbségek még nem jelentenek sokszínűséget, de nem a civilizációk egymásrahatását vizsgáljuk most, hanem az Európán belüli viszonyok tarkaságát.

Kétségtelen, hogy Európa politikai felépítménye nehézkesen mozog, döntési mechanizmusa lassú és kevésbé hatékony. Amióta az orosz páncélosok vagy a közép-hatósugarú rakéták nem jelentenek közvetlen veszélyt, minden lelassult és körülményesebbé vált. Kicsinyes fiskális szempontok irányítják az európai kormányokat. Le lehet-e küzdeni az ezzel kapcsolatos nehézségeket? Bizonyos, hogy ha az ellenséges tankhadosztályok most is a thüringiai erdőben állomásoznának és nem valahol a Volga és az Ural között kellene keresnünk őket, a magukat veszélyeztetettnek érző európai kormányok is mélyebben és gyakrabban nyúlnának a zsebükbe.

7.) Megőrizhető-e Európa sokszínűsége?

Elnézésüket kérem, amiért ötleyszerűen, nem a kellő alaposítással és rendszerességgel vettem néhány futó pillantást az európai történelemre. A téma természete nem engedte meg, hogy elmerüljek egyetlen korszak vizsgálatában, több korszak elemzésére pedig nem adott lehetőséget az idő. Ami a felvetett kérdést illeti, a felsorolt példákban megtanulhattuk, hogy a jövődőt illető megfogalmazásokkal legyünk minél óvatosabbak. Európa sokszínűsége megőrizhető, ha maguk az európaiak meg akarják őrizni, ha minden nehézség dacára és minden körülmények közepette megvédendő értéket látnak benne. Az idő rostáján - ahogy Ady írta - sok minden kihullik, a rostát azonban emberek tartják a kezükben. Ők választanak és ők válogatnak.

A változó körülmények negatív és pozitív irányban egyaránt hatnak. A gyorsan növekvő, egyre nagyobb méreteket öltő turizmus nyilvánvalóan elősegíti a globalizációt. Ma már a legfontosabb gazdasági ágazatok egyikének tekintik, mely hatalmas bevételeket, üzleti nyereségeket hoz, de emellett elősegíti, hogy a világot járó turisták más népeket megismerve előítéleteik egy részétől megszabaduljanak, közelebb kerüljenek egymáshoz, ami minden bizonnyal a globalizáció irányában hat. Ugyanakkor ezzel együtt és ezzel ellentétesen a nemzeti hagyományok ápolását és a nemzeti identitás érzését is erősíti. A turistákat nemzeti sajátosságokkal lehet az egyes országokba csalogatni, a történelmi múlt emlékeivel, amelyek - az adott országon belüli összetételben - sehol másutt nem találhatók. Nemcsak az egyre gyakrabban hordott népviseletre, a helyi konyhák büszkén kínált különleges ízeire gondolok, hanem az építészek, festők, szobrászok alkotásaira. A nyáron a Baltikumban jártam és közvetlenül tapasztalhattam, hogy a hosszú szovjet uralom alól felszabadult országok milyen büszkén - és sikeresen! - hivatkoznak kultúrájuk sajátos

nemzeti vonásaira, amelyekkel Európa sokszínűségét gazdagítják.

Ehhez kapcsolódik egy további - látszólagos - ellentmondás. Ahhoz, hogy a kisebb országok a globalizáció körülményei között megőrizhessék identitásukat - integrálódniuk kell. Európába kell integrálódniuk, hogy egy nagy civilizáció tagjaiként megvalósíthassuk azt, amire különváltan - magányosan - nincs esélyünk. Az Unión belül ez már elsősorban rajtunk, saját elhatározásunkon múlik. Tekintettel a világ jelenlegi állapotára, csak egy nagyobb civilizáció részeként maradhatunk azok, akik vagyunk.

1971-ben jártam először Németalföldön. Nem ismerem tehát, hogy milyen volt a nyugat-európai integráció megindulás előtt, de nehezem tudom elképzelni, hogy ma kevésbé lenne hollandus, mint negyven vagy ötven évvel ezelőtt. Az integrációból fakadó kétségtelen előnyök ezt az országot jellegzetesebbé, sajtóságosabbá tették, mint amilyen ezelőtt volt. Nálunk Magyarországon sem lenne ez másként.

8.) A szkeptikusokat aligha sikerült mind meggyőzőnöm. Ha a lehetőséget nem is tagadják, az esélyeket valószínűleg másként látják. Vagyis úgy, hogy ezek bizony nagyon csekélyek. Erre azt felelem, hogy a negatív jóslatoknak nem várt, pozitív hatásuk is lehet.

Gottfried Herder 1791-ben már elparentált bennünket, mondván: „A magyarok vagy madzsarok az egyetlen népe ennek a törzsnek (a finn-ugornak), amely a hódítók közé bejutott... Most aztán szlávok, németek, valachok és más népek között az ország lakosságának kisebbik részét alkotják és évszázadok múltán tán már a nyelvükkel is alig találkozunk majd.” (Philosophie der Geschichte der Menschheit) Mindezt Vörösmarty, Petőfi, Arany és Ady fellépése előtt. A XX. század nem sok esélyt adott nekünk a túlélésre, mégis itt vagyunk. Valamilyen nehezen érthető okból meg akartunk maradni. Eddig sikerült. Az idézetnél azonban nem szabad megállnunk. A finn-magyar rokonság tana felfedezése idején minálunk egyáltalán nem volt népszerű, sőt nem kevés lenézéssel „halzsiros rokonság”-ról szóltak. Kétszáz év alatt a helyzet gyökeresen megváltozott. Ez az idő a finnek számára kétségtelen sikertörténet, hiszen az ismeretlenségből az európai népek élvonalába küzdöttek fel magukat. A velük való rokonság jó ajánlólevél és az észtek is - a finn példát követve - elismerésre méltó eredményekre hivatkozhatnak. Velük együtt nekünk is vannak esélyeink.

Idáig eljutva kételyeim támadtak, vajon jól, helyesen, tettem-e fel az alapvető kérdést: Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben? Nem inkább azt kellett volna kérdezni helyette - és megválaszolására kísérletet tennem - miszerint megvalósítható-e egyáltalán Európa egysége egy olyan világban, amely globális megoldásokat kerget? Amely a bevezetésben említett civilizációk számára azonos - egyöntetű - megoldási módok kísérleteit követi?

Európa egysége - nem győzöm hangsúlyozni - előfeltétele sokszínűsége megőrzésének, tudomásul véve, hogy nem akar túlterjeszkedni kontinensünk határain, nem akarja rákényszeríteni uralmát, életmódját, szemléletét más civilizációkra, mint ahogyan tette ezt például a XVI. és a XIX. században. Európa sokszínűsége az európai civilizáció lényegéhez tartozik - *conditio sine qua non* - fenntartása, ápolása európai keretekhez kötődik. Ahhoz, hogy az európai egység ne csak időnként hangoztatott politikai jelszó - aktuális szólam - legyen, hanem az európaiak folyamatos célkitűzése, olyan alapvető érték, amelynek megvalósításáért hajlandók még pénztárcájuk mélyére is nyúlni!

Következtetéseimet az alábbiakban összegezhetem:

- Helyünk az európai civilizáció keretében van, amelynek egyik jellemző vonása a nemzeti keretek által alkotott sokszínűség,
- az európai történet az integráció és a differenciálódás egymást követő, egymásra ható folyamatokként írható le,
- mai világunkban az univerzális megoldások a különböző civilizációk alapvető eltérései miatt nehezen követhetők, ritkán hatékonyak,
- Ugyanakkor az egység - Európa egysége - a sokszínűség megőrzésének legfontosabb feltétele.

Vagyis:

Az egység éppúgy megvalósítható, mint a sokszínűség megőrzése, ha az európaiak valóban akarják. Tőlük függ, rajtuk múlik. Nem másoktól, nem a világ globális, kiismertetlen és leküzdhetetlen erőitől. Tőlük, de mondhatom úgy is: - tőlünk!

Itt, ezzel térek vissza a Mikes Tanulmányi Napokra, az elhangzott érdekes előadásokra, az előadásokat követő tartalmas vitákra. Vajon nem a sokszínűség megőrzése iránti elszántság jele, hogy itt ennyien? A Mikes égisze alatt már megjelent és a megjelenésre előkészített tanulmányok nem ennek a célnak az előmozdítását szolgálják-e? Őszintén remélem, hogy sikerrel szolgálják majd. Köszönet érte mindazoknak, akik ebben olyan lelkesen, annyi szorgalommal működnek közre.

Elspeet, 2004. 09. 12.

MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ

Sipos Gyula

Mikes Laudatio Anno 2004

*Az alábbi laudatio a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi Tanulmányi Napok konferencián hangzott el, 2004. szeptember 11-én, amikor Sipos Gyula **Kemenes Géfin Lászlónak** ítélte oda a Kör 2004. évi **Irodalmi Figyelő** díját.*

Sipos Gyula

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Ígérjük, a mostani alkalommal csak egyetlen részrehajlás, elfogult, bár jogos pártoló szándék lesz. De elvégre, a "Mikes" a nemes cél érdekében, nagy igazságtalanságok ellenében, a múltjában is volt "részrehajló": pártolni azt, mi védelemre szorult, fölfedezni mást, ha úgy sűrgette a méltányosság. "Irodalmi Figyelővel", díjaival így támogatta rendre az ún. "kisebbségi irodalmakat", az erdélyit, a felvidékit, a vajdaságit, onnan kitüntetve kiválóságokat, Tolnai Ottót, Ladik Katalint, Danyi Magdit, Cselényi Lászlót, Tózsér Árpádot például. Nos, idén a formális (és technikai!) egyeztetésben, javasló és javaslatot elfogadó között, telefonon, tüstént, egymás szavába vágva támadt az egyezés: amíg mi is ki nem múlunk, talán az utolsó pillanatban elismerő köszöntéssel vegyünk búcsút a híres-hírhedt öt- vagy hatágú sip mindig lentre szorított szolamától, a "nyugati magyar irodalomtól", egy társunk ironikus-fájdalmas szó-összerándításával: a nyumirtól; benne, véle egy olyan alkotót méltatva, ki egy, kettős, hármas állampolgársággal bár, de esztendeje java részét még nyugati lakosként bejegyezve itt tölti, hétköznapijaiban, a megrögzött szokásaival s nem csekély függetlenség-igénnyel, sőt családi kötöttséggel itt él közöttünk, de aki persze, kívánságunk szerint, egyszersmind az egész, az "összmagyar" irodalomé is.

Az öntudatosan vállalt elfogultságon bévül maradt viszont a másik, megszorító igény: választásunkban ne legyen nyoma akkor egyéb részrehajlásnak, személyes cinkosságnak sem. Ezért fordult meg tudatunkban egy már halott nyugati írónak, Lehoczky Gergelynek neve, ki a sorstól tehetségével, addigi eredményeivel annyival többet érdemelt volna, s ki lehetne ma, ha megéli, az ide-oda osztott magyarságnak sikeres, közkedvelten is igényes jelese, de kiről mostanság csak akkor lehet tudni, nevééről és rágalmazott személyéről, ha őnéki időnként bokájába harap, halottat gyalázni egy két világban, két távoli földrészen hivalkodó öreg jampec, éljünk csak ragadványnévvel, kiderül utóbb, eme kétes tréfálkozásra ma hogyan lehetünk fölhatalmazva, bizonyos "Ferde Nándi", karaib giccsőr, Hány Jánosnál hazudosabb, vagyis "Garaybb" kitsch-őr. Ugyanígy adtuk volna díjunkt az összmagyar próza (és tudományosság) ma is köztünk élő kiválóságának, Karátson Endrének, nem tette volna már meg a gesztust egy nálunk jelesb és méltóbb elme. Szerettük volna, oly régi, tartós érdemülségért, Dr. Czigány Lórántnak, filológusnak, közírónak, egy

megindító és hiteles emlékirat szépírójának s nem utolsó sorban a máig legkiválóbb idegen nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének, de támadna tüstént a teremben a kuncogás, minő liftet ide-oda, vissza-küldözgető nárcisztikus kis "összeesküvés". A valósnál netán több bizalmaskodó cinkosságot, területi összetartást, párizsi "pronunciamentót" gyanítana a közönség, ha a Magyar Műhely szerkesztőjével, a most hetven évesen a honban is szépen felköszöntött Nagy Pál nevével állnánk elő, holott mögötte példás, nyakas, harcos avantgarde élet és életmű áll, a modernitás történeti sodrában akár önértéken túlmutató "exempláris" verbális és vizuális alkotásokkal, s még a viszonyíthatóságban a külön érdem is, hogy míg némely (fegyver-)társa a sós mandala-ropi és képvers-kartográfia után beállt a tunya, provinciális szotyolázásba, "betagozódott", jól "behelyezkedett", ő, NP elveiből, elveikből, gyakorlatából össze szelidült emberként sem adott föl semmit...

Kinek hát akkor, ha nem a véleményünk, ízlésünk szerint a legkiválóbb nyugati magyar költőnek, ki a mai összmagyar lírának is élvonalába tartozik; kinek minden sorát élvezettel, gyarapodni olvassuk, s minden új sorával a régebbiek további értelmezéséhez, megfejtéséhez térünk vissza. De olyanak, ki ahogy kíváncsi vagy cimboránk s emberöltő óta a barátkozás legcsekélyebb kísértésének is ellent állt; ki közismerten, másokkal is, fölváltva: mindenkivel, "nehéz ember" s oly gunyoros alkat, hogy közelit-távolit írásaiban is gyakorta szitokszóval, csúfóndáros ragadványnevekkel jutalmaz. Vagyis, hogy legyen tollán a derék Domokos Mátyás, a fölvilágosultan és módjával konzervatív kritikus: "Homokos Trágyás"; egy papos szívjóságú irodalombarát, hajdani kegyesrendi és treforciánus iskolatárs: "Popogács Méla"; két érdemes honi irodalomtudós: "Koncsor Szopó Ernő" és "Seggedhy Maszlag Mihók"; a tegnap még tündéri költő-kislány, Tang-kori angyal, mint az általunk is módfelett böcsült honi Karátsón, K. Gábor távolkeleti ismereteket is terjesztő vaskos regényféleségében s csak utóbb "irodalmi özvegyként" némelyeket ingerlő Kemenczky Judit, igencsak barátságtalanul: "Keményciki Jutta, ókoreai palacsintán féllotuszban meditáló sintoista műmákvirágárú"... S hogy a magunkét se rejtegezzük, noha inkább büszkélkedhetnénk vele, vagyunk mi: "Szípó B. Gyulladt, alias Albertus Pál, alias Fülöpei Ozor, etc., lutéciai kan-ondok". Hálás köszönettel fordítsuk a ragadványnevesítő (nemesítő) gesztust, hogy legyen ő akkor, Il Nostro, kihagyva a szófacsaró lépésekből a miért-nek kevésbé ildomosát: Füstölgő Rianás, röhögjön a fakutya a jókai Balaton-vidéken, visszhangozzák Ságaijáig Tihanyak kiadó lányai: "füstölgő", mint a kender-pőfékelő sámán, mint szent haragjára már fortyogó vulkán, harsanó, rianó, atmoszférát rettenteni betöltő, elemek találkozása is, alakváltozása, átlényegülése, ha víz, jég, lég, hó, ahogy éppen akarja? Vagyis ne kerteljünk, úgyis már kitalálták: a mi mai laureatusunk legyen nagy poéta doctus-unk: Kemenes Géfin László.

Kell-e őt bemutatni; ha nem, emlékeztetőnek, így, sorjázva.

Nos, KGL, derék pannóniai, polgári-értelmiségi sarj, X-es "osztályellenség", alkatilag, meg, amúgy "kulturálisan", minden későbbi megátalkodott istentagadása és szapora blaszfémiai ellenére kiirthatatlanul, izzig-vérig katolikus elme, lélek, habitus, 1937-ben Szombathelyen született, Cellőmölkőn nőtt fel, érettségizett, vett részt 56-ban a vidéki magyar forradalomban, s ki 57-ben kerülve Kanadába lett nem csekély viszontagság után tudós egyetemi férfiú, s lett itt, Nyugaton, a nemzedékből nem egyedül, nyomdafestékkal fölment poéta. Indulni, a későbbiekhez képest mégis nagyon messziről indult. Mert a kifejtet felől nézve, mai szemmel újraolvastva, első két kötete, az 1966-os Jégvirág és a 69-es Zenit, mint a nagyvilágba, egy más világba, kiváltképp vidékről, faluról a nélkülözésbe és elszigeteltségbe kivetett némely egyéb ifjonti szegénylegényé, riadtan vallomásos, panaszos megszólalás: sok szorongással, ödipális és egyéb büntudattal, kasztrációs rémülettel, kulcs-szavaival: "borzadállyal", "vérrel", "iszonyattal", "sikongással", erőltetett vadromantikus képekkel; nem véletlen, hogy Czigány Lóránt elhíresült "törmelék-tudatos" dolgozatának példatárát főként innen merítette. Vagyis Határ Győző jó szimatja kellett, hogy ezeknek a zseniális alapján is így jósoljon egy 69-es szerencsés antológia, az Új Égtájak bevezetőjében: KGL "a kötet egyik legrokonszenvesebb és legtöbbet ígérő költője"! A változást, az átmenetet a következő kötet, 74-ben, a Pogány diaszpóra jelzi. Akkor, bizonyára már korábban, Géfin kezdett megmerülni a mélyrétegekben, a "magyari antikvitásban", régiben és lesüllyedtben, volt-nemvolt nemzeti "mitológiában", néprajzban, öttörténetben, Ipolyi Arnoldtól hivatkozott László Gyuláig, és történelmi gyűrűzéseivel, az egész magyar irodalmi hagyományban, annak ébren tartóiban is. Újabb, érettebb, dúsabb verseiben, archaizálásaiban, citálásaival és rájátszásaival, átirat- és "föülírás"-féleségeivel rendre átüt Balassi, Zrínyi és a kuruc líra, Csokonai, Berzsenyi, Katona József, sokaktól szinte Kálnokyig, a magyar Shakespeare-nyelvezet, de persze Pilinszky vagy a népin (is) mitizáló, Theomachiás Weöres Sándor. S végre elhiszi-e ő is, hogy ha nem is nyomtatott méltatásokban, de az érdeklődők s értők (a "jobbak") körében ekkor kezdett a honban egyre több szájon fogorni neve; visszatekintve még szembeötlőbb, egy olyan szakaszban, midőn ott (is) támadt mihez igazítani az ő jellegét: éledező s hallhatólagosan, a "megbízhatóbbaknak" engedélyezett magyarság-tudathoz, hagyományörzéshez, a nemzeti történelem megbecsüléséhez, a Juhász Ferenc vagy Nagy László neve mellé rendelt "népi szürrealizmushoz", a "csak tiszta forrásból", a Cantata Profana utóbb sok szónoki, demagóg visszaélésével elcsépett "bartóki modellhez", Jancsó Miklós filmjeihez. A svájci Magyar Protestáns Szabadegyetem nyilván ezzel a ráhangoltsággal bízta meg Géfint a 80-ra elkészült

Nyugati Magyar Költők Antológiája¹ oly toleráns összeállításával, hogy a sok jó mellől belőle még egy "Monyos" vagy "Zajos"-féle fél-egész dilettáns produktumai sem maradtak ki.

A Pogány diaszpóra különben maga is tartalmazott néhány máig érvényes antológia-darabot; a címadó verset például vagy a Sestina a rózsafáról-t, s egy igen fontos, sarkalatos, nyolc részes "hosszúverset" is, melynek címe: Hódolat Tinódi Lantos Sebestvének, zárójeles alcíme pedig: (In memoriam Ezra Pound. 1885-1972).

Nos, Ezra Pound, sok érdemével, de még inkább szerepével költő-óriás a 20.századi angolszász irodalomban, ő lehetett Géfin megvilágosítója és megtermékenyítője (ő a mesterem, akitől mindent tanultam"), akinek utóbb széles egyetemi világban lett KGL neves szakértője, s kitől már 75-ben kínált tapintatos és kitűnő válogatásban kötetnyi - s a nálunk értékesebbek is így tartják - "konzseniális" magyarítást. Tudós komparatistától ráérősebb dolgozatot igényelne vesézése annak, mi mindent vett át mesterétől s épített be saját, hirtelen kikerekedő világába, a Nyugat-Távolkelet dichotomiát, Malatestát, Jeffersont, Konfuciust magyarral, honi történelmivel és mitikussal-mesével helyettesítve a törmelékes, de mégis, szintén nagyívű hosszúversben, utazó vagy kalandozó éposz-féleségbe, az egyenesmenetű, okoskodó diszkurzivitás helyett a mellérendelő tömör képiségbe.

Ezra Pound mellé jöttek, értek s épültek be az egyéni szemléletbe más hatások is; a megélttel, olykor netán szenvedettel hitelesítettbe: más amerikai írók és költők, Ginsberg a beat-nemzedékből, a koravén kalpagos kotyogó köcsög, az asszony-gyilkos belsőtéri Tell Vilmos, William Burroughs a drogos és homoerotikus szörnyetagségből; vékonyabban Michaux és a francia szürrealisták; s szivárgott be sok minden a korhangulatból: beat-hippy érzékenységből, pacifizmusból, provóságból, sex-lázongásból, marijuanás, LSD-s, meszkalinós ellen-kultúrából; hozzá csipetnyi távol-kelet, gyémánt-vadzsás buddhizmus, mítosz-rítus-mágia népszerűsítő, a Frazer, Frobenius, Campbell, avagy: hajh-hajh, a Castaneda-félék. Nagy magányban, egyedül talált mindenre? Jómagunk anekdotázva is hosszan sorolhatnók, melyik volt vesszőparipája az akkor, azóta is általunk legtöbbször tartott amerikai-kanadai négyesfogat tagjának, Géfin mellett a kötelezően bálványozott Bakucz Józsefnek, András Sándornak, Vitéz Györgynek (illetve a hozzájuk közel álló Panofsky-tanítvány Baránszky Lászlónak); s formálisan az ötből négy állt össze 81-ben megindítani a nyugati emigráció legválasztékosabb, s bizonyos értelemben, nekünk tetszőn, "legarrogánsabb" folyóiratát, a párizsi Magyar Műhely színti modernista, de némileg kevésbé "mozgalmár" párját, az Arkánnumot; ennek első hat számát, 87-ig Hössünk is szerkesztőként jegyzi. "Négy költő érdek- és értékszövetségén alapuló együttműködése", jelentik be nyugodt önérzettel a kihívót, s hogy 81-ben (ha már nem 57-ben) ők "az első generáció, amelyik nem tartozik sehová, nincsen hazája", s melynek az anyanyelv már nem csupán "menedék", mint talán, Géfinnél bizonytalán, az emigrációs kezdetekben, hanem átértékelendő kiindulópont, "alaphelyzet", kritika tárgya, majd ha jól, kijavítván "titkos gyógyír", "fegyver", "arkánnum"; ám előbb újra kell értelmezni hozzá a hagyományt, a múltat s a szó használatát; megtisztogatni "a politikától, a prűderiától, a finitizmustól, az önbecsapástól, a cenzúrától és öncenzúrától szutykos irodalmi nyelvet"; mert célunk, céljuk a „tabuszövetség áthasítása, a homály eloszlátása”; morális hévvel is (persze) cél: "megújítani a nyelvet", hiszen "ebből ismernek meg majd minket".

Tehát ebben a légkörben, ebből a külön készülődések metszőpontján jókor kötött szövetségből, erről a jól megtrágyázott talajról szökkent ki KGL máig remekműve, 1975 és 1990 között a Fehérlófia első hat könyve, egy tervezett tizenkétszer tizenkét éneknek fele, egybekötve majdnem négyszáz lap. Könyv, mű, grimoire, opus magnum; lebontva csak sorjázni lehet, micsoda, nem pedig egyetlen szóval megnevezni. A részint ihlető Poundra gondolva cantok, énekek gyűjteményes menete, valamiképp "eposz" vagy ellen-eposz; címével, főhőseivel s némely szereplőjével, Fanyűvővel vagy az inkább csak mellékesen említett Vasgyúróval és Kőmorzsolóval az ismert Fehérlófia-mese újabb variánsa; hol vers, hol próza, dramolett-betét is. Önéletrajz, ha "Fehérlófia", bizonyos Pálóczi Arthur, a szintén Cellről Kanadába került fiatalember helyiel-közzel KGL alteregója; emlékirat is egy dunántúli, kisvárosi gyerekkorból, - Kinderspielen, gyerekszex, nemcserékkel és serdülő szerelem; érzékeny szociológus körkép is egy település lakóiról, szokásairól, furcsaságairól, mint a vajdasági Domonkos István ál-ifjúsági regénye, a Via Italia, mint a magyarkanizsai Tolnai Ottótól a Wilhelm-dalok avagy a vidéki Orfeusz, mint az amerikai Edgar Lee Masters Spoon River sírfelirat-antológiája avagy Dylan Thomas-tól a Tejerdő alatt... Lehetne az önéletrajz folytatásában, Kanadában valaminő pikareszk-regényt is látni, olyan 56-os "kópékkal", Pálóczi, Cz. Detrével, T.A. Illéssel, B. Ágostonnal, kikről nehéz eldönteni, nagyműveltségű filozofok vagy enyhén al- és félvilági figurák, részeges bulizók, nagydumás vagányok. De található itt továbbá tudományt parodizáló szöszedet, természettudományos elmélkedés, okoskodó tanvers, átírt és megújított De Rerum Natura, irodalmi tanulmány, Vitéz György-exegézis, csínján teológia és teogónia, himnikus szakralitás, szerelmi

¹ Megjelent 2003-ban elektronikusan a Biliotheca Mikes International keretében. A következő címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html [Mikes International Szerk.]

misztérium, ilyen-olyan „hommage” (Bartóknak, Borges-nek), jónéhány gunyoros átirat, egy Bánk Bán-kiforgatás például, direkt és közvetett szatíra, hajmeresztően szarkasztikus Swift-parafrázis az erdélyi népszaporulat ügyében. S jelen van persze, megigéződik az egész keserves magyar történelem; megélten, még a gyerekkorból örököltén Trianon és Kaszap István; az Átok Földjén dúló nyilas időktől, a deportálásoktól a Rákosi-rendszerig és a kitelepítésekig; az 56-os vidéki Magyarország, Mosonmagyaróvárral és Győrrel; a távolról figyelt, olykor, utóbb közelebből is megtapasztalt „kádárizmus”, melyet Géfin, többedmagával, az okádásig tudott s, hajh, tud máig utálni. Zuhognak a jelzések, az átfedések: tatár, török, nyilas, muszka, elvtárs, ha „kulák”, akkor városban, státusban, íróasztal mögött izzadva avagy karrierkülügyesként zavarát unottan leplezni, ezüstözött cigaretta-tárcát kattintva, harifixes zoknit pengelve, befelé kuncogván; Muhi pusztá, a Fekete Sereg, Mohács, Török Bálint és Maléter, a Hét Torony (talján nótára: Jedi-kuli, Jedi-kula), a Pilvax és Isaszeg, Isonzó, majd Újvidék és Záhony; érti, aki tudja, hogyan kerül egy vidéki úriház asztalára egymás után, egymás mellé vitéz Somogyváry Gyula és Dr. Nyiszli Miklós; hogyan lehet csipke harisnyakötőjében hajmáskéri csendőrből kádárista verőlegény a derék, drabális Lolli. Géfin, mint a másik, EP, E. Péter: KMP, Kis Magyar Pornográfia, noha a Mucsai Dögletes Fundamentalizmus se kutya; édes hazánk, drága történelmünk, Te, a „transzhisztórikus”.

Szedjük össze minden bátorságunkat, így is, úgy is, biztosított az életre szóló harag, noha komázás, bratizás sem előzte, mert akkor szép és igazi. Vagyis: jómagunk Géfin pályája csúcsának, időtálló remeklésének, az újabb magyar irodalom kiemelkedő művének a Fehérlófia 1990-ben lezárt első hat könyvét tekintjük. Mert a közvetlen folytatás például, az 1995-ben kiadott Fehérlófia nyolcása (kiegészítő, illetve hármasan tagoló alcímével: Hardcore Szerelem Cirkusz) minket jóval kevésbé ragad meg. Első részét, afféle hard-pornónak is szánt monológot („Ballada a nemi kiszolgáltatottságról”) csak tovább fordítva, vaskos tréfának véve tudjuk úgy-ahogy élvezni: a mazochista rajongásában mindenre kész kis kanadai titkárnőt, Angélát a nagy magyar tenyészhim, a géfini műveltségű kétes üzletember, a már ismerős Cz. Detre szadista kéjjel és közönnyel hogyan leckézteti, ugráltatja, idomítja az „orális szex” még mindig nem kielégítő módjára: vagy vaskos közhely, kódolt éjszakai TV talmi kínálata; kedvezőbb a föltevés, ha mégis verbális „enormitás”. A második, rövidebb futam az Arkánus-kör holt bálványát, Bakucz Józsefet idézi föl; de az, ki csak tisztelője a valódi költői nagyságnak, nem pedig a hagiográfia megfélemlítettje, annak édesegymindgy, hány felesége és szeretője volt a formátumos férfiú (és dísz-macsó) BJ-nek; jómagunk nem hörpintünk mámorosodni a Légyőlő Bakócza bolondgomba-párlatából, s dehogy vágyunk versengeni, lenni „örökmécses” a bostoni Bakócz-kápolnában. A harmadik rész azután egy szomorú, őszikes szerelmi krónikája, két szereplője sokunk által ismert, tisztelt és szeretett; kár, hogy körülményeskedő behelyettesítés, „regényesítés” - Esztrella, a „szép combú” belga műlovarnő és a montevidéi cirkusz „öregedő bohóca” - a rokonszenvenek, empátiának némi unalommal szegi szárnyát...

Nevezzük néven: vagyis a Jolánta-sorozat másik, nyakatekert „posztumusz” jelzett kötete, a 2002-ben megjelent és magánéleti fényképekkel is illusztrált Versek Jolantához többeket a dante-i ciklusra, a Vita Nouvára emlékeztet, hiszen itt is személyes, önleletrajziban „fikcionált”, szerelmetai természetű szövegek (vers, próza, tárgyalási jegyzőkönyv, helyzetdal stb.) váltakoznak, szerencsére a kevés a sokkal, talán csak ötödöröszt a négyötöddel, kommentárral, lapalji glosszával. (Lehetnének klasszikus japán előképek is, via Pound via Fenollosa, Géfintől minden kitelik, s miért ne: ennen kútfő, kisujj is.) Így vagy úgy, de ne tagadjuk, a magunk igényével és érdeklődésével a sor- és értékrendet mi megfordítanók; nekünk közbömbösebb a „ruhaakasztó”, az akár utólagos, „tankönyves” illusztrációnak is fölfogható „pré-texte”, „post-texte”, „exemplum/penzum”; Eckermann és Boswell most mintha fontosabb volna a „Dichternél”, a bizonyos goethei szóhasználatban minden moccanásában és alakváltozásában oly gonddal figyelt és ex-hibált „mesternél”. Nekünk ez a füzet ugyanis afféle KGL-Breviárium: Dr. Géfin László meglátásai és „vélekedései”; s éppen a nekünk is legfontosabbakról, verstanról, zenéről, irodalomtudományról, bölcsletről, teológiáról, hiszen az egyetemes műveltség birtokában egy páratlanul pallérozott elme fölényes biztonsággal hivatkozik Heideggerre, Cassirere és Deleuze-re, Pindarosra vagy Lucretius-ra, Tertullianusra és Szent Ágostonra, Schleiermacherre, Derridára vagy az angol metafizikus költőkre; s ráadásul úgy, ha mi is valamiben picinyég járatosak vagyunk, értünk véle hiánytalanul egyet, ha pedig most tanulunk tőle valamit, maradék életünkre nagyon megjegyezzük.

Végezetül, az eddigi pálya áttekintését lezárni, említsük meg KGL-nek „Jolantával”, a lengyel származású, holland földön tudós hungarológus asszonnyal, Jolanta Jastrzębska-val közösen írt, „négykezes” monográfiáját, az Erotika a 20. századi magyar regényben című szakmunkát; futólag csupán, mert erről a magyar „ideológiai tudattalant”, a „törzsi mentalitást”, a hím- és apa-uralmú világképet a némileg optimistán fölfogott freudizmus jegyében boncoló műről olyan méltányos, mélyenszántó és elegáns tanulmány olvasható Karátson Endre tollából, aminőt másról, például Dr. Czigány Lóránt sorjázó műveiről is oly szívesen vettünk volna...

Áttekintvén a menetben már illőn s jócskán magasztalva a KGL által megtett szép utat, olvasásához, új-meg újra-olvasásához négy további szempontot adnánk, négy kis jegyzetlapot mellékelnénk: a sámánizmusról, az „ars poeticá”-ról, a sajátos éroszú „Arsch Poeticá”-ról, illetve a „hangszekrényről”.

1) Sámánizmus (némiképp, hasonlóan: táltosság, garabonciáság): éppen magyaroknak kell bő lére eresztetni az emlékeztetőt? - ha számos föltételezéssel ez lehetett a "honfoglalók fővallása", s ha csupán nyelvünkön klasszikusok s a tudományos jelenből oly nemzetközileg becsült szakemberek olvashatók, mint Róheim Géza, Solymossy Sándor, Dömötör Tekla, Diószegi Vilmos vagy Hoppál Mihály, kiket, meggyőződésünk, KGL is bőségesen tanulmányozhatott. Fölmondani mégis, hogy Szibériától Dél-Amerikáig a sámán, sokszor akarata ellenére, kiválasztott és megjelölt személy, jelképesen, álomban szétdarabolt, majd újjászűletésre s emígy "beavatásra" összerakott test; mítikus képességű egyén, mítoszt értelmező, élet és halál között közvetítő; daturával, peyote-kaktusszal, bolondgombával serkentett és uralt "transzban" kozmosz-járó utazó; világi szemmel nézve tűnhet föl persze riasztó, ellentmondásos alkatnak; egy kézikönyv dichotómiáival: neurotikus, pszichopata avagy a közösség legjózanabb embere, de ki egyszersmind rendkívül érzékeny mások, a környezet hangulatára; ripacs, bűvész, sarlatán, kinek nemisége bizonytalan, kísértése a transgresszio, olykor travesztitának öltözik be. Róheim szerint "fékezhetetlen", "irigykedő", "hirtelen haragú", "vagy többje van, mint más halandónak, vagy hiányzik valamije", "szeretetébe már eredetileg nagyfokú agresszivitás vegyül"; ám ha, így egy amerikai szerző, a "jaguárembernek nincsenek ártó szándékai, akkor fekete-sárga pöttyös orchideát visel a füle mögött"... Nos, sejthetjük persze, KGL civilben nem főállású sámán, de a Fehérlófiát (s jószerivel más írásait is) át-átszővi a sámánizmus megannyi motívuma. Egyik alteregója, Pálóczi Arthur megnevezve is: "tanársegéd, táltos és költő"; s ő (avagy a Fehér Sörényű Anyától született Fehérlófia), ismert jelként, ráadás csontokkal, fogakkal jött világra; a nemi érettség riadalmával szövődményes skarláthimlőbe, heveny histériával, ájulásokkal járó nyavalyatörésbe, "táltos-betegségbe" esik; van néki sámánigric dobja, álmban lóháton sámán-utazásra kel; Mari-Huána "istenő", Meszkalito "istenke" meg a szippantandó bűvös Fehér Por segítségével irányított transzban képes MTA-ba, Megváltozott Tudatállapotba (ASG, Altered State of Consciousness) kerülni; extázisban fölmászik az égigérő fát jelképező grádícson (Gradus ad Parnassum is!); kijárta már a híres-hírhedt 13. oskolát, s van néki, mint - Dr. Schebemneck adatolásával - a Csokonai-legendárium garabonciásának, "pirosbetűs táltoskönyve"; ki pedig hisz a szám-okoskodásban, s tudja, hogy a tanoncból 37. éve táján lesz általában főszámán, még arra is gondolhat, hogy KGL is harminchetedik éve, 1974- körül vághatott neki a Fehérlófia vállalkozásának. S ebben az újmódi eposz-féleségben, hol a magyar mese figuráinak is jut fontos szerep, említés van medvecsalogató és szarvas-ének, s egy eléggé központi epizód témája a hétköznapin is szakrális nagy vadászat. De akad egyéb, ide rendelhető mágikus-bűvös motívum, szóhasználat: a sárkánytól a csordás-farkasig, luvércig, iglicig; s táru a kör az egyetemes, archaikus, távolkeleti vallástörténet területén. Oh, Isis und Osiris; Adonis és Attis; tantra-mantra, tibeti lámaizmus; olykor mintha néhai jó Siklós Istvánt hallanánk komor basszusán mormolni: om mani padma hum. Játék mindez, fölvelt manír? De ahol a mű erős, a "sámánkodás" épp oly egyezményes hitellel hat, mint régebben az invokáció a "múzsához" és az "ihlet" kegyelme; metaforája is számos modernül megéltnek; nyersanyag, recept; forrás a képi képzelet generálására.

2) Ars poeticák. Géfin, nofene, bizonyos értelemben olyan, mint Marcel Proust: főművében totálisan, minden benne van, ami csak vele, körülötte történt, megtörténhetett; az is, mire gondolt, s persze mindaz, mivel könyvét magyarázni, értelmezni lehet; ezért pleonazmus, citátum-ragasztvány minden beleérző, a szöveg intencióihoz is ragaszkodó kritika; ő a zár, s benne ide-oda forgatni, heurisztikus megfajtásra, öniróniának besegítő kételyre, ő egyszersmind a kulcs is. Textusába bele van dolgozva, fogalmi nyelven és metaforikusan, illusztrálón és mintegy megtestesítve, önálló "figurális", kvázi-szereplői létre híva mindaz, mi a múlt század második felében, utolsó harmadában bizonyos sarkított modernitásnak volt ösmérve, szemléleti elve, művészet-episztemológiája, módszere és gyakorlata, kimondott, rejtett, allegorizált avagy spekulatív bugyorba, tükrös távlatba helyezett ars poeticája; érdekelt, hasonszórú kortársnak mindennapos mementója, noha az utóbb ismerkedő olvasónak sem szükségyszerűen elriasztója: a "tolvajnyelvet" akár csak benső egyeztetésekkel, összefüggésekkel, külön szótár nélkül ő is elsajátíthatja; ha körkörös az olvasat, az ezotérikáról is kiderül, az is csak köz-helyekkel él, jól persze, ha következetesen.

Így lehet tehát a Fehérlófia egyik ismérve: egymás mellé rendelt, hasonlósággal, eltéréssel, átfedéssel egymásra rímelő, rész-szekvenciákból való építkezése, elvből is: fragmentáris volta; prezentálódjék ez a töredezettség akár a "véletlen" vagy a "szabad asszociálás" avagy az "automatikus írás" hozamaként, esetleg az általa oly megkülönböztető becsben tartott W. Burroughs föl-főlemlegetett cut up ("fől-vágás", értelem szerint inkább: "összevágás") módszerének helyenkénti átvételével; kés, villa, olló, az ismert vasi szólással, modernista poéta kezébe való. A "fragmentum" s belőle a "szekvencia" lehet életrajzi morzsa, anekdota-foszlány, okoskodó futam, átok-zuhatag vagy, in paradiso, spirituális mámor; gyakran egyenes, még inkább bujtatott, kiferdített idézés, további interferálásával a "vendégsszövegeknek", - a megtartani kiküzdött vidáman oszcilláló "többjelentésűség" és az ún. "intertextualitás", szöveg-dialógus följazott állapotában. Oszcillálás? Újabb, kedvelt szóképekkel, a Vitéz Györgytől vett "terminus technicus"-szal: a "logocentrifugás" jelentés-szétszórás; a Jacques Derridától kölcsönzött fogalommal: "dissémination", mások szóhasználatával: a "decentralizálás"; a Gilles Deleuze-féle deteritorializálás, kitelepítés, talajtvesztés, átültetés, elgyökértelenítés; ugyancsak, egy másik nagyon divatos deleuze-i metaforával élve: a mű afféle rhizoma, gumó, alakatlan, újabb hajtásokat csírázó gyökér, rücskös, göcsörtös, se eleje-se vége-se közepe

növényi etwas: modern esztétikák Jávorka-Csapody-jában, görögpótlós posztmodernnek növényhatározójában pontosan lerajzolva mi még sohase láttuk...

Mi még azután az írás? Amőba-gyurmázás? (Noha: hogyan?) Turbulencia? A légi, égi rázós utazáson? Géfin újabb leleményével: szövegbicikli; kereke dőccenve a kanyarban ugyan "nyolcast" kapott, úgy is jó, ha a 8-as vizsont, fektetve, a végtelen jele, s ki tudja, mi még néki, mondtuk: "Géfindtől minden kitelik". De az alkotás, Bahtyin képével és kedvező minősítésével, kavargó karnevál is, vásári forgatag, bazár, mint Indiában a nagy bazárok sarkában a Chawry Bazaar a tolvajok piaca, hol csent portékáját, kacatját, levetett világnézetet stb. egy gyékényen árulhatja a csóró hindu, talmi tanul és a suvickolt besenyő.

Hogyan áll össze mindez, egy minap még divatos szóval: a "nyitott műben", az opera apertában, ha időnként Szerzőnkben is támad a kétely, hátha mégis hibádzik a "Zusammenhänge"? Montázsban, mint a kísérleti filmekben, kollázsban, persze "folyamatosan terjeszkedő kollázsban"? Heterogén szintézisben? - Bahtyinnal tartva újfent. "Hibrid konstrukcióban"? Csupa műszó, noha zuhataguk netán jó kedvet, derűt is ébreszt. Mert közben dehogy feledni: Géfindt nemcsak érdeklődő nyitottsággal, de föltétlenül vidám hangulatban kell olvasni; s aki gyanakvó szorongás nélkül átadja magát néki, azt meghökkentő kihívásaival, kaján provokációival, váratlan szökkenéseivel s (nehéz másként mondani:) valaminő alapvető optimista dinamizmusával, mint a régi szép fluxus-korban, viszi azt magával az áramlás, a sodor.

3) Egy másik ars poetica? Unjuk bár; öncenzurázottan meghúzódvá az idéetlenkedésben. Nevezve akkor így, elterjedt goliárdus tréfálkozással germánlatinul Arsch Poeticának, némely sajátos specificummal is rendelkező pornográfiának, ha gondolatilag és tüntető gyakorlati programra Géfindt ilyesmit véshetne az ő 120 napra-éjre invitáló fekete-erdei és „fekete”-regényes fellegrvárának, hedonista (thélème-i) apátaságának homlokzatára: co(g)ito (t)ergo sum. Elhallgatni, megkerülni nehéz, ha "fekete miséiben", "nefanda carminá"-jában, "ördögi énekeiben" ő esküszik rá, s nem kevés ügybuzgalommal gyakoroltatja "personáival". Versenyezni Sade márkival és Pasolini-vel, buzdítást találva az angolszász puritanizmus ellen dühödött hévvel és verejtékes "magánerkölccsel" lázadó beat-költőknél; de nemesebb menlevelet is Flaubert és Joyce levelezésében, József Attila döbbenetes analitikus naplójában, Csáth, Kosztolányi, sőt, minap derült ki, a különben oly szemérmesnek tudott Móricz Zsigmond napi privát följegyzéseiben is. Értjük persze erőlködését, ha az írott magyar szóhasználat, kiváltképp az egyre durvuló, egyre obszcénabb (népi és értelmiségi) közbeszédhez képest általában enyhén pipiskedő, noha persze ezen a téren, a szépirodalomban (is) megtörténőben az "áttörés", egyre többen emelgetik meg a jauss-i "elvarás-horizontot", s támasztani csúsztatják a jagvida-párnát. Untan említeneők persze, hogy a trágárság és a pornográfia nem teljesen azonos, a dolgok pontos megnevezése, a szex-szociológia sem a kandi malackodással vagy a polimorf perverzitás követelődző, térítő zászlóbontásával. A jegyzet, a téma tehát jelzésértékű fád penzum csupán: érdeklődője, viszolygója legyen híven erről is tájékoztatva. A szerző által itt-ott fölkínált spekulációkba nincs érkezésünk belemenni: vajh mivel kérkedik, ha "heterobiszexuálisnak és "nőimádóként" mutatkozik be, vagy az "Adam Kadmon" és a "hermafrodita Igaz Ember" közismertebb példálkozásával él. Kegyesek vagyunk: "minden, ami emberi, nem bestiális tőlünk" (elvileg, képmutatás nélkül); "irodalomtechnicistaként" csak észlelünk, ilyen-olyan, főként írott technét meglelünk. S így (nem tesszük), a külön cédulára kiírt majdnem komplett géfindt "menüt" most nem másoljuk ide; gyűjtögesse az olvasó, ízlése szerint ki-ki válogathat a terített "svéd asztalról"; svéd-csavarral a holland (helyi) étkeztetésre fordítva: a batáv konyha remekléseiből mi például rühelljük a fasírozott takony limpiát avagy a csokoládéreszeléssel hintett margarint; az érzéki gyógytornához (svéd torna?) pedig - allergia! - az általa javallott gumilepedőt; s az Arkánium is maradjon nekünk makulátlanul, Auftakt nélkül. A költészetben az Arsch-ból pedig, tehetség dolga, úgyis Ars lesz, úgyis csak szó, a szóból aztán szöszöveget, a kihágásból verbális lelemény, az anormitásból irodalmi enormitás, Joyce vagy Rabelais módjára, tréfa, komédia, paródia, szelleműs tűzijáték, megmunkált, artisztikus "brokát"-felület, mint a japán pajzán nyomatok, a shungák kényes ponton, részeknél vaskosan túlméretezett s persze valószínűtlen idomaiból. A "fajtalankodásból" (András Sándor remek fordulatával) "műfajtalankodás": új műfajú, géfindt irodalom.

4) A hangszekevény.

"Én így játszom egy személyben a sokat,
De köztük egy sincs elégedett,
Olykor király vagyok s az árulók miatt
Óhajtozom koldus lehetni, és az is vagyok..."

Természetesen nem Pessoa, hanem a shakespeare-i II. Richárd a tömlőc mélyén, idézve a kisiskolás Géfindt Laci jutalom könyvéből. A géfindt "műfajtalán", műfajokat keverő szöveg olykor rítusos és liturgikus,

megjegyzésekkel, betétekkel (az "ávos" Lolli meg a maszkok meg a bunraku bábuk) színházira is "hajázó", tente-tente, porcelán kurtizán. Persze, csalóka ez a "színház", mert hiába jelenetezés és "színi utasítás", sem a betéteket, sem pedig az esetleges dramatizált részletet, szerintünk, nem lehet, képtelenség reprezentálni; bizonyára főleg ezért sikeredett oly sutára, az erőltetett "mimézisben" enyhén kínosra az egy-két éve a "Mikes"-re is elhozott "monodrámá" (Angéla, a kanadai "kis csaj" monológja), melyet a hűséges fegyverhordozó, a Rőt Alabárdos adaptált és "rendezett", ő, a tanítvány és delegált performáló, Zalánba nem üt a ménkü, csalánban liljomot Tibor. Mert a géfini szöveg soha nem végrehajtandó gesztusra buzdító librettó, hanem olvasva is hallani: polifonikus szó-örvénylés. Nyelvek keverednek, kavarognak benne, magyar, angol, francia és német, görög meg latin, holland, lengyel, spanyol és portugál, dán, orosz, de még provanszál is. S mindez jelszavak, közkincs, aranyköpések, szólások, mondások, slágerek, citátumok egyetlen történelmi egyvelegében, egy hangütésből, kezdetből már érthetően a kortársnak: halló, halló, figyelem, Beregfy Károly vezérezredes azonnal, romlott hazánkról, virágra lép, Stille Nacht, de valódi finom, vo polje berjoza sztajála, kigulágos kiguwattig, zisz isz mjuzik jaesszé...

"A betű alatt hallhatóvá tenni a hangot, a hangokat, ennyi az író dolga, így Géfin; "bennem lett írássá az előszó, hogy igazán életre kelhessen". Nos, a kortársi magyar irodalomban így, ily evidens intenzitással kevesen vannak, kiknél ily polifonikus egyvelegben ennyire élnek a hangok, hanghordozások; Esterháznál gyakran, Kornisnak is legalább egy színdarabjában, a Hallelujában, Spiró is pedzi a ő Zeiststückjeinek redukciójában. Nyilván, analogikusan, így némely modern zeneműben, Stockhausen Himnuszaiiban vagy John Cage 81-es, a joyce-i Finnegans Wake-re szerzett Roarotoriójában (alkalmi magyarítással, nem a miénk, "Orditóriumában"), de csitt, szakértelem híján ne merészkedjünk messzire, körmünkre koppint még a honi zenetudós jóbarát ("a gótikus fiú", E.P. tollán), kit különben KGL is megemlít versezetében, hogyan kobozták volt el őtöle Hegyeshalomnál, mint "fellazító irodalmat a Finnegans Wake-et éppen abban az évben, a mikor az Ulysses végre újra megjelenhetett odahaza: a hites könyvvizsgálók kiérdemelt nyugdíjas korig szótározhattak. Maradva tehát kaptafánknál, képletesen mondjuk: afféle rezonáló hangszekrény a géfini életmű; sok hang, de mindig egy forrásból, variálva és jelezni a ságvidéki enyhén kántáló ejtéssel; valójában monologium, mint a századelő másik variété-szórakoztatójáé, a pétomane-nal versengő ventriloque-é: a hasbeszélőé.

+++

Időnk lejárt, jószándékú kísérletünkől mára ennyi futott: KGL-t szerettük volna legalább megközelítőleg bemutatni a rajongóival s persze az egyazon célt szolgáló incselkedővel is; vásári kikiáltóként, mi is aljamatványos, újabb olvasókat szerezni néki. Mérleg pedig minek? Ott, nekünk, a főmű, a Fehérlófia I.-VI., az újabb magyar irodalom nagy remeklése. Örömben, így járja, cseppnyi öröm akkor, hogy a kiteljesedés egyelőre nem tűnik föl teljesen arányosnak; hogy menet közben, negyedszázad fordultával változott a világ, a hivatkozási rend, s talán, egyéb egyéni és közokokból kétellyel kérdezi ő is: "miért lett magánbeszéd a sors-írásból"? Dehát Arany János sem teremthette meg a nemzeti eposzt a 19. század második felében, nincsen eposz, csak műeposz, bár ettől még a Toldi és a Buda Halála nem kevesebb; dehát Ezra Pound hosszadalmas kínai és jeffersoni, krónikás és történelmi megverselése, konfuciánus állambölcséleti és antimonetarista gazdasági penzum-cantói sem érvénytelenítik a kezdés irgalmatlan originalitását és döbbenetét, sem pedig a mazsolázhatni számos látomásos, indultatos és poétikus részletét, - N.B. ezért jó Poundot "géfinül" olvasni. Mert mi az, ami kimozdult, csuszamlott, s nincs, mi "helyrezökkenteni"? Hogy, idézve: "senki sem próféta saját hazáján kívül"? Ám, ha oda megtérvém, szertenézni s nem lelni, valami büzlök íthakában; ott, akkor, emberöltő múltán a "prófétaág", ha idestova "az is bolond", itt meg ott, aki... Géfin sokat tud háborogni, bévül nyilván fájdalmasan keseregni, hogy méltó "recepciója" amott (sem) történt meg. A még többért kicsit csalja önmagát. Hiszen kiről írtak monográfiával fölérő, csak annál felelősebb, okosabb, szabadabb szellemű külön munkát, mint öröla a hajdani Arkánium-os társ, András Sándor; s kit helyez, éppen szemünk előtt szaporodó közlésekben az avantgarde, a posztavantgarde és a posztmodern háromszögelését vizsgáló elemzéseiben a lényegi központba, ha nem őt, egy nagyon eszes árgyeáli tudós lányka, Dánél Mónika (kiről, hinnők, fogunk még hallani); őket, kettejüket fosztogatván mi is majdnem minden érdemesebb mondatunkhoz kitehettük volna az idézőjelet. S elvégre recepció a megismétlés, a "konfirmálás" is, ez se legyen teljesen érdemtelen. S akkor még csak hozzá annyit, a mégiscsak személyest őszintén ünnepélyesre fogva: KGL nekünk oly lényegi nagysága a még le nem zárt mai magyar költészetnek, mint Tandori, Tolnai Ottó vagy Marsall László, kiknek minden sorát várjuk és olvassuk. Kódaként pedig: megismételt alkalmi tevékenységünkkel most az idei Mikes-díjra őt javasolva, legyen tudható innen is: őt, a magunk értékrendjében oly magas polcra helyezzük, mint tettük korábban Esterházyt és Nádast, Radnótit és Tandorit. A hódolat a miénk; Géfintől a hozzá illő füstölgést és reánk-rianást kitüntetésnek vesszük.

'AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN'
— ÉLŐ KULTÚRTÖRTÉNET —

Czigány Lóránt

Egy nikotinista vallomásai

„...ami engem illet, lehetnék gazdag vagy szegény,
sose szívnék másféle cigarettát, csak Gauloise-t”
Brassai: *Beszélgetések Picassóval* (Corvina, 1968, 253. o.)

Elmúltam öt meg hat hetes,
Ez nem volt tőlem ötletes.
Minek nőttem fel és mire?
Ha nem vittem csak ennyire.
Nem lettem őszeres vagy fűszeres,
ki rengeteg sok pénzt keres,
Csupán dohányos lettem én,
De még dohányban is szegény.
Van még a szekrény fenekén
Egy kevés csutkás vagdalék,
Én rágyújtok, de az nem ég.
Halál reá és nyaktiló!
Bár volna még vagy hat kiló!

A versikét nem én írtam. Nem tudom ki írta. A *Ludas Matyi*-ban, vagy a *Pesti Izében* olvastam valamikor 1946-47 körül, tehát majdnem hatvan éve. Emlékezetemből bukkant elő. Lehet, hogy nem teljesen szöveghű.

Jól gondolják, a dohányzásról akarok beszélni, több mint ötven éves tapasztalattal rendelkezem. Nem dicsérni vagy védeni akarom. Három témát érintek: (1) saját tapasztalatomat, (2) néhány utalást a magyar irodalomból, nem a „hamvadó, kis cigarettavég”-re, hanem a dohányzás káros voltának a felismerésére, és végül (3) a társadalmi beidegződöttségekről vele kapcsolatban.

(1) Dohányzásom rövid története

Olyan öt éves lehettem, és szerettem nézni, ahogy anyám Diadal hüvelybe tölti apámnak a cigarettát. Egyszer megszólalt, mintegy magához beszélve: „Megkóstolom már ezt a bűdös cigarettát, miért szeretik annyira a férfiak!” Azonnal rávágtam: „Akkor én is!” Anyám ügyetlenül rágyújtott, s megengedte, hogy én is beleszívjak. A füst a szemembe ment, könnyesen, köhögve nevetgélünk utána. Hát bizony nem lehet érteni, hogy mi a jó a cigarettában, állapítottam meg, mert fuldokoltam tőle. Aztán az elemi iskolában is kísérleteztünk. Egyik osztálytársamnál cigiztünk, szülei nem voltak otthon, de nagyon féltem, hogy ha haza megyek, megérzik rajtam a füstöt és kikapok. Csak akkor indulhatok, ha már nem búzlók. Ezt ellenőrizendő osztálytársam nővérére leheltem, érezni-e még rajtam a *Levente* vagy *Szimfónia* szagát. A zöldszemű, nagyobbacska lány megengedte, hogy egész közélről ráleheljek. Ez viszont kellemes volt, annyira kellemes, hogy többször is ráleheltem.

A háború után csikket szedtünk, vagy kukoricabajuszt sodortunk újságpapírba, mint az oroszok. A gimnáziumban viszont már egyre többen cigiztünk, s egy idő után apám is megengedte, ne járjak elbújni ebéd után. Anyám nem hagyott fel a fenyegetőzésekkel: „nem tudod majd abbahagyni, s tüdőbajos leszel!” 1952. január elsején ünnepélyes fogadalmat tettem, hogy húsvétig nem gyújtok rá. Talpig férfinak bizonyultam, mert megtartottam amit megfogadtam. Utána büszkén néztem anyámra, nyugodtan cigarettázhatok, hiszen bebizonyítottam, akkor hagyom abba, amikor csak akarom.

A következő leszokási kísérletre már Angliában került sor, de nem egészségi okokból, hanem azért mert Angliában a dohányárú mindig is igen drága mulatság volt, s ráadásul többet kellett szívnom mint otthon, mert minden cigarettafajtát gyengének találtam. Nem ment a leszokás, rájöttem, hogy nem tudok tanulni, figyelmetlen és irritált leszek. Közben valaki felhívta a figyelmemet a francia cigarettára. A caporalt én is ismertem P. Howard légiós regényeiből, s áttértem gauloise-ra. Ezt szívtam egészen addig, amíg kórházba

nem kerültem infarktussal. A kórházban halálra rémisztettek: le kell fogynom és le kell szokni a dohányzásról. Fő az egészséges életmód és a helyes táplálkozás. Mert egyébként nem leszek hosszú életű itt a földön. Ez 1979-ben történt. Iszonyatos akaraterővel abbahagytam a dohányzást és elkezdtem fogyni. Majdnem egy évig bírtam a kettős terhelést, ez volt a főfoglalkozásom, utána visszaestem, sokkal többet kellett szívnom, és sokkal testesebb lettem, mint valaha. A derék doktor bácsik persze arról nem beszéltek, hogy a visszaeső bűnös még bűnösebb lesz mint valaha. Mert többen szívtam mint előtte.

Megfogadtam tehát (ez könnyű volt!), hogy többet nem kísérletezem az egészséges életmóddal és a nikotinmentes étellel. Ezt a fogadalmamat mindeztideig sikerült megtartanom. Hatvanadik születésnapomon még egy fogadalmat tettem: ha valaki meghív, először megérdeklődöm, lehet-e náluk dohányozni, ha nem lehet, nem fogadom el a meghívást. Ezzel a rokonság egy részétől is sikerült megszabadulnom.

(2) A cigaretta, mint olyan

Engem is meglepett, amikor utánanéztem, hogy a cigarettára az első írott adat magyarul milyen korai: 1856-ból származik. Németből vettük át (*zigarette*), a németek pedig a francia 'cigarette' elejére biggyesztettek egy 'z'-et, az 'sz' hangot helyettesítendő. Nálunk eleinte ejtették franciásan is, 'cigerett'-nek. A francia szó a 'cigare' kicsinyítő képzős alakja. A 'cigare' pedig a spanyol 'cigarro' szóra megy vissza, elvégre a spanyolok hozták Európába a dohányt. A végső forrásban nem egyeznek meg az etimológusok, valamelyik indián nyelvből származik a szó, talán a maja „si'kar” 'dohányzik' szóból (*NewSOED*). Mivel a Vörösmarty alkotta 'szivar' (*Figyelmező*, 1837/II:110) az eredeti 'cigarre'szóra hasonlít, és jelentéstartalma is megfelelő, hamar kiszorította az ideiglenes alakokat. A magyar szót is ellátták kicsinyítő képzővel: 'szivarka', de ez viszont nem szorította ki a cigarettát, ma inkább 'cigaretta nagyságú kis szivar' értelemben használják, már akik használják.

A cigaretta tehát minden nyelvben a XIX. század közepén jelenik meg először. Ebből nem nehéz arra következtetni, hogy akkoriban találták fel a különleges papírba sodort, vékony száakra vágott dohányból készült rudacskát. A cigarettából nem sokára 'cigi' lett, mint ahogy a direktorból 'diri' az iskolából 'suli'. Gondoltam volt, ezek a szavak a múlt század közepén kerültek forgalomba a diáknyelvben. Nem teljesen így van, a 'cigi'-t Dobos Károly már 1898-ban szótárta. (*A magyar diáknyelv és szótára*, 1898) A cigarettával kapcsolatos szókinszben nem vagyok kibékülve ezzel a kérdéssel: „Miért nem adod fel?” – mármint a cigarettázást, kérdezik gyakran újabban a megrögzött dohányosoktól. Ez tükörfordítás angolból (*give up*). A cigarettára ugyanis lehet rászokni, de leszokni is lehet róla. Időnként én is abbahagytam a dohányzást. Ezt szintén lehet. De a magyar ember csak a levelet tudja feladni a postán, esetleg a vesztesre álló sakkpartit. Valaki feladhatja a kabátomat, s majd valaki fel fogja adni az utolsó kenetet is.

A magyar írók tudtak a veszélyről, amit a dohányzás okoz. Teljesen tisztában voltak a kockázatokkal és a mellékhatásokkal, bár akkoriban még nem volt divat megkérdezni a kezelőorvosukat.

A magyar irodalom nikotinistáinak a koronázatlan királya Kosztolányi Dezső volt. Talán az ő verseiben van a legtöbb utalás a dohányzásra és a cigarettára. Nézzünk meg néhányat. Én természetesen csak azokból idézek, melyekben büntudatot érez a dohányzás miatt vagy káros hatására utal. Negyvenhárom éves korában azon tűnődik, hogy „Hányadik cigaretta az, amit szívok / Merre füstölög el életem vonatja.” (*Kérdések munka közben*, 1928.) Biztosan mindenki emlékszik az enyhén önmarcangoló utalásra a klasszikus *Hajnali részegség*-ben: „Izgatja szívem / Negyven cigarettám,” amit halála előtt egy évvel írt. Tévedés ne essék, Kosztolányi nem tüdőrákban halt meg. Az 1915-ben írt *Rózsa* című versben talán első alkalommal esik szó a magyar költészetben a cigaretta káros hatásáról: „ő, ki lefelé ment / pihenni vágyó, elalélt szegény szent / ki elvesztette aranyát-ezüstjét / Csak szívta a rossz cigaretta füstjét”. A vers végén értesülünk az áldozat kilétéről: „Mert táncosnő volt és Krakkóban táncolt / s fehér nyakán egy halványlila lánc volt.” (Prózában természetesen sokkal korábbiak az elítélő vélemények. Például Jókainál a *Szerelem bolondjaiban*: „Elemér nagyon köpködött a cigaretta keserű nedvétől.” (1869)

Babits a hamutartóban tovább égő cigaretta kígyózó füstjét veszi észre: „Csönd. Semmi mozgás. / Csak a kesztyű ujjait találgatja kezed, / s a kis tálcából eldobott cigarettád / bocsát vékony vonalat fölfelé / mint áldozat füstje.” (*Míg kesztyűddel és kalapoddal babrálsz*, 1925.) Nem tudom, hogy Babits gondolt-e a környezetszennyezésre, amit az áporodott cigarettafüst okoz, ennek megállapításához a szöveg dekonstrukciójára lenne szükség, de ne vegyük el az irodalomtechnikusok kenyerét. Somlyó Zoltán viszont hosszú verses regényében, amit több évig írt (*A titkos írás*, 1919-1926), már fojtónak találja a mások által kilehelt füstöt: „Az embergőzös, zsúfolt kis szobában / már fojtó volt a cigarettafüst.” Ez kétségtelenül így igaz, bár engem mindig meglep, hogy mostanság csak sűrű emberszagot érzek, a dezodorant-ipar minden vívmánya ellenére, ha belépek egy olyan szellőtletlen helyiségbe, ahol sokan hosszasan voltak együtt.

(3)A dohányzás intézményes üldözése és ennek tanulságai

Ne áltassuk magunkat, a nikotin is kábítószer, ugyanúgy mint az alkohol, a hasis, vagy az ópium. Élvezete függőséghez vezet. Minden társadalomban éltek valamilyen élvezeti cikkel. A modern nyugati típusú társadalmak a koffeint, az alkoholt és a nikotint engedélyezték, illetve a 19. században még az ópiumot is. Keleten Allah az alkoholt megtiltotta híveinek. Amerikában is megkísérelték a betiltását, ez volt a Prohibition (1919-1933), ami csak a csempészek zsebéét gazdagította. Legutóbb Gorbacsov igyekezete mondott csődöt a Szovjetunióban, hogy leszoktassa honfitársait a vodkáról.

Ám minket itt és most csupán a nikotin intézményes üldözése érdekel.

Ötven évvel ezelőtt Sir Richard Doll az angol Medical Research Council felügyelete mellett kollégáival azon dolgozott, hogy felismerjék milyen környezeti tényezők és társadalmi viselkedési formák járulnak hozzá a lakosság egészségi állapotának a romlásához. A kórházak halálozási adatait tanulmányozva, úgy találták, hogy a múlt század első felében jelentősen emelkedni kezdett a tüdőrákban elhunytak száma. A kutatók, köztük Doll is, eleinte a kipufogó gázokra gyanakodtak, hiszen a belső elégésű motor feltalálása óta igencsak megnövekedett a nagyvárosokban a forgalom. Ugyanígy gyanúsított lett az útburkolat építéséhez használt koncentrált kátránytartalmú anyag, a bitumen is.

Richard Doll azt találta vizsgálataiban, hogy a tüdőrákban elhunytak nagyrésze dohányos volt. 1954-ben közzé tette az Austin Bradford Hill-lel végzett statisztikai felmérések eredményeit a *British Medical Journal*-ban. Iain Macleod, az akkori egészségügyi miniszter sajtókonferencián jelentette be a nemvárt eredményt. Ettől kezdve számíthatjuk a dohányzás intézményes üldözését. Zárójelben megjegyzendő, anélkül, hogy ezzel Doll és munkatársai érdemeit kisebbiteni igyekeznénk, hogy két náci tudós már 1943-ban közzétett egy dolgozatot, melyben a dohányzás és a rák közötti összefüggést kimutatták. A kutatást Hitler szponzorálta, aki maga is harcos antinikotinista volt. Doll ezt úgy kommentálta később, hogy a náci tanulmány meglehetősen primitív szinten mozgott, konklúziói sem voltak meggyőzőek, és egyébként is csak jóval a saját kutatásai után értesült a dolgozat létéről.

Mivel engem csak az üldözés lélektani tényezői érdekelnek, csupán néhány mozzanatot szeretnék felidézni. Tehát a hatvanas években teljes gőzzel megkezdődött a felvilágosítás. Mindenhol. Eleinte látszólag csak a dohányzás csökkentése volt a cél. Hogy aki húsznál kevesebb cigarettát szív, az nincs veszélyben. Hogy a füstszűrős cigaretta „egészségesebb”, mert kiszűri a karcinogén anyagok jó részét. Hogy szivarozni kell cigarettázás helyett, mert a szivarban nincs papír, ami a fő rákkeltő anyag. Hogy a dohányzás csak egy rossz szokás, amit könnyű abbahagyni. Különben is tompítja a szaglószervert és az ízlelőbimbókat.

Komolyra akkor fordult a dolog, amikor az 1970-es évek elején Angliában ráírták a cigarettára a figyelmeztetést: hogy „a tisztí főorvos úgy döntött, hogy a dohányzás rákot okoz.” A megfogalmazással volt a baj. Gyerekkorunkból emlékezhetünk az antialkoholizmus jelszávára: „Az alkohol öl, butít, és nyomorba dönt.” Így ebben a sorrendben. Azon nevetgélünk, hogy ha megöl az alkohol, akkor mit számít az elbutulás vagy a nyomor. A dohányzásellenes jelszóval is ilyenformán volt a baj. Hogy rákot okoz (*causes*). Ezt egyetlen dohányos sem vette komolyan. Mert ez száz százalékos teljesítményt kíván a nikotin részéről és ez mindaddig nem igaz, amíg minden dohányos nem tüdőrákban hal meg. A hirdetési hadjárat alkotói úgy okoskodtak, hogy ha azt írják, hogy okozhat (*may cause*), ami igaz, de nem elég hatásos, akkor mindenki úgy véli majd, hogy ő megússza, tehát rá nem vonatkozik a szentencia. Az első nagy hirdetési kampány nem volt elég hatásos. Igaz, így is születtek eredmények. A neofiták, akik néhány napja hagyták abba a dohányzást, dicsekedtek, hogy sokkal könnyebben lélekeznek, jobban ízlik nekik az étel, és jobban alszanak. Még volt egy téves premissza a kampányban. Bagatellizálni akarták a függőséget. A média teliszájával harsogta, hogy csak egy rossz szokás, amiről akaraterővel bármikor le lehet szokni. Később aztán kiderült, hogy a nikotin molekulái bizonyos receptorokba záródnak az idegrendszerben, és ez nikotinfüggőséghez vezethet, éppenúgy, mint az alkohol. De nem mindenkiből lesz alkoholista, aki sokat iszik. Nem minden sokat cigarettázó egyénből lesz nikotinista.

Az igazi előrelépés akkor következett be, amikor a nyolcvanas években feltalálták a dohányzás környezetszennyező voltát, tehát azt, hogy a mások által kilehelt dohányfüst beszívása is (a *secondary smoking*) rákot okozhat, és a kampány hívei váratlanul hadseregnyi önkéntes szövetségest találtak a nemdohányosokban. Ekkor kezdődött a boszorkányüldözés.

Ez a mozzanat alaposan megosztott minden társadalmat, hiszen végső soron potenciális gyilkosnak lehetett minden dohányost tekinteni. A hisztéria olyannyira felfokozódott, hogy az üldözők mindent megengedhettek maguknak, és elkezdtek a dohányosokat kitiltani először helyiségekből majd épületekből. Ki az időjárás viszontagságainak. Erre egyetlen példa: a feleségemé, aki soha életében nem dohányzott, és mint egy sok alkalmazottat foglalkoztató intézmény liberális főigazgatója, egyetlen helyiséget jelölt ki dohányzásra. A nemdohányosok lobbijának azonban be kellett adnia a derekát, és a dohányosok innen is az utcára kerültek. A könyvtár elé. És itt következik a történet csattanója: a nemdohányos boszorkányüldözők

tovább panaszkodtak, hogy a légkondicionáló berendezés beszívja a füstöt, s ez árt az egészségüknek. Legalább öt méterre menjenek a dohányosok a külső falaktól is, ki az esőbe. Ez bizony már nem valaki saját egészségének a védelme, hanem egy kiszolgáltatott kisebbség üldözése.

És itt kitérőt kell tennem, a keresztény társadalmak struktúrája néhány jellegzetességének a vizsgálata ügyében. Mivel a Bibliából azt olvasták ki (főként) a puritánok, hogy az ember a teremtés koronája: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.” (Ter. I, 28) Mivel a bennszülötteket sokáig nem tartották embernek, Istentől kapott flepnijüket érvényesnek tekintették arra, hogy meghonosítsák a rabszolgaság intézményét, vagy hogy az alkalmatlan helyen élő bennszülötteket kiirtsák. A Bibliából megtanulták hogy mi a helyes és mi a gonosz. A gonosz pedig mindenféleképpen üldözendő. Nemcsak jog, hanem kötelesség is. Aki dohányzik az árt a társadalomnak, tehát üldözendő és megvetendő.

A harmadik, máig tartó fázis, akkor indult meg, amikor növelni kezdték a cigarettadobozokon a gyászkeretes felirat nagyságát, s ebben szinte regényeket írtak a hirdetési szakemberek, hogy mi mindennek árt a dohányzás. Árt az bizony sok mindennek. Az orvosok jól jártak, mert bármilyen panasszal jelentkezik egy beteg, mindig lehetett azt mondani, hogy először szokjon le a dohányzásról, s aztán jöjjön vissza. Mert aki nem szokik le a dohányzásról, ez úgyszólván fényes tanújelét adja, hogy nem akar egészséges lenni. Aki pedig nem akar egészséges lenni, azt minek gyógyítani?

Mivel a nyugati társadalmakban a legfőbb érték az élet szentsége, (újabban már nemcsak az emberéleté), megindult a dohányt forgalmazó, multinacionális nagyvállalatok felelősségrevonása, mivel embermilliók haláláért felelősek. Ha ez igaz, akkor a működésüket be kellene tiltani. Piacgazdaságban ez persze lehetetlen. Ráadásul az államnak nem érdeke a cégek tönkretétele, mert így jelentős bevételi forrástól esne el. Pereskedés útján viszont csillagászati összegekről van szó. De a pereskedés bizonyító anyaga sovány. Hogyan lehet azt bebizonyítani, hogy valaki negyven évig napi negyven éppen Phillip Morris cigarettát szívott el és így a Phillip Morris multit terheli a felelősség a tüdőrákjáért? Talán még Szaddam Husszein tömegpusztító fegyverének a létét is könnyebb lenne bebizonyítani, mint azt, hogy valaki negyven évig egyazon cigarettafajtát szívott.

A következő lépés a nikotintartalom csökkentése volt. Ma a legmagasabb nikotinmennyiség, ami előfordulhat egy cigarettában 1.3 mg. Ennyit engedélyez Brüsszel. Először törvény kötelezte a gyártókat a nikotin és kátránytartalom feltüntetésére a cigarettán. Hogy a nagyközönség dönthessen, mennyi nikotint kíván a szervezetébe vinni. A megengedett nikotinmennyiség egyre alacsonyabb lett a cigarettákban. Úgy gondolnánk, ez jó. Amikor elkezdtem figyelni a folyamatot, akkor a kátrány aránya a nikotinhoz 15:1.5 volt abban a cigarettafajtában amit szívok, s így az arányszám 10. Ugyanabban a cigarettában ma 12:0.7 Tehát a kátrányt és a nikotint nem sikerült egyenlő mértékben csökkenteni, ennek nyilván technológiai okai vannak. Az új arányszám viszont 17 fölött van. A rendelet, mely kötelezte a multikat a nikotin csökkentésére, jó üzlet a nagyvállalatoknak, mert azonos mennyiségű nikotint csak több cigarettában vásárolhat meg a nikotinista, és jó az államnak, mert a több cigaretta miatt több jövedéki adóban részesül. Csak a nikotinistának rosszabb mert a korábbi 10 cigaretta helyett 17-et kell elszívnia, ha azonos nikotinszinten akar maradni. 10 cigarettában 150 milligramm kátrány volt, 17-ben pedig 204 milligramm. Tehát az egészségemet óvó rendelkezés miatt naponta 25 százalékkal több karcinogén anyagot viszek a szervezetembe. Mondják erre az antinikotinisták: nincs probléma, le kell szokni. Eggyel több ok. De azért azoknak se kell rendeleti úton siettetni a halálukat, akiket a dohányzás ártalmaitól igyekszik megóvni az állam.

Hasonló a mentalitás a volt parancsuralmi rendszerekben. Csak ott a parancsuralmi rendszer maradványai hatnak. Tehát nem a Rossz üldözői teljesítik kötelességüket, hanem a volt alattvalók hatalomhoz jutottak. Csaholnak a magánszorgalmú kutyák. A sok házmester mind hatalmat kapott, hogy tetszése szerint innen is onnan is kiutasíthasson. Mivel fáziseltolódásban szenvedünk, nálunk csak 1997. szeptember 1. óta kötelező a cigarettára ráírni, hogy „A dohányzás káros az egészségre.” Civilizált, lényegre utaló mondat volt. Igaz és vitathatatlan. Magyarországon is elkezdtek a nikotintartalmat csökkenteni a cigarettákban, az idén pedig nálunk is megjelentek a gyászkeretes regények a cigarettás dobozokon, mind a két oldalon, a márkanévet már majdnem elolvasni sem lehet.

Mi következhet még?

Remélem, amikor rajtakapás esetén rögtönítélő bíróság elé állítják és tarkón lövik a dohányosokat, már nem leszek életben.

Egy szál cigaretta

A golyó általi halálra ítélt szabadsághős/ellenforradalmár/rablógyilkos ott áll, háttal a falnak, a kivégző osztag előtt. Mielőtt az előírásos fekete kendővel bekötnék a szemét, a kivégző egység parancsnoka ünnepélyes komorsággal megkérdezi, hogy van-e valami kívánsága. A halált váró elítélt ilyenkor általában azt szokta mondani kiszáradt szájpaddal: „Egy szál cigarettát kérek, ha lehetne.” A marcona parancsnok a sortűz előtt szolgálatkészen előkapja monogramos, ezüst cigarettatárcáját, felpattintja a fedelét és megkínálja az utolsó útjára készült, sőt, tüzet is ad neki. Az elítélt anyagyilkos/terrorista/kém kéjeset szippant a füsttrudacskából, látszik az arcán, hogy a nikotin jótékony hatására kisimulnak a vonásai, belenyugszik a sorsába, a világ így megyen, ma nekem, holnap neked, de lám a kivégzők is tudják, bár kötelességüket teljesítik csupán, embertelen cselekedetet készülnek végrehajtani, s irgalmasszívúságuk e jelképes kimutatásával a kivégzendő végső agóniáját valamiképp talán enyhítik, ha nem is rövidítik meg. Elvégre ők is emberek.

Így tanultuk ezt színes, szélesvásznú filmekből, főként annak is az amerikai western műfajából, meghát a számtalan élcelődő karikatúrából, a világ számtalan vicclapjában. A kivégzés előtti utolsó kívánság éppen úgy *toposz* a városi folklórban, mint a zsebkendőnyi szigeten üldögélő magányos hajótörött.

Mert az általam (is) leírt jelenetet az életben talán soha senki nem látta. Nekem is csak azért jutott eszembe, mert hazánkban egyre többen követelik a halálbüntetés visszaállítását, mint ahogy Amerikában is visszaállították némely államban. Nem kívánok itt a halálbüntetés jogos vagy jogtalan voltáról értekezni, csupán az utolsó kívánság *toposzáról*, annak is csupán egyetlen előfordulásáról.

Egy szemfüles újságíró a *New York Times*ban összegyűjtötte az utolsó kívánságok jegyzékét Texasból. Annak is Huntsville nevű helységéből, hiszen tudvalévő, hogy Huntsville Amerika „kivégző fővárosa”. Itt, az elmúlt tizenöt évben összesen 144 elítéltet végeztek ki. Az összesített statisztikai eredmény voltaképpen érdektelen, a halálraítéltek nem fakszniztak, a legtöbben beérték egy kétemeletes sajtburgerrel, s ha Coca-cólát is ihattak rá, netán fagyalattal fejezheték be utolsó vacsorájukat, másnap megnyugodva engedték magukat lekötözni, hogy higiénikus körülmények között bőrük alá szűrjék a halálos mérget tartalmazó, ám sterilizált injekciót.

Eddig rendben is lennénk. Az amerikai illetőségű Állam Bácsi (hogy ne mondjak *Uncle Samet*), az ő jószágos voltában teljesítette a kéréseket, még akkor is, ha némelyik halálra ítélt többfogat, ártalmas zsiradékokban és szénhidrátban gazdag vacsorát rendelt. Inni mindegyikük a már említett, közkedveltségben első helyen álló Coca-cola mellett pohár tejet vagy jeges teát kért. Egyiküknek sem jutott eszébe (bár nem tudhatom, mi fordul meg a fejekben kivégzés előtt), hogy egy pofa sört, netán egy kupica whiskyt vigyen magával emésztőszerveiben felhalmozva a férgeknek a televény honába. Hiszen jól tudták, hogy kérésük reménytelen lenne, hová jutnánk, ha a börtönben szeszt mérnének! Ahogy nézegetem a londoni *Observer* által közreadott listát (1998. január 18.), megüti a szemem egy kívánság, melyet az egyik halálraítéltnak megtagadtak. Ez a szerencsétlen ember nem félt a tüdőrák rémével szembenézni és cigarettát kért! Ehhez mérhető elvetemültséget azonban nem tűrt el a texasi igazságszolgáltatás. Arról most ne is essék szó, hogy börtönben szigorúan tilos a dohányzás. Ami ráadásul még antiszociális viselkedés is, hiszen nemcsak a saját egészségüket károsítják a szenvedély rabjai, mint ezt ma már minden felvilágosult egészségüggyel rendelkező országban (tehát nálunk is) köztudott. Hanem a kötelességét teljesítő környezetük egészségét is veszélyeztetik, mivelhogy azok, akik közvetlen környezetünkben tartózkodnak belelegezni kényszerülnek a cigaretta beszívott füstjének kilehelése által a zárt légtérbe juttatott kártékony, rákkeltő (*karcinogén*) anyagokat.

Tudom, tudom, a szabál az szabál. Börtönökben tilos a dohányzás az USA-ban. Az amerikai Állam Bácsi az ő felvilágosult bölcsességében a bebörtönzött állampolgárok egészségi állapotát is a szíven viseli, ezért tiltotta meg az ő végtelen gondoskodásával a halálra ítélt rablógyilkosok cigarettázását. S ha a szabály alól kivételezett helyzeteket teremtünk, mondjuk az utolsó kívánság esetében (vagy miatt), hová jutunk? Valamelyik istentől elrugaszkodott, akasztófáralával tömeggyilkos olyan elvetemültségekre vetemedhet, hogy esetleg üzletszerűen kéjteljes utcalány szolgálatait óhajtaná igénybe venni utolsó evilági estéjén, netán a vele szadista bánásmódot tanúsító börtönőrt szeretné (először és utoljára) jól fenéken billenteni.

De ne többet. Maradjunk a tényeknél. Larry Wayne White (életkorát és bőre színét nem ismerjük) halálát megelőző étkezésre reszelt májat kívánt fogyasztani, majd tehéntúrót, nyers paradicsommal. Szomjának oltására megelégedett egy pohár csapvízzel, ám a szerénynek mondható estebéd után szeretett volna egy szál cigarettát is elszívni. Mivel nem kötötte ki, hogy milyen cigarettát kíván, mentolosat-e vagy nikotinszegényt, úgy tűnik mindegy lett volna neki, mit kap. Ám ez utolsó kívánsága nem teljesült.

Larry Wayne White-ot 1997. május 22-én kivégezték. Koporsójából örökre hiányzik az utolsó, jelképes *koporsóság*.

Karátson Endre

Miklós és Mészöly¹

Szándékosan így: Miklósról. Jóllehet idegenkedem azoktól, akik a nyilvánosság előtt intimpistásan keresztnévükön emlegetik a művészetek nagyjait: le-Jean-Jacques-ozzák Rousseau-t, le-szegény Sam-ozzák Beckettet, le-Didézák Kosztolányit, Attilázgatják József Attilát. Ha az aposztrofáltnak nem ismerték, van ebben a szóhasználatban valami érzélgős magakelletés, ha pedig ismerték, de nem voltak vele valóságos barátságban, akkor valami bizalmaskodó tolakodás. Közhasználatra a családnév való, a keresztnév a magán érintkezésre. Legalább is elvben. De lehet-e művészeknél, íróknál ilyen pontos határvonalat húzni magánember és közéleti személy között?

Miklósról hát, ezzel a problémával kapcsolatban. Illetve emlékeimet e kettősség köré csoportosítva.

Párizsban ismerkedtünk meg a hatvanas évek első felében, mikor még Kormos István sziporkázott a rue de Buci-ben, ahol derűs boldogtalanul törzskávéházi életet élt. Vele szívesen ültek le az időnként odavetődő, nem hivatalos, hazai utazók és az emigránsok is, ő pedig élvezte a „vendégeit” egymásnak bemutató házigazda szerepét. Nem tudom már, ki foglalt még helyet aznap estefelé az asztalnál, viszont még mindig látom Miklós rendkívüli kéesszürke tekintetét, mely úgy kutatott a vele beszélgetők szemében, hogy azok figyelmét ne kerülhesse el az ő szellemi és lelki életének teljes gazdagsága. Rövidesen összekaptunk. Homályos ma már, hogy min. Valószínűleg nem értettem egyet azzal, ahogyan ő a magyarországi helyzetet elemezte, vagy elutasítottam fejtegetését arról, hogy nekünk mi a feladatunk az emigrációban. Nem bírtam sosem az útmutató embereket, Miklós pedig szívesen tartott eligazítást. Tizenkét esztendővel volt idősebb nálam: ő is, mint én, a Kakas évében született – a kínai csillagjósolás számítása szerint – s a kávéházi találkozás kakasviadallal zárult.

1970-ben találkoztunk kétszer is. Akkor már olvastam az *Atléta halálát*, meg a *Saulust*. Azon a nyáron Budapesten részt vettem, először és utoljára, az ún. anyanyelvi találkozón, melyet akkor azzal az ürüggyel rendeztek a kádárista világban, hogy „külföldre szakadt hazánk fiai” megbeszéljék honi küldöttekkel, miképpen is lehetne terjeszteni a magyar irodalmat: a külföldön írottat Magyarországon, a hazait külföldön. Porhintés volt az egész rendezvény; a pártállam fitogtatni óhajtott párbeszédre való hajlandóságát és Magyarországon fényképezni az emigránsokat. Egy incidensből több is kiderült. Összeült egy kerek asztal a Fészek Klubban Béládi Miklós vezetésével. Amilyen méltányosan tehetné, ő elmondta egy Mészölyről szóló előadás keretében vagy nyomában, hogy Nyugaton megjelennek jó színvonalú, magyar szépirodalmi alkotások: ezeket érdemes lenne a hazai közönséggel megismertetni. Bene Ede; a MTA Irodalomtudományi Intézetétől felszólalt, hogy ez nem lesz könnyű, hiszen Magyarországon amúgy is rengeteg az író, ha még nyugatiak is befurakodnak a kiadók ajtajánál álló sorba, el fogják venni a megélhetést a hazaiaktól, szóval kitör a botrány. Kovács Sándor Iván az *Új írástól* úgy nyilatkozott, őt inkább az zavarja, hogy nem ismeri személyesen a nyugatiakat, szükség lenne előzetesen egy kis találkozásra, elbeszélgetésre. E fanyalgások közepette hirtelen kitört Szántó Tibor. Hát azt mindenki elfelejti, hogy a mi népi államunk kultúrpolitikáját a „három T” jellemzi: terjeszt, tűr és tilt? Márpedig a nyugati disszidensek irodalma a harmadik T kategóriájába tartozik, és kész. Egyebekben ő, Szántó, felháborítónak tartja, hogy Béládi irodalomtörténeti tekintélyével méltatja Mészöly Miklóst, ezt a népellenes író, aki szemben áll a Párttal és akit a második T-ből a harmadik T-be kellene utalni. Rövid hangzavar után a kerek asztal szétszéledt ekkor.

Béládi még azokban a napokban meghívott lakására néhányunkat Nyugatról. Czigány Lórántot, Kibédi Varga Áront, talán Gömöri Györgyöt, engem. Kifejtette, hogy nyugati magyar műveket egyelőre csakugyan nem lehet terjeszteni az országban, viszont az lehetséges, hogy nyugatiak ismertetőt, kritikát írjanak más nyugatiakról. Ő megnyitja ezeknek az írásoknak a jövőben általa szerkesztett *Kritika* hasábjait.² Mellettem ült Miklós, aki Béládival jó barátságban volt és lelkesen pártolta a befogadó kezdeményezést. A beszélgetés egyik szünetében egy dunai evezés tervét említettem neki. Azt mondta, az ő ujjait görcs fogja, nem evezhet már. Kinyitotta tenyerét és mutatott rajta több, mély, polipcsáp szerűen kanyargó sebhelyet. „Szétooperálták a kezemet”, mondta nem panaszosan, inkább elégedetten. Mint aki megérdemelte ezt kint. Lehetett volna szereplő valamelyik abszurd történetében. Meghökkenve fedeztem fel testi rokonságát írásaival és meg is

¹ Önéletrajzi részletek.

² Nem lett az ígéretes biztatásból semmi. Illetve az írások megszülettek, csak a *Kritika* nem közölte őket, mert, ahogy ezt Béládi mondta: „kijött a Dió (Diószegi András) a diliházból és nem engedi”. Magam Bakucz József, *Napfogyatkozás* c. gyönyörű verskötetéről szóló ismertetőjét végül a párizsi *Magyar Műhely* hozta hat-hét évvel később.

borzongtam arra gondolva, hogy nem csak az irodalomban, a valóságban is mennyire büntudatos ember. Közben viszont meg is könnyebbültem, hiszen nem felejtettem el párizsi csörténket és örültem, hogy ő szemmel láthatóan túltette magát ezen. Örültem, mert izgalmasnak tartottam szépprózáját, a minőségét épp úgy, mint a szemléletet, amellyel a magyar irodalmat újította.

Az év szeptemberében Hollandiában láttam viszont a vaeshartelt-i, magyarítva a vashartyáni kastélyban, ahol a Mikes Kelemen Kör tartotta összeleji Tanulmányi Napjait. Ezen a sokunk szemében mitikus helyen találkozott az emigráció legmozgékonyabb szellemű fiatalsága. 1967-től kezdve hazai értelmiségiek is kaptak tőlünk meghívót és kaptak, ha a politikai hatalomnak is úgy tetszett, kiutazási engedélyt. Történetesen Miklós és Konrád György kapott. Miklós a Kör emlékkönyveinek kimutatása szerint „Esély és kockázat, A magyar író otthon és Nyugaton” címmel tartott előadást, melynek csak egyes gondolatait találok meg az ő esszéjűketeiben. Úgy, ahogyan ő feszegette a kérdést, nem kerülhetett akkor nyilvánosságra, mondhatnám, a hivatalos nyomdafesték nem tűrte el, amikor pedig, 89 után, eltűrt volna, akkorra már nem volt időszerű, legalább is nem az 1970-es változatában. A szöveg vashartyáni fogadtatását vegyesnek lehetett nevezni. Nem a mondanivalójával volt baj, hanem a kifejezésmóddal, ennek megértési nehézségével. Mai napig látom, hallom ahogy Siklós István felséges Batthány szakállát rázva, oroszán hangon bömböli tiltakozását a *pattern* szó mészölyi használata és vaskosan magyar kiejtése ellen.

Siklós csupán azt várta el, hogy magyar író magyar szavakat használjon. Nyugaton úgy tartottuk, a nyelvtisztaság a gondolati tisztaság részeként védekezés a szovjet pártnyelv szennyezésével szemben. Ez az elvárásunk semmiképpen sem rokonítható valamiféle mélymagyar idegenkedéssel az idegen kultúrák iránt. Hiszen mi ezek kellős közepében élünk, akkor már cselekvően részt is vettünk bennük, és elmondható a legtöbb jelenlevőről, hogy egy, de inkább két-három nyugati nyelven folyékonyan beszélt az angol, francia, német szavakat abban az értelemben használva, amilyenben valóságos gazdáik, az angolok, a franciák, a németek teszik. Mindez ma már némileg kortévesztő, de akkor úgy éreztük, nagy tétrel van szó, és Siklós gyakorlatilag azt sérelmezte, hogy ha egy angol meg akarná érteni a *pattern* szónak Mészöly által tulajdonított jelentését, akkor számára ezt egy másik angol szóval kellene lefordítani. Két világ ütközött itt össze. A hazinak is megvolt a maga ésszerűsége. Talán éppen azért, mert a SZU által Magyarország nyakába visszaültetett Párt oly durva hatékonysággal törte és törhette le a magára maradt 56-os forradalmat, a hazai ellenzék, melyhez Miklós is tartozott szükségét érezte egyfajta szellemi szabadulásnak, erőgyűjtésnek. A 68 körül virágzó, az értékeket újjáértékelő, gondolatilag és társadalmilag felforgató, nyugati esszéirodalom kiváló fogódzkodót nyújtott és persze kölcsön adta idevágó szókincsét, nyelvhasználatát. Szabadulás tehát és erőgyűjtés a történelmünkben hagyományos átvételek segítségével. Miért történt oly kevés erőfeszítés az új szókincs magyarítására? A kérdésre alapos választ körültekintő tanulmány, doktori értekezés nyújthat. Érdemes is lenne ilyen vizsgálódást tudományos igénnyel elvégezni. Eladdig viszont nekem nagyjából az a gyanúm, nem lomposág, nem is képtelenség az ok; inkább egy új erőviszony kialakítására irányuló szándék húzódott meg a háttérben. Elvégre minden zsargont a hatalom gyakorlása céljából hozunk létre, mi emberek. Arról lehetett szó az akkori körülmények között, hogy a Párt súlykoló bükkfanyelve ellenében az ellenzék létre akart hozni a maga rajtaütős, szellemi hadakozásához alkalmas, a hatalom számára kártékony madárnyelvet. Miklós esszéi úttörő jelentőségűek ebben a sokféleképpen értékelhető folyamatban, amely egyúttal az időszerű európai gondolatosság kifejezésére is alkalmassá kívánta tenni a magyar nyelvet. Javára lehet írni a fogalmi gazdagodást, a jelentők árnyalási lehetőségeinek biztosítását, nehéz azonban nem fenntartással kezelni azokat a ma is dívó, görcsösen pedáns szaknyelveket, amelyeknek ő is szálláscsinálói közé tartozik, s amelyeknek gátlástalanul keveredő németességét, franciasságát, amerikaiságát csupán annyi indokolja, hogy a velük élő hatalmi csoportosulásokon kívül más legfeljebb tolmáccsal értheti meg őket.

Miklóst a felzúdulás egyébként nem hozta ki sodrából. Élénk figyelemmel kísérte az előadásokat, legfeljebb a hozzászólásait tűzdelte meg kevesebb idegen szóval. Azt figyeltem meg, hogy minden elemzésre kerülő téma majdnem ugyanolyan szenvedélyesen érdekli, mindenhez akar és tud lényegbevágó megjegyzést fűzni. Én a „gyökértelenség irodalmáról” beszéltem. Arra próbáltam rávilágítani, milyen sajátosan példamutató szerepet játszanak a XX. századi újító prózában olyan szerzők, mint Kafka, Nabokov, Beckett, Gombrowicz, akikre nyelvi és létformabeli területen kívülség jellemző, s akik alanyiségük által irányított történetformálással valósággal kitépik a kortárs regényt a realista szemlélet földhözragadtságából. Okok közül a „nomád” Gide és az emigráns Joyce féle előzményeket, a nyelv illetékességében való egyre erősebb kételkedést, a vallásos világnézet hanyatlását, szóval csupa „humán” tényezőt soroltam fel. Miklós az elsők között szólt fel s azt mondta: kifelejtettem az okok közül a technikai forradalom következményeit. S ahogy folytatta, látszott, hogy a téma elevenébe vág.

Hogy miért valójában, azt 1978-ban tudtam meg, mikor megajándékozott *A tágasság iskolájával*. Nem csak azt láttam ezekből a tanulmányokból, hogy milyen tágas elméleti háttérrel dolgozik ez a pazar, magyar abszurdista, hanem azt is, mennyire összefügg nála az általa „ontológiai”-nak nevezett abszurd a politikáival. Akkor láttam bele az ő személyes érzékenysége, bölcséleti választásainak, világirodalmi rokonságainak, stilisztikai eljárásainak, lázadó szemléletének, írásművészetének és ellenzéki szerepvállalásának mélyebb

összefüggéseibe. Akkor fogtam fel, milyen logikusan teremtett a kor kihívásai és egyéni hajlandóságai számára közös nevezőt. Akkor vettem észre, milyen szívósan és következetesen formázza szellemi arcélét, és hogy szándékai tartós igénnyel és nem csupán alkalmilag mutatnak túl a maga irodalmi tevékenységének a képviselésén.

Észlelni persze észleltem, de nem tekintettem programszerűnek. Más erkölcsi fenntartásokat, kritikai szemléletet éreztetni novellákban, regényekben, és megint más érvényre juttatásukkal kísérletezni a közéletben. Azon kívül, hogy nem egy országban laktunk, elterelte az is a figyelmemet, hogy engem roppantul érdekelt az alkotó, ő pedig ezt az ábrázatát egyre barátkozóbban fordította felém. Ahányszor Budapestre mentem szüleimhez, felhívtam, és Miklós szívesen látott a Városmajor utcában, vagy ha nem ott volt, akkor Kisoroszin. Rekkenő hőségben csöngettem (vagy kopogtattam?) egyszer nála. Fürdőnadrágban jelent meg az ajtóban: Úgy örült nekem, olyan közvetlenül és meghitten tessékelt be a csergékkel tapétázott falú, óriás szobába, mintha régi, gyerekkori jó barát érkezett volna. Tüstént nekiállt rántottát készíteni és atlétikusan fel is tálalta. Beszélgettünk csapongva mindenről, ami csak eszünkbe jutott. Párizsról, 68-ról, irodalomról, nőkről, a rendszerről, a talpnyalóiról, az ellenállókról, hosszasan, egész délután. Mindenről megvolt a maga véleménye, nekem is megvolt a magamé, s e két vélemény nagyjából mindenben megegyezett. A hajdani kakasviadalt mégsem felejtve, ez az együttértés meglepett. Különösen pedig azon töprengtem, miért örülök ennek ennyire. Felidéztem az előképeket. Gyerekkoromból, családomból elvben nem emlékeztetett senkire. Annyival nem volt idősebb, hogy apám lehetett volna, bátyám nem volt, illet nem kerestem, és öccs típusnak sem volt mondható, ami a gyengéim közé számított. Mégis olyasmit éreztem, hogy valamiképpen hazaérkeztem. Ezt a kérdést sajnos nem tettem fel azoknak, akik körülötte mozogtak. Márminthogy érezték-e ők is magukat ilyen otthonosan Miklós társaságában? A kettőnk között kialakuló barátság érdekelt, az ezzel együtt járó biztonságérzet szüklátókörségével. Talán ezért nem figyeltem fel arra, hogy a rokonszenves magán megnyilatkozásban mennyi minden közéleti.

Mindenesetre a magánvonal folytatódott Kisoroszin, ahová egyszer feleségemet is elvittem, aki akkor még nem tudott magyarul. Miklós pedig nemigen tudott franciául – ő nyugati információit német forrásokból meg fordításokból szerezte javarészt - de némi tolmácsi erőfeszítéssel sikerült áthidalnom a nehézséget. Miklós közel egy órán át faggatta Nicole-t a francia gimnáziumok oktatási rendszeréről, különös tekintettel a történelem oktatás szempontjaira és az érettségi tantárgyat képező filozófia módszertani kérdéseire. A nyári alkotó viskó fürdőruhája gazdája élénken panaszolta, hogy a magyar középiskolások ilyen szellemi képzésben nem részesülhetnek, s több zord megjegyzést tett a marxizmus egyeduralmára. Mindezeket szintén fordítanom kellett. A körütekintő tájékozódás váratlan jelenettel zárult. Felbukkant egy jólfejtett fülbemászó és araszolt volna a gyomos kert felé, ha Miklós nem veti rá magát a konyhakéssel. Miszlikbe aprítani e nemkívánatos rovar egy pillanat műve volt. Mintha a korlátolt magyar közoktatás vonaglott volna a penge alatt. Nemsokára azonban már arra gondoltam, ez a kegyetlenség inkább Mészöly történetbe illett, s mintha valamiképpen a szerzőt magát is érték volna a vágások. Eszembe jutott "szétoperált" keze is.

Annyira magán természetűnek tetszett a Miklóstra jellemző világ, hogy például a franciák gimnáziumi filozófia tanítása iránti érdeklődését egyéni kíváncsiságnak tulajdonítottam. Nem tudtam elképzelni, hogy ő, aki prózájában a jelentést teljes bizonytalanságban tartja kisebb vagy nagyobb közösséghez pedagógusi határozottsággal intézhessen üzenetet. Meg is lepett, mikor Párizsban könyveinek franciára fordítója egy nap azt újságolta, hogy Mészöly guruszeret játszik, és ehhez még valami burnuszszerűséget is ölt dunai táborhelyén. Még az év nyarán felkerestem Miklóst Kisoroszinban és csakugyan nálam tíz tizenkét évvel fiatalabb emberek társaságában találtam. Pontosabban ez utóbbiak a házikó körüli bozótban ejtöztek és csak időnként dugták elő fejüket mintegy türelmetlenül, miközben Miklós enyhe zavarban közölte, hogy nem a legjobbkor jöttem, mert szemináriumot tart a „fiúknak” a magyar irodalom időszerű kérdéseiről. Persze, ha van kedvem, tette hozzá, velük tarthatok, de nem hiszi, hogy érdekelne. Érthettem ezt úgy, hogy én már kinőttem az iskolás korból, de úgy is, hogy külföldiként nem oszthatom meg az ő gondjaikat. Természetesen Miklós szívesen látott volna, ezt éreztette, ha nem tart attól, hogy feszélyezem a csapatát. Ezt is éreztette. Ekkor figyeltem fel arra, hogy nem burnuszt visel csak egy kéziszövésű, reverenda nyakú, görög (orosz?), len inget, mely combjáig lógott elég hivatásszerűen, tolsztoji reminiscenciával.

Természetesen érdekelt a „fiúk” észjárása, e kétes hitelű meghívást mégsem fogadhattam el. Következő találkozásunk alkalmával megkérdeztem, hogyan sikerült a kisoroszi szeminárium. Olyasmit válaszolt, annak nincs sok jelentősége, csupán „belső használatra” való. Tudtam persze, hogy ott van belső használat, ahol van külső használat, ám azt is láttam rögtön, hogy nem tesz jót barátságunknak, ha firtatom, mi rejlik pontosan a megkülönböztetés mögött és hogy miért is nem köthet szerves szövetséget a belső és a külső ellenzék. Akkor, 1978-ban dedikálta „nagy barátsággal, szeretettel” *A tágasság iskoláját*, s ennek kanyargós gondolatmenetű, elvont fogalmazású esszéiből kaptam azt a közvetett választ, hogy a Kádár rendszer öncenzúrák világának zavaró tükröt tartani az abszurd felfogással járó megfogalmazási nehézségek hangsúlyozásával lehet. Akkor viszont miért nem lehet olyan szövetséget elképzelni, melyben a kintiek mondják el, mert nekik lehet világosan, amit a „bentiek” csak homályosan fejezhetnek ki? Egyik általános válasz az íróság természetéből fakad: mit érnek az író gondolatai, ha saját szavai helyett más szavaival

hangzanak el? Miklós esetében azonban személyes indok még többet nyomott a latban. Ő ugyanis az abszurd problematikájába végzetes komolysággal vette be magát. Sőt arról is tudomást kellettennem, hogy a metafizikai bizonyosságok által üresen hagyott térben ő magának a kiüresedésből kiutat kereső, a kiút hiányától szenvedő, a kiüttalanságra rossz közérzet, valóságos büntudat keltésével emlékeztető lelkiismeret szerepét szánja. Nyilvánvalóan át akart fordítani minden magán neurózt köz gyötrelembe, én pedig a megoldás írói fogásait az adott magyarországi körülmények között lángeszűnek tartottam. Miklós felismerte, a jóhiszeműség a bizonytalanság bevallásával kezdődik, levonta ennek logikai következményeit és megtalálta ennek legpontosabb metaforáját, az abszurd vezér önellentmondásos tevékenységét.

Nem tartottam az ellentétek egységét a magánember elárulásának; épp ellenkezőleg, a magánember leleményes tiltakozását láttam benne ama társadalom ellen, amely impotenciája ellenére önmaga célja akart lenni. Lelkesedésemet egy francia nyelvű esszében adtam hangot, amelyben a mészőlyi mutatóvonal irodalmi vonatkozásait kommentáltam, s amelyet a Sorbonne-on olvastam fel egy 1983-ban rendezett francia-magyar irodalmi tanácskozáson, némi viszolygást váltva ki a magyar küldöttség vonalas vezetőjéből. Camus abszurd közérzetével vonva párhuzamot jeleztem, hogy a képek mögötti üresség olyan többértelműség forrása, amely az olvasó számára lehetővé teszi "a történet értelmezésének szabadságát, azt a szabadságot, hogy folytathassa az író munkáját, és a megosztott felelősség okán azt a szabadságot is, hogy vele, az íróval együtt fedezze fel a történelmet helyesbítő értékeket". Miklós örült a szövegnek. Meglepetésemre Gellért Gyöngyi fordításában ez megjelent az *Életünk* 1986 februári számában. Voltaképpen hát én is a közírói szerepet méltattam, de inkább csak mint a szépíró egyik és nem kizárólagos olvasási lehetőségét. Mert magát az útmutató szerepet nem tudtam igazán komolyan venni.

Ő pedig, ahogy megfigyeltem, egyre inkább élni kívánt a szerep adta lehetőségekkel. Feltűnt, milyen hangadóan szól hozzá a Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain a vitákhoz és hogy mind gyakrabban beszél többes szám első személyben. Ezt az irányzatot viszont ellensúlyozták, némileg énhasadásosan, a személyes találkozások, mikor mindig a maga nevében szólt roppant szerényen, lefegyverző öniróniával. Kivételesen egy 1988-as budapesti vacsora náluk, a Városmajor utcában, ahol őszinte meghökkenésemre az akkor másodperceken alatt liberálissá visszapingálódó Sőtér Istvánnal találtam szembe magamat. Miklós ott sokszor mondta, hogy „mi”. Igaz, azt a furcsa estét nem a legsikerültebbek között tartom számon. Elérkezett aztán 1990 ősze, s a pártállam cenzúrájától szabaduló párizsi Magyar Intézet igazgatója felkért, tartsak bevezető ismertetőt Miklósról, akivel aztán, tolmács segítségével, kerek asztal beszélgetést rendezünk. Másik magyar kérdező szerepét fordítója, Kassai György vállalta, francia részről pedig Christian Salmon és Danièle Sallenave, a nanterre-i egyetem docensnője lett kiszemelve, aki akkor már sokat és inkább színesen, mint elmélyülten írt a felszabaduló közép-európai országok kultúrájáról. Ő elevenen „tálalhatta” volna az ünnepeltet, ám utolsó percben lemondta részvételét. Márpedig Mészöly Miklóst elsősorban francia közönségnek akartuk bemutatni; a szemléltető idézetek is fordításban hangzottak el feleségem tolmácsolásában. Kultúrált horizontú hallgatóságot célozva meg azt fejtegettem, hogy Mészölyt lehet köszönteni mint politikai ellenállót, de az ilyen időszzerűség általában kérészerű; maradandó viszont Mészöly esetében műveinek eredetisége, világának vonzereje, az a jellegzetes közérzet, amelyet a kíméletlenség és az eldöntetlenség stílusfogásaival az olvasókban felkel. A kép és a szó feszült viszonyát elemezve próbáltam a szerző időszzerűségében rejlő egyetemességre felhívni a figyelmet. Szóval szépírói babérokkal öveztem homlokát, a közügyekben buzgólkodó, gerinces ellenálló árnyékban maradt. Pár nappal később Jacques Lang a kulturális ügyek minisztere adott fogadást a "közép-európai" íróknak. Onnan lelépve záróráig ültünk egy kávéházban; többek között terveiről faggattam. Váratlanul olyasmit jelentett ki igen határozottan, hogy az irodalom sokkal lényegesebb, mint a politika.

Alaposabban kidolgozva megírtam ezt a beszédet magyarul is. „Képíró, képolvasó” címmel megjelent a *Jelenkor* 1991 januári számában, aztán bekerült Miklós hetvenedik születésnapjára készült emlékkönyvbe. Élesre fogalmazva azt fejtegettem, hogy politikai értelemben nem tudom elfogadni egy önjelölt esszéírótól a többes szám első személy folytonos használatát, esztétikai és lélektani értelemben viszont teljesen jogosnak tartom a szépíró Mészöly esetében, hiszen poétikája azt várja el, hogy az olvasó képzeletileg és gondolatilag kiegészítse a szerző által kilátásba helyezett, ám rendszeresen el is bizonytalanított megismerési lehetőségeket. És hangsúlyoztam, a kép és beszéd versengésébe sodródott századfordulón mennyire időszzerű az irodalmi kommunikáció gondjait görgető próza, mennyivel időszzerűbb, mint a nemzet ügyeiben eligazítani iparkodó tanítómesterkedés. Azt hittem, ennél ékeesszólóbban nem hódolhatok Miklós írásművészetének, s így minden balsejtelem nélkül léptem hozzá valamelyik könyvhétn. Ült a Vörösmarty tér napos oldalán, úgy emlékszem, Bokros Lajossal egy asztalnál. Mikor meglátott, felütötte hófehér üstökét és rám ripakodott: Kérlek szépen, úgy értesültem, te nem szereted az én politizálásomat. Próbáltam mondani, hogy ezt árnyalni kellene – nem lehetett elméleti síkra terelni a vitát. Teljesen Mészölyként meg volt szörnyen sértve.

Miért is gáncsoskodtam? Nem elég azt mondanom, hogy mindig is irodalompolitikai vesszőparipám volt a politikai irodalomtól, a bárdoktól, a váteszeketől, az apostoloktól való idegenkedés. Úgy tartottam, a köz nevében prédikálók visszaélnek az írói eszközök érzelmi hatóerejével, s legyen ügyük bármilyen fennkölt

vagy sorsdöntő, csak akadályozzák az ésszerű és világos közgondolkodást. Szóval károsak. Azzal is, hogy az irodalom tengernyi gazdagságát, a szöveg kimeríthetetlen erőterét és minden megszámlálhatatlan csodáit ideológiai mankó szerepére korlátozzák. Csak hát éppen Miklóssal kapcsolatban igazságos-e ilyesmit hánytorgatni? Éppen vele szemben, aki íróként nem csupán a modernitás gazdagságát, magasfeszültségű erőterét, az újítás nyelvi csodáit hozta létre, de állandóan érezte, hogy a hitvallások megfogalmazhatatlanok, és emiatt az író sem tölthet be szellemi vezér szerepet. Nem éppen ez tette-e zavaróan jellegzetessé az ő tartását? Ő lehetett volna a nagy író-pedagógus példaképek jogfolytonosa, ha ismer olyan bizonyosságot, amit taníthat. E jelentés híján annak a hiányérzetes, jelenkori romantikának lett képviselője, amely abban reménykedik, hogy kiharcolhat egy új transzcendenciát, oroszánrészt vállalva egy új abszolútumot hordozó új vallás alapításában. E létrehozandó valaminek a nevében aztán az író lépten-nyomon be is avatkozik a társadalom ügyeibe, szót kér a közösség rendszabályozásában.

Nem mondható, hogy ebben a távlatban Miklós nem álmodott vezérségről. De ha csupán ettől az én szememben naiv törekedésétől idegenkedem, nekiállok-e annyiszor és olyan szorgalmasan akadékoskodni? Utólag ahogyan elnézem, többről, bonyolultabbról volt szó. Arról, amit úgy kell megfogalmaznom, hogy amikor Miklóshoz Budapesten betoppantam, azt éreztem, valamiképpen hazaérkeztem. Visszataláltam nála az elvesztett, leszázalékolt, szándékaitól megfosztott országhoz, és házigazdámmal beszélgetve egyszer csak az a meggyőződésemmé támadt, hogy a magyar szellemi élet keresi a kiutat és képes a maga erejéből európai szinten talpra állni. Szóval a magán emberben a jobb sorsért küzdő Magyarország megtestesítője, egy testet öltött közösségi eszme töltött el örömmel és reménnyel. Mert megőrizte a teljes személyesség látszatát és vonzerejét. Feltehetően e kettősség növesztette külföldön is széles hálózattá a Miklós körül szövődő baráti szálak sokaságát. Akit vonzott az ő egyénisége, annak mind nyújtotta ő az otthonra találás természetes, derűs meghittségét. Azt hiszem, az én kötődésemmel is az a lényegesebb nyitja, hogy az ember varázsát az ő esetében nem tudtam elválasztani az író célkitűzéseitől. Így történhetett, hogy amikor az íróban egyre több szót kért az én kételkedő természetemet ingerlő apostolkodás, elfordulás helyett mellé szegődtem az ördög prókátorának kihívásával, arra várva titokban: lesz egyszer mégis egy nyomós érve, amivel meggyőzhet.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉS A MAGYARSÁGTUDOMÁNY

Monok István

Az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai tevékenységének átalakulása

Az OSZK törvényben előírt feladatainak teljesítése (a magyar vagy magyar vonatkozású dokumentumok feltárása, nyilvántartása, beszerzése, megőrzése és szolgáltatása) sok szálon kötődik ahhoz a tevékenységéhez, amely a nem Magyarországon működő magyar könyvtárakkal, tudományos műhelyekkel és kulturális intézményekkel fenntartott kapcsolataira épül. A magyarországi politikai és gazdasági rendszerváltozást követő másfél évtized alatt mind a hazai, mind a határokon túli magyar intézményi rendszerben alapvető változások következtek be, amelyek változtattak a nemzeti könyvtár kapcsolatrendszerén is. Így amikor az OSZK stratégiai tervének hungarológiai tevékenységről szóló fejezetén dolgozunk, újra kell gondolnunk ezt a kapcsolatrendszert is. Mi az, ami megváltozott?

Változások a külföldi magyarság helyzetében

A *Kárpát-medence magyarsága* az 1989-et követő években reménykedett abban, hogy a demokratizálódó országok együttműködése lényegesen javít helyzetükön. Ez részben így is történt, részben azonban kedvezőtlen jelenségekkel is számolniuk kell. Minden országban létrejött egy aktívan működő magyar kulturális és tudományos intézményrendszer, amelyet saját államaik (román, szerb, horvát, szlovén, osztrák, szlovák, ukrán) különbözőképpen támogatnak. Valamennyi intézmény számít azonban a magyarországi támogatásra is. Ez az intézményrendszer azonban lényegesen nagyobb kulturális és tudományos tevékenységet szeretne kifejtetni, mint amit a saját állam akar, illetve a magyar állam tud támogatni. Magyarországon létrejött egy új, a határon túli magyarságot támogató rendszer, amely, sajnos, nem az addig jól működő intézményekre épülve teljesíti feladatát. Be kell vallani, hogy létezik egy „etno-üzlet” a magyarok körében is. A Magyarországra települt határon túli magánszemélyek, illetve a határon túli magyarok támogatásából megélni akaró magyarországiak a magyar állami támogatás jelentős részét felélik már Magyarországon, és ez után tartják fenn a határokon túli elosztórendszert is. Az egyes célok megvalósítására így csak a támogatás nagyon kicsi hányada jut. Külön gondot jelent az is, hogy az egyes országokban működő hagyományos szervezetek nem kapnak a saját országukban elosztó szerepet, így azok otthontartó ereje sem érvényesülhet.

A *nyugati és tengeren túli magyarság* előregedett. A fiatal generációk tagjai egyre kevésbé tartják értéknek magyar származásukat, az elődeik által létrehozott intézmények sorra elcsökevényesednek vagy megszűnnek. A magyar emigráció írott és tárgyí emlékeit a pusztulás fenyegeti, megmentésére a magyarországi kulturális politikának átgondolt stratégiai tervvel kellene rendelkeznie, olyannal, amely számol a még élő és aktív magyar emigráció érzelmeivel és érdekeivel. A magyar származású fiatalok közül ráadásul egyre kevesebben tanulnak a helyi felsőoktatásban magyar szakon, ami a nyugati egyetemek magyar tanszékeinek sorozatos bezárását is eredményezheti.

Változások a magyarországi hungarológiai intézményrendszerben

Az egykori (hivatalosan 2001-ben megszűnt) *Hungarológiai Tanács* összetételében a magyarországi hungarológiai intézményrendszer keresztmetszetét is láthattuk. A Tanács működését nem kívánom értékelni, viszont kiemelnék tagjai közül néhányat. A *Magyarok Világszövetsége* a rendszerváltozást követően nem tudott konszenzust teremteni sem tagjai sorában, sem a változó magyar kormányokkal folytatott párbeszédben, így súlyát veszítette. A *Magyar Nyelvi Intézet* a felsőoktatási rendszer átalakulásával – a „magyar, mint idegen nyelv” szakok beindulásával – elveszítette létjogosultságát. A *Hungarológiai Központtal* való összevonása után azonban egy belső harc során kölcsönösen gyengítették egymást, így most az összevonással létrejött *Balassi Bálint Intézet* sorsa is megkérdőjeleződött. A Művelődési Minisztérium egy részének felduzzasztásával létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumán belül működő *Külföldi Magyar Kulturális Intézetek Igazgatóságával* koordinált tevékenységgel van remény egy hatékony intézmény létrehozására. Ha ez az intézmény a *Határon Túli Magyarok Hivatalával*, a *nemzeti intézményekkel* (így az OSZK-val is), a nagyobb *alapítványokkal* (Illyés, Arany János, Apáczai, Domus Hungarica stb.) szorosan együttgondolkodik és -cselekszik, valóban egy magyar Goethe-Institut jöhet létre (amint ez sokak elképzelése volt). Az *Anyanyelvi Konferenciának* vagy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak (ma *Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság*) tartalmilag kell újragondolnia szakmai tevékenységét. A

hetvenes és nyolcvanas években betöltötték szerepüket, ma arra a funkcióra, amit akkor felvállaltak, náluknál hatékonyabb intézmények léteznek. Az 1990-es évek elején gomba módra szaporodó kisebb alapítványok felélik vagyონukat, feltehetően jobb megoldás lenne önmaguk felszámolása és a még meglévő vagyónak a határokon túli magyarság számára való átadása.

Változások a könyvtárak eszközszerében, a digitális világ előretörése

Az OSZK hungarológiai tevékenységéhez közelebb lépve ki kell térni arra a jelenségre, amely alapjaiban változtatta meg a könyvtárak eszközszerét. Nem a céljait vagy könyvtári tevékenységüket (legalábbis a nemzeti könyvtárakét nem), hanem a feladatok megvalósításának módját. A digitális világ változásait a könyvtárak a hatvanas évek végétől Magyarországon is érzékenyen figyelték, alkalmazták eredményeit. A nyolcvanas évek végéig a magyarországi könyvtárak lépést tudtak tartani az informatikai eszközök alkalmazásának terén a nyugati világ könyvtáraival, sajnos, az elmúlt másfél évtizedben anyagi okokból jelentős lépéshátrányba kerültek. Ma ezért is, meg persze politikai okokból is csak „csatlakozhatnak” az európai könyvtári programokhoz (annak ellenére, hogy némely területen jelentősebb eredményeket tudhatnak magukénak, mint azok, akikhez csatlakozhatnak).

Ma mindenképpen javult az OSZK hungarica dokumentáció tevékenységének az információhoz való hozzáférési esélye (igaz, kérdéssé vált, hogy mit tekintünk hungaricumnak a világban, illetve az, hogy ezen hungaricumok közül mit kell dokumentálni).

Változások az együttműködés jogi környezetében

A politikai változásokkal a magyarországi és a nem magyarországi intézmények együttműködésének lehetőségei alapjaiban változtak meg. A nemzetközi egyezmények a kereteket adják ehhez, a hangsúly azonban az intézményközi kapcsolatokra helyeződött át. Az olyan központi szerep, mint az OSZK-é volt a határon túli magyar könyvtárak támogatásában, megszűnt (annak ellenére, hogy az 1997. évi CXL. törvény határozottan az OSZK feladatává teszi ezt).

Változások az anyagi feltételrendszerben

Az előző bekezdésben hivatkozott törvény mellékletét képező, köteles példányokról szóló rendelet a 16 példányt 6-ra csökkentette, így megszűnt az a lehetőség, hogy a határon túli magyar könyvtárak a köteles példányokra alapozva nyerjenek támogatást. A nemzeti könyvtár semmilyen támogatást nem kap tehát a feladat megoldására. 1997 és 2001 között az Illyés Alapítvány részben pótolta a kieső támogatást, de azóta ez a forrás is megszűnt.

A változás mögött szemléletváltás áll. Ezek szerint nem kellenek nagy központi intézmények, hanem hatékony kicsiny szervezetek, amelyek nem kizárólag állami támogatást használnak fel a feladat teljesítésében, hanem az egyéb tevékenységgel termelt saját hasznuk egy részét is erre fordítják. Az elv szép, a gyakorlatban azonban nem működnek jobban, mint a már bizonyított nagyobb intézmények, a termelt haszon magánvagyonként működik tovább. Ténylegesen így a határon túli magyar könyvtárak támogatása az államnak is többe került, a feladat teljesítése pedig nem garantált, hiszen korlátozott felelősség alá tartozik: ha nem gazdaságos (kinek?), akkor nem kell teljesíteni a feladatot.

A szemléletváltás másik eleme az államigazgatás karcsúsításának gondolata következményeként érhető tetten. Az ebben a rendszerben dolgozók elemi érdeke a feladatok és a végrehajtáshoz rendelt állami pénzeszközök centralizálása a minisztériumokban. (Ez ugyan ellentmondásban van az előbbi szándékkal, de a gyakorlat és a szándék gyakran eltér egymástól.) Így a határon túli könyvtárak támogatásának koordinációs feladatát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában végzik, és az e feladat végrehajtására szánt pénzt (beleértve az Illyés Alapítvány támogatását is) központosítják. Remélhetően így a rendszer működni fog. Az OSZK ebben a rendszerben egy a többi könyvtár mellett, amilyen részfeladatra pénzt kap, azt végrehajtja. (Zárójeles megjegyzésként: a magyar államot így többszörös veszteség éri, hiszen a határon túli könyvtárak többé nem tekintik természetes feladatuknak az OSZK állományának a gyarapítását, amelyet a kapott könyvekért cserébe viszonznak abból a régióból, ahol működnek. Az OSZK gyarapítási kerete viszont évről-évre csökken, így a nem megszerzett magyar könyvek száma folyamatosan nő, gyakran még információ sincsen róluk.)

A határon túli magyar könyvtárak ugyanakkor természetes módon az OSZK-t keresik kéréseikkel, és a kiadók is, ha el nem adható készletük marad, az OSZK-nak adják azt. Az OSZK befogadta a Pro Hungaris Alapítványt is, így az adományokból összegyűjtött könyvanyagot osztja szét saját kapcsolatrendszerében.

Hova kerülnek a hangsúlyok?

Az elmúlt évtizedekben a nemzeti könyvtár hungarica dokumentációval foglalkozó osztályain öt különféle jellegű adatbázis jött létre: (1) a kora újkori retrospektív nemzeti bibliográfia munkálatai mellett nyilvántartjuk az 1801 előtt megjelent könyvek határon kívüli példányaait; (2) épül a határon túli magyar vagy magyar vonatkozású kéziratok lelőhelyjegyzéke. Nyilvános adatbázisban on line elérhetők az információk a (3) a Magyarországon kívül a kultúra és a tudomány területén tevékeny személyekről, a (4) nem Magyarországon lévő, de jelentős magyar könyvanyagot őrző könyvtárakról, illetve (5) a nem a mai Magyarországon megjelent könyvekről és cikkekről (ezek az utóbbi időben persze lehetnek digitális formájúak is).

Az itt felsorolt adatbázisok csak leíró adatokat jelentenek, sajnos, egyre kevésbé kerül sor a megnevezett dokumentum beszerzésére. Az információk megszerzésében sokat segít a Klebelsberg ösztöndíjasok jelentéseinek hasznosítása, a dokumentumok helyett pedig gyakran – természetes módon – másolatot szerzünk be.

A jövőben a hangsúly az információk minél teljesebb körének megszerzésére és elektronikus szolgáltatására esik majd. Ez azt jelenti, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkákat kiterjesztjük a „hosszú 19. század”-ra (1801–1920) is, és ennek során a nemzeti könyvtárban nem található dokumentumokról lelőhely-információkat is rögzítünk. A hungarica bibliográfiai információ így a könyvek esetében szerves részévé válik a magyar nemzeti bibliográfiai rendszernek, kurrens és retrospektív értelemben is. A cikkeket tekintve ugyanez a bibliográfiai szolgáltatás alapja lesz egy egységes társadalomtudományi szakirodalmi adatbázisnak, amely ugyancsak folyamatosan nyomon követi a megjelenő irodalmat, illetve az egyes szakmai bibliográfiák, folyóiratrepertóriumok, helyismereti adatbázisok egybeolvasztásával visszamenőlegesen is épül. Az egyes nyelvterületeken Magyarországgal kapcsolatosan megjelent szakirodalom így ennek az egységes rendszernek lesz a része, ám minden külföldi hungaricumnak számító tétel külön jelzést is kap majd. Ennek segítségével ebből a szempontból külön is kérdezhető az adatbázis.

Ez a bibliográfiai szolgáltatásunk az egyik alappillére lesz a majd több intézménnyel közösen kialakítandó hungarika portálnak. A másik alapeleme ennek a tájékoztató jellegű honlapnak (hungarika portál) a Magyar Elektronikus Könyvtár gyűjteménye lesz. Nem egyszerűen az úgynevezett Hungarológiai Alapkönyvtár lesz így elérhető, hanem a határon túl keletkezett elektronikus dokumentumok is gyűjtő-könyvtárra lelnek.

Azt gondoljuk, hogy a magyar nemzeti könyvtár gyarapítása becsléltbeli ügye minden kiadónak, minden alkotónak, aki a magyarokkal vagy a mindenkor Magyarországgal kapcsolatban létrehoz valamilyen sokszorosított dokumentumot. Minden rendelkezésünkre álló közvetítő csatornán keresztül kérünk tehát mindenkit, ne legyen áldozata korunk álpragmatikus szemléletének, és igenis áldozzon azért, hogy azoknak az áldozata, akik alapították, gyarapították és fenntartották ezt a gyűjteményt, ne legyen hiábavaló. Alapvetően információt kínálunk a jövőben, azt a lehetőséget, hogy tudhatnak egymásról a világ bármely sarkán (görbe sarkán) élő érdeklődők. Ehhez azonban meg is kell kapnunk ezeket az információkat.

A külföldi magyar könyvtárak gondja

A nemzeti könyvtár hungarológiai tevékenységéhez szervesen hozzátartozik a határon túli könyvtárak szakmai támogatása is. Sajnos, egyre inkább megszűnő, az eredeti helyükön – mondjuk ki – feleslegessé váló magyar könyvtárak elhelyezését kell megoldanunk. Ha a tulajdonos úgy dönt, hogy szűnjön meg, segítünk felszámolni. Alapelvünk a felszámolással kapcsolatban az, hogy a könyvtár csak ritkán maradhat egyben, illetve az, hogy magyarországi kiadványt lehetőleg ne hozzunk vissza Magyarországra. Az Országos Széchényi Könyvtár szívesen veszi, ha egyes intézmények irattáraikat neki adományozzák, illetve örömmel vesz át – a mindent-megtartás kötelezettsége nélkül – személyes hagyatékokat, irattárakat is. A nyomtatott dokumentumokból a plakátokat, a magyar rendezvények meghívóit, más kisnyomtatványokat is megőrizzük, de a hagyatékokat szétszedjük, dokumentumtípusok szerinti gyűjteményekben helyezzük el.

A nyomtatott könyvek és a folyóiratok esetében a helyi kiadványokból válogat az OSZK, és megtartja azt, ami nem került még a gyűjteményébe, vagy egyedi példány (szerzői ajánlással, különleges kötéssel stb.). Ami a nemzeti könyvtárnak nem kell, az lehetőleg

1. Maradjon országon belül, külön intézményben. Ez lehet a magyar közösségé, ha még van az illető országban ilyen. A fenntartást és a működtetést, esetenként a gyarapítást a magyar állam segítse.
2. Ha az illető országban van magyar tudományos kutató központ (Collegium Hungaricum), akkor a tudományos könyvanyag kerülhet oda is, a szépirodalom, illetve az ismeretterjesztő művek – ha nincsenek – maradjanak a magyar kulturális intézetekben (ha van ilyen).
3. Számos országban található magyar tanszék a helyi egyetemeken, amely tanszékek is örömmel fogadnak el könyveket (természetesen válogatva a felkínált anyagból).

4. Esetenként az alapvető kézikönyveket, a bibliográfiákat, a nagyobb monográfiákat, illetve a nem magyar nyelvű szakirodalmat szívesen veszik a számos egyetemen működő Közép-Európa Intézetek is.
5. Ritkán az egyes országok nemzeti könyvtárai is befogadnak magyar anyagot.
6. Ha már minden helyi intézmény elutasítja a könyvdományt, gondoljunk a Kárpát-medence új magyar egyetemeire, kutatási és kulturális központjaira. Gyakran érdemes a sort éppen ezek megkérdezésével kezdeni.
7. Ha már Magyarországon kívül nem találunk befogadó könyvtárat a magyar anyagnak, akkor érdemes – válogatva! – ismét Magyarországra hozni a könyveket. Itthon az új felsőoktatási intézmények, egyesületek már tudják, hogy a nemzeti könyvtárban érdemes érdeklődni használható könyvek iránt, de ez a lehetőség legyen az utolsó a megszüntetendő külföldi (főként nyugati) magyar – magán, illetve intézményi – könyvtárak számára.

Moldován István

„Könyvtár a magasban”

Elmélet és gyakorlat

A könyvtárak és a kultúra viszonya

A könyvtárak intézménye évszázadok óta összekapcsolódott a kultúra és a tudomány régióival. Az írásbeliség kialakulása után a történelem viharai között többé-kevésbé a könyvtárak falai között találtak biztonságot a papírra vetett gondolatok, írások, könyvek, de a külvilág csatái elől sokszor az írástudók is. A könyvtárak az évszázados munkamegosztásban a szellem embereinek papírra vetett és a kiadók által elfogadott, ellenőrzött, kiadott szövegeit, könyveit, később folyóiratait gyűjtötték, őrizték meg az utókornak és jó 200 éve igyekeznek mindenki számára biztosítani a hozzáférhetőséget.

A XX. század végén megjelent új, technikai fejlesztések, különös tekintettel a számítástechnikára, informatikára, a könyvtárak számára is komoly kihívást jelentettek. A 90-es évek elején jelentek meg nálunk az első CD-ROM termékek, adatbázisok, később teljes szövegű adatbázisok, multimédia kiadványok. Ugyanebben az időben tömegesen terjedtek el az asztali számítógépek, és dinamikus felváltották a korábbi egy nagy gép (mainframe) sok terminál szerkezetét. Ugyancsak ezzel szinte párhuzamosan kezdett elterjedni a már 70-es évek eleje óta szűk körben létező internet technológia, amely egyszerre forradalmasította a kommunikációt és az információk közvetítését. A fenti tényezők összehatásaként jelent meg az elektronikus kiadás és az elektronikus dokumentum fogalma. A CD-ROM-on és egyéb helyi hordozón megjelent digitális dokumentumok könyvtári kezelése még viszonylag megoldható volt a hagyományos, fizikailag elkülönülő, megragadható dokumentumok mintájára, de a hálózaton egyre másra megjelenő elektronikus szövegek, egyéb dokumentumok már valami teljesen újat jelentettek.

Magyarországon az első CD-ROM valamikor az 1990-es években jelent meg, míg a Nemzeti Információs Infrastruktúra Programnak (<http://www.niif.hu>) köszönhetően már 1993-tól elkezdtünk megismerni a hálózatok fogalmával, alapszolgáltatásaival. Az ún. akadémiai körben (felsőoktatás, tudományos kutatóintézetek, közgyűjtemények körében) már nem volt teljesen új ez a technológia, hiszen az NIIF egy ún. X.25-ös technológiával már 1989-ben országos szolgáltatást indított.

A hálózati technológiával való ismerkedés a könyvtárak többsége számára a 90-es években a katalógusok és egyéb könyvtári munkafolyamatok számítógépre vitelét jelentette főként. Már a 90-es évek elején számos nagy hazai könyvtár katalógusa kereshető volt az Interneten és 94-től egyre több könyvtári honlap is megjelent. A kezdeti ütem később sajnos lelassult, csak az évtized második felében jelentek meg a régóta várt hazai közös katalógusok is, közöttük a legnagyobb országos közös katalógusunk, a MOKKA (<http://www.mokka.hu>), amelyben jelenleg 17 nagy könyvtár közel 2 millió könyve között lehet tájékozódni.

A digitalizálás jelentősége, hagyományos dokumentumok az Interneten

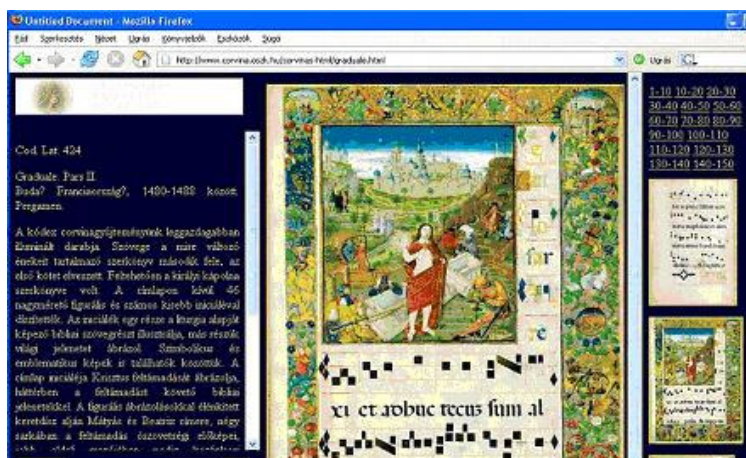
A számítógép és az Internet térhódítása azonban nem állt meg a másodlagos katalógusadatok közzétételénél. Egyre szélesebb körben kezdett elterjedni a digitalizálás, amely az információs társadalom egyik kulcsfogalmává vált. Az ún. hagyományos hordozókon (könyvben, folyóiratban, térképben, festményben, fotóban stb.) felhalmozott óriási kulturális örökséget egyre nagyobb mértékben kezdték el digitális formára átalakítani és a mai napig is nagy erővel folyik ez a tevékenység. A számítástechnikai eszközök tömeges elterjedésével ez már nemcsak a közintézmények, piaci vállalkozások fennhatósága alatt folyhat, de magánszemélyek nagy tömege számára lehetőség nyílt régi korok értékeit digitális formára átültetni. Ennek talán legszebb hazai példája az 1997. óta működő „Képzőművészet Magyarországon” (<http://www.hung-art.hu/>) honlap, amely a magyarországi képzőművészetet mutatja be a román kori kezdetektől a 20. közepéig terjedő időszakban. Több száz magyar festő több mint 5.100 festménye tekinthető itt meg az esetek egy részében festői életrajzzal, festmény elemzéssel.

A digitalizáció hulláma azonban elérte az intézményi szférát is. Ugyancsak 1997-ben indult Magyarországon az egyik, talán azóta is legnagyobb digitalizációs projekt, a Digitális Irodalmi Akadémia (röviden: a DIA – <http://www.irodalmiakademia.hu>). A projekt célkitűzése, hogy a kortárs magyar irodalom kiemelt íróinak, költőinek teljes életművét digitalizálják és ezt ingyenesen hozzáférhetővé tegyék az Interneten. Jelenleg több mint 60 író közel 700 művét teszi közzé a honlap a kortárs magyar irodalom iránt érdeklődők számára.

1. ábra: Képzőművészet Magyarországon

A kortárs művek mellett azonban olyan régi, a magyar kultúra unikális értékei is a világhálóra kerültek, mint Mátyás király Korvinái. Először csak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 35, majd az ország különböző könyvtáraiban található kódexek is digitálisan a nemzeti könyvtárba kerültek. Egy UNESCO program keretében már néhány, Prágában, Lengyelországban őrzött Korvina is gazdagítja az OSZK digitális gyűjteményét. Ezek közül az OSZK-ban nagy gonddal őrzött és féltett kincsek digitális változatai már bárholonnan, minden érdeklődő számára megtekinthetők az interneten (<http://www.corvina.oszk.hu>).

2. ábra: Bibliotheca Corviniana Digitalis

Ugyancsak a nemzeti könyvtárhoz fűződik az a digitalizálási terv, amely ha teljes egészében megvalósul, akkor az eddigi legnagyobb ilyen program lehet Magyarországon. A Hungarológiai Alapkönyvtár Digitalizálása program a főbb társadalomtudományi ágazatokban gyűjtötte össze a legfontosabb kézikönyvek 3.800 címből álló listáját. Egy tavaly lezárult projekt keretében az OSZK elkezdte digitalizáltatni a legfontosabbnak tartott könyveket, de a rendelkezésre álló forrás csak az első közel 50 címre volt elegendő. Más tevékenység keretében a listából már számos könyv megtalálható digitálisan, de a nagy többség sajnos még nem és egyelőre nincs remény a projekt folytatására. Az első lépcsőben pedig már olyan könyvek kerültek az Internetre, mint a négy kötetes Bibó István válogatott tanulmányai (<http://mek.oszk.hu/02000/02043/>), a három kötetes Erdély története három nyelven (<http://mek.oszk.hu/02100/02109/>), vagy éppen Czigány Lóránt angol nyelvű magyar irodalomtörténete (<http://mek.oszk.hu/02000/02042/>).

A néhány nagy, impozáns digitalizálási program azonban sajnos nem jellemző, inkább egyedi tevékenység. A magyar kultúra világhálóra kerülése érdekében tervezgetés már folyik, de igazán hatékony, stabil finanszírozási háttérrel rendelkező, összefogott országos stratégia bizony még várat magára. Pedig az Internet világában gyorsan zajló események már jó ideje figyelmeztetnek arra, hogy kultúránk megőrzése, közkinccsé tétele érdekében stratégiai jelentősége van a digitális formában, az Interneten való közzétételnek. Az új generációk, a felső- és középszintű oktatás, a tudományos kutatás, de már az üzleti világ és a háztartások is egyre növekvő mértékben használják az online forrásokat tájékozódásra, művelődésre, szórakozásra. Az online elérhető információk használata lassan eléri, adott területen meghaladja a hagyományos tájékozódási forrásokat, kultúráközvetítő eszközöket. Ebben a több százmilliókat összekapcsolt, sok kultúrát és nyelvet közvetítő világhálón a viszonylag kis népek kultúrája és nyelve egyedülálló lehetőséget kap a túlélésre. Míg a magyar nemzeti könyvtár budai várban lévő épületébe a csak helyben olvasható művekért már Magyarország távolabbi városából, falvaiból is nehezebben kelnek útra az emberek, addig az Internetre felkerült művek Ausztráliából, Dél-Amerikából vagy éppen az USA-ból is másodpercek alatt elérhetőek az érdeklődők számára.

Az elektronikus kiadás és megőrzés kérdései a könyvtárakban

A digitalizálás azonban nem az egyetlen forrás, amelynek révén a kultúra írott és egyéb emlékei, hordozói digitális formában az Internetre kerülnek. A számítástechnika széleskörű elterjedésével az informatika nemcsak a könyvtárak, de a kiadás régi, kialakult munkamegosztásába is betört. Már a 90-es évek elején megjelentek az ún. offline, helyi elektronikus hordozókon terjesztett dokumentumok (pl. CD-ROM-ok, mágneslemezek), de az Internet térhódításával hamarosan megjelent az online kiadványok műfaja is. Kiderült, az Internet a történelem talán leghatékonyabb információ közvetítő eszköze, a különböző digitális dokumentumok terjesztésének ideális csatornája. Az Internetre kapcsolódáshoz és ott a különböző információk nagy nyilvánosságához való közvetítéshez nem kell komoly tőkebefektetés, sokkal inkább szellemi tőke, tudás szükséges hozzá. Az elektronikus publikálás lehetőségét hamar megtalálták a nagy kiadó cégek, de a tudományos szféra is igyekszik ilyen módon is terjeszteni eredményeiket. Jó példa erre éppen a Mikes International kiadó létrejötte, amely az indulás óta már 48 könyvet jelentetett meg online, míg az általuk kiadott elektronikus folyóirat is már az V. évfolyamnál tart. A kiadóhoz nem volt szükséges külön irodaház, titkárnők, gépelők sokasága, könyvelő és nyomda. Elegendő volt egy, a filozófia és a magyarság értékei iránt elkötelezett, az informatika iránt is fogékony fiatalember, egy segítő feleség és néhány segítő egyetemista vagy éppen tanár, akik a távolból is vállalták egy-egy könyv szkennelését, korrektúráját.

A Magyar Elektronikus Könyvtár létrejötte és tevékenysége

Csak hogy a kizárólag elektronikus, az Interneten megjelent művek komoly kihívást jelentettek és jelentenek a könyvtárak számára. A nyomtatott kiadás világában jól kialakult szabályrendszer gondoskodik a különböző kiadványok – lehetőség szerint – teljes körű megőrzéséről, katalogizálásáról, szolgáltatásáról. Csak hogy mi történjen a csak online, vagy a digitalizálás után online elérhető, kulturális, tudományos értéket hordozó digitális kiadványokkal? Magyarországon, még az Internet hajnalán erre egy miskolci könyvtáros, Drótos László, az alábbi egyszerűnek tűnő választ adta. *Össze kell gyűjteni a magyar vagy magyar vonatkozású kulturális, tudományos és oktatási kiadványokat, amelyek elektronikus formában elérhetőek és nyilvános szolgáltatásuk lehetséges.* Az elképzelt szolgáltatás a **Magyar Elektronikus Könyvtár** nevet kapta. Kokas Károly, egy szegedi könyvtáros segítségével az ötlethez sikerült megnyerni a *Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Programot* (<http://www.niif.hu>), amelyik már 1993-ban lehetővé tette, hogy Magyarországon a könyvtárak, tudományos kutatóintézetek és a felsőoktatási intézetek megismerkedjenek és használják az Internet hálózatot. Az NIIF technikai segítségével, alapos tervezés, előkészítés után 1994. végén el is indult a MEK, az alapcélnak megfelelően. Kezdetben ugyan az online

forrásokra koncentrált a gyűjtést, később, az ismertségének köszönhetően már szerzők, kiadók, egyetemek, kutatóintézetek és önkéntes digitalizálók is juttattak el műveket a gyarapodó elektronikus gyűjteménybe. A MEK a könyvtár hagyományos intézményét igyekezett újragondolni és újrafogalmazni a kibertérben. Az összegyűjtött dokumentumokat a hatékony visszakeresést biztosító ún. metaadatokkal látta el (ez nagyon nem jellemző az internetes dokumentumokra). Ugyanakkor igyekezett és igyekszik biztosítani a digitális dokumentumok szövegminőségét és minimálisan egységes formázását. A gyűjtés és szolgáltatással egyidőben került kidolgozásra az a technológia, amelyik remélhetőleg biztosítja ezen dokumentumok hosszútávú megőrzését, használhatóságát.

3. ábra: A Magyar Elektronikus Könyvtár

<http://mek.oszk.hu>

4. ábra: Az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis

<http://epa.oszk.hu>

A digitális megőrzés jelentőségét az intézményes világ csak a 2000-es évek elején ismerte fel, azóta számos nemzetközi projekt igyekszik megfelelni az ezt célzó UNESCO felhívásnak. Lassan érik a felismerés, hogy a digitális dokumentumokban lévő tartalom papíralapú társaikhoz képest sokkal sérülékenyebb az időben. A technika gyors változása sok esetben éveken belül elérhetetlenné teszi a digitálisan rögzített információt, legyen az akár egy tudományos értekezés, regény vagy egy verseskötet. Ha a világ nem tud gyorsan, összefogottan lépni az egyre nagyobb mértékben gyarapodó digitális kulturális örökséggel, akkor a közeljövőben egy „digitális középkor” réme fenyeget. 10-20 év múlva talán jelen szellemi értékeinek nagy része elvesz, megsemmisül.

A Magyar Elektronikus Könyvtár öntevékeny kezdeményezése 1999-ben helyett kapott az Országos Széchényi Könyvtárban, amelyben nem kis köszönet illeti Monok Istvánt, az OSZK akkori új főigazgatóját. A MEK a maga szerény eszközeivel azóta is folyamatosan gyűjti, dolgozza fel és szolgáltatja a magyar és az egyetemes kultúra magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású digitális dokumentumait. A MEK mellett – amely főként a könyvjellegű dokumentumokat gyűjti – 2004-ben nyitottuk meg új gyűjteményünket és szolgáltatásunkat, az *Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis* (röviden: az EPA-t – <http://epa.oszk.hu>). Ez az adatbázis kétféle szolgáltatást is magába olvasztott. Egyrészt igyekszik teljeskörűen felkutatni és katalogizálni a magyar elektronikus folyóiratokat. Másrészt egy szakmai szempontrendszer alapján, a szerkesztőségekkel együttműködve törekszik a kiválasztott folyóiratok fizikai archiválására is. Ezeket fűzet szinten egységes, rendezett és visszakereshető adatbázisban tárolni és szolgáltatni. Míg a katalógusban közel 600 cím található, addig az EPA-ban már közel 80 folyóirat archivált változata is megtalálható. A gyűjtemény külön figyelmet fordít a határon túli elektronikus folyóiratokra (természetesen a Mikes International az első archivált folyóiratok között volt). Az online folyóiratok mellett azonban igyekszik összegyűjteni a digitalizált folyóiratokat, így az archívumban található a Nyugat összes valamint a Vasárnapi Újság 6 évfolyama.

Határon túli kapcsolatok

Az, hogy a világháló globális, a földgolyó szinte egészét átfogja, mára közhellyé vált. Az elektronikus könyvtárosok azonban ezt már évekkal ezelőtt napi valóságként élték meg. Az elektronikus könyvtár egyre növekvő számú (jelenleg ez eléri a napi 15-20.000 főt) látogatóinak közel egyharmada külföldi számítógépekről éri el a szolgáltatást. Azonban a passzív olvasáson túl hamar aktív, kölcsönös kapcsolatot is sikerült kialakítani a gyűjtőmunka során mind a Kárpát-medencében, mind a távolabbi határon túli magyar közösségekkel.

A határon túli kapcsolatok egyik jelentős lépése 2001-ben kezdődött. Ekkor felhasználói jelzések, panaszok nyomán a MEK-et támogató NIIF programtól két szerver számítógépet kaptunk azzal, hogy ezek segítségével könnyebben, gyorsabban elérhetővé tegyük a szolgáltatást a Kárpát-medencei magyarság számára.

Az első számítógépet 2002. Karácsonya előtt sikerült is üzembe helyezni a Kolozsvári Műszaki Egyetemen (<http://www.mek.ro>). A gép üzemeltetését az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT – <http://www.emt.ro>) biztosította és biztosítja a mai napig. A kapcsolat azonban hamar túllépett az egyszerű technikai üzemeltetésen és az EMT lelkes, segítő támogatásával számos erdélyi tudományos és kulturális kiadvány érkezett elektronikus formában a gyűjteménybe. Az EMT kiterjedt szervező munkájának köszönhetően azonban nemcsak a saját kiadványait, de a Sapientia jegyzeteit, az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos füzetét és számos más magyar civil szervezet kiadványának elektronikus változatát is eljuttatta a MEK könyvtárosaiknak.

A második számítógépet a következő évben, 2003. végén Szlovákiában, egy Pozsony melletti kisvárosban, Somorján sikerült üzembe helyezni (<http://www.mek.sk>) a Fórum Kisebbségkutató Intézet (<http://www.foruminst.sk>) hathatós segítségével. A technikai támogatásból itt is hamar kölcsönös együttműködés fejlődött ki. Így a MEK állományában már számos felvidéki, kisebbségkutatással és egyéb, főként társadalomtudományal foglalkozó valamint kulturális kiadvány is megtalálható.

A következő évben, 2004-ben, egy újabb számítógép érkezett az NIIF-től, amely már a Vajdaságban, Zentán talált otthonra az ottani Thurzó Lajos Művelődési Központban (<http://mek.tlkk.org>), ahol közben megalakult és elindult a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (<http://www.tlkk.org>).

Kárpátalján Balla D. Károllyal alakult ki jó kapcsolat, néhány önálló műve el is jutott az elektronikus könyvtárba. A szépirodalom mellett remélhetőleg, rövidesen szakirodalom is jut hozzánk az ottani területekről, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség oktatási kiadványai.

Kapcsolataink azonban nemcsak a Kárpát-medencei magyarságra határolódtak le. Évekkel ezelőtt, a Mikes International kiadó alakulásakor felvette velünk a kapcsolatot, így – mint márt mondtam – mind az azóta szép számban kiadott könyveik, mind a Mikes folyóirata is állományunkba került.

Érdekességként még megemlíteném, hogy az argentinai magyarok közössége által kiadott HungarArgenews havi hírlevele csak az EPA archívumában található meg, a helyi kiadó archiválással nem tudott foglalkozni. De a Dél-amerikai-magyar Hírlap is eljutott hozzánk, az utolsó számig. Az északi tájakról, a Svédországban élő Tar Károly, erdélyi író küldte és küldi művei elektronikus kiadványait.

Így a MEK és az EPA archívumai, ha nem is az OSZK hagyományos állományának méreteiben, de igyekszik összegyűjteni a világ magyarságának szellemi termését, együttműködésekkel ösztönözni az elektronikus kiadást, adott esetben a helyi digitalizálásokat. A technikai hálózatot kihasználva egy szervezetekkel és élő, aktív emberekkel, partnerekre épülő hálózatot hozott létre, amelyben kapcsolatai segítségével a törekszik magyar kultúra megőrzésére és közvetítésére.

BEMUTATKOZÓ EST

Szűcs István

Magyar nyelvű felsőoktatás Nagyváradon: a Partiumi Keresztény Egyetem

A Partiumi Keresztény Egyetem új épülete

A Partiumi Keresztény Egyetem címere

A nagyváradi székhelyű Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) az 1959 utáni Románia első magyar nyelvű felsőoktatási intézménye, mely a Királyhágómelléki Református Egyházkerület által 1990-ben alapított nagyváradi Sulyok István Református Főiskola (SIRF) szervezeti struktúrájára, annak anyagi és emberi erőforrásaira épül. Az egyetem, amely ez év júniusában kapott végleges kormányzati akkreditálást, a Pro Universitate Partium Alapítvány fiókszervezeteként működik, mint önálló, saját vezetési struktúrával és gazdálkodással rendelkező felsőoktatási intézmény. A többi romániai magánegyetemhez hasonlóan, állami támogatásban nem részesül.

Jogi státuszát tekintve alapítványi magánegyetem, egy a Romániában működő több tucat magánegyetem közül. Különlegességét kisebbségi jellege adja, pontosabban az, hogy magyar intézmény. Bármely más romániai kisebbség könnyűszerrel létrehozhatott volna önálló felsőoktatási intézményt Romániában, kivéve a magyart. A magyar-román viszony történelmi gyökerei többé-kevésbé ismertek, ennek elemzésére itt nem térek ki. Az erdélyi magyar egyetem ügye azonban minden 1919 utáni román kormány egyik legérzékenyebb problémája. Az első világháború utáni román hatalom egyik legsürgősebb feladatának tekintette a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magyar jellegének megszüntetését és ezzel egyidejűleg a kolozsvári román egyetem megalapítását. Hamarosan felszámolásra került a több mint 140 éve működő nagyváradi Jogakadémia is.

A kolozsvári Bolyai Egyetem, és a román nyelvű Babeş Egyetem 1959-ben végrehajtott erőszakos egyesítésével a román kommunista rendszer megszüntette a kisebbségi felsőoktatás önállóságának utolsó jelképét, mintegy „lefejezve” az évszázados hagyományokkal és fejlett intézményrendszerrel rendelkező erdélyi magyar nyelvű oktatást. A Bolyai Egyetem visszaállítására tett későbbi kísérletek sorra kudarcot vallottak.

Az 1989 decemberében lezajlott rendszerváltás után változások következtek be a romániai magyar nyelvű oktatásban is. A kommunista rendszerben elrománosított magyar iskolák egy része visszaállt. Ez általában a román tagozatok távozásával, illetve átköltöztetésével történt. Ugyanakkor emelkedett a magyar nyelvű oktatásban tanulók száma is, a román osztályokból való átiratkozás következtében. Az állami oktatási rendszer mellett megjelentek a magán oktatási intézmények és az egyházak által szervezett oktatási intézmények. A kolozsvári Bolyai Egyetem visszaállításának terve azonban most sem valósulhatót meg. A rendszerváltás utáni, liberálisabb román kormány is elutasítja a magyar nyelvű oktatás megerősítését célzó törekvéseket és oktatáspolitikáját a többnyelvű, ún. „multikulturális” intézmények keretein belül kívánja

megvalósítani. Az ellenzékben lévő nacionalista pártok pedig egyenesen szeparatizmusnak, sőt, államellenes cselekedetnek minősítik az önálló magyar iskolák létrehozását. Mindezek ellenére, az erdélyi magyar egyetem létrehozásának igénye tovább élt, de megvalósításának lehetősége a Partium „fővárosában”, Nagyváradon jelent meg, a református egyházi oktatás újrászerveződésének keretei között. Nagyváradnak a magyar nyelvű egyetem létrehozásában vállalt szerepét nem csak infrastrukturális háttere, de egyedi szellemi öröksége, a város kiemelkedő történelmi jelentősége is indokolta.

„Város, kinek nem látni mását”¹

Nagyvárad, a „*boldog város*” (Felix Varadinum), a mai Románia egyik legjelentősebb nyugati kapuja, a Sebes Körös és a Pece patak partjain fekszik alig tíz kilométerre a román-magyar határtól. Ősi magyar város - eredeti nevén Várad – a történelmi *Biharország* és a *Partium* (a csatolt részek) „fővárosa”, melynek alapítása óta mindvégig jelentős szerepe volt Magyarország történelmében. Ma Románia harmadik legnagyobb magyarlakta települése, 220 ezer lakosa közül több mint 75 ezer magyar nemzetiségű. Fontos ipari, kereskedelmi, közlekedési, kulturális és egyházi központ.

Várad Szent László városa. A Szent István által alapított Bihari püspökséget Szent László király 1093-ban áthelyezi Váradra, és Könyves Kálmán herceget nevezi ki Várad első püspökének. Ekkor említik először a város nevét dokumentumokban („populum Varadyensem de Bihor”). Szent László holttestét 1096 körül Somogyvárról Váradra hozzák. Ő Várad védőszentje. Sírhelye zarándoklatok, istenítéletek és eskütételek színtere lett. Ide temették később II. Istvánt, II. Andrást, Mária királynőt, Luxemburgi Zsigmondot, és szinte valamennyi magyar király megfordult a városban. Történelmi szerepét jelzik a magyar királyok által Váradnak biztosított szabadalmak, előjogok, és királyi adományok. Várad 1556-ban lett fejedelmi város, és két alkalommal is fővárosi rangot kap. Először 1534-1538 között Szapolyai János országának fővárosa lesz, majd 1558-ban, a Lengyelországból visszatért Izabella teszi fővárossá. A Várad vár Magyarország legjelentősebb keleti végvára, és Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobb erődtítménye. Kiemelkedő stratégiai szerepét jelzi, hogy a törökök 1474-től több mint két évszázadon keresztül próbálták bevenni, de csak 1660-ban, egy nehéz, 49 napig tartó ostrom után sikerült elfoglalni az „ország kulcsát” és így, a török krónikás szavaival „szív nélkül marad Erdély”.

Várad a humanizmus városa. Első fénykorát Vitéz János püspöksége alatt (1445-1465) élte a város. Vitéz János csillagvizsgálót állított, és püspöki udvara az európai humanizmus egyik fontos központja lett. A várad káptalan tagjai között találjuk Csezmiczey Jánost (Janus Pannoniust).

Várad a templomok városa. Sorra fogadja be a város a különböző egyházi rendeket (1130 – premontrei rend, 1727 – kapucinusok, 1760 – irgalmasok, 1765 – Szent Orsolya rend), valamint a különböző felekezeteket (református – 1562, görög katolikus – 1777, izraelita, román ortodox – 1784-1868). 1886-ban Nagyváradnak 21 temploma van. Ebből 9 római-katolikus, 4 izraelita, 2 református, 2 görög-katolikus, 2 román ortodox, egy lutheránus és egy rutén. Ezek a rendek és felekezetek a mai napig jelentős szerepet játszanak a város életében (oktatás, egészségügy, szociális gondozás, kultúra). A második világháború előtt közel harmincezres lélekszámú izraelita közösség által létrehozott oktatási és egészségügyi intézmények a város örökségének fontos részét képezik. Jelenleg Nagyváradon négy püspökség székel (római-katolikus, református, görög katolikus és román ortodox), és itt jött létre Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobb baptista gyülekezete.

Várad az újrakezdés, az újjászületés városa. Történelme során többször is pusztították háborúk (három tatárdúlás, számtalan török ostrom stb.), és az 1241-es tatárjárás következtében teljesen elpusztult. Lakosságát többször is megtizedelték járványok (1585, 1710 pestis, 1831, 1873 kolera), földrengések (1443, 1612, 1829), árvizek (1774, 1851, 1873), tűzvészek (1784, 1836), de a város minden alkalommal újjáéledt.

Várad a „holnap” városa. Befogadó, nyitott, örökké újat álmódó és újra törekvő város, ahol a magyar és az európai kultúra sok jelentős személyisége élt és alkotott. Itt született Pázmány Péter (1570), a magyar irodalmi nyelv megteremtője, a tudományegyetem alapítója, Perger János jogtudós, a MTA tagja, Csengery Antal, a MTA társelnöke, Károly József (Irenaeus), fizikus, premontrei kanonok, és Szigligeti Ede (1814), drámaíró. Életük hosszabb-rövidebb szakaszában itt éltek és alkottak Michael Haydn, Karl Ditters von Dittersdorf, Krúdy Gyula, Ady Endre és Juhász Gyula. Itt indul útjára, 1908. október 14-én a *Holnap Társaság*, melynek programja: „a kultúrérdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és felhozni”. A társaság által kiadott két antológiában többek között Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, és Juhász Gyula szerepelt.

¹ Dr. Fleisz János, Nagyvárad egyik történésze könyvének címe.

Várad gazdag hagyományokkal rendelkezik az oktatás terén is. A XVI. század második felétől a reformátusok már virágzó iskolát vezettek a városban, főleg Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna támogatásával. A török hódoltság elől menekülve, 1660-ban innen költözött Debrecenbe a nagyhírű református kollégium. A XVII. század végén létrejön a váradi főgimnázium, 1765-ben tan- és nevelőintézet nyílik leányok számára (Orsolya rend), majd tíz évvel később megnyílik az Alapy Convictus, a nemes ifjak nevelője. Egy 1798-ban kiadott rendelet előírja a mesterlegények iskolai oktatását. 1783-ban megnyitja kapuit a nagyváradi Állami Főreáliskola. Az 1848-as szabadságharc után Váradon 11 különböző iskola működött 1802 diákkal, majd 1874. november 10-én kezdetét veszi az oktatás a Premontrei Főgimnázium új épületében. Az 1913 – 1914-es tanévben Nagyváradon összesen 72 tanintézet működött 14.755 diákkal. Ebből két főiskola, 2 középiskola, 42 népoktatási intézet, 10 szakiskola és 16 óvoda. A város lakossága ekkor 70.779 fő volt.

A váradi felsőoktatás első intézménye az 1780. november 14-én megnyitott Jogakadémia, kezdetben csak bölcsészszakkal, melynek teljes megszervezése csak 1788-ban történik meg. A Váradi Jogakadémia sok évtizeden keresztül folytatja tevékenységét, majd az első világháborút követően megszűnik. Fél évszázados szünet után újraindul a városban a felsőfokú oktatás: 1963 október elsején elkezd működését a Nagyváradi Pedagógiai (tanárképző) Főiskola négy tanszékkel: filológia, matematika, történelem-földrajz és testnevelés. A képzés román nyelven folyik, három éves (hat szemeszteres) időtartammal. Később a Pedagógiai Főiskola beépül az újonnan alapított Nagyváradi Műszaki Egyetem szerkezetébe, és főiskolai karként folytatja tevékenységét. Az 1989-es rendszerváltás után létrejön a Nagyváradi Egyetem. Jelenleg az egyetem 23 karán több mint 100 szakterületen folyik képzés, kizárólag román nyelven.

A magyar nyelvű felsőoktatás újraindulása: a Sulyok István Református Főiskola

A nagyváradi magyar nyelvű felsőoktatás 1990-ben indul újra, a Partiumi Keresztény Egyetem elődjének tekinthető Sulyok István Református Főiskola létrehozásával. Az intézmény alapító okiratának a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 1990. május 19-én kelt 39/1990 számú határozatát tekintik, mely kimondja a főiskola megalakulását és az ideiglenes vezetőtanácsának megszerveződését. Az intézmény névadója, Sulyok István, az 1922-ben létrejött Királyhágómelléki Egyházkerület első püspöke volt, így az új intézmény nevében is tükrözi hagyományörző, és identitásalkító küldetését. Az egyházkerületi Igazgatótanács elsődleges célkitűzése a református vallástanár-képzés megszervezése volt. A rendszerváltást követően a közoktatásban általánossá, az elemi oktatás szintjén pedig kötelezővé vált a vallásoktatás, ám a megfelelően képzett szakemberek hiányoztak. Rövid időn belül szinte valamennyi felekezet megszervezte vallástanárainak képzését, egyrészt saját felsőoktatási intézményeikben, másrészt állami felsőoktatási intézményekben. A nagyváradi képzés 1990 októberében indult, levelező tagozaton („szombati iskola”) az egyházkerületi teológus szakemberek által készített tanmenet szerint. Az első évben összesen 238 hallgatót vettek fel, akik hétvégeken három csoportban, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Zilahon hallgattak előadásokat, illetve konzultációkon vettek részt. 1995-ben 118 végzős hallgató szerzett református vallástanári oklevelet.

Már az intézmény működésének első évében megfogalmazódik az a törekvés, hogy a vallástanár-képzés mellett, világi szakok is szerveződjenek, és a református főiskolát (teológiai kart) világi egyetemmé fejlesszék. E törekvés háttérében főként a Bolyai Egyetem visszaállításának kudarca, illetve az a felismerés áll, hogy az új román hatalom sem támogatja a magyar iskolák újrászervezését, és egy önálló, állami, magyar nyelvű felsőoktatási intézmény létrehozását. Első lépésként a vallástanár-képzéssel kapcsolatos kormányrendeletek által nyitott lehetőségek kiaknázása tűnt célravezetőnek, melyek lehetővé tették a dupla szakos (teológiai és világi) képzést. A romániai reformátusok esetében, a felekezeti hovatartozás egyben magyar etnikai hovatartozást is jelent, így ezekben a dupla szakos képzésekben lehetőség nyílt a világi szakok magyar nyelvű oktatására. Az egyházkerületi Igazgatótanács úgy dönt, hogy kihasználja a kínálgató lehetőséget, és az újonnan létrejött felsőoktatási intézmény keretei között megszervezi a nappali tagozatos, dupla szakos képzést, vállalva ennek anyagi és erkölcsi felelősségét. A világi képzések előkészítése még ebben a tanévben (1990-1991) elkezdődik. Nagyváradi, kolozsvári és debreceni egyetemi oktatók és szakemberek kapnak megbízatást a tanmenetek elkészítésére, a megfelelő képesítésű magyar oktatók felkutatására, és a felvételi vizsgák megszervezésére.

Az 1991-1992 tanévben három nappali tagozatos dupla szakon indul el a képzés, egyenként 25-25 hallgatóval: *vallástanár-szociális munka*, *vallástanár német nyelv és irodalom*, és *vallástanár-jogtudomány*. A szakterületek kiválasztásában egyrészt a térségi identitás (Partiumi identitás) megőrzése és alakítása, másrészt a romániai magyar közösségi szükségletek (a kommunista rendszerből örökölt és egyre súlyosbodó szakemberhiány), harmadrészt pedig a rendelkezésre álló, egyre fogyatkozó humán erőforrások játszottak fontos szerepet. A mai PKE képzési kínálata is tükrözi ezt a sajátos küldetést, amit az egyetemi Charta a következők szerint fogalmaz meg: „Folytatva az erdélyi magyar felsőoktatás évszázados

hagyományát, ápolva az egyetemes kultúra és tudomány értékeit, belátva a romániai magyar nemzeti közösséggel szembeni felelősségét és kötelességét, a Partiumi Keresztény Egyetem célja:

- hozzájárulni a romániai magyar felsőoktatás fejlesztéséhez, figyelembe véve nemzeti közösségünk alapvető érdekeit, hogy szakági szempontból gyarapodó és átfogó intézményrendszer jöjjön létre a korszerű oktatás biztosítása érdekében;
- a romániai magyar felsőoktatás rendszerének szerves részeként biztosítani nemzetiségi közösségünk számára a magasan képzett, nemzetközileg is versenyképes szakemberekkel való utánpótlást az anyanyelvű oktatás keretei között."

A nappali tagozatos oktatás a Királyhágómelléki Református Egyházkerület hajdani székházában indul. A székházat a református hívek építették a harmincas években, mivel a Tiszántúli Egyházkerületről 1922-ben levált Királyhágómelléknek nem volt saját épülete. A város főterétől alig fél kilométerre álló székházat az ötvenes években, a kommunista rendszer erőszakosan kisajátította, és 1989 decemberéig pártiskolaként használta. Az épület visszaszerzésére tett kísérletek kudarcot vallanak, ezért az egyházkerület bírósági úton próbálkozik, míg végül, több mint kilenc évig tartó pereskedés után, 1999-ben a székház visszakérül eredeti tulajdonosához.

Az épület visszaszerzése körül kibontakozó bonyodalmak politikai hátterét jól illusztrálja az az eset, amikor a megyei tanács, mely sohasem rendelkezett az épület használati jogával, kiutalja a székházat a Nagyváradai Egyetemnek. Az 1992-1993 tanév elején a Nagyváradai Egyetem vezetősége, ismerve az épület akkori rendeltetését, úgy dönt, hogy az ortodox teológiai kar (!) öráit áthelyezi a számára kiutalt épületbe. Amikor a román teológus hallgatók megjelennek az épületben, a helyzet újra „forradalmivá” válik, de nyílt konfliktusra nem kerül sor. A „sulyokos” hallgatók és oktatók egy része több napon keresztül, éjjel-nappal őrzí az épületet, az egyházkerület püspöke pedig jelképesen beköltözik a székház egyik földszinti termébe. Ez a történet a két nagyváradai felsőoktatási intézmény közötti viszonyt is jól tükrözi: a két egyetem között gyakorlatilag nincs hivatalos kapcsolat.

Az 1992-1993 tanévtől az Egyházkerület egy másik visszaszerzett háromszintes épületében létrejön az Arany János Kollégium, ahol fokozatosan 150 szálláshelyet alakítanak ki a Sulyok hallgatói számára. A kollégium alagsorában kap helyet a könyvtár is, mely kezdetben az Egyházkerület könyvvállományából, valamint a rendszerváltás után kapott könyvadományokból áll. Több oktató saját szakkönyvtárát adományozta részben, vagy egészében a Főiskolának. Jelentős számban érkeztek könyvek magyarországi oktatási és kulturális intézményektől, elsősorban egyetemektől, főiskoláktól, kulturális és politikai szervezetektől, valamint az Országos Széchényi Könyvtártól.

A világi szakok elindítását, és a világi egyetem létrehozásának gondolatát elsősorban a térségben (Biharban és a Partiumban) élő magyarok támogatták, és támogatják ma is, míg az Erdélyi magyarság, és főként a Kolozsvári egyetemi értelmiség mindvégig passzív szemlélőként, kritikusan, vagy éppen ellenségesen viszonyult, és viszonyul a Nagyváradai törekvésekhez. A vélemények megoszlanak, és gyakran heves vitákba, sajtónyilatkozatokba nyilvánulnak meg. Egyesek a Bolyai Egyetem visszaállításának kudarcát vetítették rá a megszülető intézményre, és a „Bolyai ügy” aláaknázását látták benne. Ez az álláspont Kolozsvár „presztízvesztését” volt hivatott kivédeni, hiszen azt a véleményt tükrözte, hogy Romániában csak Kolozsváron működhet magyar egyetem, máshol nem lehet „minőségi” oktatást szervezni. Mások, a rendszerváltást követő masszív kivándorlás, valamint az új román hatalom magyarellenés megnyilvánulásai miatt, egyszerűen vakmerőségnek, meggondolatlanságnak, vagy hiábavaló fáradozásnak tekintették a magyar egyetem létrehozását. Ismét mások, bár lényegesen kevesebben, a Babeş-Bolyai Egyetemen folyó magyar nyelvű képzések kiterjesztésében és továbbfejlesztésében látták a romániai magyar felsőoktatás jövőjét.

A képzés követelményeinek megfelelő képesítésű magyar egyetemi oktatók felkutatása és a nappali tagozatos képzésbe való bevonása rávilágított arra a súlyos szakemberhiányra, ami addig csak becslések alapján volt ismeretes, és amelynek csökkentése a Sulyok legfontosabb célkitűzése volt. A romániai felsőoktatásban kritikus szintre csökkent a magyar anyanyelvű oktatók száma a legtöbb szakterületen, és a még aktív magyar egyetemi oktatók átlagos életkora is meghaladta az 55 évet. Ilyen szakterületek voltak például a jogtudomány, a szociológia, a pszichológia, vagy a közgazdaságtudomány. De hasonlóan rossz helyzet volt az idegen nyelvek (elsősorban a német), és a zenepedagógia területein is. Világossá vált, hogy a nappali tagozatos képzés megfelelő szinten való működtetéséhez a Partiumban, de egész Erdélyben sem áll rendelkezésre elérhető humán erőforrás. Két megoldás látszott célravezetőnek: magyarországi vendégtanárok bevonása a legnagyobb szakemberhiányt mutató területeken, és fiatal diplomások posztgraduális képzése, illetve tudományos fokozatuk megszerzésének támogatása.

Mindkét megoldás kapcsolatépítést feltételez, amit a Sulyok vezetősége már 1991-ben elindított. Szinte „öszönösen” fordult a Nagyváradi intézmény a történelmi város-páros másik tagja, Debrecen felé, és 1992 január 12-én együttműködési megállapodást köt a Kossuth Lajos Tudományegyetemmel. Ez az együttműködés, talán nem véletlenül, a mai Partiumi Keresztény Egyetem legfontosabb, és egyben leghatékonyabb kooperációja. A Debrecenből áttanító első oktatók száma fokozatosan nőtt, jelenleg 18 oktató tanít heti rendszerességgel Nagyváradon. Az együttműködés másik fontos területe a nagyváradi szakemberek debreceni posztgraduális képzésének elősegítése volt.

A rendszeres áttanításnak és a nagyváradi oktatók debreceni képzésének következményeként az együttműködésnek új területei is kialakultak. Az 1992-1993 tanévben elkezdődik a szociális munkások debreceni részképzési programja,

Az 1993-ban elfogadott akkreditációs törvény előírta valamennyi felsőoktatási intézmény és képzés (szak) önértékelési dokumentációjának elkészítését, és a frissen létrehozott Nemzeti Akkreditációs Tanácshoz (NAT) való benyújtását. A törvény előírásai szerint az akkreditálás két szakaszban történik:

- az első az *ideiglenes működési engedély* megszerzése,
- a második az *akkreditálás*, melyet a harmadik végzős évfolyam után kérhet az intézmény.

Az 1993-1994 tanévben a Sulyok mindhárom nappali tagozatos dupla szakos képzésére benyújtja akkreditációs kérését. A NAT, többszöri helyszíni vizsgálat után, mindhárom szak esetében megtagadja az ideiglenes működési engedély kibocsátását, hivatalos indoklás szerint „az intézmény profiljába nem illeszkedő képzések” miatt. A helyzet súlyosságára való tekintettel, a Főiskola és az Egyházkerület vegyes küldöttsége az Oktatási Minisztériumban próbálja tisztázni az elutasítás valódi indokait. Az Oktatási Miniszterrel folytatott tárgyaláson a tárcavezető ígéretet tesz, hogy újraértékelte a vallástanár-szociális munka, és a vallástanár-német nyelv és irodalom szakokat, amennyiben a Főiskola lemond a magyar nyelvű jogászképzésről! A meghozandó döntés lényege: vállalni a jogtudomány szak megszüntetésének következményeit és átmenteni a magyar egyetemet, vagy megszüntetni, talán végérvényesen, a nagyváradi magyar felsőoktatást. A Főiskola és az Egyházkerület vezetői a vallástanár-jogtudomány szak megszüntetése mellett döntenek. A szak hallgatóinak segítséget nyújtanak ahhoz, hogy román magánegyetemen folytathassák tanulmányaikat, kisebb anyagi támogatást biztosítanak számukra az első év tandíjának fedezésére. Bár az újraértékelés után a másik két szak megkapja a működési engedélyt, a presztízsvesztés nagy: a következő évre kiírt felvételi vizsgákon 50%-kal csökken a jelentkezők száma.

A következő években – az „előremenekülés” taktikáját választva - újabb képzések indulnak: zenepedagógia, intézménymenedzsment, közgazdaságtan, filozófia.

Az 1995-1996 tanév végén a Sulyok elérkezik első nyilvános megmérettetéséhez: az akkreditációs törvény értelmében, a Főiskola akkreditálásáig minden végzős hallgató egy akkreditált (állami) egyetemen teheti le diplomavizsgáját. Felvetődik a magyar nyelvű diplomamunkák, és a magyar nyelvű vizsgáztatás kérdése is. A kolozsvári BBTE-n megszervezett államvizsgán a vallástanár-szociális munka szakos végzősök jól szerepelnek, kiváló eredménnyel vizsgáznak idegen környezetben és idegen oktatók előtt. Az államvizsga precedensértékű: 1959 óta először lehet Romániában magyar nyelvű diplomamunkát készíteni, és magyarul államvizsgázni. Ugyanakkor a vizsgaeredmények igazolják, hogy a Sulyokon folyó képzés jó színvonalú, megfelel a nagy hagyománnyal rendelkező állami egyetem képzési színvonalának.

A Partiumi Keresztény Egyetem létrehozása

1998. június 9-én ökumenikus nagygyűlésre került sor a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KRE) székházának, jogi úton történt visszaszerzése alkalmából. A nagygyűlésen jelen voltak a Partiumi történelmi egyházak és a civil társadalom képviselői, a RMDSZ helyi és megyei vezetői, oktatási és kulturális intézmények képviselői és, a magyar nyelvű oktatás ügye iránt elkötelezett, számos hazai és külföldi személyiség. A székház dísztermét és folyosóit zsúfolásig megtöltő résztvevők, akik között szép számmal voltak lelkesen érdeklődő nagyváradi és környékbeli lakosok, közfelkiáltással fogadták el azt a határozatot, mely kimondja a nagyváradi Sulyok István Református Főiskola átalakulását önálló, magyar tannyelvű egyetemmé, Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) néven. A nagygyűlésen elfogadott határozatot továbbították az oktatási miniszternek, kérve a minisztérium és a kormány jóváhagyását és támogatását az új intézmény megalakulásához. A PKE létrehozása érdekében tett további lépések e határozat szellemében történtek.

Megvizsgálva az adott jogi kereteket kiderült, hogy a magyar egyetem létrehozásának egyedüli járható útja egy *alapítványi magánegyetem* létrehozása. A Főiskola vezetősége kidolgozta és 1999 áprilisában a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsa elé terjesztette a Pro Universitate Partium

Alapítvány Statútumát és személyi javaslatait. Az Egyházkerület nem fogadja el az alapító tagok és a kuratórium javasolt személyi összetételét ezért, többszöri egyeztetés után, júniusban került sor az alapítvány végső formájának kidolgozására, és elfogadására. A Bihar megyei Törvényszék 118/1999 számú határozata, mely 1999. szeptember 20-án emelkedett jogerőre, kimondja a Pro Universitate Partium Alapítvány megalakulását és jogi személyként történő bejegyzését. Ezzel létrejött az Egyetem megalakításának jogi kerete. A Kuratórium elnöke az Egyházkerület püspöke, alelnöke pedig a Sulyok rektora. Az alapítvány célja a PKE (törvény általi) létrehozása, és az intézmény működéséhez szükséges anyagi, pénzügyi háttér biztosítása.

1999 október elsején a Pro Universitate Partium Alapítvány kuratóriumának és alapító tagjainak összevont ülésén egyhangúan elfogadott határozat születik a PKE létrehozásáról és az akkreditációs folyamat elindításáról. Ennek szellemében, az Egyetem ideiglenesen kinevezett vezetői, elkészítik a PKE Chartáját, Tanulmányi- és vizsgaszabályzatát valamint Fegyelmi szabályzatát, kidolgozzák az új intézmény szervezeti felépítését és vezetési struktúráját. Már január közepére elkészült az Egyetem első, öt éves fejlesztési terve, mely tartalmazza a kari, és tanszéki szerkezet kialakításának irányait, és az új szakindítások ütemtervét. Ugyanakkor elkészül a 2000/2001 tanévre szóló, rövid távú fejlesztési terv, mely leltárba veszi és rangsorolja az öt éves fejlesztési terv első évében végrehajtandó feladatokat, ugyanakkor tartalmazza az Egyetem kialakításának elveit, módját és ütemtervét.

A PKE 1999-ben elkészült akkreditációs dokumentációjával kapcsolatban a NAT több kifogást emelt. Ezek közül kirívó az egyetem elnevezésének kifogásolása, pontosabban a „Partiumi” jelző, ami a Minisztérium hivatalos állásfoglalása szerint, teljesen elfogadhatatlan, mert arra utal, hogy létezne egy ilyen település, vagy tartomány, ami nem helytálló. Javasolták a „nagyváradai”, esetleg a „bihari” jelzők használatát, esetleg a Partium Egyetem elnevezést. Több levélváltás után, a Rectori Tanács úgy dönt, hogy lemond a „i” betűről, és elfogadja a Partium Keresztény Egyetem hivatalos elnevezést. Ezzel ez a probléma is megoldódik.

A PKE szervezeti felépítésének kialakítása a Sulyok István Református Főiskola struktúrájának kiegészítésével és annak megfelelő bővítésével történt. A főiskolai, pontosabban kari struktúra továbbfejlesztése a PKE szervezeti egységeinek létrehozásával kezdődik. Az 1999 novemberében kidolgozott Chartának megfelelően, az Egyetem Szenátusa, 2000. február 18-án határozott a PKE szervezeti felépítéséről és vezetési struktúrájáról. Ezen határozat értelmében létrejött két egyetemi kar - Bölcsészettudományok és Alkalmazott tudományok - valamint a Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete. Ezekben az egységekben, összesen hét tanszék működik. A struktúra részét képezik továbbá az egyetemi funkcionális egységek (Egyetemi Könyvtár, Arany János Kollégium, Informatikai Központ), a Tanulmányi Osztály, a Gazdasági-pénzügyi Osztály és az Adminisztratív-fejlesztési Osztály.

A NAT 2000. májusában döntést hoz a Partiumi Keresztény Egyetem ideiglenes működési engedélyének odaítéléséről. Ennek alapján, Románia Kormányának 1215/2000. november 28 számú határozata rendelkezik a PKE, és a három új szak engedélyezéséről. *Ez a kormányhatározat tekinthető a nagyváradai magyar egyetem születési bizonyítványának.*

A 2000-2001 tanévben nyújtottuk be a *Turisztikai és kereskedelmi gazdaságtan*, és a *Vizuális kommunikáció (Reklámgrafika)* szakok akkreditációs kérelmét, és 2002 októberében, a működési engedélyek megszerzését követően, ezeken a szakokon is megindult a nappali tagozatos képzés.

A PKE egyetemi struktúrája a Sulyokon engedélyezett szakok „transzferének” engedélyezésével zárul, amelyet 2002 májusában, a 410/2002 kormányhatározat véglegesít. Ezzel a Sulyok átalakulása és a PKE szervezeti struktúrájának kialakítása befejezettnek mondható. Jelenleg az egyetem a következő képzési struktúrát kínálja az erdélyi fiataloknak:

- Bölcsészettudományi Kar: Filozófia, Szociológia, Szociális munka, Német nyelv és irodalom, Angol nyelv és irodalom, Angol-román, Vallástanár-német, Vallástanár-szociális munka, Református vallástanár.
- Alkalmazott Tudományok és Művészetek Kar: Menedzsment, Turisztikai és kereskedelmi egységek gazdaságtana, Zenepedagógia, Reklámgrafika (vizuális kommunikáció).

A magyar kormányzat 2000 tavaszától új alapokra helyezi az Erdélyi magyar nyelvű oktatás, és ezen belül a felsőoktatás támogatását: a korábbi alapítványi-pályázati úton történő támogatást kiegészítik egy nagyobb költségvetési kerettel, az erdélyi magyar egyetem létrehozásának érdekében. Ily módon a jelentős mértékben megnövekedett pénzügyi keret lehetővé tette egy komoly beruházás elindítását: az egyetem, és az Egyházkerület közös székházának, valamint az Arany János Kollégium épületének felújítását és kibővítését, majd egy új egyetemi épület felépítését, amely immár a Pro Universitate Partium Alapítvány tulajdona. Az új épület építésével eredetileg a kollégium kibővítése volt a cél, de az építkezés ideje alatt, a PKE vezetőinek kérésére, módosult a terv, és itt kapott elhelyezést a már több éve méltatlan körülmények

között működő Egyetemi Könyvtár, valamint a Rectori Hivatal, és az egyetemi vezetés többi hivatala. Az épületben új, modern étkezde működik, a tetőtérben pedig két szemináriumi terem kialakítására is lehetőség nyílt.

Az épület-felújítások és építkezéseken túl, a magyar költségvetési támogatás lehetőséget nyújtott az oktatás anyagi, és humán hátterének javítására, bővítésére. Olyan méretű fejlesztési program elkezdése vált lehetővé, amelyre azelőtt nem is gondolhattak az intézmény, és amelyre égetően szüksége is volt. Az előadótermek és a szemináriumi termek új felszerelést és bútort kaptak, bővült és modernizálódott az informatikai hálózat, valamint az Informatika Laboratórium, létrejött egy modern, számítógépes rendszerben működő fonetikai laboratórium, minőségi hangszerek vásárlására került sor a zenepedagógia szak számára, bevezetésre került az Internetes hálózat, stb. Ezzel egyidőben modernizálódott a hivatalok tevékenysége, a hallgatói nyilvántartási rendszer, javultak a sokszorosítási lehetőségek, és a kommunikációs rendszer. Ezek a fejlesztések elengedhetetlen feltételét képezik a PKE esedékessé váló akkreditálásának, és az intézményben folyó munka minőségi javításának.

A 2004-2005 tanévben az egyetem 1052 hallgatóval kezdte meg működését, aki közül 400-an elsőévesek. Ez előrevetíti a további létszámnövekedést, hiszen egyes szakokon még csak első két évfolyam működik. Az oktatásban 176 egyetemi oktató vesz részt. Ezek közül 64 főállású, 56 társult és 56 óraadó státuszban oktat. Az oktatók kétharmada rendelkezik tudományos fokozattal, és igen magas a fiatal doktorandusok száma is. Didaktikai fokozatukat tekintve 21 egyetemi professzor, 99 docens és adjunktus, 36 tanársegéd és 18 gyakornok.

A PKE jövője

A PKE rövid történetének eddigi legfontosabb eredményei a romániai magyar nyelvű egyetem létrehozása és akkreditálása, valamint a végzős hallgatók sikeres diplomavizsgája a kolozsvári Babeş-Bolyai, és a bukaresti Zenei Egyetemen. Eddig 590 Erdélyi és Partiumi magyar fiatal szerzett egyetemi oklevelet egyetemünkön.

A jövő tervei között elsősorban *az egyetem akkreditálásának törvényerőre emelését* kell megemlíteni, ami a 2004-2005 tanévben válik esedékessé. Az akkreditációs folyamat a törvényalkotással, az egyetem törvény általi létrehozásával zárul. Ennek kimenetele azonban már elsősorban politikai, és nem szakmai tényezők függvénye.

A két karból álló szerkezet egy átmeneti állapotot tükröz. Az Alkalmazott Tudományok és Művészetek karának szétválasztásával, a jövőben két új kar, a Közgazdaságtudományi, és a Művészeti kar létrehozását tervezi az intézmény. A Bölcsészettudományi karral kiegészítve, egy háromkaros struktúra alakul majd ki, ami jól illeszkedik a tervezett hallgatói létszámhoz, a képzések (szakok) tervezet számához, és a PKE közép és hosszútávú fejlesztésének tervéhez.

Az Egyetem fejlesztése a következő években, a fejlesztési terveknek megfelelően, elsősorban a bölcsészettudományok, ezen belül a tanárképzés, valamint a gyakorlatorientált szakképzések irányában történik. Ez megfelel az intézmény fő célkitűzéseinek: identitás megőrzés és magas szintű, kompetitív szakképzés.

A következő években indítandó (tervezett) szakok közül, a Bölcsészettudományi Kar keretében, a *kommunikáció, szociálpolitika, a magyar nyelv és irodalom, és a néprajz* szakokat, illetve a két-három év múlva tervezett, *pszichológia* szakot említhetjük. Az Alkalmazott Tudományok Kar keretében elsősorban a *területfejlesztés, a turisztikai földrajz, és a gazdasági informatika* szakokat emelhetjük ki. A művészeti szakok közül az *épületszobrászat-restauráció* szak indítása szerepel a tervek között.

Minden akkreditált egyetemi szak esetében *posztgraduális* szakosító (masters) képzések bevezetését is tervezi az egyetem. Ezek elindítása, illetve akkreditálása fontos eleme lehet az egyetemépítési folyamatnak, hiszen lehetővé teszi a felsőoktatási képzések kiteljesítését, előkészítve a majdani doktori képzések megszervezését.

A PKE jelenlegi állapota, fejlettségi szintje, több tényezőnek köszönhető. Eredményeit és fejlődését nagymértékben elősegítették azok az önzetlen anyagi támogatások, amelyek elsősorban az anyaországból, de más Európai és tengerentúli magyar közösségektől is érkeztek. Működésének anyagi hátterének biztosításában meghatározó szerepet játszottak és játszanak ma is a magyar állami és alapítványi támogatások. Az emberi-szellemi erőforrások biztosítását külkapcsolatai által oldotta meg az intézmény. Ezek közül kiemelkedően fontos a Debreceni KLTE, majd a Debreceni Egyetemmel immár több mint tíz éve kötött együttműködési megállapodás. Ennek keretében jól működik a rendszeres áttanítás, valamint az oktatók és hallgatók cseréje. Ugyancsak fontos az a támogatás, ami a nagyváradi oktatók továbbképzését, és fokozatszerzését célozza. További együttműködési szerződések vannak a Szegedi Juhász Gyula

Tanárképző Főiskolával, a békéscsabai Körös Egyetemmel, a Debreceni Kölcsey Ferenc Tanárképző Főiskolával, a Budapesti Károli Gáspár Református Egyetemmel, valamint a hollandiai Ede városi Keresztény Főiskolával.

Eddig elért eredményei, valamint továbbfejlesztésének reális lehetősége által a PKE nem csak az erdélyi magyar nyelvű oktatás fontos pillére lehet, hanem általában is, a magyar felsőoktatás szerves részeként, jelentős magyar egyetemmé fejlődhet a jövőben. Ehhez természetesen még nagyon sok munkára, türelemre, kitartásra és áldozatvállalásra van szükség. A Partiumi Keresztény Egyetem mindezekről tanúbizonyságot tett az elmúlt tizennégy esztendőben, és ezeket az értékeket valós eséllyel őrizheti meg a következő évtizedben is.

Elspeet, 2004.

[A Tanulmányi Napokon elhangzott előadás kibővített változata. – Mikes International Szerk.]

45. TANULMÁNYI NAPOK ALKALMÁBÓL EMLÉKEZÉS A KEZDETEKRE

Szabó Zoltán

Jegyzetlapok a doorni találkozóról

Párizsi Irodalmi Újság, 1959. augusztus 1.

A belga-holland határ készületlenül éri az embert, tábla se jelzi, sorompót azért látok. Ott van a maga helyén, piros-fehérré festve, de kopott állapotban; meglehet, hogy rozsdásodik is. Olyan itt, akár kiszáradt várak fölött a felvonóhid, amit már nem von fel senki. Vámosok azonban vannak.

Egyenruhájuk csukaszürke, nemzetiségük bizonytalan, lustán lebzselnek, mint macska a napon. Érkezőm közönyükön semmit sem változtat. A vámos belém vetett bizalmának mértékét érdektelenségének fokával mérheted. Némi figyelmet csupán a gépkocsinak szentel, utas, bőröndök nem érdeklik. Az útlevelel se érdekli a vámost. Kérdi ugyan, hogy van-e a birtokodban, de amikor nyúltnál érte, elutasító kézmozdulatot tesz, és sietve elvonul kartársaihoz beszélgetni. Az utas, ha magyar, azt képzei, hogy az ő bejöveteletét beszélik meg.

Az autós várakozik. A vámosok is várakoznak. Az utas nem érti, hogy a vámosok mire várnak. A vámos se érti, hogy az utasok mire várnak. Végül megkérdi, hogy hová tartasz: „Rotterdam?! – bólint rá. – Egyenesen előre” – mondja.

BREDA – jelzi odébb egy tábla a várost, ahol Bölöni Farkas ért Hollandiába 1831 tavaszán. Az ő passzusát egy nap alatt tizennégyszer vizsgálták felül, igaz, hogy éppen háború volt. A székelyt mindamellett átengedték a két hadseregen, s Bredában, míg ebédje készült, megnézte a katedrális. Egy márvány síremlék tetszett meg neki különösen: Remek darab – szögezte le naplójában. „Auge Buonarroti Mihály készítette.” A következő nyolc nap alatt sort kerített arra, hogy felkutasson egy „fizikai kabinét”-ot, beiratkozzék egy „Amitiá”-ba, vagyis kaszinóba, szemügyre vegyen egy kereskedőhajót, betérjen több mintagazdaságba, megtekintsen egy „törf fabrikát”, bekopogjon egy parasztházba, bejelentkezzék egy királyi lakásba, s elidőzzön az ugyancsak királyi múzeumban, nem mulasztva el se pálinkafőzdet, se nádmézfinomítót, se olajütő szélmalomokat. Minderre lángoló hazafiassága bírta rá. Egy elmaradt ország reformvágya hosszabbította az ébrenlét óráit a Józsuáknak – például Hollandiában. Ebben az országban – tőle is megtudhatjuk – vannak toronymagasságnyi szélmalomok. Fűrész és vízemelő malmok, mind szélel. Minden hold föld szélén kanális. Temérdek trágyázással teszik termékennyé a háládatlan földet. Hal sokasága; libatozás delicatessen az asztaloknál. Francia szokás. Víz nem isznak. Az asszonyok „se irtóznak a bortól”. Őt még, akár a társait, a hollandusok foglalkoztatták Hollandiában. Engem – valóban nem dicsekvésképpen mondom – magyarok.

Akár a többiek. Ebben az időpontban ugyanis, a naptár szerint június elsején, éppen nyolc országból csörtettek magyarok Hollandia felé, igen változatos közlekedési eszközök igénybevételével. Olyan is volt, aki váltott autókön száguldott Németalföldre, pénzsűke miatt a másokén, olyan emberén, akinek éppen az útjába esett. Az Utrecht irányába törtető magyarok túlnyomó többsége diák volt, ami megfelel a hely szellemének. Ám ezeket nem fejedelem küldte atyai szóval, mint azt a Bethlent, azt a Kis Miklóst, aki ezt az utasítást kapta: „csak tanuld el a kis Hollandiának minden mesterségeit”, emezeket egy forradalom toltá át nyugatra, ebbe a vizes országba s máshová, hogy külföldön hosszabbodjanak, úgylehet életfogytig, a tanulóéveik. Egybegyűltek nagyjából ötvenen, vagyis a létszám éppen elérte az ozorai huszárokét, ahogy a vers állapítja meg a költészet hitelével. A gyülekezés azonban nem egy megyére, hanem egy földrészre szólt – itt van S. V., a költő, akinek verskötetében norvég fjordok kanyarodnak hazai krumpliföldek alá, ő három és fél napig gurult motorbiciklin, napsütötte autópályákon, míg Oslóból Németalföldre ért. Azért jött, hogy akár a többiek, reggeltől éjszakáig előadásokat és vitákat hallgasson magyarul Doorn városában, amely arról is nevezetes, hogy Kosztolányi itt látogatta meg Vilmos császárt frakkban, de nem jutott szóhoz: ebéd közben csak hallgatta az állásvesztett uralkodó mély gondolatait a világ kultúrköreinek összefüggéseiről, s csodálata csak a papíron vált ironiává később. Ebben a villavárosban, egy félig múzeum, félig diákszállás kúriába gyűltek vagy félszázan, hogy padlásszobában aludjanak, alagsorban étkezzenek, nappaliban és parkban vitatkozzanak, szalonban hallgassanak Bartók-zenét egy héten át. Miért jöttek? Ennyien? Költségnek, fáradságnak kímélése nélkül? A Mikes Kelemen Kör meghívójának valamilyen hiányérzettel kellett találkozni ahhoz, hogy „tanulmányi napokra” Doorn városába költők, irodalmárok, történészek, közgazdászok, teológusok, egyetemek tanárai és diákjai érkezzenek, saját jószántukból, korántsem delegációban, június elsején. Mi bírta rá mindezeket az önkéntes utazásra?

A választ Németh Lászlónál találjuk meg. „A magyarság szétszóródott” – írta huszonhárom évvel ezelőtt, más összefüggésben – nemcsak öt ország lakosa lett, de új országaiban is egyre nagyobb területre hull szét... Ha Magyarország jóval kisebb is lett volna, a magyar szétszóródási terület a Fekete-tengertől Prágáig és Macedóniáig ér. Egy kis népnek ekkora területen szétszóródnai vagy halál, vagy küldetés. Halál: ha az ő magyarságának ezen a területen semmi értelme sincs; küldetés, ha magyarságával, mint a zsidó kereszténység, egy eszmét hord szerteszét. A diaszpóra megvan, mondta Kerényi a Regátból jövet, de hiányzik hozzá a Biblia. A magyar diaszpóra, állapíthatjuk meg tárgyilagosan, azóta szélesebb területre osztódott-szaporodott; kisebbségek öt országához a menekülők öt világrészt csatoltak, a magyar értelmiségnek jelentékeny része került idegen hazákba és aulákba. Ennek a leszakadt magyar elitnek a súlyát, fontosságát csak növeli az, hogy java része fiatal ember, s ott vannak Utrecht, Amszterdam vagy Leiden egyetemén, ott Rómában, Grazban, mindenütt, ahol a tizenhetedik század diákjai a tizennyolcadik századi Magyarországot kialakították, ott Oxford málló kolostor-kollégiumaiban, a Rue d'Ulm kőfala mögött, ott Uppsalában és Löwenben. Ki-ki másutt szembesül ugyanezzel a „halál vagy küldetés” kérdéssel. A kérdés pontosabban úgy merül fel, hogy: meghaljon-e a magyar a magyarban, mihelyt külföldre ér, vagy ellenkezőleg, küldetéssé váljék-e benne. Az az ösztön, amely a doornit ötvent e felé az álmos városka felé hajtotta június első hetében, lényegében a küldetés keresése mellett szólalt fel bennük. Különben miért áldoztak volna az útiköltségen kívül ennyi időt s figyelmet ennek a találkozásnak?

Németh László kérdésfeltevése annak idején természetesen szükségből akart erényt csinálni, a nemzeti szükségből nemzeti erényt; hagyományos helyzeteinkben általában ez a feladat. Esélyes-e az ilyen vállalkozás? Világos, hogy annál esélyesebb, minél többekben jelenik meg személyes igény gyanánt, elvégre a nyelvén kívül elmékben él a nemzet, amely a népből áll. Ezért a doornit találkozó értelmét egyedül abban kereshettük, hogy jelentkezett-e ott valaminő új magyar alkat, valami újféle kiművelt emberfő s ebben egy küldetés lehetősége. Erre figyeljünk! – biztattam magam a Marten Martenhuis toronyszobájában, ahol az ablak egy tisztásra nézett. A tisztáson két kosárlabda-nagyra hízott sündisznó foglalatzkodott a létfenntartással a júniusi madárfüttyök alatt.

Köröztünk Németországig-Belgiumig nyújtózott laposan Hollandia, ez az alföld, amely a tenger síkjának rovására gyarapodik. A térkép félrevezet, amikor azt emeli ki, hogy Hollandiát Angliától a tenger választja el, s Franciaországhoz köti. A valóság az, hogy Hollandia Franciaországtól, a latin Európától esett messzire: életformája hídként Anglia és Németország közé feszíti, Belgium az északi és latin életérzés vízvázalasztója. Délről jövet itt ér az ember egy másik világba. Ez a világ a mi szemünknek idegenebb, mint a szomszéd tájak. Ha magyar parasztember járt volna erre, ahogy nem járt, mert Hollandiába nem került hadifoglyunk, a „csinált út” példájára Hollandiát csinált országnak nevezte volna, s mentségül a népi észjárás finnyás megvetőinek talán megjegyezhetjük, hogy ezzel voltaképp Descartes bonmot-ját fejezné ki a maga nyelvén. Az utóbbi vélte azt, hogy ha a világot Isten, Hollandiát a hollandusok teremtették. Ebben az országban minden egyenes. Az utak egyenesek, a csatornák egyenesek, a házak egyenes vonalúak, a mértan eszközei közül a vonalzó mellé a körző is alkalmazásra került: a szélmalmok rajzában. Az épületeket, gondolom némi szégyenérzettel, Gorove már leírta, végleges érvénnyel, száztíz év se cáfolt ár a fogalmazásra: „A házak barnaveres téglákból rakták, e téglák megsimíttatnak, s a mész köztük mint fejtő vonal jelenik meg, a téglák változtatva rakatnak egymásra, egy hosszában tett téglára kettő szélessége után jön, és ezeket fejtő vonalak olyan gyönyörűen kötik össze, hogy a szem mint apró kockákat tekinti a falakat.” Gorove is, ő is, igyekezett Hollandiának minden mesterségeit úgy tanulni el, hogy Magyarországon a pallérok okulhassanak belőle. Kár, hogy a holland leckék annyira említetlenek s követetlenek maradtak a protestantizmuson kívül és a reformkor után. Azt is tőlük tanulhattuk volna meg, hogy a nemzet nemcsak előlő rom vagy szentelt fájdalom – Leiden kitaró hősiessége felért a mi szabadságharcainkkal –, hanem vállalkozás is egyben. Úgy lehet, az se véletlen, hogy az Európa és a magyarság dolgaival számot vető értelmiségi találkozó ötlete Hollandiában merült fel és valósult meg, mindennemű külső és anyagi segítség nélkül, az emigráció politikai és egyéb testületeitől függetlenül oly mintaszerűen gondos szervezésében, ami fajtánkban meglepő.

A hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951-ben alakult, nem annyira egyesületnek, mint inkább munkaközösségnek, Kibédi Varga Áron, Németh Sándor és Tóth Miklós kezdeményezésére. A munkaközösség tagjainak száma a forradalom után száznál többre emelkedett, s már arra is sor kerülhetett, hogy időnként előadókat hívnak meg szomszéd országokból, s az utrechti egyetem termeiben magyar kérdéseket vitassanak meg. Ilyen előzmények után merült fel bennük a találkozó terve. A találkozóznak se Prágá Dezső, a Kör elnöke, se Németh Sándor, a „tanulmányi napok” megszervezője nem szabott nagyralátó célokat. Ez a tárgyilagossabb szavajárású nemzedék mintha úgy vélné, hogy a nagy kezdeményekhez nem hangos nagyigényűség kell, inkább csak zarándoki komolyság az előkészítésben és lelki függetlenség az eszközök igénybevitelében és személyválogatásban. Ügyeltek arra is, hogy a találkozó túlnyomó többsége fiatal értelmiségiekből álljon. E szabályt csak kivétel gyanánt erősítette bibliafordító Rómából, professzor Löwenből, megbízható politikai gondolkodó Münchenből, jogtudor Svájcban, egy közgazdász s két író Londonból, a hollandiai protestánsok lelkipásztora, egy magyar jezsuita, a Petőfi Kör főtitkára s egy volt diplomata. Az előadások Európa és a magyarság alapkérdéseit vizsgálták, a

kereszténység szerepét, a jóléti államokban kialakuló civilizáció színét és fonákját, az európai irodalom új fejlődésszakaszait, a gazdasági integrálódás várható fejlődését s az elmúlt száz esztendő magyar állami és társadalmi fejlődésének alapvonalait. Az előadók némelyike még nem töltötte be a harmincadik évét. Ezek szóltak – Kibédi Varga Áron, Péter László és Zádor István a legátgondoltabb szakszerűséggel. A legáthatóbb csend Illyés Bartók-versét és Bikich Gábor „Sermo supra sepulchrum”-át fogadta, s a legjobb vitát Cs. Szabó László előadása váltotta ki. A legtöbb félreértést Péter Lászlóé, talán azért, mert ő volt a legtárgyilagossabb a kiegyezés koráról szólva.

Az új magyar alkat az ifjabb nemzedék észjárásában bontakozik-tapogatózik. Ahogy ezeket a fiatal gondolkozókat hallgatom, elsősorban az érvelés higgadsága lep meg. Mindig inkább retorikus, mint logikus nép voltunk, jelzőkkel emeltük a gondolatot olyan magasra, ahol már csak csodálni lehet, nem követni. Dühödten forgolódva, vívódva és vergődve igyekeztünk, valahol modort tévesztve, a nemzeti lét praktikus kérdéseit a görög sorstragédiák színvonalára emelni. Aki az életszínvonalon kezdte, többnyire a lét és nemlét kérdéseinek feszegetésével folytatta már a harmadik mondat után. Így lett szellemi életünk Hamletnek és Don Quijoték párhuzamos önkifejezésévé, lehűlt, felforrt, vagy ahogy Vörösmarty mondta: „egyszer fázott, másszor lánggal égett”. Ez az elevenbe vágó mondat is retorikává dagadt, mindenféle záróünnepélyeken saját ittas keserűségünk igazolására. Mélyre azonban senki se nézett, eltűnődve azon is, hogy az ilyen „douche écossaise” kezelés vajon mire jó. A kedély mintha a pannon tél és nyár végleit vette volna át, a lelki éghajlatok között a mérsékeltet, az utak közül a járhatót éreztük gyakran idegennek. Sárkányeregető nép voltunk, illetve középosztályunk az volt, fiatalságával együtt az, az ötlet röppenése a széliránytól függött. S ha biztos volnék benne, hogy a doorni találkozó szelleméből végleges következtetéseket lehet levonni, akkor azt mondanám, hogy ennek van vége.

A hét nap tucatnyi vitáján ugyanis mindössze egy felszólalás lendült át a szónoklat műfajába, nyílt választási fokon. A többi kérdést vetett fel, szempontokra mutatott rá, álláspontot tisztázott, tényekkel egészített ki tényeket. A felszólalók kétharmada a tárgynál maradt. Ez, magyarul, eredmény: tehetséges fajtánkban mindig mindenkinek több az emléke, egyéni mondandója, mint amennyit egy vitatkozás elbír. Itt azonban a szócsere gyakorta torkolt szóváltás helyett eszmecserébe. Az előadóknak is volt érdemük ebben. Többségük, különösen az ifjabbja, a szerkezeti kép tisztázására törekedett, ítéletének megfogalmazására rendesen szót sem vesztegetve: ez az adatokból, amiket gondosan felsorolt, amúgy is kibontakozott. A pátoztól, úgy rémlik, félnek annyira, mint szemérmes ember a trágár kifejezéstől. A lelkesültség szökőárjai helyett az ironia és humor bűvópatakjainak kanyargását követhettük, nyugalmas élvezettel.

Mindez természetesen felvillanyozott, s nemcsak engem. Átellenben egy kerti pad legszélén Csét látom, rendkívül kényelmetlen tartásba görbülten, előre dőlve, bal fülével az előadóránnyal olyanféleképpen betájolva, mint ama radartölcsérek, amiket filmhíradókon láthat az ember alkalomadtán. Egy-egy olyan mondaton, amelyben az ironia tűhegye felvillan az udvariasság vattakötegeiből, elégedett; szájrándulás mosolya nyugtáz. Joggal. Az a gyanú fog el, hogy ezeket a radikálisokat, akik lényegében forradalmárok anélkül, hogy modoruk jakobinus volna, a magyar viktoriánusok jobbjai is megbecsüléssel hallgatnák, noha róluk kevés szó esik.

Megéreznék azonban a guvernementális felelősségérzetet a radikális nézetekben: az új gazda szemügyre veszi a földjét. Megállapítja, hol szikes, hol gazos, mikor s miért kezelték rosszul a néha talán rokonszenves, de általában kissé szűkfejű elődök. Mindezt csak azért állapítja meg, hogy lássuk: mit lehet tenni. Az, ahogy a problémákat megközelítik, az észjárásuk olyan emberé, aki az országot magáénak tudja, jobb kiművelésre törekszik. Ahogy hallgatja őket az ember, határozottan az az érzése támad, hogy egy új vezető réteg képviselőit hallja, de nem a djilasit: emezeket új osztálynak a rendszer maga ellen nevelte, s nem olyan ellenzékiségre, ami a pusztá ellentmondással már megelégszik. Az is lehet, hogy az üti fel itt a fejét, amit Németh László nem éppen szerencsés szóval „új nemességnek” kívánt, még más környezetben. Túlzás-e feltételeznünk, hogy egy új elit van itt, ha kevesekben is, de alakulóban? Ezt nem tudhatjuk. Az azonban nem kérdéses, hogy egy ilyen új elit kialakulásának előfeltételei adva vannak: mindenki elképzelésére kiderül, hogy az elmúlt tíz esztendő lényegében demokrata, gondolkodásában realista és valójában forradalmi ifjúságot nevelt, az elnyomás eszközeivel is, mindenféle teoretikus zsarnokságok ellen. S ami azóta történik? Idekint a világ legjobb egyetemei nevelnek magyarokat: soha ennyi európaiság nem áradt ennyi magyarba, ennyiféle nyelven, ennyi nemzet iskolájában! Soha semmilyen kultuszminiszter nem tudott annyi ösztöndíjast küldeni nyugati egyetemekre, mint ez a forradalom. S Doorn azt az érzést keltette föl, legalább bennem, hogy ez a magyarságukon nem ront, hanem javít. Csak gazdagítja. Ennyi idegen hatás már nem idegenít, egyik hatás a másikat egyensúlyozza ki. Afféle járulékos élmény, hogy az angol ténytámasztást, a német elmélyülést s francia logikai lendületet, szóval az „europica varietas”-t anyanyelvünkön kapjuk meg itt. Nincs nemzet se Európában, se másutt, amelynek fiatalságából ilyen sokan ilyen sokféle kultúrát asszimilálnának, ennyi nyelven. Miért féltsük hát magunkat?

A napfényes idő a résztvevőket a gyepre teríti ki, ez előadó egy öreg fa lombja alól beszél egy asztal mellől. Egészen Szárszó! – mondja mellettem valaki megindultan. Ez azonban csak a képre igaz, arra, amit

a fényképezőgép lenszéje megörökíthet. A környezet más, csöppet sem hazai. Este például nem jön csendőr az előadókért, hogy az őrszobán a másnapi témákat firtassa. Estefelé díszes öltözékű helybeli polgárok érkeznek nyári ruhás feleségeikkel változatos márkájú gépkocsijukon. Az autók a kúria feljárója előtt fordulnak, majd a fák alatt szép mértani félkörbe igazodnak. A magyarok a sóderben sétálgatva szemlélik a felfordulást, kissé bizalmatlanul. A helybeliek azonban kiszállnak, egy ősz hajú úr, polgármester lévén, nyomban a lépcsőre megy, és közvetlen beszédet mond, először hollandi, majd angol, majd német, majd francia nyelven, mivel világos, hogy egyik magyar azt érti, a másik amaszt. Ezután a helybeliek a jövevényeket autójukba tesséklik, annyi autó jött, ahány magyar, hogy körülvigyék őket a környéken, s estére eljuttassák egy-egy várudvarra, ahol hang és fényjátékokban elevenedik meg a hely története. Az autóflotta előtt két motorbiciklis rendőr halad, hogy szabaddá tegye az utat az autópályán. „Utoljára Horthy előtt láttam ilyet” – mondja az egyik displaced persona, elképedve azon, hogy a forgalmat miattunk a rendőrök leállítják. A kirándulás ötlete a doorni polgárok egyikének jutott eszébe, ők ajánlották fel a rendezőknek, egy cseppet félszegen. Úgy érezték azonban, hogy ki kell venniük a részüket ebből a találkozókból, amiről nem tudták pontosan, hogy micsoda. Az a gyanúm különben, hogy ezt a rendezők se tudták előre, nem határozták meg pontosan, hogy mit akarnak, éppen csak jót akartak. Azt, hogy az összejövetelel olyanféle szóértés alakult ki, amire jó szava csak Széchenynek volt, aki közlélekről beszélt, éppen ezzel érték el. Az eredményt nem szabad lekicsinyelnünk. Tapasztaltuk, hogy az emigráció Bábel is lehet, az egy nyelvet beszélők, de különböző korokhoz kötődők nyelvzavara, s többnyire toronyépítés nélkül. A nyelvzavar itt maradt, bár a veszély fölmerült egy pillanatra, s az ilyesmi se haszontalan: felidézi a visszariadást.

Feljegyezhetjük, hogy a konferencia, amely határozatokat nem hozott, alapelveket nem dolgozott ki, programokat senki elé nem szabott, két, a világból felbukkanó szóval jelölte meg külföldi magyarjának kapcsolódását népéhez. Az egyik ez: elkötelezés, a másik ez: lépéstartás – vagyis annak az igénye, hogy a diaszpóra magyarsága ne saját múltjának, emlékeibe rekedjen. Az emlék együttműködése ezeken a beszélgetéseken akkor vált egészen sűrűdésmentessé, amikor a forradalom vitájához értek. A forradalom vitájára két fásztó előadás és két, egyenként négyórás vita után került sor az utolsó estén, tíz óra tájban. A vita bevezetőjét előadója félórásnak szánta, de végül is, hallgatóinak jóvoltából eltartott éjjel utánig. Az eseményeknek mind a szerkezetét, mind a mozgatóerőit átvilágító két és fél óras visszapiantást kétórás, mondhatni lenyűgöző vita követte, s az este tanulsága az volt, hogy lehet ilyen közeli, ilyen hősi, ilyen tragikus közös élményt a higgadt és józan önvizsgálat legjobb magyar „hagyományai” szerint elemezni. Éppen ez teszi az emlékezést méltóvá magához az eseményekhez. A doorni találkozó többünknek arra adott módot, hogy bizakodni kezdjünk a külföld magyarjaiban és egy olyan új értelmiség kialakulásában, amelyet európaiság tesz magyarrá; a magyarság európaibbá. Ezt ez a találkozó, melyhez foghatót az idősebbek hiába kerestek emlékezetükben, nem programként hirdette meg. Ennek csak a lehetőségét villantotta fel. S a másokban fölkelte remény kötelez, ez a doorni találkozó rendezőinek vállára a folytatás terhét hengeríti.

Gömöri György

Magyarokként műveljük kertjeinket — Jegyzetek Doornból

Magyar Híradó, Bécs

Amikor a Mikes Kelemen Kör nyomtatott meghívóján először olvastam a doorni Tanulmányi Napokról, s gyorsan fellobbanó lelkesedésemet lassanként kisebb lángra csavarta az Oxfordban kötelező szkepticizmus, egyfajta kíváncsiság töltött el. A hollandiai Mikes Kelemen Kör jó híre már régen eljutott külföldre, mindazokba az országokba, ahol magyar emigránsok élnek; a tervezett előadások érdekesnek ígérkeztek, s a meghívó igen rokonszenvesen, nem politikai módon indokolta a találkozó célját: „Hasznosnak ígérkezne ... egy találkozó az emigrációban alkotó írók, tudósok és közönségük, elsősorban a nyugat-európai egyetemeken tanuló diákság között.”

Doornról előzőleg keveset tudtam, sokkal többet most sem tudok. Doorn nyaralóhely Utrecht közelében, villáiban nyugdíjas tisztviselők és tehetős üzletemberek laknak, s a főtérről néhány száz lépésre található az a ház, ahol Vilmos császár élte le utolsó napjait, archeológiai és történelmi tanulmányaiba mélyedve. Vagy húszpercre a doorni főtértől, nem messze az amersfoorti úttól, de már kicsit benn az erdőben bújk meg az a másik, történelminek ugyan nem nevezhető, de számunka mégiscsak „nevezetes” ház, ahol a doorni összejövétel lezajlott: a Maarten Maartens-huis.

A ház maga a múlt század végén épült, s egy holland író, álnéven Maarten Maartens építtette; a tágas kastélyt mímelő épületben gyakran tartanak nemzetközi művésztalálkozókat. A földszinti fegyvermúzeumban kardok, páncélingek, lándzsák és sisakok tanúskodnak Maartens úr műgyűjtőszervevényéről; ez a terem kicsit emlékeztet Sir Walter Scott házi fegyvertárára Abbotsfordban. Az előadásokra lényegesen barátságosabb környezetben került sor: szélesre tárt ablakoknál az emeleti kisteremben, vagy ha sütött a nap, kinn a ház parkjában, egy eklogába illő tisztáson, padokra s a fűre telepedve. Körös-körül az erdőben mókások és mókás nyulak rohangásztak, zajosan, vidáman holland gyerekek csörtettek; a tisztáson pedig magyarul folyt az okos szó. A parknak átható fenyő- és jászminillata volt. Ha a doorni napokra gondolok, mindig újra szippantanám a tisztás meg a parki ösvények fenyő- s jászminillatát.

Azok az utrechti, nijmegeni és amszterdami magyar diákok és értelmiségiek, akik a találkozót megszervezték, a program összeállításában s az előadók és a hallgatóság megválasztásában egyaránt dicséretes munkát végeztek. Az 1951 óta fennálló Mikes Kelemen Kör holland társadalmi szervektől gyűjtötte össze a találkozó megszervezéséhez szükséges pénzt, így politikailag semmiféle kötelezettséget sem kényszerült vállalni: a Tanulmányi Napok rendezői azt az értelmi-ségit hívták meg, akit akartak. Így aztán a demokratikus emigráció legkülönbözőbb szellemi fórumainak képviselői találkoztak Doornban – például a római Katolikus Szemle szerkesztője a protestáns Jöjjetek szerkesztőjével, vagy az Új Látóhatár munkatársai a szabad diákszövetség lapjának képviselőjével. Norvégiában tanuló egyetemisták találkoztak göttingeni diákokkal, Angliában élő írók és ismertők leideni vagy hágai olvasóikkal.

Az első nap „hitvitával” telt el; de ez a hitvita a XX. század szellemének megfelelően nem a másik vallás vagy nézet hamisságának bizonygatásával s ünnepélyes ördögűzéssel, hanem inkább a keresztény szellem megújulás-lehetőségeinek vizsgálatával s korunkra való alkalmazásával foglalkozott. Békés Gellért atya arról beszélt, hogy a katolicizmus nincs egy meghatározott korhoz kötve: a krisztusi tanítás szelleme minden korra inkarnálódik. A régítől való elszakadás hosszú és fájdalmas folyamat, mégis meg kell történnie; másfelől az újhoz való csatlakozás nem jelenti az Egyház örök elveinek a feladását. Dr. Szekeres Attila református lelkész *A protestantizmus mai kérdései* címen tartott előadásában főként Barth Károly teológiájával és az ökumenikus mozgalom eredményeivel foglalkozott.

A Tanulmányi Napok résztvevői a későbbiekben nagy érdeklődéssel hallgatták Cs. Szabó László előadását a „jóléti állam” új civilizációjának kialakulásáról. Cs. Szabó László az angliai „meritokrácia” kezdeményeinek tárgyalását összekapcsolta az automatizálás (elégedés) problémájának társadalmi síkon történő jelentkezésével; elemezte a Nyugaton s Keleten egyaránt jelentkező huliganizmus, a társadalomból való anarchisztikus kivonulás jelenségét.

Szabó Zoltán a Magyar Írók Szövetsége külföldi főtükre a magyarságtudatról tartott rövid, de tartalmas előadást. Bibó Istvánt idézve kifejtette, hogy a nemzetről való gondolkodásnak általában véve két módja lehetséges: a területben és a népben való nemzetkonceptió. Az 1849-től egészen a Horthy-Magyarország bukásáig tartó korszakot a szűk látókörű, területben és csak területben való gondolkodás jellemezte: ez

szorosan összefüggött az érzelmi, sértődöttség sugallta gondolkodásmóddal és egy olyan nemzeti frazeológia kialakulásával, amelyben a tartalom teljesen elvált a formától. Az első világháborút követő korszak belső ellentmondásai hozták létre a népi írók mozgalmát, amely a nemzetről nében és társadalomban kezdett gondolkodni. Az 1956-os új, forradalmi nemzedék magyarságtudata nagymértékben hasonlít a népi írók legkiválóbbjainak magyarságtudatához, lévén inkább kötelesség-, mint jog-magyarság, reális, a gyakorlati tennivalókon alapuló patriotizmus, amely a hangzatos frázisokat visszautasítja.

A fiatal előadók valamennyien jól szerepeltek, mondhatni feltűnően jól. Varga Sándor (írói néven: Kibédi Varga Áron) felvázolta a modern nyugati irodalom e századbeli fejlődésvonalát, és – a tüzetesebb összehasonlítás igénye nélkül – a mai magyar irodalom néhány fontos problémáját is felvetette. Előadása végén hosszabb részletet olvasott fel Németh László Magyar műhely című tanulmányából, s a későbbi vita abban a kérdésben összpontosult, vajon lehetséges-e emigrációban magyar szellemi „műhelyt” teremteni. Az amszterdami egyetemen előadó Kibédi Vargától felkészültségben és anyagismeretben nem maradt el Péter László, az oxfordi Nuffield College ösztöndíjas kutatója, aki meggyőző érveléssel és lendületes ékesszólással elemezte a magyar állam fejlődését a kiegyezés utáni korszakban.

A harmadik fiatal előadóra, az ugyancsak Oxfordban tanuló Zádor Istvánra hárult az a megtisztelő, de nem könnyű feladat, hogy a találkozó utolsó vitáját, a forradalomról tartott fórumot a megvitatásra kerülő esemény nagyságához méltó formában bevezesse. Ez Zádornak teljes mértékben sikerült; a jelenlevők az 1955-58 között eltelt időszak mesteri elemzését hallhatták. A fiatal közgazdász nagyszerű értelmi és érzelmi egyensúlyt tudott teremteni. Nagy Imre politikájának és emberi nagyságának méltatása, valamint szinte kilátástalanul becsületes vállalkozásának bírálata között.

Azt, hogy Zádor egészen magas színvonalú előadását milyen figyelemmel és izgalommal követte a hallgatóság, talán az a tény bizonyítja legjobban, hogy fél egykor még javában folyt a forradalmi fórum a Maarten Maartens-huis kistermében.

Még néhány szót kell szólnunk a doorni Tanulmányi Napok kulturális műsoráról. Ide tartozik a Bartók-szólóest, amelyet Uhlhorn holland zongoraművész adott a találkozó tiszteletére, az amszterdami és az otterlói képtárlátogatás, a gyönyörű Son et Lumière (a Franciaországban és Angliában már több helyütt alkalmazott fény-hangjáték, kastély-történet fényhatásokkal és zenekísérettel) – amit a ruissdaeli szelmalmáról nevezetes Wijk bij Duurstede-ben volt alkalmunk megtekinteni. A Son et Lumière varázsát talán csak az a körülmény zavarta, hogy a Son, vagyis a hang holland balladákat szavalt, amelyekből a külföldi magyarok fülhegyezve is csak foslányokat értettek, s így aztán egy-egy ballada tartalmát ilyen hevenyészett „gyorsposta” közölte hátulról, suttogva: „A királylány szegény embert akart. Stop. Nem kap, ezzel szemben zord atya lecsukítja. Végül úgy tesz, mintha meghalna, de mégsem. Atya boldogan férjhez adja. Stop.”

A zene és a képzőművészet, sőt a zenével-fénnyel-képző-művészet után természetesen sor került az irodalomra is. Az egyik szabad estét a Mikes Kör a találkozó jelen lévő fiatal költőknek szentelte, akik műveikből olvastak fel. A hét költő estjét Cs. Szabó László vezette be meleg, barátián csipkedő szavakkal, s a költők, majd a közönség folytatták – versekkel, illetve tapsokkal. S hogy a magyar költészet folytonossága is előtűnjék, az estet egy strassburgi fiatal színész szavatai zárták, aki – az időrendnek fordított sorrendben – mondott verseket: Nagy Lászlótól, Illyéstől és Adytól.

Roppant nehéz röviden írni egy ilyen találkozóról, mint a doorni volt. Nem elégséges a részletes beszámoló sem ahhoz, hogy a Doornban töltött hét ízét, színét, szagát felidézze. Írtunk egy-két szót a nagy vitákról; de vajon nem voltak-e éppoly fontosak a véletlenül összeverődött csoportok vagy éppen két ember beszélgetései, eszmecseréi? Szólhatnánk még az ötletfórumról, a holland írókkal, művészekkel való amszterdami találkozásról és még sok mindenről – még az utolsó nap szívből jövő ebéd utáni nótázásáról is. Tábortűz? Elmaradt, mert esett az eső.

Mi volt Doorn? Valaki azt mondta: „Szellemi cserkész tábor.” De mondhatta volna: a külföldön élő magyar értelmiség új reményekre biztató, örömeire indító szép egybegyülekezése.

Doorn nem adott pontosan körülírt politikai programot. Más volt a célja: az alapok megteremtése az egészséges magyar gondolkodáshoz. Gondolatébresztés s ugyanakkor ködosztatás volt ez; fogalmi gyomirtás, annak a tisztázása: hol állunk most, s merre indulhatunk; hogyan maradhatunk csorbítatlanul magyarok s a demokratikus módszerek hívei, képzelte veszélyekkel hadakozó „Csaba-várók” helyett reális feladatok megoldására vállalkozó európai gondolkodású szakemberek. És végül összehozta az írókat az olvasókkal. Az írók talán egy kicsit másképp, több önbizalommal írnak ezután, s az olvasók nagyobb figyelemmel és szeretettel olvassák az emigráns írók műveit. Doorn kevesebb volt és több volt Szárszónál, Doornban a „magyarként műveljük kertjeinket Európában” gondolata lebegett az egybegyűltek feje felett. Ennél többet aligha tehetünk ma Magyarorszáért – de ezt meg kell tennünk mindenképp...

SZEMÉLYES BESZÁMOLÓ

Gáspár Kata

A Nagy Utazás

*legalább a hír
hogy van ami elérhető
nem a meddő
istenség kegyelme
hanem az értelem
gyémánt biztonsága
(Gál Sándor)*

Szerencsések vagyunk, mi emberek, hogy utazhatunk, hogy e fogalomadta lehetőséget a legmesszebb menőkig kihasználhatjuk. Útnak indulhatunk térben, de utazást tehetünk az időben is. Csatangolhatunk fejben vagy akár a koponyánk körül – hogy a transzcendens utazásról ne is beszéljek. Utunk lehet céltalan – de valljuk be, mennyivel izgalmasabb, ha célt választunk, melyet sikerül elérnünk! A nagy utazók nemcsak azért indultak útnak, hogy távoli tájakat ismerjenek meg, hanem hogy önmagukhoz is közelebb kerüljenek. Végső soron minden út önmagunkhoz vezet. Legyünk ezért hűek hozzánk... (ám a toposzokból ennyi is elég)

Szállítóeszköz is megannyiféle formában áll rendelkezésünkre. Aki tehetős, ne törje fel testét holmi kényelmetlen, transzbalkáni vasúthálózatot is megszegyenítő együlésessel, a hagyományos utazó egyébként is szíves örömet cserélne vele. Ifjaknak és idősebbeknek kéjes gyönyört nyújthat a busz. De az igazán nagykalandra vágyó, önnön magát megismerni hajlandó utazó autóstoppal megy... (Mindig is tudtam, hogy így van. Meg is tettem. Be is jött.) De hogy az utazás mást is jelenthet, mint megismerést, felismerést és elismerést, azt csak az idei Tanulmányi Napokon láttam igazán. (Bár ez előbbieken is volt részem bőven).

Nagy utat tett meg a Mikes is. Emigránsokból álló masszív kis csoportja, mely kényszeredetten letért a hazai pályáról, mára – kiválóan alkalmazkodva a nemzetközi tendenciákhoz – határok és ideológiák nélküli tudományos-közéleti fórummá vedlette bőrét. Intellektuális klub lett, rendszeresen visszatérő tagokkal, hosszú távú ismeretségekkel, folyamatosan megújuló tematikával.

A mostani konferencia tematikája ismét sokat ígért mindazoknak, akik – válaszolva a keringő felhívására – eljöttek, hogy felszálljanak arra a képzeletbeli gépre, mely egy nagy utazásra invitál. Kínába, Indiába, az iszlám világába, Franciaországba, a magyar költészet vizeire, a múltba, a jövőbe...

Utunkat a Selyemút mentén Farkas Flóriánnak, Segesváry Viktornak, Lengyel Alfonznak és Wonke Rezsőnek köszönhetjük. A birodalom kapuján Flóriánnal léptünk tehát be. Ő a csodát, melyet érdeklődve figyel a közvélemény, gazdasági szemszögből kiindulva magyarázta. Megpróbálta elhítenni a közönséggel, hogy elsősorban ez eleddig semleges birodalom óriási külkereskedelmi volumenével, az export-import növekedéssel, fokozatosan szélesedő piaccal és tőkebeáramlással, az olcsó/magasan képzett munkaerővel, hatalmas tartalék munkaerővel (mely ráadásul magasan képzett is), általános jóléttel, növekvő fogyasztással, erős ipari pozíciójának megtartásával és növelésével, és azzal igyekszik hatalmi helyzetben lenni, hogy az ún. Új Gazdaságban (félvezető-gyártás, műholdkészítés, genetika, távközlés és még ki tudja milyen kutyü terén) iszonyúan jól fejlődik. És ez sikerült is neki. Elhittük, hogy Kína Ázsia motorja. Hogy ő a jövő eszményi kereskedelmi partnere. Hogy hamarosan letöri a nyugat hegemoniáját. (S hogy vége az olcsó kínai bugyik uralmának). Persze, még mielőtt attól kezdenénk el rémüldözni, hogy eljött a végítélet és a mandarinok uralma (céltudatos vágott szemű IT menedzserek, illetve programozók alakjában), jobban tennénk, ha saját házunk táján is körülnéznénk – sugallta Farkas egyre növekvő leleplezési vággyal hangjában. Nemzedékünk a romlás virága. Sőt, mi, a tömeg, egyre inkább beváltani igyekszünk Ortega y Gasset jóslatát a tömegek lázadásáról. Nincs bennünk se közösség iránti odaadás, se szolgálatkészség, se erkölcsi tartás. Elmerülünk a magunk fogyasztói mocsarában, ész nélkül költekezünk, stb. – és uraljuk az élet minden területét a magunk dilettantizmusával. De azért van remény: csak meg kell várni, hogy kifogyjanak természeti tartalékaink, meg legyünk szorulva, és akkor majd rájövünk, milyen jó íze is van egy falat kenyérnek... bravó. El kell ismerni, Kínával szemben rosszul áll a szénánk.

Az előadás után mindenki kíváncsi lett arra, mégis hol volt eddig ez az új Csodaország, mi van ott, kell-e félni tőle, és egyáltalán...?! S az izgalom már-már tetőfokára hágott. Így tehát, akit eleddig nem szédítettek el a korrekt tények, az most „padlót fogott” attól a különbségtől, mely Ázsia fölényét és a Nyugat alkonyát társadalmi szinten magyarázta. A Kínában is élt luganoi professzor, Segesváry Viktor vezetett be bennünket

a birodalom belsejébe... Előadása szépen alájátszott Flóriánénak, kiegészítve azzal, hogy bebizonyította, hogy még a gazdasági változásoknak is társadalmi alapjuk van. S mindez a vallásban gyökerezik, mely esetünkben egyenlőséget jelent az életmóddal. A varázsszó: konfucionizmus. Uralja, formálja a társadalmat, s olyan erkölcsi bázist jelent, mely a nyugati ember számára már ismeretlen. Olyannyira az, hogy még a modernizációt is képes saját arcára formálni. Egy olyan társadalmi-etikai rendszer, mely szerves része a kínai identitásnak, olyan civilizációs örökség, mellyel szemben, valljuk be, semmi esélyünk - már ami a jövő társadalmának mentális egészségi állapotát jelenti. Mert hiszen milyen messze vagyunk mi már a tekintélytiszteltől, az öregek és az ősök megbecsülésétől, a saját hagyományainktól!!!

Farkas Flórián előadás közben

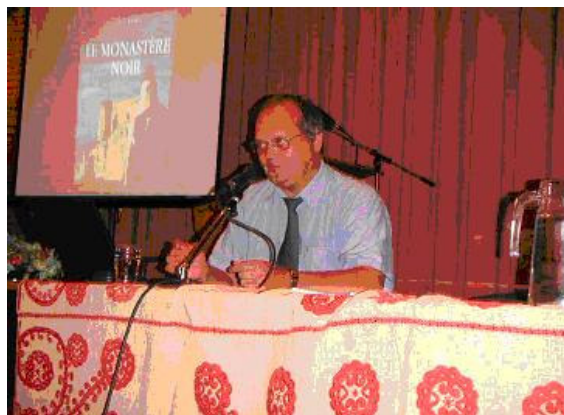
Lengyel Alfons (balról) előadást tart

(Nem is csoda, hogy az előadást követően fellángoltak az indulatok. Úgy tűnt, mintha mindenki összetűzet nyitott volna elsohódó kultúránkra. Szidva az individualizmust, a liberális gondolkodást, s mindazt, amiről eddig úgy hittem, büszkeséggel kell, hogy eltöltsön. Szemben a csodálatot keltő ázsiai kultúrával, ahol a menedzserek inkább megszakítanak egy tárgyalást, mintsem, hogy elmulasszák napi betevő tai-csi gyakorlatukat. Némi megkönnyebbülést nyújt, hogy azért Kínában sem halad minden gördülékenyen (bár távol álljon tőlem a rosszmájúság). Igaz, hogy Csodaországban nincs nehézkes bürokrácia, ám van fokozódó társadalmi eltávolodás. És esztelen fogyasztás. No, meg rossz hitelek. S hogy a jövőről is essék néhány szó: bár a kínaiaknak nincs misszió tudatuk, azért talán megvan az esély arra, hogy valamilyen szinten ötvözzük a keleti kultúrát a nyugatiéval...)

Utunk során tovább gyűrűzött a kíváncsiság, mely azt kutatta, hogyan is néz ki ez a gazdasági-társadalmi csoda a mindennapi gyakorlatban. Lengyel Alfons kalauzolt bennünket tehát még mélyebbre Kínában. A neves régész (aki több fontos tétivel is eldicsekedett és szintén nagyon jól ismeri Kínát, hiszen évtizedek óta ott él) üdítő anekdotákkal színesítette élménybeszámolóját második hazájáról, tette hitelessé történelmi ismereteit. Megismerhettük a mai modern ázsiai fiatalok értékrendjét, a fogyasztás szellemének hatásait és félelmetes formáló erejét. Szex, rock és tévé, sejtelmes csipkebugyi, bicikli, tömegszórakoztatás és státusszimbólumok (ugye milyen ismerős?). Ez már sejtet valamit Kína következő nemzedékének erkölcsével kapcsolatban...

Németh Pál (balról) előadást tart, Segesváry Viktor (jobbról) vezető elnök

Csernus Sándor előadás közben

Végül pedig azok, akik számára még mindig voltak homályos pontok, s úgy érezték a témát nem merítették ki még eléggé, megnézhettek egy filmet, melyet a Duna TV stábja készített.

(De én ezt már nem vártam meg. Magam indultam felfedezni annak a kis falunak a flóráját és faunáját, mely környékén már napok óta tartott a konferencia. A holland hagyományokhoz híven kerékpárt bérelve jártuk be a környéket frissen szerzett ismerőseimmel és a párommal. Mindenkinek ajánlom alternatív szórakozásként a kerékpározást, mert nemcsak a testet tartja kondiban, de a szellemet is frissíti. És bár nem olyan koncentrált mozgássorozat, mint a tai-csi, de nagyon jó!)

Az előadások menetében utunk következő állomása az iszlám világ volt. Németh Pál (református lelkész és iszlám szakértő) elképesztő profizmussal és odaadással mesélt volna az iszlám gazdaságról, társadalomról és történelemről, ha nem lett volna nyelvész. Legalább is annak, akinek nem volt vájt füle a témához, azt gondolhatta, morfológiai és szemiotikai előadást hall. Pedig valójában arról beszélt, hogy a muzulmán hit a mai napig létező életforma, s éppúgy, mint a konfucionizmusban, az iszlámban is benne van a világ megértésének alapja, az ember helyének meghatározásához alapvetően szükséges erkölcsi alapállapot leírása. Az Ábrahám hitéhez való makacs visszatérés, az imafegyelem, mind-mind ragaszkodás az arab hagyományokhoz, s ily módon valóban egy harmadik utat képvisel az ún. keleti és nyugati, valamint a keresztény-zsidó kultúrvilágok között.

Egy halvány, gyenge szálon függő kapcsolatot kieroszakolva, utazzunk most tovább Kína hatásvonala mentén. A magyar költészet nagyjai közé evezünk Kabdebó Lóránttal, aki kiváló ismerője József Attila, Weöres Sándor és Szabó Lőrinc költészetének. Kabdebó keleti motívumokat olvasott egybe Weöresnél és Szabónál, ám az igazán mély benyomást József Attila, Yeats és Rilke egybeolvasása tette (rám). Valódi élmény volt hallgatni előadását kutatási eredményeiről, melynek külön pikantériát kölcsönzött az a tény, hogy Fejtő Frencel még életében találkozhatott (nem csoda, hiszen idén 95 éves), aki megerősítette hipotézisét és kiegészítette néhány dokumentum-jellegű információval József Attilával kapcsolatban.

És egy ugrással Franciaországban termettünk. Csernus Sándor beszámolója a magyar kultúrpolitika külföldi nyitásának dinamizmusát vázolta fel. Kezdve az első külföldi bemutatkozással és sikerrel a frankfurti könyvvásáron (melyről aztán rendre meg is jelentek a rossz szájjú ellenvélemények), folytatva az első külföldi komplex megjelenéssel Brüsszelben, s beteljesedve a 2001-es Magyar Kulturális Évaddal. Körvonalazta a francia kultúrpolitika partnerkeresési stratégiájának csapásösvényeit (cikkek és fordítások megjelenése, rendezvényszervezés, stb.), s mindezt beleágyazva a rendszerváltás utáni francia diplomácia tapogatózásainak történetébe. Meglepő, hogy megannyi könyvet fordítottak már le franciára, s hogy állítólag a franciák megőrülnek a magyar zenéért. A fordítási problémákról itt ne essék most szó, ez szakemberek régóta húzódozó vitájának mumusa. Arról se beszéljünk, hogy könnyen elképzelhető, ez a szimpátia csak fellángolás. Divat. Annyi viszont bizonyos, hogy – ahogy a most távozó francia nagykövet is elismeri – szó sincs már arról a magyar tudatban gyökerező tévhitről, miszerint nincs közös alapja a francia-magyar kapcsolatoknak. Ellenkezőleg. Valami olyasmi van kialakulóban, mint Kína és az USA közt. Afféle közömbös, leigázás-mentes, rugalmas partnerség. Hiszen egy akolban vagyunk, (vagy mi)...

Kabdebó Lóránt előadás közben

Czigány Lóránt, Karátson Endre és Kibédi Varga Áron
(balról jobbra) 'Az eltűnt idő nyomában'...

Persze Magyarország csak kispajtás az Unióban. Ez is kiderült Reuss Konrád beszámolójából. S kívülálló szemével Magyarországra tekintő bankár leginkább az életmódban rejlő veszélyeket ecsetelte - igen sokáig.

Elszomorodva az egyébként sem rózsás helyzetünktől (lásd. Hogyan kössük fel a gatyaszárat?), még azt is be kellett látnunk, hogy fogyatkozó népességünk kudarca a családok szétesésével hozható párhuzamba. De ez „innen” nézve nem más, mint a jéghegy csúcsa. Mintha Szabó Zoltán *Kívülről* című cikksorozatát kellene olvasni az 56-os forradalomról – Londonból nézve.²

Időutazásban is volt része az összeverbuválódott közönségnek. Rögtön az első este Czigány Lóránt, Karátson Endre és Kibédi Varga Áron szórakoztatta anekdotákkal a többieket, és hogy megtalálják azt a fránya „eltűnt időt”. Erre egyébként az utolsó este is volt példa, de az többek nem-tetszését váltotta ki. Talán az unalomig ismert ÁVO-s brahik és a poénba burkolt előítéletek nem egyformán viccesek mindenki számára...

Utazásunk végén még egy utolsó előadás erejéig elidőztünk Európánál. Gyanítom, hogy Herczegh Géza szép előadása a jövő évi Tanulmányi Napok nyitánya lesz.

Az út természetesen itt még nem ér véget. Kalandozásaink emléke, remélem, sokunkban megmarad, elgondolkodtat, talán néhány útitársunkat új ismeretek megszerzésére sarkallja. Ha csak egy darabkát széthordunk a világba - mindenki egy kis szeletet - az elhangzottakból, már elmondható, hogy sikeres volt az idei konferencia.

Csoportkép szombat délután, Elspeet, 2004. szeptember 11.

² Faludy György önéletrajzi regényéből vett anekdota

MELLÉKLETEK

- ✿ A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza
- ✿ Sajtóközlemény

A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza

Czigány Lóránt (Sátoraljaújhely, 1935)

Londonban élő író, publicista és irodalomtörténész. A forradalom után fiatalon ment külföldre. Angol nyelvű irodalomtörténete (1984), melyet a patinás Oxford University Press adott ki, a magyar irodalom első nem marxista szintézise a Halotti beszédől Hajnóczy Péterig. A kaliforniai és a londoni egyetemen tanított magyar irodalmat; tudományos munkásságának eredményei angolul, németül és franciául jelennek meg. Az utóbbi harminc évben az 1945 utáni magyar irodalommal is foglalkozik, s 1980-ban elsőnek írta le, hogy a moszkovita főhatalom hogyan államosította a magyar irodalmat, hogyan zúzta szét annak értékrendjét, s hogyan terelte az írókat egy akolba, hogy a központ által előírt hangnemben énekeljenek.

Csernus Sándor (Algyő, 1950)

Történész, diplomata. Tanulmányok: Szeged, JATE BTK történelem-francia szak (1970-75), JATE Központi Könyvtár, könyvtáros (1975-79), BTK Középkori és Koraújkori Egyetemes Történelem, tanársegéd, adjunktus, docens (1979 -), Lyon-i Egyetem lektora (1981-86), Angers-i Egyetem vendégtanára (1997), Párizsi Magyar Intézet, oktatási és tudományos titkár (1990-1994), Párizsi Magyar Intézet, igazgató és Magyar Nagykövetség, kulturális tanácsos (1999 -). Kutatási területe: Franciaország történelme, a magyar-francia kapcsolatok, a középkori politikai gondolkodás, középkori és kora-újkori diplomácia történet, historiográfia, francia kulturális politika. 66 publikáció. Fő műve: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország* (1999).

Farkas Flórián (Kolozsvár, 1967)

Mérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán és a párizsi Ecole Normale Supérieure de Cachan-on, MBA tanulmányait az angliai Henley Management College-on folytatta. Okleveles villamosmérnök, MBA. 1992-től Hollandiában él. Évekig tudományos kutatóként dolgozott a Delfti Műszaki Egyetemen. 1996-tól az IBM munkatársa, IT- és menedzsmentkonzultáns.

Herczegh Géza (Nagykapos, 1928)

Jogi tanulmányait a Szegedi Egyetemen végezte 1951-ben, majd Párizsban és Salzburgban tanult. 1951-től 1967-ig a budapesti Politikai Kutatóintézetben nemzetközi jog kutató. 1976 és 1990 között a pécsi Janus Pannonius Tudomány Egyetem nemzetközi jogi karának tanszékvezetője. 1990-től 1993-ig a Magyar Tudományos Akadémia jogi és gazdasági osztályának alelnöke, valamint az Alkotmánybíróság alelnöke. 1993-tól a hágai Nemzetközi Bíróság bírója. Főbb művei: *'A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái'*, *'Magyarország külpolitikája 896-1919'*, *'A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig'*.

Kabdebó Lóránt (Budapest, 1936)

Az irodalomtudomány doktora, egyetemi tanár, Szabó Lőrinc-kutató. Iskoláit Gyöngyösön, Egerben és Miskolcon végezte, az ELTE magyar-történelem szakán 1958-ban szerzett diplomát. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának alapító dékánja, jelenleg az Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetője és az MTA által támogatott Szabó Lőrinc Kutatóhely irányítója. Ezt megelőzően miskolci középiskolákban tanított, majd a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának osztályvezetője, utóbb a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára. 1983-ban a Mikes Kelemen Kör plakettjével tüntették ki.

Karátson Endre (Budapest, 1933)

Író, kritikus, irodalomtörténész. 1951-ben a Lónyai utcai Református Gimnáziumban érettségizik. 1954-ben elvégzi az Idegen Nyelvek Főiskoláját. 1954-56 között az Új Magyar Könyvkiadó lektora. 1956-ban Franciaországba emigrál, azóta Párizsban él. Az École Normale Supérieure hallgatójaként 1959-ben francia tanári oklevelet szerez a Sorbonne-on. 1961-69 között a Centre National de la Recherche Scientifique kutatója. 1969-ben az Irodalomtudományok nagydoktora a párizsi Sorbonne-on "Le symbolisme en Hongrie" című disszertációja alapján, 1969-73 között a clermont-ferrand-i, majd 1993-ig a lille-i Charles de Gaulle egyetem professzora. Azóta emeritusz professzor ugyanott. 1998-ban a Mikes Kelemen Kör 'Magyar Irodalmi Figyelő' díját, 1999-ben Füst Milán díjat kapott. Magyarországon több novelláskötete jelent meg.

Kibédi Varga Áron (Szeged, 1930)

1948 óta él Hollandiában. Franciát és arabot tanult az amszterdami, leideni és párizsi egyetemen. 1966-tól 1995-ig a francia irodalom, 1986-tól 1995-ig egyben az összehasonlító művészetelmélet professzora Amszterdamban. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Több könyve jelent meg franciául és magyarul, valamint négy verseskötete magyarul. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja.

Lengyel Alfonz

Jogász, művészettörténész. 1944-ben Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiát, 1948-ban jogot végzett (absolutorium). 1949-1950-ben a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Múzeumok, Levéltárak és Tudományos Intézetek főosztályán, főelőadó. 1950-1956 között politikai fogoly. 1959-ben California Állami Egyetemén művészettörténetből Master Degree-t kapott. 1964-ben a párizsi Sorbonne-on doktorált. Párizsban, Heidelbergben és Amerika több egyetemén mint egyetemi tanár tanított. Nyaranta Karthagóban (Tunisz), Sirmiumban (Jugoszlávia), Sienaban (Olaszország) és Xi'an-ban (Kína) ásatásokat vezetett. Jelenleg amerikai igazgatója a Sino-American Field School of Archaeology-nak.

Németh Pál (Budapest, 1953)

Református lelkész, iszlám szakértő. Tanulmányait a Budapesti Református Theológiai Akadémián és az ELTE Bölcsészettudományi Karán 'sémi filológia és arab' szakon végezte. 1979-től két évig a Szíriai Arab Köztársaságban a Damaszkuszi Egyetemen arab nyelvet és irodalmat, majd iszlám vallásjogot és filozófiát hallgatott. A szír-ortodox egyház kolostori iskolájában egyházi szír nyelvet és irodalmat tanult. 1981-től a Zsinati Iroda Tanulmányi Osztályának előadójaként végezte az új bibliafordítás revideált kiadásának előkészítő munkálatait. Az új alapszöveget 1988 nyarára készítette el. 1989-től 1997-ig a budapesti Biblia Múzeum vezetője. 1984-től a Budapest-Pestlőrinc-Ganzkertvárosi Református Egyházközség lelkipásztora. A budapesti Külkereskedelmi Főiskolán arab nyelvet és iszlám kultúrát tanít. A Nagykőrösi Református Tanítóképző Főiskolán filozófiatörténetet, református keresztyén apologetikát, dogmatikát és theológiai etikát tanított.

Moldován István (Győr, 1960)

Az Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár Osztály osztályvezetője. Tanulmányok: Marx Károly Közgazdasági Egyetem, ELTE BTK Könyvtártudományi tanszék, könyvtár-informatikus. Korábbi munkahelyek: az Ipargazdasági Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa; a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárak szakreferense. Több elektronikus könyvtári szakmai szervezet tagja, illetve bizottsági tagja.

Monok István (Zalamerenye, 1956)

Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. Tanulmányok: a szegedi József Attila Tudományegyetemen magyar-történelem szak; a budapesti ELTE-n könyvtár szak. Egyetemi doktor, kandidátus. Korábbi munkahelyek: a szegedi JATÉ-n főkönyvtáros, főtítká, majd tudományos tanácsadó. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanszékvezető, majd a Művelődéstörténeti Intézet igazgatója. Számos lap szerkesztőbizottsági tagja és sorozatszerkesztője. Kitüntetések: Miniszteri Dicséret 1988; Széchényi Professzori ösztöndíj 1997-2201.

Reuss Konrád (Budapest, 1929)

Jogász, közgazdász. Több mint harminc évig a Banque de Bruxelles / Banque Bruxelles Lambert vezető közgazdásza, majd gazdasági tanácsadója. Előtte a Belga Nemzeti Bank képviselőjeként a Burundi Köztársaság Nemzeti Bankjának gazdasági tanácsadója. Egyéb funkciók: az Európai Gazdasági Együttműködési Liga főtitékára; az Európai Egyetemi Pénzügykutató Társaság pénztárosa. Két pénzügyi szakkönyv és számos szakkikk szerzője.

Segesváry Viktor (Miskolc, 1929)

A miskolci, kolozsvári és budapesti református gimnáziumokban végezte középiskolai tanulmányait. Budapesten a jogi karról 1949-ben, 3 félév után, kizárták, s a budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkesítő oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált a politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afganisztán, Mali, - majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozta; majd egy filozófiai-anthropológiai tanulmányt és a politikai rendszer jövőjéről szóló, a magyar kisebbségek sorsa által inspirált esszét írt. Hat könyve jelent meg az Egyesült Államokban, kettő Budapesten; 1994 óta rendszeresen publikál magyarországi és erdélyi folyóiratokban.

Sipos Gyula (Budapest, 1935)

Irodalomtörténész, kritikus. Tanulmányait a budapesti Pedagógiai Főiskolán végezte, valamint a párizsi Sorbonne-on szociológia, francia nyelv és irodalom szakon. A Szabad Európa Rádió külső munkatársa, 1989-től 1991-ig párizsi szerkesztőségének vezetője. Kassák-díj jutalmazott.

Tóth Miklós (Szekszárd, 1925)

Jogász, református teológus. Tanulmányait Budapesten, Amszterdamban és Leidenben végezte. A hollandiai AEGON Biztosítótársaság ny. igazgatója. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja. 1949 óta él Hollandiában.

Wonke Rezső (Budapest, 1953)

Operatőr, újságíró. Tanulmányait a budapesti Színház és Filmművészeti Főiskolán és az ELTE Média Manager és Újságíró, valamint Szociológia szakán végezte. 1978 és 1992 között a Magyar Televízió (MTV) munkatársa, 1993 óta a Duna Televízió riport-dokumentumfilmek, portrék operatőr-rendezője. Szakterülete: az MTV-nél háborús és válságkövetek (70 országban forgatott); Duna TV-nél kisebbségi ügyek, irodalmi, képzőművészeti műsorok. Díjak: a 26. Filmszemlén dokumentumfilm kategóriában különdíj; 10. nívódíj; Nemzetközi Finnugor Filmfesztivál „Legjobb operatőri munka” díj 2002.

Sajtóközlemény

Zoetermeer, 2004. szeptember 18.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör ezévben szeptember 9 és 12 között Elspeetben rendezte meg hagyományos évi TANULMÁNYI NAPJAIT - 1959 óta sorrendben a 45-et – a következő címmel:

KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA

Új világrendeződések – Magyar Életmezők

A jelenlevők foglalkoztak az egész világot átfogó, mind jobban felgyorsuló gazdasági, politikai és kulturális átrendeződéssel, melynek súlypontja folyamatosan Ázsiára tolódik át. Ez valamennyiünket érint, a magyarságot Magyarországon, a Kárpát-medencében, Nyugat-Európában és az egész világon. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör nyugat-európai helyzetéből igyekszik a kérdések kulturális mozgatóerőit és a magyarság 'globális', azaz az egész világra kiterjedő további kibontakozásának és összjátékának lehetőségeit megvizsgálni.

MEGEMLÉKEZÉS ELHUNYT BARÁTAINKRÓL

A Tanulmányi Napok kezdetén a jelenlevők megemlékeztek az ezévben elhunyt nagy magyar előadóművésznőről, **Illyés Kingá**-ról (Marosvásárhely), a Kör régi barátjáról, a *Magyar Irodalmi Figyelő* kitüntetettjéről, aki a Körben és az egész világon előadóművészetével a tiszta magyar szellem fennkölt kisugárzója volt, és **Kulhavy László**-ról (Hannover), a Kör régi barátjáról, a Tanulmányi Napok hű látogatójáról és támogatójáról.

MIKES IRODALMI DÍJ

A Tanulmányi Napok keretében a Kör '**MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ**' irodalmi díját **Sipos Gyula**, ismert irodalomkritikus (Párizs) mélyreható és a nyugati magyar irodalom sok területére kiterjedő előadása alapján **Kemenes Géfin László**-nak (Groningen) ítélte oda. A díjról diploma és emlékérem tanúskodik.

*

ELŐADÁSOK (időrendi sorrendben):

Tóth Miklós (Hága) *bevezetésében* röviden áttekintette a magyar kultúrvilágot, amelyben a szociológiai szükségszerűségből előálló különbségeket vizsgálta a magyarországi és azon kívüli magyar kultúrvilágok, különösképpen pedig a 'nyugati', speciálisan a *nyugat-európai* magyar kultúrvilág között. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör a nyugat-európai gyökerekből táplálkozó, az emberi kultúra egészére tekintő magyar kultúrvilágnak kíván kifejezést és teret adni abban a meggyőződésben, hogy a magyarság az egész világon él és egy kulturális egészet képez. Az előadó vázolta a jövő évek munkaprogramjának alapvonalait, amelynek keretében az évközi előadások és a Tanulmányi Napok mellett egy-egy speciális téma körül megszervezendő szak-konferenciák gondolata is a tervek között szerepel. A Kör különös figyelmet kíván szentelni az ifjúságnak. Igyekezünk egyetemi hallgatókat meghívni Tanulmányi Napjainkra különböző országokból. E Tanulmányi Napokon jelen voltak egyetemi hallgatók a Felvidékről és Erdélyből.

Segesváry Viktor, az ENSZ volt tanácsadója és számos tudományos mű szerzője (Lugano), *Virradat Keleten és a Nyugat alkonya – Két modernitás szembenállása* című előadásában részletesen elemezte a 'Nyugat' és a 'Kelet' életmagatartásának és gondolkodásának különbségét, annak strukturális okait és az ebből származó jelenlegi problémákat.

Czigány Lóránt, irodalomtörténész, író (London), **Karátson Endre**, a Lille-i egyetem emeritus professzora, író (Párizs) és **Kibédi Varga Áron**, az amszterdami Vrije Universiteit emeritus professzora, író (Amszterdam)

Az eltűnt idő nyomában – Élő kultúrtörténet címmel közös irodalmi programban életük egy-egy személyes fázisát jelenítették meg.

Farkas Flórián, villamosmérnök, MBA, IBM-konzultáns, a Kör elnöke (Hága) *Világgazdasági kitekintő – Ázsiai renaissance* című előadásában a jelenlegi gazdasági világhelyzet néhány alapvonalát vázolta fel hangsúlyozván a távol-keleti és indiai fejlődés szerepét napjainkban és a várható jövőben.

Reuss Konrád, jogász és közgazdász, a Banque Lambert szakértője (La Hulpe) *Magyarország Nyugatról nézve: problémák és lehetőségek* című előadásában gazdasági és szociológiai kérdéseket vizsgált a mai Magyarország életében.

Lengyel Alfonz, a sarasotai egyetem professzora, a kínai kormány régészeti tanácsadója (Sarasota) *Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés* címmel tartott előadást. Ebben nem csak Kína fejlődésének állomásait világította meg az utóbbi évtizedekben, hanem egyben képet adott a jelenlegi Kína belső viszonyairól is saját gazdag tapasztalati anyaga alapján. Említette többek közt, hogy a kínaiak a múltban Magyarországot példaként tekintették a Szovjetunióval szembeni politikai stratégiájuk meghatározásánál. Ázsiában ő a harmadik magyar - Kőrösi Csoma Sándor és Stein Aurél után -, akinek nevét emléktáblán öröközték meg.

Németh Pál, ref. lelkész, arab nyelvész és iszlám-szakértő (Budapest) *Islám: Kelet és Nyugat határán – Harmadik út?* címmel az iszlámnak a többi nagy valláshoz való viszonyát és annak a jelenlegi világban betöltött szerepét jellemezte nagy tárgyi ismeretről tanúskodó módon. Emellett kitért Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin nemzetközileg kimagasló tevékenységére a magyar orientalisztika területén.

Farkas Flórián beszámolt a *Mikes International Alapítvány* kiadó 3. évről. A 'Mikes International' negyedévi internet-folyóirat (www.federatio.org/mikes_per.html) és az internet-könyvkiadás ('Bibliotheca Mikes International', www.federatio.org/mikes_bibl.html) nagy olvasottságnak örvend az egész világban. Az indulás, azaz 2001. szeptember 8. óta 12 folyóirat-szám és 34 könyv jelent meg. Nagyszámú cikk és könyv kiadása van tervbe véve. Ennél a minőségi szempont elsőrendű fontosságú. E pillanatban különös figyelmet kapnak az első önálló magyar bölcséleti iskola, a *Kolozsvári Filozófiai Iskola* tagjai, akiknek napjainkban általában nehezen hozzáférhető művei ily módon mindenki számára elérhetővé válnak, valamint a nyugati magyar irodalom. A kiadványok eddigi listája is mutatja, milyen széles és változatos területet ölel át a kiadói stratégia. Ez a jövőben még bővülni fog. Az eddig megjelent folyóiratok és könyvek a konferencia alatt nyomtatott és bekötött formában megtekinthetők és megvásárolhatók voltak. Minden kiadvány az Országos Széchényi Könyvtár honlapjáról (mek.oszk.hu és epa.oszk.hu) is letölthető és kinyomtatható. A kiadványokra - azoknak a *Mikes International*-ben történő szakszerű közlési módja következtében - tudományos művekben éppúgy lehet hivatkozni mint bármely papíron nyomtatott és kiadott könyvre vagy cikkekre. Itt egyenrangú publikációkról van szó.

Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója (Budapest) *Az Országos Széchényi Könyvtár és a magyarságtudomány* címmel tartott előadásában az OSZK fontos szerepét vázolta fel az egyetemes magyar kultúrvilágban szerte a világon.

Moldován István, az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár osztályvezetője (Budapest) a *Magyar Elektronikus Könyvtár* működési módjáról adott áttekintést. Az OSZK e téren nemzetközileg is úttörő munkát végez. Budapesten kívül jelenleg Kolozsváron és Somorján funkcionálnak tükörszerverei.

Csernus Sándor, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója (Párizs) *A magyar kultúra a mai Franciaországban: múltó divat, vagy igazi esély az áttörésre?* címen adott áttekintő képet a magyar kultúrákötések franciaországi ismertségéről és terjedéséről.

Kabdebó Lóránt, egyetemi professzor (Miskolc) *A Kelettel való keveredés a költészetben – József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor* címmel magával ragadó, szövegekkel gazdagon illusztrált előadásban nyújtott betekintést e költők keleti ihletettségű írásaiba.

Wonke Rezső, a Duna Televízió munkatársa (Budapest) *Élet a klasszikus Selyemút mentén – az első kínai űrhajó fellövésének évében* címmel mutatta be és látta el személyes, történeti és szociológiai kommentárral televízió-filmjét Belső Kínáról, annak lakóiról és azok életéről napjainkban.

Herczegh Géza, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem emeritus professzora, a hágai Nemzetközi Bíróság volt tagja (Budapest) *Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?* cím alatt történelmi paralellek felvázolásával mutatta ki, hogy e sokszínűség megőrzésénél mindenekelőtt az illető társadalmi egységek – nemzetek - akarata és önfenntartó ereje a döntő tényező.

Minden előadást a szokás szerint mélyreható eszmecsere követett.

*

Szűcs István, a *Partiumi Keresztény Egyetem* kancellárja (Nagyvárad) áttekintést adott az Egyetem létrejöttéről, a röviddel ezelőtt a Román Kormánytól elnyert akkreditálásáról és tevékenységeiről.

Nanszákne dr. Cserfalvi Ilona, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyettese (Debrecen) áttekintést adott a főiskolán folyó oktatási és kutatási munkáról, illetve a Partiumi Keresztény Egyetemmel való együttműködésről.

Nagy Ildikó, a Szlovák Rádió tanácsadója (Pozsony) tájékoztatást nyújtott kulturális eseményekről a Felvidéken, amelynek keretében kitért arra, hogy 2004. szeptember 14-én megnyílik a komáromi Selye János Egyetem, amelynek első oktatási nyelve a magyar.

*

2004. szeptember 11-én este hangzott el **Sipos Gyula** (Párizs) előadása a **Magyar Irodalmi Figyelő** ezévi odaítéléséről Kemenes Géfin Lászlónak, amelyről itt fenn már hírt adtunk.

Ezután folyt le a hagyományos

IRODALMI EST

A **Irodalmi Est** keretében a maga vagy mások műveiből felolvasott: **Kabdebó Lóránt, Czigány Lóránt, Németh Péter Mikola, Budavári Gábor, Dobos Marianne, Tóth Miklós, Karátson Endre és Kibédi Varga Áron. - Lengyel Alfonz és Segesváry Viktor** egymást felváltva gyakran bizarr, anekdotikus történeteket meséltek el személyes élettapasztalataikból az egész világon, részben Ázsiában és Afrikában. Lengyel Alfonznak 1951-ben az Andrássy út 60-ban szerzett élettapasztalataihoz az ő – és a hallgatóság – akasztófahumora nélkülözhetetlen volt.

FOGADÁS

Az *Irodalmi Est* után szeptember 11-én, szombaton este 11 órakor a Kör Vezetősége **fogadást** adott a jelenlevők számára. A szokás szerint kedélyes hangulatú összejövetelen sokan a kora hajnali órákig együtt maradtak építve és elmélyítve a barátságot a Mikes hagyományai szerint, amely a Tanulmányi Napok lényegéhez tartozik immár 45 esztendeje. A késői ágybamenetel azonban senkit sem akadályozott meg abban, hogy 12-én, vasárnap délelőtt 10 órakor megjelenjen Herczegh Géza előadásának meghallgatására és az azutáni eszmecsereben való részvételre. Így van ez 'a Mikesen', ahova az ember nem pihenni megy, hanem magyar szellemi fürdőt venni, eszmecserekből résztvenni, új gondolatokkal szembesülni, látókört

tágítani az egész világra, vitákat folytatni, barátságot kötni, barátokkal találkozni és végül meggazdagodva hazatérni.

*

A KEZDET ÉS A ZÁRÓSZÓ

A Tanulmányi Napokat **Farkas Flórián**, elnök nyitotta meg és zárta be. Zárószavában köszönetet mondott mindazoknak, akik a Tanulmányi Napok előkészítésének munkájában résztvettek, különösképpen **Csanády Ágnes**-nek és **Marosvölgyi Katalin**-nak.

A JÖVŐ ÉVI TANULMÁNYI NAPOK

Az elnök közölte végül, hogy a tervek szerint a **jövő évi Tanulmányi Napok 2005. szeptember 8-11 között** szintén Elspeetben kerülnek megrendezésre. Az előadások előreláthatólag a **Nyugati Magyar Szellemvilág** témája körül fognak csoportosulni.

A TANULMÁNYI NAPOK ELŐADÁSAI FOLYAMATOSAN MEGJELENNEK A 'MIKES INTERNATIONAL' FOLYÓIRATBAN, MAJD ÖSSZEGYŰJTVE KÖNYVALAKBAN IS.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kört Hollandiában tanuló magyar egyetemi hallgatók alapították 1951-ben Utrechtben. A Kör évenkénti Tanulmányi Napjait 1959 óta rendezi meg. Ezeken a magyar szellemi élet számos jeles képviselője részvételével egy-egy a magyarságot érintő kérdéstről cserélnek eszmét a sok országból összegyűlt jelenlevők. A Kör Hollandiában havonta rendez tudományos és irodalmi előadásokat, rendszerint a vianeni Magyar Otthonban. A Körben megalakulása óta – az évközi összejöveteleken és a Tanulmányi Napokon – több mint 1200 előadás hangzott el a legkülönbözőbb témákról.

A Kör a múltban 15 könyvet adott ki, jórészt az elhangzott előadások anyagából. 2001-ben indult el a *Mikes International* tevékenysége, amelynek a keretében többek közt a Körben elhangzott előadásokat is igyekszünk kiadni. (Elérhetőségi adatokat lásd itt fenn.)

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR vezetősége